

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

2017 [X] I

ISSN 2148-9289

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

2017 [X] 1

Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 2148-9289

C. X Haziran 2017

Sahibi
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Müdür Prof. Dr. Ayhan DÖNER

Sorumlu Müdür
Yrd. Doç. Dr. Yasin Mahmut YAKAR

Editörler
Yrd. Doç. Dr. Yasin Mahmut YAKAR
Ed. Yrd. Arş. Gör. Bekir Sıttık KILIÇ

Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle Dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergiyeye yapılacak atıflarda ERZSOSDER kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimizde yayımlanan tüm makaleler ASOS indekste ful text (tam metin) olarak yayımlanmaktadır.

İletişim Bilgileri

eusosbe_dergi@erzincan.edu.tr

Adres: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2,

Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN

Tlf.: +90 446 224 29 00

Faks: +90 446 224 29 01

ERZİNCAN

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Murat NİŞANCI (*Erzincan Üniversitesi İİB. Fakültesi*)

Prof. Dr. Cem BAYGIN (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)

Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA (*Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*)

Doç. Dr. H. Hüsni BAHAR (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ (*Erzincan Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (*Balıkesir Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hasan ŞAHİN (*Erciyes Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (*Gaziantep Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet AKAD (*Kadir Has Üniversitesi*)

Prof. Dr. Nihat EDİZDOĞAN (*Uludağ Üniversitesi*)

Prof. Dr. Vehbi Selim ATAERGİN (*Marmara Üniversitesi*)

Prof. Dr. Nuray KARANCI (*Orta Doğu Teknik Üniversitesi*)

TEŞEKKÜR

Bu dergi, değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır.
İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teşekkür eder, saygılar sunarız.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Doç. Dr. M. Abdullah ARSLAN (Erzincan Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk GÜRBÜZ (Erzincan Üniversitesi)

Doç. Dr. Yunus Emre Özer (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Servet TİKEN (Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ÇALIK (100. Yıl Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yasin Mahmut YAKAR (Erzincan Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. M. Cihat ÜSTÜN (Erzincan Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Erkan GÜNEŞ (Erzincan Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇALIK (Gümüşhane Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Dilşad GÜZEL, Sena ASAR

Tersine Lojistik Faaliyetleri:

Erzincan ve Erzurum İllerinde Bir Uygulama

.....1-20

Reverse Logistics Operations:

A Case Study In Erzincan And Erzurum

Nurettin BİROL

1890-1900 Ermeni Ayaklanmalarının Erzincan'a Yansımaları

ve İlk Ermeni İsyanları

.....21-34

The Reflections Of 1890-1900 Armenian Rebellion

And The First Armenian Incidents İn Erzincan

Mehmet Cihat ÜSTÜN

Bâkî Divânı'ndaki Övünç İfadelerinin Diliçi Çevirisi ve Yorumu

.....35-76

Intralingual Translation And Interpretation Of Honour

Expressions In Bâkî's Dîvân

Haydar EFE, Murat KIZIL

Sınır Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Türkiye-İran Sınırının

Oluşumu ve Önemi

.....77-90

The Concept Of The Border And The Establishment And

Importance Of Turkey-İran Borders In The Historical Process

Funda NALDAN

Erzincan'da Günümüze Gelemeyen Bir Kültür Varlığı:

İzzet Paşa Camisi (Yeni Cami)

.....91-98

A Cultural Establishment Failing To Survive Till Today In Erzincan: İzzet

Paşa Mosque (New Mosque)

Ömer ATALAY

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı
Özyeterlilikleri Üzerine Bir Değerlendirme (Kafkas Üniversitesi Örneği)

.....99-112

*An Assessment On Mathematics Literacy Self-Sufficiency
Of Economics And Administrative Sciences Students
(Sample Of Kafkas University)*

Ş. Duygu ATA KUTUBAN, Mevlüt KAYA

Karabağ'ın Siyasi Serüveni: İslam Öncesinden Sovyet İdaresine

.....113-124

*The Political Adventure Of Karabag: From Pre Islamic
To Soviet Administration*

Abdulkadir GÜL

Kemah Kazasının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme
(1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre)

.....125-136

*A Evaluation On The Demographic Structure Of Kemah Province
(According To The Census Registers In 1835)*

Abdulkadir ALBEZ, Murat AKIN

Palandöken Lojistik Köyü'nün Erzurum'un
Sosyo-Ekonomik Yapısına Katkısı

.....137-158

*Contribution To Socio-Economic Structure
Of Erzurum Of The Palandoken Logistics Village*

Rasim AKPINAR

Yerel Kalkınmanın Yeni Bir Kurumsal Yüzü:
Yatırım Destek Ofisleri

.....159-168

*A New Corporate Facility Of Local Development:
Investment Support Offices*

Fadime BADUR

Sosyal Sorumluluk Kampanyaları İle Eğitime Verilen Destek
Türkiye’den Bir Uygulama Örneği: Çelebi Holding “Evimdeyim” Projesi
.....169-178

*Supported Education With Social Responsibility Campaigns
An Application For Turkey: Çelebi Holding “Evimdeyim” Project*

Suat UNGAN, Taha Yasir CEVHER, Elif KURT

Ortaokul Öğrencilerinin Nasrettin Hoca İle İlgili
Algılarının Belirlenmesi
.....179-188

*The Determination Of Middle School Students’ Perceptions
About Nasrettin Hodja*

Faruk GÜRBÜZ

İttika Fiili Bağlamında Allah Lafzının Yorum ve Çevirisi
.....189-196

*Interpretation And Translation Of Allah's Name
In The Context Of Ittiqa*

Mahmut HANOĞLU

Üniversitelerde Pedagojik Formasyon Eğitimi Gelirlerinden
Kimler Faydalanır
.....197-202

Identity Pedagogical Formation Training In The University

TERSİNE LOJİSTİK FAALİYETLERİ: ERZİNCAN ve ERZURUM İLLERİNDE BİR UYGULAMA¹

REVERSE LOGISTICS OPERATIONS: A CASE STUDY IN ERZİNCAN AND ERZURUM

Dilşad GÜZEL², Sena ASAR³

ÖZET: Lojistik kavramı; en doğru ürünü, en doğru yere, en doğru zamanda ve hasarsız olarak ulaştırmayı amaçlayan bir sistemdir. Globalleşen pazarlarda işletmelerin birbirlerine rekabet üstünlüğü sağlamalarının biride lojistik faaliyetlerdir. Lojistik, ileri yönlü bir faaliyet olarak algılanırken, ters lojistik tam tersi yönlü bir faaliyettir. Lojistikte tek birimden çok birime taşıma söz konusu iken, ters lojistikte çoktan teke taşıma söz konusudur. Ters lojistik; yeniden kullanım, geri dönüşüm ve katma değerli geri kazanım olarak tanımlanabilir. Tüm bu süreçler; Ürün Yenileştirme, Yeniden Üretim, Ürünün Kısmi Kullanımı (Ürün Yamyamlaştırma), Geri Dönüşüm, Yakma ve Gömme (İmha Etme), Direkt Yeniden Kullanım/Yeniden Satış gibi ters lojistik faaliyetleri ile mümkündür. Böylece; kullanım ömrünü tamamlamış ya da üretim sürecinden hasarlı çıkan ürünler, yeniden üretim sürecine sokularak değerlendirilebilir. Bunun mümkün olmadığı durumlar da ise; ürünler, çevreye en az zarar verecek şekilde imha edilebilir.

Çalışmanın teorik kısmında lojistik ve ters lojistik faaliyetleri, süreçleri ve kapsamlarından bahsedilmiştir. Uygulama kısmında ise Erzincan ve Erzurum illerinde faaliyet gösteren işletmelere anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS.20 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Lojistik, Ters Lojistik, Geri Dönüşüm

ABSTRACT: The concept of logistics means a system aiming to deliver the most accurate product, at the right place, at the right time and without any damage. In global markets, logistics activities are one of the reasons for enterprises to gain competitive advantage to each other. While logistics is perceived as a forward-looking activity, reverse logistics is an opposite activity. In logistics, there is more to one unit than one unit, while in reverse logistics there is already one to go. Reverse logistics can be defined as reuse, recycling, and value-added recovery. All these processes are possible through reverse logistics activities such as Product Renewal, Remanufacture, Partial Usage of Product (Product Sanitization), Recycling, Incineration and Burial (Destruction), Direct Reuse / Resale. So products that have completed their useful life or damaged during the production process can be evaluated by putting them into the reproduction process. If this is not possible, products may be destroyed in such a way as to cause minimal damage to the environment.

In the theoretical part of the study, logistics and reverse logistics activities, processes and scope are mentioned. In the application part, the questionnaire was applied to the enterprises operating in Erzincan and Erzurum provinces. The obtained data were analysed using the SPSS.20 packet program

Keywords: Logistics, Reverse Logistics, Recycling

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2017'de kabul edilen "Tersine Lojistik Faaliyetleri: Erzincan ve Erzurum İllerinde Bir Uygulama" isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr. Dilşad GÜZEL, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum-Türkiye, e-posta: dguzel@atauni.edu.tr

³ Sena ASAR, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum-Türkiye, e-posta: senaasar.25@hotmail.com

1. GİRİŞ

Bilindiği üzere, hayatı idame ettirmede gerekli görülen doğal kaynaklar sınırlıdır. Nüfus artışı, kentleşme süreçleri, toplumların üretimden çok, tüketim toplumları haline gelmeleri, zaten sınırlı olan doğal kaynakların tüketimini de hızlandırmaktadır. Bu durum, insanlığın geleceği açısından ciddi endişelere sebebiyet vermektedir. Bu endişeleri azaltıcı bir yöntem olarak, ters lojistik uygulamaları doğmuştur.

Ters lojistik sistemlerinde, geri dönüşüm yöntemleri uygulanarak, kullanım ömrünü tamamlamış, ya da tamamlamak üzere olan ürünler, yeniden üretim sürecine dahil edilebilirler. Aynı zamanda ters lojistik sistemi ile atıklar, üreticiye hammadde olarak geriye döndürülebilir veya uygun bir usulle imha edilebilirler. Bu durum, dikkate değer bulunmuş olacak ki; ters lojistik uygulamaları, işletmelerin çevresel konulara odaklanmalarını ve bu alanda etkinliklerini artırmalarını sağlayan bir süreci başlatmıştır. Bunu misyonlarının bir gereği olarak kabul etmişlerdir. Çünkü ekonomik sebepler, çevre koşulları, müşteri algısı, resmi yaptırımlar, sosyal sorumluluklar ve benzeri unsurlar bu misyonu gerekli ve önemli kılmıştır.

Bu çalışmada; Ters lojistik kavramı, ters lojistiğin önemi, ters lojistik faaliyetlerinin uygulanma sebepleri, üretim tesislerine geri dönüş sebepleri, ters lojistik süreç ve faaliyetleri, ters lojistik uygulamalarında ki engeller incelenmiştir. Ayrıca; Erzincan ve Erzurum illerinde faaliyet gösteren işletmelere yapılan anketlerin sonuçları değerlendirilerek, işletmelerin mevcut ters lojistik uygulamalarına etki eden faktörler belirlenmeye çalışılmıştır.

1.1. Ters Lojistik

Ters Lojistiğe dair literatürde bir çok tanımına rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Lojistik Yönetimi Konseyi (Council Of Logistics Management) ters lojistiği şöyle tanımlamıştır; *“Ters lojistik; lojistiğin geri dönüşüm, atık bertarafı ve zararlı malzemelerin yönetimindeki rolüdür, daha geniş anlamda kaynak azaltımı, geri dönüşüm, malzeme ikamesi, malzemelerin yeniden kullanımı ve bertarafıdır”* (Ayvaz, Bolat ve Temur ,2015: 4).

Dowlatshahi ye göre ters lojistik; *“Üreticinin, muhtemel geri kazanım, yeniden üretim veya yok etme için tüketim noktasından gönderilmiş ürün veya parçaları sistematik olarak kabul etmesi sürecidir.”* Tersine lojistik sistemi, yeniden üretim, geri kazanım, yok etme veya kaynakları etkin şekilde kullanmak amacıyla ürün veya parçaların akışını yönetmek için yeniden tasarlanmış tedarik zincirini içerir (Karaçay, t.y., s. 318).

Rogers ve Tibben-Lambke ise *“Tersine lojistiği; ürün veya malzemelerin değer kazanımı, yeniden kazanım veya uygun bir şekilde elden çıkarma amacıyla ürünün ters yönde hareketi”* olarak tanımlamışlardır (Rogers ve Tibben-Lambke, 2002: 271).

Fleischmann’a göre ise ters lojistik, *“Tüketicinin artık kullanmadığı kullanılmış üründen, pazarda yeniden kullanılacak ürüne kadar tüm lojistik işlemlerini içine alan bir süreçtir”* (Uslu ve Akçadağ, 2012: 153).

1.2. Ters Lojistiğin Önemi

Yıllarca insanoğlu ihtiyaçlarını gidermek ve en iyisini elde etmek için yeryüzünde ki kaynakları kullanılabilir hale getirerek tüketmişlerdir. Bu döngü zamanla doğal kaynakların, çevrenin tüketilmesine ve yok edilmesine sebebiyet vermiştir. Günümüz de ise çevresel ve toplumsal sistemlerin varlığını tehdit etmeden sürdürülebilir bir yenilenmeye ihtiyaç duyulmuştur (Dirik, 2012: 54). Böylece ters lojistik kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır. Ters lojistik uygulamaları, işletmelerin çevresel konulara odaklanmalarını ve bu alanda etkinliklerini artırmalarını sağlayan bir süreçtir. Çoğu işletme, ters lojistiğin ekonomik ve çevresel açıdan önemini kabul etmiş ve misyonlarına eklemiştir (Nakıboğlu, 2007: 181). Ters lojistiği önemli

kılan nedenlerin başında, yasal yaptırımlar, çevresel farkındalığın artışı (sosyal sorumluluk veya sosyal nedenler) ve işletmelerin ters lojistik uygulamaları ile fayda sağlayabileceklerinin (ekonomik nedenler) ortaya konması gelmektedir (Ayhan, 2012: 29).

İşletmeler açısından ters lojistik uygulamaları büyük öneme sahiptir. Çünkü her geçen gün ekonomik etkenler, çevreci yasalar, işletmelerin sahip olduğu yeşil imajın pazarlarda ki büyük etkisi, müşteri memnuniyeti, hükümet yaptırımlarına uyma, sosyal sorumluluk ve ürünlerin kullanım ömrü bitimine kadar ki süreçten üreticinin sorumlu olması gibi nedenlerle ters lojistik uygulamaları önem kazanmaktadır (Acar ve Köseoğlu, 2014: 351). Teknoloji deki ilerlemeler ve teknoloji kullanım hızında ki artış ürünlerin yaşamlarını kısaltmış ve ters lojistiğin önem kazanmasına sebep olmuştur. Küresel ölçekte ürün yaşam eğrilerinin kısalması, üretimin dünyanın her tarafına taşınabilirliğini sağlamıştır. Böylece karmaşıklaşan üretim sistemi güçlendirilmiş yeni lojistik ve tedarik uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir (Öz, t.y., s. 142).

1.3. Ters Lojistik Faaliyetlerinin Uygulanma Sebepleri

Ekonomik sebepler: İşletmelerin geri dönecek ürün miktarını veya ürünlerin ne koşullarda işletmeye iade edileceğini tamamen bilmesi imkansızdır. Geri dönen ürünler arasında kullanılabilir durumdaki ürünlerden yeni ürün üretiminde faydalanmak, hammadde kullanımını azaltarak doğrudan kazanç sağlanır. Diğer bir yandan geri gelen ürünü tekrar işleyerek ona değer katmak, atık maliyetlerini azaltmak, ikinci el pazarlarında ekonomik fırsatları değerlendirme, ters lojistik faaliyetlerini kullanım sebeplerindedir (Dirik, 2012: 76).

Yasal Zorunluluklar: Geri dönüşüm faaliyetleri bazı sektörler için karlılık sağlayan bir işlem olmayabilir, bu nedenle geri dönüşüm faaliyetlerinin maliyetinden kaçınmak isterler ve geri gelen ürünleri genellikle arazi dolgusu olarak bertaraf etmeyi tercih ederler. Ancak arazi dolgusunun sınırlı olması ve çevre üzerinde olumsuz etkileri nedeniyle ülkeler bu konuda yasal düzenlemeler yapmaya başlamıştır (Fedai, 2012: 15). İşletmeler de bu sebeple ters lojistik faaliyetlerini uygulamak zorunda kalırlar.

Sosyal Sorumluluk: ‘Yeşil imaj’ önemli bir pazarlama unsuru haline gelmektedir. Bu gelişme, bir takım şirketlerin geri dönüşüm ve ürünlerinin geri kazanılma seçeneklerini keşfetmesine yol açmıştır. Bu da çevresel açıdan motive edici bir unsur haline gelmiştir. İşletmeler pazarlarda bu imaja sahip olmak için bir sorumluluk olarak ters lojistik faaliyetlerine yönelebilirler (Fleischmann, Bloemhof-Ruwaard, Dekker, Laan, Nunen, Wassenhove, 1997: 2-3).

1.4. Ters Lojistikte Üretim Tesislerine Geri Dönüş Sebepleri

1.4.1 Dağıtım Geri Dönüşleri

Dağıtım; üretilen ürünün dağıtımı esnasında meydana gelen geri dönüşleri ifade etmektedir. Bu tip dönüşler; ürün geri toplama, ticari geri dönüşler, stok ayarlama ve işlevsel dönüşlerdir (İlgün, 2010: 32).

- **Ürün geri toplama;** Hatalı ürünlerin kimi zaman kontrol aşamalarında fark edilmemesi ve ürün tedarik zincirine ulaştıktan sonra fark edilmesi ile ürünün toplanmasıdır (Karaçay, t.y., s. 320).
- **Ticari geri dönüşler;** Perakendeci ve işletmenin yaptığı sözleşmeye dayalı geri iade seçeneklerinden kaynaklanan dönüşlerdir. Zarar görmüş ürün teslimatları, hatalı ürünler, kullanım ömrünü doldurmuş ürünler, satışı yapılamamış sezonluk ürünler vb ticari geri dönüşlere örnek sayılabilir (Ayvaz vd., 2015: 10).

- **Stok ayarlama;** Stok ayarlama dönüşleri, zincirdeki bir noktanın stokları yeniden dağıtmasıyla meydana gelir. Depolar ve mağazalar arasında, sezonluk ürünlerin olduğu hallerde oluşmaktadır (Özçalkap, 2010: 90).
- **İşlevsel Dönüşler;** İşlevsel dönüşler, dağıtım aşamasında kullanılan konteynır, palet gibi malzemelerin geri dönüşünü kapsar. Ürünleri taşıyan bu malzemeler temel bir işlem uygulanmaksızın yeniden kullanılabilirler. Böylece ekonomik olmaları sağlanır ve dikkat çekicilikleri artar (İlgün, 2010: 32).

1.4.2. Tüketici-Kullanıcı Geri Dönüşleri

Ürün kullanıcıya teslim edildikten sonra bazı nedenlerden dolayı geri gönderilebilir. Bunlar şöyle sıralanabilir; Ticari Geri Dönüşler, Garanti Dönüşleri, Hizmet Dönüşleri, Kullanım Süresi Sonu Ürün Dönüşleri, Yaşam Süresi Tamamlanan Ürün Dönüşleri (Ayvaz vd., 2015: 10).

- **Ticari Geri Dönüşler;** Ticari ürünlere örnek; kıyafetler bilgisayarlar, mobilyalar ve kitaplardır. Bu ürünlerin müşteriye uymaması, müşterinin memnuniyetsizliği yada yanlış ürünün müşteriye gönderilmesi nedeniyle geri gönderilebilir. (Nylund, 2012: 27). Örneğin; kıyafetlerin beden, renk, fabrika özelliklerinin uyumlu olmamasından dolayı geri alınması ve yerine ürün bedelinin ya da yeni ürünün geri verilmesidir (Özçalkap, 2010: 91).
- **Garanti kapsamında ki dönüşler;** Garanti süresi dahilinde oluşan arızalarda, ürün ya tamir edilir ya da müşteriye yenisi gönderilir (Çeviren, 2014: 31). Oluşabilecek arızalar ürün taşınması yada kullanımı esnasında meydana gelebilir (Ayvaz vd., 2015: 10).
- **Hizmet Kapsamında Dönüşler;** Garanti süresi geçse bile işletmeler müşteri memnuniyeti sağlamak amacıyla, tamir ve yedek parça desteği verirler. Buda hizmet kapsamında geri dönüşlere dahildir (Çeviren, 2014: 31).
- **Yaşam Süresi Tamamlanan Ürün Dönüşleri;** Yaşam süresi tamamlanan ürün dönüşleri genellikle AB yönergeleri veya ulusal mevzuatla zorunlu hale gelmiş ve düzenlenmiştir. Bu kategoriye dahil edilebilecek ürünler veya malzemeler şunlardır: ambalaj malzemeleri, lastikler, piller, arabalar, beyaz eşya, elektrikli ve elektronik ekipmanlar. Bu tür geri dönüşler için ürün yönetim stratejileri; onarım ve yeniden kullanma, demontaj ile geri dönüşüme tabi tutma, yenileme, sökme ve yakma gibi faaliyetlerdir. Ürün onarım sayesinde tekrar kullanılabilirse, kurtarma değeri en yüksek olacaktır. En düşük değer ise yakarak yok etmenin, tek seçenek olması durumunda ortaya çıkacaktır. Demontajla birlikte geri dönüşüm yapılabilirse, bileşenler tedarik zincirine geri gönderilebilir, üretim sürecine tekrar sokulabilir, kurtarılan malzemeler tekrar kullanılabilir yada ikincil piyasada satılabilir. Ayrıştırma ile geri dönüşüm söz konusu olduğunda, farklı malzemeler malzeme tiplerine göre ayrılır ve çoğunlukla öğütme ve ayırma işlemi gerçekleştirilir (Nylund, 2012: 26-27).

Bilgisayar üreticisi Dell müşterisinin kullandığı yıpranmış yaşam süresini tamamlamış bilgisayarları geri dönüşüm amacı ile kullanmak için Dell değişim programını kurmuştur. Böylece faydalı parçaları kullanarak daha az maliyete katlanmış ve müşterilerine de daha düşük maliyetlerle bilgisayarlarını sunarak teknolojik ilerlemeyi artırmıştır (Hazır ve Tanyaş, 2011: 193).

- **Kullanım Süresi Sonu Ürün Dönüşleri;** Kullanım süresini tamamlamış ürünler akışa en çok tabi olan dönüşlerdir. Son yıllarda kullanım süresi sonu ürün dönüşlerine ilgi artmaktadır. Kullanım süresini doldurmuş ürünlerin elden çıkarılması bu gruba dahildir. Kullanım süresini doldurmuş ürünler sıklıkla tüketicide veya atık işleyicisinde var olmaktadır. Bu ürünler ekonomik olması açısından hem üreticiler hem de uzman hale gelmiş iyileştirme şirketleri için

oldukça cazip görünmektedir. Ters lojistik uygulamaları genelde kullanım süresini tamamlamış ürün akışlarıyla ilgilidir (Soner, 2008: 7-8).

1.4.3. Üretim Geri Dönüşleri

Üretim aşamasında yeterli kalitenin elde edilememesi veya üretim aşamasında ürün yada parçaların piyasaya sunulmaktan vazgeçilmesi üretim geri dönüşleridir (Ayvaz vd., 2015: 9). Bu dönüşlere aşağıdaki nedenler sebep olabilir (Dirik, 2012: 62);

- **Hammadde Fazlalığı:** Üretim aşamasında farklı sebeplerle meydana gelen fazlalıklardır ve bunlar gereksinim duyulan ürünler değildir.
- **Kalite Kontrol Dönüşleri;** Nihai ürünlerde fark edilen kalite hataları yüzünden kalite kontrol dönüşleri meydana gelir. Bu şekilde geri dönen ürünler hasarlı gruba dahil olduğu için yeniden üretime dahil edilebilir.
- **Üretim Artıkları;** Üretim sürecinde ürün fazlalığı olduğu zamanlarda geri dönüşler mümkündür. Bu ürünler atık haline geldiği zaman yeniden değerlendirilmek için geri akışa dahil edilir.

2.5. Ters Lojistik Süreci

Ters lojistik süreci; geri kazanılacak veya uygun bir şekilde bertaraf edilecek ürünün piyasadan toplanması ile başlar. İkinci aşamada toplanan ürünler incelenir, seçilir, sınıflandırılır. Daha sonra ürünler yeniden işlemeye tabi tutularak (tamir, yenileştirme, yeniden üretim, geri dönüşüm gibi) yeniden kullanılabilir, satılabilir yada dağıtımı yapılabilir. (Dekker, Fleischmann, Inderfurth, Wassenhove, 2004: 15).

Toplama; Toplama, ürünlerin müşteriden alınıp yeniden değerlendirileceği noktaya ulaştırılması anlamına gelir (Ayhan, 2012: 51).

İnceleme Seçim ve Sınıflandırma; İşletmeye geri dönen ürünlerle ne yapılacağına karar verilen basamaktır (Erel, 2014: 24). Bu işleme lokal elemeye denmektedir. Lokal eleme ürünlerin toplama noktasında yapılır. Bu aşama da ürün yeniden işlenmeli mi? yoksa elden çıkarılmalı mı? kararı verilir (Ayvaz vd., 2015: 14).

Ayrıştırma; Bu safhada, ürün, yapılan inceleme doğrultusunda karar verilen geri kazanım yönteminin uygulanması için, gerekiyorsa, uygun parçalarına ayırmak amacıyla ayrıştırılır.. Ayrıştırma, birden çok şeyin birbiriyle olan bağının yok edilmesidir. Ayrıştırılan parçalar, kullanılabilir parçalar ve kullanılamaz parçalar olarak ikiye ayrılır. Kullanılabilir parçalarla geri kazanım sağlanırken, kullanılmayan parçalar imha işlemine tabi tutulur (Ayhan, 2012: 56).

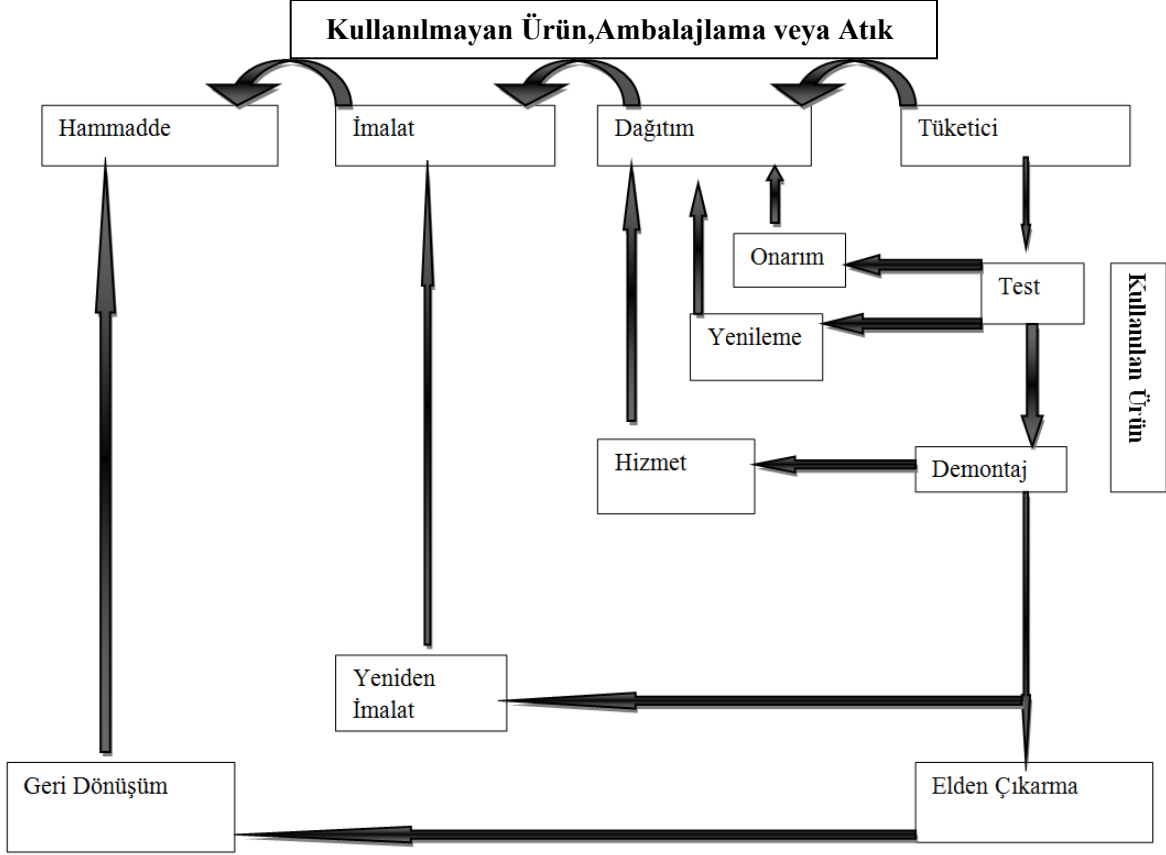
Ürün Geri Kazanımı; Kullanılmış bir ürünü yeniden kullanılabilir hale getirme aşamasıdır. Tamir, temizlik gibi işlemlerle mümkün olabilmektedir (Ayvaz vd., 2014: 15).

İmha; Teknik ve ekonomik sebeplerle tekrar kullanılmayacak durumdaki ürünler imha edilir. Aşırı tamir gerektiren ayırma safhasında; reddedilen ürünlerle, pazar ihtiyaçlarını karşılayamayan ürünlere imha işlemi uygulanır (Soner, 2008: 12).

2.6. Ters Lojistik Faaliyetleri

Ters lojistik faaliyetler sayesinde ürün; tamir, ürün yenileştirme, ürünün kısmi kullanımı, yeniden üretim, geri dönüşüm faaliyetlerinden biri ya da birkaçı uygulanarak geri kazanılabilir. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı hallerde kullanılmış ürünler yakılarak ya da gömülerek uygun bir şekilde imha edilir (İlgün, 2010: 28).

Şekil 2.3' te ters lojistik faaliyetleri gösterilmiştir;

Şekil 2.3. Ters Lojistik Faaliyetleri (Srivastava, 2008: 539).

Tamir; Ürünler tüketiciler tarafından geri gönderilmek üzere iade edilir. Üretici gerekirse kırık parçaları düzeltir veya yenisiyle değiştirir. Sınırlı çaba gerektirir. Genel olarak tamir edilen ürünlerin kalitesi ilk halinden daha az kaliteye sahiptir (Akdoğan ve Coşkun, 2012: 1641). Ev aletleri, endüstriyel makine ve elektronik ekipman gibi dayanıklı ürünler tamirle kurtarılabilir ürünlere örnektir (Bloemhof-Ruwaard, Dekker, Fleischmann, Laan, Nunen, Wassenhove, 1997: 3).

Ürün Yenileştirme; Yenilemenin amacı, kullanılan ürünleri belirli kaliteye kadar getirmektir. Kullanılmış ürünlerin modüller halinde sökülmesinin ardından, tüm kritik modüller denetlenir, sabitlenir veya değiştirilir. Onaylanan modüller yenilenmiş ürünlerle yeniden birleştirilir. Bazen yenileme, modası geçmiş parçaları, teknolojik olarak üstün olanları ile değiştirerek teknoloji yükseltme işlemi ile birleştirilir. Askeri ve ticari uçaklar, yenilenmiş olan ürünlere örnektir. Yenileme, ürün kalitesini önemli ölçüde geliştirir ve hizmet ömrünü uzatır. Bununla birlikte, kalan hizmet ömrü genellikle yeni uçakların ortalama servis ömründen düşüktür (Nunen, Salomon, Thierry, Wassenhove, 1995: 119).

Yeniden Üretim; Yeniden üretme, ürünün kimliğini korur ve iyi olma durumunu geri getirir. Ürünün sökülmesi, restorasyonu ve bileşenlerin değiştirilmesi gibi işlemlerle sağlanabilir. Yeniden üretim, ürünü ilk kez üretiyorken kullanılan enerji miktarının % 20-25'i kadar daha az enerji kullanır ve malzemeler tekrar kullanıldığı için ekonomik fayda sağlar. Yeniden üretme faaliyeti, aynı zamanda büyük bir fırsat ve etkiye sahiptir. Yeniden üretim sanayisinde istihdam

edilen kişi sayısı da oldukça fazladır. Yeniden üretim, çelik fabrikaları, bilgisayar üreticileri ve ilaç firmalarında daha fazla görülmektedir. Toplam yıllık satış da oldukça yüksektir (Lee, 2009: 15-16).

Ürünün Kısmi Kullanımı (Ürün Yamyamlaştırma); İlk üç ürün kurtarma seçeneğinde, kullanılan ürünlerin büyük bir kısmı tekrar kullanılmaktadır. Ürün yamyamlaştırmada, sadece küçük bir oran yeniden kullanılmaktadır. Ürün yamyamlaştırmanın amacı, kullanılan ürünlerden veya bileşenlerden sınırlı miktarda yeniden kullanılabilir parçaların geri kazanılmasıdır. Bu parçalar, diğer ürün ve bileşenlerin onarımı, yenilenmesi veya yeniden üretiminde tekrar kullanılır. Parçaların kalite standartları, tekrar kullanılma süreçlerine bağlıdır. Yeniden imal etmek için kullanılan parçaların, yenileme veya onarım için kullanılan parçalardan daha sıkı kalite standartlarını yerine getirmesi gerekmektedir. Ürün yamyamlaştırma, kullanılmış ürünlerin seçildikten sonra sökülmesi ve potansiyel olarak yeniden kullanılabilir kısımların denetlenmesini içermektedir. Kullanılmayacak durumda ki parçalar ve modüller, ürün yamyamlaştırmada kullanılmamaktadır. Örneğin, ABD'li bir şirket olan Aurora, çoğunlukla entegre devrelerin ürün yamyamlaştırması ile uğraşmaktadır. Şirket, istedikleri parçaları bir bilgisayardan çıkararak fişleri test edip, daha sonra düzleştirme, kırılma, parlatma gibi işlemlerden sonra satmaktadırlar. 1988 ile 1993 yılları arasında satışlar sıfırdan başlayıp 40 milyon doları aşmış durumdadır (Thierry vd., 1995: 119).

Geri Dönüşüm; Geri dönüşüm, herhangi bir ürün yapısını korumaksızın maddenin geri kazanılmasını ifade etmektedir. Geri dönüşüm sadece bir kaç kullanılmış ürün grubuna uygulanabilmektedir. Örneğin; hurda metal, cam ve kağıtların, metal ve plastiklere geri dönüşümünün sağlanmasıdır (Fleischmann vd., 1997: 3). Bu gruba en iyi örnek, atılan otomobillerdeki tüm metallerdir. (bir aracın ağırlığının ortalama% 75'i). Diğer ürün kurtarma seçeneklerinin amacı, kullanılan ürünlerin ve bileşenlerinin kimliğini ve işlevselliğini mümkün olduğunca korumaktır. Geri dönüşümde, ürünlerin bileşenleri; kimliğini ve özelliklerini kaybeder. Geri dönüşümün amacı, kullanılmış ürünlerden ve bileşenlerden elde edilebilecek değerleri yeniden kullanmaktır. Geri dönüşüm, kullanılmış ürünler, parçalara ayrıldığıında başlar. Bu parçalar farklı malzeme kategorilerine ayrılır. Ayrılan parçalar daha sonra yeni ürünlerin üretiminde tekrar kullanılır (Thierry vd., 1995: 120).

Yakma ve Gömme (İmha Etme); Ürün yada malzemelerin değerlendirilememesi halinde yakarak yada toprağa gömerek imha edilmesi işlemidir. Bu faaliyetteki kazanım, yakma işlemi sonucundaki çıktıların enerjiye dönüştürülmesidir (Ayvaz vd., 2015: 14).

Direkt Yeniden Kullanım/Yeniden Satış; Geri gönderilen ürünler de herhangi bir kusur olmadığı yada hiç kullanılmamış olduğu durumlarda, yeniden kullanım ya da yeniden satışını yapmak mümkündür. Bu ürünler minimum bakım çalışmaları veya herhangi bir bakım gerektirmeden tekrar kullanılabilir. Örneğin, perakendecinin deposunda fazla stoklanan eşyalar kimliğini korur. Bazen bu ürünler olduğu gibi yeniden stoklanır veya yeniden ambalajlandıktan sonra outlet mağazaları vb yerlerde satışa sunulabilir.

2. YÖNTEM

2.1. Verilerin Toplanması:

Araştırmada veri toplama amacıyla anket yönteminden faydalanılmıştır. Kullanılan anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde araştırma kapsamındaki işletmelerin demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular (katılımcıların eğitim durumu, işletmenin mülkiyet durumu, hitap edilen tüketiciler ve pazarlar, ürün çeşidi ve üretim şekli) bulunmaktadır. İkinci bölümünde ters lojistik faaliyetlerini uygulayanların ters lojistik uygulama sebepleri, ters lojistik uyguladıkları taktirde sağladıkları faydalar, ters lojistik uygulamalarında yapılması gerekenler ve ters lojistik uygulamalarına engel olan faktörler gibi konularda bilgi

almaya yönelik sorular yöneltilmiştir. Anket formunda yer alan sorular 5’li likert ölçeği şeklinde oluşturulmuştur.

İşletmelerin ankete verdikleri cevaplar SPSS 20.0 istatistik paket programı kullanılarak analizleri yapılmış ve bulgular yorumlanmıştır.

2.2. Çalışma Grubu:

Tablo 2.1. İşletmelerin Faaliyet Gösterdiği İllere Göre Dağılımı

İller	Frekans	%
Erzurum	53	53,0
Erzincan	47	47,0

Tablo 3.1’e göre ankete katılan işletmelerin %53’ü Erzurum ilinde %47’ si ise Erzincan ilinde faaliyet göstermektedir.

Tablo 2.2. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri

Eğitim Düzeyi	Frekans	%
İlkokul	2	2,0
Ortaokul	18	18,0
Lise	36	36,0
Üniversite	44	44,0

Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde; üniversite mezunu katılımcı oranı %44’ tür. Lise mezunu katılımcı oranı % 36’ dır. Ortaokul mezunu katılımcı oranı %18’ dir. İlkokul mezunu katılımcı oranı ise % 2’ dir. Sonuçlara göre, ankete katılım gösteren kişilerin eğitim düzeyi genel olarak üniversitedir. İlkokul mezunu katılımcı sayısı ise en azdır.

Tablo 2.3. İşletmelerin Mülkiyet Durumu

Mülkiyet Durumu	Frekans	%
Kamu	6	6,0
Özel	92	92,0
Yabancı Ortaklı	1	1,0
Yabancı Sermaye	1	1,0

İşletmelerin mülkiyet durumları incelendiğinde; mülkiyet durumu kamu olan işletmelerin oranı %6’ dir. Mülkiyet durumu özel olan işletmelerin oranı %92’ dir. Mülkiyet durumu yabancı ortaklı olan işletmelerin oranı %1’ dir. Mülkiyet durumu yabancı sermayeli olan işletmelerin oranı %1’ dir. Ankete katılan işletmelerin büyük çoğunluğunun özel sektörde faaliyet gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2.4. İşletmelerin Hitap Ettiği Tüketiciler

Tüketici Özelliği	Frekans	%
Nihai	65	65,0
Endüstriyel	2	2,0
Her ikisi	33	33,0

Hitap edilen tüketiciler incelendiğinde, ankete katılan işletmelerin, %65'i nihai tüketiciye, %2' si endüstriyel tüketiciye, %33' ü ise hem nihai hem de endüstriyel tüketiciye hitap etmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu nihai tüketiciye hitap etmektedir.

Tablo 2.5. İşletmelerin Hitap Ettiği Pazar Türleri

Pazar Türleri	Frekans	%
Yurt içi	94	94,0
Yurt Dışı	2	2,0
Her ikisi	4	4,0

Hitap edilen pazarlar incelendiğinde, ankete katılan işletmelerin, %94' ü yurt içi pazarlarda, %2' si yurt dışı pazarlarda, %4' ü ise hem yurt içi hem de yurt dışı pazarlarda faaliyet göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu yurt içi pazarlarda faaliyet göstermektedir.

Tablo 2.6. İşletmelerin Ürün Çeşitliliği

Ürün Sayısı	Frekans	%
1-4 Çeşit	23	23,0
5-8 Çeşit	37	37,0
9 ve üzeri	40	40,0

Katılımcı işletmelerin, %23' ü 1-4 çeşit ürün, %37' si 5-8 çeşit ürün, %40' ı ise 9 ve üzeri çeşit ürün üretmektedir. Ankete katılan işletmeler arasında 9 ve üzeri ürün üreten işletmeler çoğunluktadır.

Tablo 2.7. İşletmelerin Üretim Şekli

Üretim Şekli	Frekans	%
Seri Üretim	64	64,0
Siparişe Göre Üretim	25	25,0
Proje Tipi Üretim	2	2,0
Karma Üretim	9	9,0

Tablo 3.7'de de görüldüğü gibi, katılımcı işletmelerin %64' ü seri üretim, %25' i siparişe göre üretim, %2' si proje tipi üretim ve %9' u ise karma üretim yapmaktadırlar. Katılımcıların büyük çoğunluğu seri üretim yapmaktadır. Sonuçlara göre en az proje tipi üretim yapılmaktadır.

3.BULGULAR

3.1. Ölçek Geliştirme Süreci

Ters lojistik uygulamaları ölçeğinin geliştirilmesi sürecinde öncelikle literatür taraması yapılmış ve hem ilgili alan yazın hem de benzer ölçek geliştirme çalışmalarından yararlanılarak ölçeğin madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu ilk başta 83 Maddeden oluşmuş ancak alan uzmanı, dil uzmanı ve ölçme uzmanının önerileri doğrultusunda 78 maddeye indirilmiştir. İlk şekli verilen ölçek formunun 50 kişilik bir örneklem grubu üzerinde madde analizleri yapılmış ve madde toplam korelasyon değeri .30 ve altında olan maddeler gözden geçirilerek ölçek formundan çıkarılmasına karar verilmiştir. Pilot uygulamadan sonra ölçek formu yeniden gözden geçirilmiş ve 48 maddeden oluşan son şekli verilerek faktör analizi için asıl uygulamalar yapılmıştır. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.8'de verilmiştir.

3.2. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ters lojistik uygulamaları ölçeğinin faktör yapısı incelenirken ölçeği oluşturan her bir faktörün özdeğerinin en az 1.00 ve faktör yük değerlerinin en az .40 ve üzeri olması kriteri esas alınmıştır (Schriesheim ve Eisenbach, 1995). Ayrıca her bir faktör için en az yüzde % 5 varyans açıklama ve toplamda ise en az % 40 ve üzeri varyans açıklaması kuralında göz önünde bulundurulmuştur.

Açıklayıcı faktör analizinde veri setlerinin analiz için uygunluğunu belirlemek için KMO ve Barlett testleri yapılmış ve KMO .895 ve Barlett testi χ^2 değeri ise, 6,132,301 ($p < .001$) olarak bulunmuştur. KMO'nun .60'dan yüksek, Barlett testinin de anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Field, 2005, Pallant, 2005).

Tablo 3.1. Ölçeğin Faktör Yapısına İlişkin AFA Sonucu

Madde No	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
1.Ters lojistik uygulamaları iade edilen ürünlerin yeniden değerlendirilmesini sağlar.	,743			
2.Ters lojistik uygulamalarının benimsenmesinin müşteri memnuniyetini artıracağını düşünüyorum.	,708			
3.Ters lojistik uygulamalarının karlılığı artıracağını düşünüyorum.	,686			
4.Ters lojistik uygulamaları atıl malzeme ve ekipmanların elden çıkarılmasını sağlar.	,686			
5.Ters lojistik uygulamaları işletmelere ürün ya da materyal edinim maliyetlerinde azalma sağlar	,685			
6.Ters lojistik uygulamaları iade edilen ya da hasarlı ürünlerin düzgün bir şekilde elden çıkarılmasını sağlar.	,671			
7.Ters lojistik uygulamaları çevre kirliliğini en aza indirme açısından faydalıdır	,642			
8.Ters lojistik uygulamaları şirket imajında artış sağlar	,631			
9.Ters lojistik uygulamaları doğal kaynakların verimli şekilde kullanılmasını sağlar.	,611			
10.Ters lojistik uygulamaları enerji tasarrufu sağlar.	,602			
11.Ters lojistik uygulamaları işletmeleri çevresel açıdan daha etkin olmasını sağlar .	,588			
12.Ters lojistik uygulamaları maliyetlerin azaltılmasına katkıda bulunur	,435			
13.İşletmelere çevreci imajı kazandırır.	,743			
14.Atıkların çevreye zarar vermesini önler	,708			
15.Atıkların değerlendirilmesini sağlar	,686			
16.Yaşam evresini tamamlamış ürünleri tekrar kullanıma kazandırır	,686			
17.Ters lojistik faaliyetleri kullanım ömrü dolmuş ürünlere uygulanır		,878		
18.Ters lojistik faaliyetleri garanti kapsamında geri dönen ürünlere uygulanır		,868		
19.Hatalı üretim sonucunda malzemelerin geri		,825		

**Tersine Lojistik Faaliyetleri:
Erzincan ve Erzurum İllerinde Bir Uygulama**

11

dönmesi sonucu ters lojistik uygulamalarına başvurulur				
20.Ürünün atık konuma gelmesi sonucu geri dönmesi ile ters lojistik uygulamalarına başvurulur.		,817		
21.Ters lojistik faaliyetleri için çalışanlara eğitim verilmesi gereklidir.			,790	
22.Ters lojistik uygulamalarında AR-GE teknolojilerinden yararlanılmalıdır.			,783	
23.Ters lojistik faaliyetlerinde ürün iyileştirmeye yönelik teknolojik değişimler takip edilmelidir			,755	
24.İskartaya atılmış ürün veya materyalin içindeki değerini kazanılmasını amaçlayan her bir süreç önemlidir			,432	
25.Ürünün iskartaya atıldıktan sonra materyallerinin geri dönüştürülmesi için çalışmalar yapılmalıdır			,790	
26.Ekipmanın özelliklerinin istenen sınırlar arasına minimum maliyetle ulaştırılmasını sağlayan işlemler uygulanır.			,783	
27.Ters lojistik uygulamalarında; kullanılmış ürün, yeni ürün düzeyinde kalite özelliklerine sahip olmasını sağlayacak işlemlerden geçirilir.			,755	
28.Ürünün fonksiyonlarını artıran işlemler uygulanmalıdır			,432	
29.Ters lojistik uygulamalarında ki gecikmeler planlama alanlarında ki sorunlardan kaynaklanır.				,665
30.Şirketlerin yeniliğe gösterdiği direnç ters lojistik uygulamalarında engel teşkil eder.				,602
31.Şirketlerin değişime gösterdiği direnç ters lojistik uygulamalarında engel teşkil eder.				,580
32.Uygun performans ölçüm birimlerinin yoksunluğu Ters lojistik faaliyetlerinin takibini zorlaştırır.				,573
33.Ters lojistik uygulamalarına yönetimin düşük öncelik vermesi bir problem oluşturur.				,541
34.Tedarik zinciri düzenlemelerindeki aksaklıkların ters lojistik performansını etkilediğini düşünüyorum				,537
35.Geri dönecek malzemelerin miktarı konusunda kesin bilginin olmaması süreci zorlaştırır				,535
Açıklanan varyans	% 35,49	% 11,93	% 5,67	% 5,07
Toplam varyans	% 58,16			

Tablo 3.1 incelendiğinde işletmelerde ters lojistik uygulamaları ölçeğinin faktör yapısının dört alt boyuttan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu faktörlere bakıldığında birinci alt boyutun 1, 2, 3,

4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 ve 16 no'lu maddelerden oluştuğu görülmektedir. Bu faktör ilgili maddelerin içeriği doğrultusunda *Ters Lojistik Uygulamalarının Faydaları* şeklinde isimlendirilmiştir. Ölçeğin ikinci alt boyutu madde 17, 18, 19 ve 20 no'lu maddelerden oluşmakta ve *Ters Lojistik Uygulamasının Sebepleri* şeklinde isimlendirilmiştir. Ölçeğin üçüncü alt boyutu madde 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27 ve 28 no'lu maddelerden oluşan ve *Ters Lojistik Uygulamalarında yapılması Gerekenler* şeklinde isimlendirilmiştir. Ölçeğin son alt boyutu ise madde 29, 30, 31, 32, 33, 34 ve 35 no'lu maddelerden oluşmakta ve *Ters Lojistik Uygulamalarının Engelleri* şeklinde isimlendirilmiştir.

Tablo 3.1 incelendiğinde ölçeğin geneline ilişkin faktör yük değerlerinin .43 ile .86 arasında değiştiği gözlenmektedir. Ölçeğin açıkladığı toplam varyans değerinin ise % 58.16 olduğu görülmektedir. Bu değer ölçek geliştirme süreçleri için önerilen % 40 ve üzeri kriter değer göz önünde bulundurulduğunda iyi bir değer olarak yorumlanabilir (Seçer, 2015).

Ölçeğin dört faktörlü yapısı belirlendikten sonra bu faktörler arasında çoklu bağıntı problemi olup olmadığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.2' de verilmiştir. Çoklu bağıntı problemi için korelasyon değerlerinin .90 ve üzerinde olmaması önerilmektedir (Field, 2009)

Tablo 3.2. Çoklu Bağıntı Analizi Sonuçları

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Faktör 1	-	.72**	.76**	.58**
Faktör 2	.72**	-	.61**	.34**
Faktör 3	.76**	.61**	-	.78**
Faktör 4	.58*	.34*	.78**	-

Tablo 3.2 incelendiğinde alt boyut korelasyon değerlerinin hiçbirinin kritik değer olan .90 ve üzerinde olmadığı ve dolayısıyla ölçeği oluşturan yapılar arasında çoklu bağıntı problemi olmadığı söylenebilir.

3. 3. Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ters lojistik uygulamaları ölçeğinin güvenilirliğini incelemek için iç tutarlık ve iki yarı güvenilirlik analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.3' da verilmiştir.

Tablo 3.3. Güvenirlilik Analizi Sonucu

Boyutlar	İç Tutarlık	İki Yarı Güvenirlilik
Faktör 1	.83	.82
Faktör 2	.84	.80
Faktör 3	.85	.81
Faktör 4	.82	.79
Toplam Ölçek	.84	.80

Tablo 3.3 incelendiğinde ölçeğin iç tutarlık değerinin alt boyutlar için sırasıyla .83, .84, .85, .82 ve ölçek toplamı için .84 olarak bulunmuştur. İki yarı güvenilirlik analizi sonuçları ise alt boyutlar için sırasıyla .82, .80, .81, .79 ve ölçek toplamı için .80 olarak belirlenmiştir.

Ölçek geliştirme süreçlerinde güvenilirlik için önerilen kritik değer .70 ve üzeri olduğu göz önünde bulundurulduğunda ters lojistik uygulamaları ölçeğinin yeterli düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç: Ters lojistik uygulamaları ölçeğinin geliştirilmesi için uygulanan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeğin yeterli geçerlik ve güvenilirlik değerlerine sahip olan ve öz bildirimine dayalı likert tipi bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

3. 4. Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde cevap aranan sorulara ilişkin olarak elde edilen bulgular aşağıda tablolaştırılarak verilmiştir.

H₁: Ters lojistik uygulamaları bakımından Erzurum ve Erzincan illeri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Erzurum ve Erzincan illerindeki katılımcıların ters lojistik uygulama puanları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t testi uygulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.4’de verilmiştir.

Tablo 3.4. Erzurum ve Erzincan İllerine Göre T Testi Sonucu

		N	X	Ss	t	P
Fayda	Erzurum	48	69,5417	9,10917	.823	.41
	Erzincan	51	67,9412	10,16152		
Uygulama sebepleri	Erzurum	48	17,1875	2,34889	.766	.44
	Erzincan	52	16,8077	2,58986		
Yapması gerekenler	Erzurum	48	32,3958	5,36632	.869	.38
	Erzincan	52	31,4231	5,79163		
Engeller	Erzurum	48	26,0833	6,56501	1.109	.23
	Erzincan	52	24,4231	7,23105		

Tablo 3.4 incelendiğinde katılımcıların ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında Erzurum ve Erzincan illerinde yer alma durumuna göre fayda alt boyutunda ($t_{98} = .823$, $p > .05$), uygulama sebepleri alt boyutunda ($t_{98} = .766$, $p > .05$), yapılması gerekenler alt boyutunda ($t_{98} = .869$, $p > .05$) ve engeller alt boyutunda ($t_{98} = 1.109$, $p > .05$) anlamlı farklılık olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Yani H₁ hipotezi reddedilmiştir.

H₂: İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında Eğitim Düzeyi Değişkenine göre anlamlı farklılık vardır.

İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek faktörlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.5’ de verilmiştir. Veri setinin parametrik koşul olan homojenlik kriterini sağlayıp sağlamadığını incelemek için Levene testi yapılmış ve Fayda boyutu için $F = .814$, $p > .05$, uygulama sebepleri alt boyutunda $F = 1.06$, $p > .05$, yapılması gerekenler alt boyutunda $F = .239$, $p > .05$ ve engeller alt boyutunda $F = 1.05$, $p > .05$ olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgular veri setinin homojenlik kriterini sağladığı şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 3.5. Eğitim Düzeyi Değişkenine İlişkin ANOVA Testi Sonucu

	Grup	N	X	Ss	F	P
Ters lojistiğin faydaları	Ortaokul	20	69,1000	8,40363	1.252	.29
	Lise	35	66,7143	11,24218		
	Üniversite	44	70,1364	8,70068		
Uygulama sebepleri	Ortaokul	20	17,4000	2,28035	1.152	.32
	Lise	36	16,5000	2,26148		
	Üniversite	44	17,2045	2,69866		
Yapılması gerekenler	Ortaokul	20	31,3000	5,66708	.576	.564
	Lise	36	31,3889	5,89081		
	Üniversite	44	32,5682	5,34136		
Engeller	Ortaokul	20	24,4000	7,30825	.652	.52
	Lise	36	24,5833	6,48680		
	Üniversite	44	26,1136	7,16976		

Tablo 3.5 incelendiğinde katılımcıların ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşlerinin eğitim düzeyi değişkenine göre *fayda* alt boyutunda ($F=1.252$, $p>.05$), uygulama sebepleri alt boyutunda ($F=1.152$, $p>.05$), yapılması gerekenler alt boyutunda ($F=.576$, $p>.05$) ve engeller alt boyutunda ($F=.652$, $p>.05$) anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir.

Elde edilen bu bulgu doğrultusunda işletmelerde görev yapmakta olan bireylerin ters lojistik uygulamalarına ilişkin bakış açılarının eğitim düzeylerinden etkilenmediği söylenebilir. Bu durumda H_2 hipotezi reddedilmiştir.

H_3 : İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında Mülkiyet Durumuna göre anlamlı farklılık vardır.

İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında mülkiyet durumuna göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruscal Wallis testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.6' da verilmiştir. Veri setinin örneklem dağılımı parametrik koşulları sağlamadığı için tek faktörlü varyans analizi yerine Kruscal Wallis analizi yapılmıştır.

Tablo 3.6. Mülkiyet Durumuna İlişkin Kruscal Wallis Testi Sonucu

	Grup	N	Sıra Ortalaması	X^2	P
Ters lojistiğin faydaları	Kamu	5	61,40	1.477	.47
	Özel	92	49,04		
	Yabancı Ortaklı-Sermaye	2	65,50		
Uygulama sebepleri	Kamu	5	71,60	3.137	.20
	Özel	93	49,16		
	Yabancı Ortaklı-Sermaye	2	60,00		
Yapılması gerekenler	Kamu	5	77,20	11.696	.047
	Özel	93	48,89		
	Yabancı Ortaklı-Sermaye	2	58,50		
Engeller	Kamu	5	80,20	10.660	.048
	Özel	93	48,78		
	Yabancı Ortaklı-Sermaye	2	56,00		

Tablo 3.6 incelendiğinde araştırmanın katılımcılarının ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşlerinin mülkiyet durumuna göre yapılması gerekenler alt boyutunda ($X^2= 11.696$, $p<.05$) ve

engeller alt boyutunda ($X^2= 10.660$, $p<.05$) anlamlı farklılaşma gösterdiği görülmektedir. Farkın kaynağını belirlemek için Mann Whitney U testi ile çoklu karşılaştırmalar yapılmış ve yapılması gerekenler alt boyutunda ve engeller alt boyutunda farkın kamu sektörü lehine olduğu belirlenmiştir. H_3 hipotezi yapılması gerekenler ve engeller alt boyutları bağlamında kabul edilmiştir.

Tablo 3.6 incelendiğinde araştırmanın katılımcılarının ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşlerinin mülkiyet durumuna göre ters lojistiğin faydaları alt boyutunda ($X^2= 1.447$, $p>.05$) ve uygulama sebepleri alt boyutunda ($X^2= 3.137$, $p>.05$) anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir. Bu durum örneklem grubunda ulaşılabilen kamu sektörü sayısının sınırlı olmasıyla yakından ilişkili olabilir. H_3 hipotezi, faydalar ve uygulama sebepleri alt boyutları bağlamında reddedilmiştir.

H_4 : İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında Hitap Edilen Tüketicilere göre anlamlı farklılık vardır.

İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında hitap edilen tüketicilere göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruscal Wallis testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.7' de verilmiştir. Veri setinin örneklem dağılımı parametrik koşulları sağlamadığı için tek faktörlü varyans analizi yerine Kruscal Wallis analizi yapılmıştır.

Tablo 3.7. Hitap Edilen Tüketicilere İlişkin Kruscal Wallis Testi Sonucu

	Grup	N	Sıra Ortalaması	X^2	P
Ters lojistiğin faydaları	Nihai Tüketici	64	46,82	2.299	.31
	Endüstriyel tüketici	2	50,50		
	Her ikisi	33	56,14		
Uygulama sebepleri	Nihai Tüketici	64	46,37	4.200	.12
	Endüstriyel tüketici	2	46,75		
	Her ikisi	33	58,86		
Yapılması gerekenler	Nihai Tüketici	64	47,44	2.236	.32
	Endüstriyel tüketici	2	48,25		
	Her ikisi	33	56,67		
Engeller	Nihai Tüketici	64	50,19	.157	.92
	Endüstriyel tüketici	2	43,75		
	Her ikisi	33	51,52		

Tablo 3.7 incelendiğinde araştırmanın katılımcılarının ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşlerinin hitap edilen tüketici değişkenine göre ters lojistiğin faydaları alt boyutunda ($X^2= 2,229$, $p>.05$) ve uygulama sebepleri alt boyutunda ($X^2= 4,200$, $p>.05$), yapılması gerekenler alt boyutunda ($X^2= 2,236$, $p>.05$) ve engeller alt boyutunda ($X^2= .157$, $p>.05$) anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda hitap edilen tüketici değişkeninin katılımcıların ters lojistiğe ilişkin bakış açılarını etkileyen bir değişken olmadığı söylenebilir. Yapılan analizler sonucunda H_4 hipotezi reddedilmiştir.

H_5 : İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında Hitap Edilen pazara göre anlamlı farklılık vardır.

İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında hitap edilen pazara göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruscal Wallis testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.8'de verilmiştir. Veri setinin örneklem dağılımı parametrik koşulları sağlamadığı için tek faktörlü varyans analizi yerine Kruscal Wallis analizi yapılmıştır.

Tablo 3.8. Hitap Edilen Pazara İlişkin Kruscal Wallis Testi Sonucu

	Grup	N	Sıra Ortalaması	X^2	P
Ters lojistiğin faydaları	Yurt içi	93	49,22	1.139	.56
	Yurt dışı	2	61,00		
	Her ikisi	4	62,63		
Uygulama sebepleri	Yurt içi	94	49,83	4.040	.13
	Yurt dışı	2	90,50		
	Her ikisi	4	46,25		
Yapılması gerekenler	Yurt içi	94	50,26	.121	.94
	Yurt dışı	2	52,75		
	Her ikisi	4	55,13		
Engeller	Yurt içi	94	50,72	1.525	.46
	Yurt dışı	2	27,00		
	Her ikisi	4	57,00		

Tablo 3.8 incelendiğinde araştırmanın katılımcılarının ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşlerinin hitap edilen pazar değişkenine göre ters lojistiğin faydaları alt boyutunda ($X^2=1.139$, $p>.05$) ve uygulama sebepleri alt boyutunda ($X^2=4,040$, $p>.05$), yapılması gerekenler alt boyutunda ($X^2=.121$, $p>.05$) ve engeller alt boyutunda ($X^2=.1.525$, $p>.05$) anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda hitap edilen pazar değişkeninin katılımcıların ters lojistiğe ilişkin bakış açılarını etkileyen bir değişken olmadığı söylenebilir. Bu bulgular sonucunda H_5 hipotezi reddedilmiştir.

H_6 : İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında işletmenin ürün çeşitliliğine göre anlamlı farklılık vardır.

İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında işletmenin ürün çeşitliliğine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruscal Wallis testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.9' da verilmiştir. Veri setinin örneklem dağılımı parametrik koşulları sağlamadığı için tek faktörlü varyans analizi yerine Kruscal Wallis analizi yapılmıştır.

Tablo 3.9. İşletmenin Ürün Çeşitliliğine İlişkin Kruscal Wallis Testi Sonucu

	Grup	N	Sıra Ortalaması	X^2	P
Ters lojistiğin faydaları	1-4 çeşit	22	51,80	.568	.75
	5-8 çeşit	37	47,19		
	9 ve üzeri	44	51,61		
Uygulama sebepleri	1-4 çeşit	22	52,67	.911	.63
	5-8 çeşit	37	46,93		
	9 ve üzeri	44	52,55		
Yapılması gerekenler	1-4 çeşit	22	51,65	17.52	.03
	5-8 çeşit	37	49,95		
	9 ve üzeri	44	55,35		
Engeller	1-4 çeşit	22	58,59	15.45	.03
	5-8 çeşit	37	49,05		
	9 ve üzeri	44	47,19		

Tablo 3.9 incelendiğinde araştırmamızın katılımcılarının ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşlerinin işletmenin ürün çeşitliliğine göre yapılması gerekenler alt boyutunda ($X^2= 17.52$, $p<.05$) ve engeller alt boyutunda ($X^2= 15.45$, $p<.05$) anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir. Farkın kaynağını belirlemek için yapılan Mann Whitney U testi sonucunda yapılması gerekenler alt boyutunda 9 ve üzeri çeşit ürün üretenlerin puan ortalamalarının 1-4 çeşit ve 5-8 çeşit ürün üretenlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Engeller alt boyutunda ise 1-4 çeşit ürün üretenlerin puan ortalamasının 5-8 çeşit ve 9 ve üzeri çeşit ürün üretenlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bulgular doğrultusunda engeller ve yapılması gerekenler alt boyutlarında H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

Buna karşın Tablo 3.9 incelendiğinde ters lojistiğin faydaları alt boyutunda ($X^2= .568$, $p>.05$) ve uygulama sebepleri alt boyutunda ($X^2= .911$, $p>.05$) işletmenin ürettiği ürün çeşidi değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Lojistiğin faydaları ve uygulanma sebepleri alt boyutları incelendiğinde H_6 hipotezi reddedilmiştir.

H_7 : İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri işletmenin üretim şekline göre anlamlı farklılık vardır.

İşletme sahiplerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında işletmenin üretim şekline göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal Wallis testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.10' da verilmiştir. Veri setinin örneklem dağılımı parametrik koşulları sağlamadığı için tek faktörlü varyans analizi yerine Kruskal Wallis analizi yapılmıştır.

Tablo 3.10. İşletmenin Üretim Şekline İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Grup	N	Sıra Ortalaması	X^2	P
Ters lojistiğin faydaları	Seri üretim	63	48,29	.924	.82
	Siparişe göre	25	53,64		
	Proje tipi	2	61,00		
	Karma	9	49,39		
Uygulama sebepleri	Seri üretim	63	48,98	.690	.87
	Siparişe göre	25	54,52		
	Proje tipi	2	52,50		
	Karma	9	49,72		
Yapılması gerekenler	Seri üretim	63	50,74	.985	.80
	Siparişe göre	25	51,88		
	Proje tipi	2	31,00		
	Karma	9	49,28		
Engeller	Seri üretim	63	49,07	1.552	.67
	Siparişe göre	25	54,26		
	Proje tipi	2	32,00		
	Karma	9	54,33		

Tablo 3.10. incelendiğinde araştırmamızın katılımcılarının ters lojistik uygulamalarına ilişkin görüşlerinin işletmenin üretim şekline göre ters lojistiğin faydaları alt boyutunda ($X^2= .985$, $p>.05$), uygulama sebepleri alt boyutunda ($X^2= .690$, $p>.05$) yapılması gerekenler alt boyutunda ($X^2= .924$, $p>.05$) ve engeller alt boyutunda ($X^2= .690$, $p>.05$), işletmenin üretim biçimine göre anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda işletmelerin üretim şekillerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin bakış açılarını etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir. Bu nedenle H_7 hipotezi reddedilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Teknolojik gelişmeler, sanayileşme, hızlı kentleşme ve hızlı nüfus artışı insan davranışlarının çevre üzerinde ki olumsuz etkilerini giderek artırmıştır. Günümüz de insanoğlu üretimden çok tüketim yapmaya başladığı için kaynaklar hızlı tükenmektedir. Buda işletmelerin hammadde edinim süreçlerini zorlaştırmıştır. Yine tüketim toplumları haline gelmesinin bir sonucu olarak atıkların miktarları ve zararları artmıştır. Atık miktarında ki artışı bir fırsat haline dönüştürmek ve çevreye zararını en aza indirmek için atıkların bir kısmını geri dönüşüm faaliyetleri sayesinde yeniden üretim sürecine sokmak mümkün olmaya başlamıştır. Tüm bu süreçlerin iyi yönetilebilmesi adına ters lojistik ağları oluşturulmuştur. Geri dönüştürülecek malzemelerin, toplanması, depolanması, geri dönüşüm tesislerine ulaştırılması ters lojistik ağları ile mümkündür. Aynı zamanda geri dönüştürülemeyecek durumda olanlar içinse uygun bertaraf yöntemleri yine ters lojistik ağı kapsamındadır.

Tüketicilerin artan çevre bilinci sayesinde işletmeler de çevreye duyarlı faaliyetleri benimsemek zorunda kalmışlardır. Ters lojistik faaliyetleri uygulayan işletmeler hammadde tedarik maliyetlerini düşürerek verimliliklerini artırma ve rekabet üstünlüğü sağlama şansı bulmuşlardır. Böylece hem tüketicilerin hem de işletmelerin üretim ve tüketim süreçlerinde çevreye yaklaşımları değişmiştir. Bu anlamda ters lojistik, bu amaca hizmet eden faaliyetler bütünüdür.

İşletmeler de tersine lojistik faaliyetlerinin; faydaları, uygulanma sebepleri, engelleri ve ters lojistik uygulama aşamasında yapılması gerekenleri etkileyen faktörleri incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada Erzincan ve Erzurum illerinde faaliyet gösteren işletmelere yüz yüze görüşme yöntemiyle anket uygulanmıştır. Yapılan araştırmadan, elde edilen veriler ve bu verilerin analizinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda geliştirilen öneriler aşağıda sıralanmıştır.

Araştırmaya katılan işletmelerin %53' ü Erzurum' da %47' si Erzincan' da faaliyet göstermektedir. Eğitim düzeyleri incelendiğinde üniversite mezunu katılımcı sayısının daha yüksek olduğu, katılımcıların büyük çoğunluğu özel sektör de faaliyet gösterdiği, hitap edilen pazarların genel olarak yurt içinden nihai tüketiciler olduğu görülmektedir. Ürün çeşitliliği incelendiğinde 9 ve üzeri ürün üreten işletme çoğunluktadır ve işletmeler genelde seri üretim yapmaktadırlar.

Erzincan ve Erzurum illeri, ters lojistik uygulamaları bakımından incelendiğinde, her iki şehirde de ters lojistiğin faydalarına, uygulanma sebeplerine, ters lojistik faaliyetlerinde yapılması gerekenlere ve ters lojistik uygulamalarda ki engellere bakış açıları aynıdır. Bu da her iki şehrin sanayileşme bakımından farklılık göstermelerine rağmen, ters lojistik anlamında aynı bakış açısına sahip olduklarını göstermektedir.

Analiz sonuçları incelendiğinde, işletmelerde görev yapmakta olan bireylerin eğitim düzeylerinin ters lojistik uygulamalarına ilişkin bakış açılarını etkilemediği görülmektedir. Eğitimle ilişkisi olmadığı düşünülen ters lojistik hakkında bireyler bilgilendirilmeli ve ters lojistik uygulamalarının amaçları anlatılmalıdır. Gerekli eğitimler verilerek bireyler daha da bilinçlendirilmelidir.

Ters lojistik faaliyetlerinin mülkiyet durumu ile kıyaslanması sonucunda kamu, özel, yabancı ortak-sermaye gruplarının ters lojistiğin faydaları, uygulama sebeplerine aynı bakış açısı ile baktığı görülmektedir. Buna karşın kamu ters lojistik uygulamalarında yapılması gereken faaliyetleri en çok dikkate alan gruptur. Yani ters lojistik uygulamalarını titizlikle yerine getirdikleri söylenebilir. Özel ve yabancı ortaklı- sermayeli işletmelerin ise ters lojistik faaliyetlerinde yapılması gerekenleri daha dikkatli inceleyip uygulamaları gerekmektedir. Ters

lojistiğe engellerden en çok etkilenen grup yine kamu sektörüdür. Kamu sektörünün ters lojistik uygulamalarında engelleri aşabilmesi için gerekli desteğin verilmesi gerekmektedir.

Elde edilen bulgulara göre; hitap edilen tüketici kitlesinin ters lojistik faaliyetlerini etkilemediği görülmektedir. Oysa ki işletmelerin hitap ettiği tüketici grupları ters lojistik faaliyetlerin uygulanabilirliği açısından önemlidir. Çünkü tüketiciden geri çağırılan ürünler tüketicinin özelliklerine bağlı olarak değişim göstermektedir.

Yine aynı şekilde hitap edilen pazarlar da, ters lojistik faaliyetlerini etkilememiştir. Aslında ters lojistik uygulama sebepleri yurt içinde ve yurt dışında farklılık gösterebilir. Bu sonuç, ankete katılanların sadece % 2' sinin yurt dışı pazarlarda faaliyet gösteriyor olmasından kaynaklanmış olabilir.

Ürün çeşitliliğinin, ters lojistik faaliyetlerine etkisi incelendiğinde de, ürün çeşitliliğinin ters lojistik faydalarını ve uygulama sebeplerini etkilemediği görülmüştür. Bunun yanı sıra ürün çeşitliliği 9 ve üzeri olan işletmeler ters lojistik uygulamalarında engellerle en sık karşı karşıya kalan gruptur. Buda ürün çeşitliliği arttıkça, engellere maruz kalma oranının artacağını gösterir. Ters lojistik faaliyet uygulamalarını en iyi şekilde yerine getiren grup ise en az ürün çeşitliliğine sahip olan gruptur. Bu sonuçlara bakıldığında da ters lojistik faaliyetleri ürün çeşitliliği az olan işletmeler de daha kolay uygulanabilmektedir. Çeşitlilik arttıkça uygulama alanında ki engeller de artmaktadır.

Üretim şekilleri incelenen işletmelerin, ters lojistik faaliyetlerine bakış açıları aynı orandadır. Yani işletmelerin üretim şekilleri ters lojistik faaliyetlerini etkilememektedir.

Günümüz de ters lojistik faaliyetlerinin önemi gittikçe artmaktadır. Analiz sonuçlarından da anlaşıldığı üzere işletmeler ters lojistik faaliyetleri konusunda yeteri kadar bilinçli değildir. Bu nedenle etkileyici faktör olarak düşünülen maddeler ile işletmelerin ters lojistik uygulama faaliyetleri arasında anlamlı bir bağ kurulamamıştır. Oysa işletmeler, hitap ettikleri tüketici kitlesi, hitap ettikleri pazarlar, mülkiyet durumları, eğitim düzeyleri, ürün çeşitliliği ve üretim şekillerine göre ters lojistik faaliyetlerini şekillendirebilir ve yüksek düzeyde etkinlik sağlayabilirler. Buda ancak ters lojistik konusunda, yasal zorunluluklara uyulması ve ters lojistik faaliyetlerine yönelik tüketici ve üreticilerin bilinçlendirilmesi ile mümkündür. Ters lojistik faaliyetlerinin uygulanması adına yapılan araştırmalar artırılmalıdır. Erzincan ve Erzurum illerinde de geri dönüşüm faaliyetleri uygulayan işletmelerin az sayıda olması ve geri dönüşüm faaliyetlerini tam olarak uygulayamamaları araştırmanın sonuçlarını etkilemiştir. Yapılacak araştırmaların geri dönüşüm faaliyetlerini etkin bir şekilde uygulayan işletmelere uygulanması alınacak sonuçlar açısından faydalı olacaktır. Böylece işletmelerin, ters lojistiğe bakış açıları, uygularken karşılaştıkları engeller, uygulama sebepleri ve elde ettikleri ekonomik kazanç daha iyi tespit edilebilir. Ayrıca işletmeleri, büyüklüğü ve faaliyet gösterdikleri sektörler açısından ele almak, uygulamaların etkinliğini artıracak unsurlar arasındadır. İşletmelerin sosyal sorumluluk olarak görebilmelerini sağlayacak çalışmalar ve gerekli teşvikler de yapılmalıdır. Sonuçta işletmeler sosyal sorumluluğun yanı sıra sağlayacakları kazançlar oranında bu faaliyetleri uygulamaktadırlar. Kazanç anlamının da verimlilik elde edemiyorlarsa, ters lojistik faaliyetlerine yönelmeleri zor olacaktır. Buda; gerekli ters lojistik faaliyetlerini uygulandıktan sonra geri kazanılmış ürünlerin diğerlerinden farksız olduğunun, yeni ürünlerle aynı kullanım şartlarının da ve garanti sürelerinde olduğunun tüketiciye benimsetilmesi ile mümkün olacaktır. Böylece geri dönüştürülmüş ürünlere talep arttığından işletmelerin karlılıkları da artacak ve bu sayede işletmeler de ters lojistik faaliyetlerine daha fazla yönelebileceklerdir. Diğer bir yandan ülkenin refah düzeyinin artması doğrultusunda illerin kalkınması ile ters lojistik uygulamaları hem üreticiler açısından hem de tüketiciler açısından tercih edilen faaliyetler arasına girebileceklerdir.

4. KAYNAKLAR

- Acar, Z., Köseoğlu, M. (2014). *Lojistik Yaklaşımıyla Tedarik Zinciri Yönetimi*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık
- Akçadağ, M., Uslu, Ş. (2012). “İlaç Sektöründe Tersine Lojistik ve Dağıtımın Rolü: Bir Uygulama”. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi* 5(1), 149-158
- Akdoğan, Ş., Coşkun, A. (2012). “Drivers of Reverse Logistics Activities: An Empirical Investigation”. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 58, 1640-1649
- Ayhan, E. (2012). *Tersine Lojistik Süreci ve İşletmelerde Uygulanması Üzerine Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ayhan, E. (2012). *Tersine Lojistik Süreci ve İşletmelerde Uygulanması Üzerine Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ayvaz, B., Bolat, B., Temur, G. (2015). *Tersine Lojistik Yönetimi Dünyada ve Türkiye’de Durum*. Ankara: Nobel Akademi Yayınevi
- Çeviren, S. (2014). *Ters Lojistik ve Geri Kazanım Maliyetlerinin İşletme Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dekker, R., Fleischmann, M. Inderfurth, K. ve Wassenhove, L. (2004); “Reverse Logistics” <http://www.springer.com/la/book/9783540406969>, (18.03.2017)
- Dekker, R., Fleischmann, M. Inderfurth, K. ve Wassenhove, L. (2004); “Reverse Logistics” <http://www.springer.com/la/book/9783540406969>, (18.03.2017)
- Dirik, M. (2012). *Tersine Lojistik ve Karaman Organize Sanayi Bölgesinde Gıda Sektöründe Tersine Lojistiğin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Erel, F., (2014). *Biyodizel Üretiminde Ters Lojistik Uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Fedai, Ö. (2012). *Tersine Lojistik ve Denizli İlinde Ömrünü Tamamlamış Lastik Geri*
- Fleischmann, M., Bloemhof-Ruwaard, J., Dekker R., Laan, E., Nunen, Jo., a, Wassenhove, L. (1997). “Invited Review Quantitative models for reverse logistics: A review”. *European Journal of Operational Research* 103 (1997) 1-17
- Hazır, M., Tanyaş, M. (2011). *Lojistik Temel Kavramlar (Lojistiğe Giriş)*. Mersin: Çağ Üniversitesi Yayınları
- İlgün, A. (2010). *Katı Atık Yönetimi ve Ters Lojistik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Karaçay, G. *Tersine Lojistik: Kavram ve İşleyiş* <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cusosbil/article/view/5000001039>, (14.03.2017)
- Kazanımı İçin Tersine Lojistik Ağ Modelinin Tamsayı Programlamayla*
- Lee, Y. (2009). *Integrated Forward-Reverse Logistics System Design: An Empirical Investigation*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Washington State University
- Nakıboğlu, G. (2007). “Tersine Lojistik: Önemi ve Dünyadaki Uygulamaları”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9(2), 181-196.
- Nunen, Jo., Salomon, M., Thierry, M., Wassenhove, L.(1995). “Strategic Issues in Product Recovery Management” *California Management Review* 37(2) 114-135.
- Nylund, S. (2012). *Reverse Logistics and Green Logistics A comparison between Wärtsilä and IKEA*, <https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/46993/Reverse%20Logistics%20and%20green%20logistics.pdf>(15.01.2017)
- Öz, M. (2011). *Lojistik Faaliyetlerde Dış Kaynak Kullanımı Ve Üçüncü Parti Lojistik İşletmelerinin Firmaların Pazarlama Tabanlı Temel Yeteneklerini Oluşturmada Ve Müşteri Değerini Artırmadaki Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özçalkap, E. (2010). *İşletmelerin Ters Lojistik Faaliyetleri: Trakya Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

**Tersine Lojistik Faaliyetleri:
Erzincan ve Erzurum İllerinde Bir Uygulama**

21

- Rogers, D., Tibben-Lembke, R. (1998). Going Backwards: Reverse Logistics Trends and Practices, [https://www.mysciencework.com/publication/show/8e51b71664 de 71 f252984507aa3e2e8e](https://www.mysciencework.com/publication/show/8e51b71664%20de%2071%20f252984507aa3e2e8e)(10.02.2017)
- Soner, S. (2008). *Ters Lojistik Sistemlerinin Stokastik Modelleme İle Tasarımı ve Kağıt Sektöründeki Uygulanması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Srivastava, S. (2008). "Network Design For Reverse Logistics".[Ters Lojistik İçin Ağ Tasarımları] *Omega* 36(2008) 535-548 *Tasarımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

1890-1900 ERMENİ AYAKLANMALARININ ERZİNCAN'A YANSIMALARI VE İLK ERMENİ İSYANLARI

THE REFLECTIONS OF 1890-1900 ARMENIAN REBELLION AND THE FIRST ARMENIAN INCIDENTS IN ERZİNCAN

Nurettin BİROL *

ÖZET: Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile başlayan Türk-Ermeni ilişkileri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra artan milliyetçilik akımını ve büyük devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşmak istemeleri neticesinde bozuldu. Ayastefenos ve Berlin Antlaşmasından sonra Ermeni komiteleri Doğu Anadolu'da Altı Vilayette bir Ermenistan kurmak istediler. Bu 6 vilayetten biri de Erzurum ve Erzincan da bu vilayetin bir sancağı idi. Yabancıların yaptığı istatistiklerde ve salnamelerinde Ermeniler Müslümanlardan fazla bir nüfusa sahip değildi. 1880'lerden sonra komiteler Erzincan'da da faaliyetlerini artırmıştı. Önce taraftarlarını çoğaltmak amacıyla yoğun propaganda yaptılar. 1890'lardan itibaren de silahlanmaya başladılar. 1893'lerde Erzincan'da Ermeni kilise, okul ve evlerinde çok miktarda silah ve patlayıcı madde ele geçirildi. 1890-1900 arası başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinde Ermenilerin gösterileri ve Müslüman halkı tahrikleriyle çatışmalarla geçti. 1894, 1895 ve 1896 yıllarında Erzincan merkez ve ilçelerinde Müslüman halk ile Ermeniler arasında şiddetli çatışmalar yaşandı ve neticede çoğunluğu Ermenilerden olmak üzere yaklaşık 1000 civarında insan öldü. Bu çatışmalar önce komitacıların Müslümanlara saldırıları ve tahrikleriyle başlamış, galeyana gelen Müslüman ahali Ermenilere saldırmıştı. Komitacıların istediği de zaten buydu. Sonunda zaptiye birlikleri asayişi sağladı. 1895-96 yıllarında meydana gelen olaylarda ülke genelinde Osmanlı kaynaklarına göre yaklaşık 1.800 Müslüman, 8.700 Ermeni olmak üzere 10.500 ölü ve 4.000'e yakın yaralı vardı. Yabancı konsoloslukların raporlarına göre ise 1896 Şubatında ölü sayısı 40.000 olarak gösterilmişti.

Ermenilerin Gayeleri bir dış müdahaleyi gerçekleştirmekti. Buna rağmen II. Abdülhamit Ruslar ile İngilizleri karşı karşıya getirmiş ve Ermeni Komitelerinin umduğu bütün yabancı müdahale imkânları kesin olarak önlenmiş ve 1. Dünya savaşına kadar geçici de olsa bir barış ortamı sağlanmıştı.

Anahtar sözcükler: Ermeni Komiteleri, Erzincan, Tercan, Kemah, Eğin.

ABSTRACT: The Turkish and Armenian relations that had started with the arrival of Turks in Anatolia deteriorated because of the nationalism movement that gained pace after the Ottoman-Russian War in 1877-1878, and the desire of the big countries to annex the territories of the Ottoman Empire. After the Treaty of San Stefano and the Treaty of Berlin, the Armenian secret organizations wanted to establish an Armenian state in the Eastern Anatolia territory covering six cities. One of these six cities was Erzurum, and Erzincan was a district of Erzurum at that time. According to the statistics and the yearbooks created by the foreigners, Armenians did not have a larger population than Muslims. After the 1880s, secret organizations increased their activities in Erzincan, as well. First, they propagated their ideas to increase their supporters. With the beginning of the 1890s, these secret organizations began to be armed with weapons. In 1893, so many weapons and explosives were captured in Armenian churches, schools and houses in Erzincan. During the period from 1890 to 1900, particularly Istanbul and other various cities in Anatolia witnessed Armenian protests, provocations against Muslims, and skirmishes. In 1894, 1895 and 1896, there happened some serious skirmishes between the Muslims and the Armenians in the city center of Erzincan and its districts, and consequently, approximately 1000 people, most of whom were Armenian, died. These conflicts started first with the Armenian secret organizations' provocations against and attacks to Muslims, and then continued with Muslims' attacks to Armenians. In fact, this was what the secret organizations aimed for. Finally, the police force suppressed the conflicts. According to the

* Yrd.Doç Dr. Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Böl. Sosyal Bilg. Eğt. ABD.
e-posta: nbirol@erzincan.edu.tr

Ottoman archives, in the incidents occurred during 1895 and 1896, 10.500 people died, approximately 1.800 of whom were Muslims and 8.700 were Armenians, and about 4.000 people were injured. However, according to foreign consulate reports, the death toll in the February of 1896 was reported as 40.000. The purpose of the Armenians was to trigger an outside intervention. However, Abdulhamit II was able to have Russia and Britain come face to face, prevented the possibility of a foreign intervention which Armenian secret organizations hoped for, and achieved a temporary, peaceful environment until World War I.

Keywords: Armenian Secret Organizations, Erzincan, Tercan, Kemah, Egin.

1. GİRİŞ

Müslüman Türkler ile Ermeniler arasındaki ilk ilişkiler Henüz Selçuklu Devleti teşekkül etmeden evvel Çağrı Bey'in keşif yapmak ve ganimet toplamak amacıyla Doğu Anadolu'ya gelmesiyle başlamıştır. Çağrı Bey'in 1018-1021 tarihleri arasında Anadolu'yu keşif için yaptığı sefer esnasında Bizans'a bağlı olarak Van'da Vaspuragan ve Kars'ta Ani Ermeni krallıkları bulunuyordu. Bu iki devlet, İslâm devletleri ile Bizans arasında tampon bölgeyi oluşturuyordu. Çağrı Bey bu iki devlet ile yaptığı savaşları 3.000 kişilik küçük ordusu ile mağlup etmeyi başarmıştı¹. Devletin kuruluşundan sonra Tuğrul Bey Doğu Anadolu bölgesinin önemli şehirlerini ele geçirmeye başladı. Alparslan zamanında ise ünlü Malazgirt Savaşı yapıldı. Ancak Malazgirt Savaşı öncesinde yukarıda bahsedilen Ermeni krallıkları mevcut değildi. Zira Bizans siyasi ve mezhep birliği uğruna Ermenileri feda etmiş adı geçen krallıklara son vermiş ve direnen Ermenileri de Anadolu'nun muhtelif vilâyetlerine sürgün etmişti². Bundan dolayı Anadolu'nun fethi esnasında Ermeniler Bizans'tan intikam almak için Türk ordularının ilerleyişine seyirci kalmış, hatta zaman zaman yardım dahi etmişlerdi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş devrinde Ermeniler, çoğunlukla Doğu Anadolu ve Kafkasya'da gruplar halinde dağınık olarak yaşıyorlardı³.

Anadolu Selçukluları döneminde Türk-Ermeni ilişkilerinde Moğol istilasına kadar bir problem gözüküyor. Ancak 1243 Köseadağ mağlubiyetinden sonra bunu fırsat bilen Ermeniler İlhanlıların desteğiyle Fırat havzası ve Çukurova merkezli krallıklar kurmaya ve Selçuklularla mücadele etmeye başladılar. Ancak bu küçük Ermeni krallıkları uzun ömürlü olamadı⁴.

Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya kalabalık kitleler halinde gelen Türkmenler Anadolu'nun demografik yapısını Türkler lehine değiştirdiler. İşte Osmanlı Cihan Devleti bu potansiyel üzerinde inşa edildi.

Osmanlı Devleti döneminde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına kadar bir Ermeni meselesi mevcut değildi⁵. Millet-i Sadıka olarak bilinen Ermeniler Kendilerine tanınan haklardan faydalanarak Anadolu'nun hemen her yerine dağılmışlardı⁶. Sanat ve ticaretle uğraştıklarından dolayı halkın zengin ve itibarlı sınıfını meydana getiriyorlardı⁷. Dinî yönden hiçbir baskı görmeyen Ermeniler, hayatî konularda da her hangi bir baskıya maruz bırakılmamış, aile ve iş hayatı, ticaret, mülk ve servet edinme, devlet memuriyetlerine girmede devlet desteği görmüşlerdir. Mabeyn-i Hümayun'da, Hazine-i Hassa'da ve Babiâli'de pek çok Ermeni bürokrati mevcuttu⁸.

¹ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971. s. 14-15

² Ahmet Toksoy, "1018-1071 Yılları Arasında Selçuklu Bizans İlişkileri ve Ermeniler" Yeni Türkiye S.60 C.I Ermeni Meselesi Özel Sayısı Ankara 2014 s.268-271

³ Ergün Öz Akçora- Mehmet Kaya; "Ermeni Komitelerinin Anadolu'da Çıkardıkları İsyenlar (1878-1905), " Yeni Türkiye S.60 C.III Ermeni Meselesi Özel Sayısı Ankara 2014 s.1889

⁴ O. Turan, 1971. s.450-548

⁵ Ertuğrul Zekai Ökte, *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi I*, İstanbul 1989, s. XIV

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII*, Ankara 1983. s. 126.

⁷ General Mayewski, *Van Bitlis Vilâyetleri Askeri İstatistiği*, İstanbul 1330, s. 121.

⁸ Osman Nuri, *Adülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı III*, İstanbul 1327, s. 820.

XIX. yüzyıldan itibaren bilhassa Çarlık Rusya'sının desteğiyle Balkanlarda gelişen milliyetçilik hareketlerini büyük devletler Osmanlı Devleti'ni parçalamak için bir vasıta olarak kullanılmaya başlandılar. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşından sonra imzalanan Ayastefanos Mütarekesi ve Berlin Anlaşmaları Ermeniler hakkında aşağıdaki hükümleri ihtiva ediyordu:

Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi: “*Ermenistan'da Rusya'nın taht-ı istilasında bulunup Devlet-i Aliyye'ye iadesi lâzım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devleteynin münasabâ-ı hasenesini muzır karışıklıklara mahal verileceğinden, Devlet-i Aliyye, Ermenilerin meskûn bulunduğu eyâletlerde, menâfi-i mahalliyenin icâb ettiği ıslahat ve te'sisaâtı bilâ ifâte-i vakt icra etmeği ve Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini istihsal etmeği taahhüt eder.*”

Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi: “*Babâli, ahâlîsi Ermeni bulunan eyâlatta ihtiyacât-ı mahalliyenin icab ettiği ıslâhâtı bilâ-tehir icra ve Ermenilerin, Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüt eder ve ara sıra bu babda ittihaz duracak tedâbiri, devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarüleyhin, tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir*”⁹.

Ayastefanos Mütarekesi ve sonrasında Ermeni Patriği ve Taşnak, Hınçak cemiyetleri koordineli hareket ederek Osmanlı toprakları üzerinde bir Ermenistan kurma mücadelesine giriştiler. Bu yüzden Ermenilerin yoğun olduğu bütün şehirlerde ve özellikle Berlin Antlaşmasıyla ıslahat yapılması kararlaştırılan vilayet-i sitte (Altı Vilâyet)'te¹⁰ çalışmalarını hızlandırdılar. Ermeni kaynaklarında 6 Ermeni Vilâyeti diye bahsedilen ve Ermeni Devletine katmak istedikleri bu bölgelerden biri de Erzurum Vilâyeti idi. O tarihlerde Erzincan bu vilayetin bir sancağını meydana getiriyordu. Ancak Anadolu'nun hiçbir vilâyetinde Ermeniler sayıca Müslümanlardan fazla bir nüfusa sahip değildi¹¹. Yabancıların yaptığı istatistiklerde ve Vilâyet salnamelerinde bunu açıkça görüyoruz¹². Osmanlı Devleti'nin 1897 yılı istatistiğine göre 6 vilayette Müslüman nüfus: 2.509.048, Ermeni nüfus ise: 521.624 Ortodoks, 26.546 Katolik ve 18.097 Protestan olmak üzere toplam 566.267 kişi idi. Erzincan Sancağında ise Müslüman nüfus: 99.960, Ermeni nüfus ise 22.364 kişi idi¹³. Görüldüğü gibi ne Erzincan'da ne 6 vilayette nede ülke genelinde Ermeniler Müslümanlardan fazla nüfusa sahip değillerdi.

2. ERZİNCAN ERMENİLERİNİN İSYAN HAZIRLIKLARI

XIX. yüzyılın son çeyreğindeki Erzincan Sancağının sınırları ile, günümüzdeki sınırları ve ilçeleri farklıdır. O tarihlerde Erzincan Sancağı, Erzurum Vilâyetine bağlı idi. XIX.yüzyılın sonlarında zaman zaman ilçelerin sayısı değişmiş, Tercan Erzurum'a, Eğin (şimdiki Kemaliye) Elazığ'a bağlanmış, sonra tekrar Erzincan'a dahil edilmişti. Tercan ise cumhuriyet döneminde Erzincan'a bağlanmıştır. Buna karşılık zaman zaman Pülümür, Kelkit Erzincan'a bağlanmış sonra ayrılmıştı¹⁴.

⁹ *Berlin Kongresi*, Matbaayı Amire, H. 1298, s. 271–282; Osman Nuri, *III*, s. 818–819; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*. Haz. İsmet Miroğlu. İstanbul 1983 s.578,579...697., Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* İstanbul 2007 s.516-532

¹⁰ Adı geçen altı vilâyet (Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Van, Elazığ ve Sivas)

¹¹ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s. 28.

¹² Mehmet Törehan Serdar, “Vilâyet-i Sitte” Yeni Türkiye Ermeni meselesi özel sayısı 62 C.III Ankara 2014. S.2160-2161; Abdulkadir Gül, Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi*, Ankara 2010 s.36-66

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* (çev.Bahar Tırnakçı) İstanbul 2003 s. 233

¹⁴ Abdulkadir Gül, Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlıdan Cumhuriyete Erzincan Kazası)* Erzurum 2011, s.49-51

1880'lerden sonra arşiv vesikalarından öğrendiğimize göre Ermeni komiteleri, Ermenilerin yoğun olduğu bütün şehirlerde olduğu gibi Erzincan'da da faaliyetlerini artırmıştı. Önce taraftarlarını çoğaltmak maksadıyla propaganda faaliyetlerine ağırlık vermiş, yazılı basın vasıtasıyla komitacılar yoğun faaliyetlere girişmişti. Bu faaliyetlerin icrasında ise Ermeni Patrikhanesine bağlı kiliselerdeki papazlardan bazılarının ve Ermeni mekteplerindeki Ermeni eğitimcilerinden de Ermeni komitalarının elde ettiği bazı adamlarının faaliyet göstermeye başladıklarını belgelerden anlıyoruz.

EğİN, Kemah, Refahiye, Tercan ve Erzincan'da bu faaliyetleri yoğun olarak görmekteyiz. Bu tarihlerde EğİN (Kemaliye) Mamüratü'l Aziz (Elazığ), Tercan da Erzurum vilayetine bağlı idi. Osmanlı devlet adamları Erzincan'daki bu çalışmalarını adım adım takip ettiklerini belgelerden anlıyoruz. Mesela; 26 Nisan 1896 tarihinde "*Kemah civarında bulunan bir Ermeni Manastırı papazının köy köy dolaşarak halkı isyana teşvik etmekte olduğu bildirilerek gerekli tedbirlerin alınması tavsiye edilmişti*"¹⁵. Başka bir belgede ise 28 Mayıs 1888 tarihine Dâhiliye Nezaretine gönderilen evrakta özetle "*Kemah'ta bir Protestan okuluna giderken şüphe üzerine yakalanan Sinbad adlı şahsın öğretmeni Abraham Seklimyan'ın ellerindeki evraktan Ermenileri tahrike çalışan fesatçılardan olduğu anlaşıldığından haklarında nasıl muamele yapılacağı*" sorulmuştu¹⁶. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti "*bu şahsın Ermenileri tahrike çalışan fesat grubundan olduğunun tespit edildiğini ve gereken tahkikatın yapılmasını istemişti*"¹⁷.

1856 tarihli Islahat Fermanının getirdiği hükme göre, azınlıklar cemaat olarak okullar açma ve geliştirmeye izinli sayıldılar¹⁸. Fermana, yeniden yapılacak kilise, hastane, okul ve mezarlıklar için ruhsat alınması hükmü bulunmasına rağmen okulların açılışında buna uyulmadığı, bazı hallerde okullar açıldıktan sonra ruhsat istendiği bilinmektedir¹⁹.

Misyoner teşkilatlarınca açılan okullar; Katolik okulları, Protestan okulları ve Ortodoks okulları şeklinde gruplandırılabilirler. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayr-i Müslimlerden Katoliklerin hamisi Fransa ve Avusturya, Ortodokslarınki Rusya, Protestanların hamisi ise İngiltere ve Amerika idi²⁰.

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın Ermeni politikasında önemli değişiklikler olmuştu. İngiltere, Fransa ve Amerika'nın Ermeniler ile yakinen ilgilenmesini Rusya kendi çıkarları için tehlikeli görmeye başlamıştı. Zira Kendi eseri olan Romanya ve Bulgaristan gibi yeni Balkan peyklerinin hemen nankörlüğe başlayıp kendisinden yüz çevirdiklerini ve bu suretle kendisi için artık Balkanlar üzerinden Akdeniz'e inmek imkânı kalmadığını gören Rusya, aynı hatayı Anadolu'da da tekrarlayıp günün birinde o taraftan da yolunu kesebilecek bir Ermenistan teşkilini tehlikeli görmeye başlamış ve hatta Rus Hariciye Nâzırı Prens Lobanof işte bundan dolayı: "*Biz garptaki hatamızı şarkta da tekrar etmeyeceğimiz için bir Ermeni Bulgaristan'ı istemeyiz*" demekte tereddüt etmemişti²¹. Bu bakımdan Doğu'da da aynı hataya düşmek istemeyen Rusya Ermenilerden desteğini çekmişti.

Neticede görüldüğü gibi Ermeni Meselesi Ermenilerin değil, Osmanlı Devleti üzerinde çıkarları çarpışan iki büyük devletin Rusya ve İngiltere'nin tahrikleriyle ortaya çıkmıştır. Ermeniler de bu devletlerin emperyalist emellerini tatmin için bir vasıta, bir piyon haline gelmişlerdir²².

¹⁵ BOA., Y.PRK.ASK 45/96

¹⁶ BOA., DH.MKT. 1509/111

¹⁷ BOA., DH.MKT. 1512/67

¹⁸ Yahya Akyüz Türk Eğitim Tarihi. İstanbul. 1997. s. 151.

¹⁹ İlnur Polat Haydaroglu, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara 1990, s. 137.

²⁰ Hidayet Vahapoğlu, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar. İstanbul 1992 s. 103.

²¹ B. Kodaman, 1987, s. 28.

²² E. Ö. Akçora- M. Kaya; 2014 s.1891

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarındaki yabancı okullarda hızlı bir artış görüldü.²³ Yani sadece Fransızların okullarındaki artış yedi senede yüzde yüz elli civarında olmuştu. Zühtü Paşa'nın raporuna göre; 4.547 tane azınlık okulu vardı. Bunun 498'i ruhsatlı, geriye kalan 4.049'u ise ruhsatsız, idi.²⁴

Ülkemiz ve Yakın Doğu, çeşitli adlar altında (din adamı, öğretmen, teknisyen, doktor, barış gönüllüsü... vb.) gelen Amerikan misyonerleriyle doldu.²⁵ Misyonerler gerek Ermeni Komitelerinin kuruluşlarında, gerek isyanların çıkmasında önemli rol oynamaktaydılar. Nitekim isyanların çıkmasından önce veya isyanlardan sonra vilâyetlerden Babiâli'ye gelen raporlarda, misyonerlerin faaliyetlerinden geniş şekilde söz ediliyordu²⁶. Kısaca Anadolu'daki misyonerler, siyasî ajanların birer haber toplama elemanı gibi hareket ediyorlardı²⁷.

Anadolu'da Misyoner faaliyetler gösteren kuruluşların en önemlileri Amerikalılar tarafından açıldı.²⁸ 1845'de Amerikalıların 34 misyoneri, 7 okulu ve 135 öğrencisi varken; bu sayı 1900'de 153 misyoner, 425 okul ve 23.040 öğrenciye ulaşmıştı²⁹. 1870-1900 arasında kapsayan 30 yıl içinde Anadolu'daki Amerikan misyoner eğitimi, nicelik ve nitelik olarak bir hayli gelişti ve okul sayısı açısından % 72. Öğrenci sayısı açısından ise % 157'lik bir artış gösterdi³⁰. Daha sonraki yıllarda bu sayı daha da arttı. Amerikan misyonerleri, gündüzlü okullarında 27.000 ve yatılı okullarında 35.000 öğrenciyi okutmaktaydılar³¹. Yukarıda adı geçen Kemah Ermeni Protestan mektebi de Amerika ve İngiltere tarafından destekleniyordu.

Ermeni Kiliseleri ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı mağlubiyetinden beri önce Rusya, sonrada Fransa, İngiltere ve Amerika ajanları ile sürekli işbirliği halinde çalışarak Ermeni halkını devlete karşı isyana hazırlıyorlardı.

Propaganda çalışmalarından sonra özellikle 1890'lardan itibaren silahlanmaya başladılar. Sultan Abdülhamit İngiltere, Fransa ve Amerika başta olmak üzere yurt dışında kurulan Ermeni komitelerinin ülke içinde başlattığı faaliyetlere karşı sıkı bir kontrol mekanizması kurmuş, yakından takip ettiği ve şüphelendiği herkesin evini ve üzerini aratmaya başlamıştı. Bu aramalarda özellikle 1893'lerde Erzincan'da Ermenilere ait kilise, okul ve evlerde çok miktarda silah ve patlayıcı madde ele geçirildi³².

3. ERZİNCAN'DAKİ İLK ERMENİ İSYANLARI

İlk Ermeni Ayaklanması, 20 Haziran 1890 tarihinde Erzurum'da çıktı. Ermenilerin Rusya'dan getirdikleri silahları Sansaryan Ermeni Okulu'nda ve kiliselerinde sakladıkları istihbaratı üzerine Ermeni okullarıyla kiliselerin aranması emredildi. Ermeniler, bunu önceden haber alarak silahları ve diğer suç unsurlarını saklayıp direnmeye karar verdiler. Polis ve jandarma arama için geldiklerinde ise ateşle karşılık verdiler. İlk çatışmada bir subay, bir polis ve iki asker şehit oldu. Daha sonra Ermeniler tarafından dükkânlar kapandı, çanlar çalınmadı ve ayinler yasak edildi. Böylece Ermeniler isyana hazır hale getirildi. Ermeniler üç-dört gün

²³ Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler" Türkler. C.14, Ankara 2002. s. 175

²⁴ Necmettin Tozlu, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara 1991. s.76,78.

²⁵ N. Tozlu, 1991. s. 72. (Geniş bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, XIX. yy.'da Amerikan Misyoner Okulları. İstanbul 1989)

²⁶ Cevdet Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi, 1878-1897, İstanbul 1984. s. 100.

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, XXVII, İstanbul 1991, s. XXXIV.

²⁸ Bilal Şimşir, "Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti" Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri. Sivas 1986. S. 78-79., Ayten Sezer, Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938). Ankara 1999. s. 8.

²⁹ İ.P. Haydaroğlu, 1990, s. 101.

³⁰ U.Kocabaşoğlu, 1989. s.156.

³¹ N. Tozlu, 1991, s.76,78.

³² BOA.,DH.MKT. 429/77, Y.PRK.UM. 35/34

evlerine gitmediler. Mezarlıklarda ve kiliselerde beklediler. Olayları yatıştırmak isteyen Ermeni ileri gelenleri dövüldü. Hükümetin, emrini dinlemedikleri gibi askerlere ateş açtılar ve iki eri daha şehit ettiler. İki taraf arasında iki saat kadar bir çarpışma oldu. Ertesi gün konsoloslar şehri gezerek, İki taraftan yüzden fazla ölü, üç yüze yakın yaralı tespit ettiler. Sonuçta olaylar bastırıldı.³³

Bu olaydan iki gün sonra 22 Haziran 1890'da Ermeni Komitelerinin ayaklanma teşebbüsleri Erzurum Vilayetine bağlı Erzincan Sancağında sirayet etti. Erzincan Ermenileri dükkânları yağmalamaya ve gösteriler yapmaya başladılar. Askerler olaylara müdahale etmeye başlayınca da askerle çatışmaya giriştiler. Bu arada ayaklanma teşebbüsü bastırıldı askerlerden birkaç şehit ve onlarca da Ermeni öldü³⁴. Bu olay Erzincan'da 1915 tehcir hadisesine kadar devam edecek olan Ermeni ayaklanmalarının ilk ciddi teşebbüsü olarak tarihe geçti.

1891 yılında Kuruçay kazasına bağlı Armudan bucağında bir olay meydana geldi. Burası, Ermenilerin karargâh yaptıkları Divriği'ye bağlı Pingan köyüne yakın olduğundan Çeteciler, kendilerine karşı çıkan Aharon adında bir dava vekilini öldürmeye karar verdiler. Komitenin kararını Büyük Armudan halkından İlbisoğullarından üç komiteci yerine getirdi. Kuruçay Kaymakamı Ahmet Bey, aynı köyden Ömer Pehlivan'ı gerçeği araştırmakla görevlendirildi. Ancak, gizli görevi Ermeniler tarafından öğrenilen Ömer Pehlivan, bir Ermeni'nin evinde düzenlenen bir ziyafette feci şekilde öldürüldü. Cesedi de evinin bacasının yanına getirilip üzerine gazyağı dökülerek yakıldı³⁵. Ayrıca, cinayeti mahalli hükümete ihbar eden Serkis ile oğlu yine aynı çete mensupları tarafından öldürüldüğü gibi, Hüseyin adlı bir bekçi de yaralandı. Kısa bir süre sonra, olaylarla ilgisi olan Papas Karabet, Kiragos, Abkar, Iranus, Teohari, Kırkor, Kigork, Manuel, Sahak, Agop, Mıgırdıç, Kazar, Vartan, Agik, Minas ve Moşeh isimli on altı kişi³⁶ silahlarıyla birlikte ele geçirilerek mahkemeye sevk edildiler³⁷.

Ermenilerin Erzurum, Erzincan ayaklanma teşebbüslerinin amacı Müslümanları tahrik ederek çok sayıda Ermeni'nin öldürmesini sağlayarak Avrupa devletlerinin müdahalesine zemin hazırlayarak Ermenileri bağımsızlığa götürmektir. Ancak Ermeniler, Erzurum'daki ayaklanmanın Avrupa Devletleri'ni hesapladıkları ölçüde ilgilendirmediğini anlayınca İstanbul'da bir gösteri yapmaya karar verdiler. 15 Temmuz 1890 tarihinde yapılan Kumkapı Ermeni Ayaklanmasını Hınçak Komitesi düzenledi. Neticede Ermeniler dağıtıldı ve olaylar genişlemeden bastırıldı ve Ermeniler yapmak istediklerini yapamadıkları gibi, Avrupa'dan bekledikleri müdahale gerçekleşmedi. Elebaşları yakalanıp 20 Ağustosta idama, diğerleri çeşitli cezalara çarptırıldı. Abdülhamid idam cezasını müebbet hapse çevirdi³⁸.

II. Abdülhamid, 1891 yılı başlarında Ermeniler için umumi bir af ilân etti. Tutuklu Ermeniler bir daha böyle hareketlere karışmama yemini ettirilerek serbest bırakıldılar.³⁹ Böylece Devlet-i Âli bir barış ve çözüm süreci başlatmak istiyordu. Ancak, Osmanlı Devleti, bu şekilde iyi niyet göstermesine rağmen komitelerin faaliyetlerini de adım adım izleyerek gereken sert tedbirleri de alıyordu. Çünkü komiteler yok edilmemiş ve gayelerinden de vazgeçmemişlerdi.

³³ Mehmet Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976 s. 191, Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987.s.458 459; Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekâbette Ermeni Sorununun Kökenleri. (1878–1918)* İstanbul 1987. s. 34–35; E. Z. Ökte, 1989, s. XXII.

³⁴ BOA., Y.PRK.ASK. 62/108

³⁵ Ali Kemal, *Erzincan*, İstanbul 1992, s.89

³⁶ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*. I Ankara 1994, s. 15

³⁷ Cengiz Çakaloğlu, "Erzincan ve Çevresinde Ermeni Olayları (1890-1896)" A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı:13 Erzurum. 1999 s.299-300

³⁸ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*. Ankara 1983. s. 143.

³⁹ K. Gürün, 1983, s. 144–145.

Nitekim 4 Kasım 1892 tarihinde Erzincan'daki komite sempatanlarına ait hanelere baskınlar düzenlendi ve aramalarda çok miktarda silah ve cephane ele geçirildi⁴⁰.

Erzincan çevresinde faaliyet gösteren çete başlarından birisi de, Rupen adlı bir Ermeni idi. Rupen ve çetesi Kemah'a bağlı Garni köyünün üst tarafındaki yüksek ve sarp dağda bulunan Çanlı Manastır'ını karargâh haline getirmişler ve Türklere sarkıntılığa başlamışlardı. Rupen çetesinin saldırılarından biri de, 1894 yılında meydana geldi. Malatya'ya gitmekte olan askeri kaymakamlardan Reşit Bey'in yolunu kesen çete mensupları kendisini kaçırdıkları gibi, emrindeki çavuşu da öldürdüler. Ağa isimli birinin durumu bildirmesiyle mahalli hükümet durumdan haberdar oldu. Çetenin karargâhı Çanlı Manastır kuşatılarak Reşit Bey kurtarıldığı gibi, çetenin bütün üyeleri de ele geçirildi. Rupen ve adamları Erzincan'da yapılan yargılama sonucunda idam edildiler. Reşit Bey'in kurtarılmasında rolü olan Ağa ise, daha sonra davetine uyduğu Erzincan'da bir Ermeni'nin evinde öldürüldü⁴¹.

Bütün bu başarılı tedbirlere rağmen bölgedeki Ermeni faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Nitekim, Armudanlı Hacı Kalost ve arkadaşları Zakar ve Eğinli Kokakçıyan Sahak ve Canik isimli kişiler kırlarda ve dağlarda eşkıyalık yapıyorlardı. Adı geçen çete mensupları 1895 Ağustosunda Refahiye Kaymakamının yolunu keserek mal ve eşyasını gasp ettiler⁴².

Osmanlı Devleti'nin bu iyi niyeti beklenen sonucu vermediği gibi Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ve Ermeni komitelerinin çalışmalarıyla 1892-1895 arasında Ayaklanma hareketlerini Anadolu'nun her tarafına yaymaya başladılar. 1893 yılında Merzifon, Tokat, Yozgat ve 1894'de Sason'da ayaklandılar⁴³. Bu ayaklanmaların bastırılmasına rağmen Ermenilerin silahlanmaya devam ettiğini görüyoruz. Nitekim 17 Eylül 1895 tarihinde dâhiliye Nazırlığına gönderilen yazıda Erzincan'daki Ermenilerin çok miktarda silah satın almakta oldukları, özellikle Avrupa yapısı tüfek, tabanca ve mermi depoladıklarının tespit edildiğini bunların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmişti⁴⁴. 1895 yılı ekim ayı başlarından itibaren Erzincan'da Ermeni komiteleri halkı isyana hazır hale getirmek için çalışmalarına hız verdi. IV. ordunun merkezi olan Erzincan'dan Babalı'ye gönderilen yazıda "cephaneliklere gece saldırı hazırlığı olduğu ve çıkabilecek olayları önleyebilmek için Erzincan merkezine asker takviyesi yapılması istenmişti⁴⁵.

1890-1900 arası sadece Erzincan değil, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinde Ermenilerin gösterileri ve Müslüman halkı tahrikleriyle çatışmalarla geçti. 1894, 1895 ve 1896 yıllarında Erzincan merkez ve ilçelerinde Müslüman halk ile Ermeniler arasında şiddetli çatışmalar yaşandı.

Erzincan'da günümüzde olduğu gibi Pazartesi günü pazar kuruluyordu. Ermeni komiteleri şehrin kalabalık olduğu bir günde karışıklık çıkarmayı planladılar. 21 Ekim 1895 Pazartesi gününü eylem günü olarak tespit ettiler. Belirtilen günde herkes alışverişiyle meşgul iken saat üç civarında Buğday Meydanında bir imam, Ermeni fedailer tarafından başına kurşun sıkılmak suretiyle öldürüldü. Aynı anda diğer fedailer de harekete geçerek çeşitli yerlerde kurşun atmaya başladılar. Bu sırada Müslümanlardan bazıları öldü veya yaralandı⁴⁶. Silahsız ve hazırlıksız yakalanan pazardaki Müslümanlar satmak için pazara getirmiş oldukları sepet sopalılarıyla kendilerini korumaya çalıştılar. Ermeni fedailer, devriye gezen askerlere ve karışıklık üzerine

⁴⁰ BOA., Y.PRK. UM. 25/72

⁴¹ Ali Kemali, 1992, s. 90-91

⁴² H. Nazım Paşa, 1994, s. 15

⁴³ Nurettin Birol, "1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa" Yeni Türkiye S.60 C.III Ermeni Meselesi Özel Sayısı Ankara 2014 s.2071-2088

⁴⁴ BOA. DH.MKT.429/77 – DH.MKT. 437/20

⁴⁵ BOA., Y. MTV. 129/70

⁴⁶ BOA.,Y.HUS. 338/17

dışarıya çıkan IV. Ordu Komutanı Müşir Mehmed Zeki Paşa'ya da ateş açtılar⁴⁷. Ahalinin heyecana gelmesi ile şehirde büyük bir karışıklık çıktı. Asker ve zaptiye tarafından karışıklığın önüne geçilmesi için büyük gayret sarf edilmişse de, Ermenilerin toplandıkları sokaklardan ve evlerinin damlarından ve pencerelerinden ateşe devam etmelerinden dolayı olaylar ancak bir-iki saat sonra kontrol altına alınabildi. Diğer yandan bazı Ermeniler Erzincan köylerine saldıran bir hayli hayvan ve eşya gasp ettiler. Amaçları köylerde de olay çıkarmak olduğundan buna meydan verilmeden icap eden yerlere süvari müfrezeleri çıkarıldı⁴⁸. Sonradan yapılan incelemelerde, Ermenilerin köylerde de büyük hazırlıklar yaptıkları anlaşılmıştır. Mesela, Mitini köyünde Ermenilerin evlerinin üzerinde mazgal siper ve metrisler ile bir damdan bir dama kolaylıkla geçmek için köprü gibi geçiş vasıtaları tesis ettikleri görülmüştür⁴⁹.

Erzincan'da Ermenilerin Müslümanlara silahlı saldırıları sonucu çıkan kavgada Ermenilerden 50, Müslümanlardan 5 kişi ölmüştür⁵⁰. Bu olaydan iki gün sonra 23 Ekim 1895'te çıkan başka bir kavgada Müslümanlardan 5 Ermenilerden 6 maktul bulunduğu bildirilmişti⁵¹. Bir hafta sonra Ermenilerin çıkardığı bir başka olay ile beraber ölü ve yaralı sayısı Ermenilerden 111 ölü 157 yaralı, Müslümanlardan ise 10 ölü 107 yaralı olduğu kaydedilmişti⁵².

Bu çatışmalar önce Ermeni komitacıların Müslümanlara silahla saldırarak tahrikleriyle başlamış halk galeyana getirilmiş, galeyana gelen Müslüman ahalide Ermenilere saldırmıştı. Komitacıların istediği de zaten buydu. Sonunda zaptiye birlikleri asayiş sağladı.

Şehir merkezindeki karışıklığın önüne geçilmiş olmakla birlikte, ulema, müderris ve eşraftan on üç önde gelen Erzincanlının Babialî'ye çekmiş oldukları 23 Ekim 1895 tarihli bir telgraftan gerginliğin ertesi gün de devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu telgrafta yer alan metnin bir kısmı sadeleştirilmiş olarak şöyledir " ... Bunların türlü hayâsızlıklarını ve kötülüklerini derhal mahva kadir isek de Padişahımız ve Hükümetimize olan bağlılığımızdan dolayı şimdiye kadar bunların türlü hakaretlerine tahammül ettik. Fakat kötülükleri artık tahammülün dışına çıktı. Ermenilerin silahları toplanmaz ve cemiyetleri dağıtılmaz ise, hem onlar mutlak bir fenalık çıkarır ve hem de zaten galeyanda bulunan Müslümanlar bir kat daha heyecana gelerek içimizdeki bazı cahiller intikam almaya kalkarsa maazallah büyük bir karışıklık çıkar...⁵³ " ifadeleri, olaylar sarasında Müslümanların tavrını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir⁵⁴.

Diğer yandan, Erzincan'daki karışıktan istifade eden Dersimli bazı eşkıya grupları Erzincan köylerine çeşitli saldırılar yapmaya başladılar. Bu sırada Erzincan Mutasarrıflığı görevinde bulunan Namık Paşa, Erzurum Valisi Rauf Paşa aracılığıyla Babialî'ye müracaat ederek, halkın heyecanının yatıştırılmasına en acil çare olarak Erzincan ve bağlı yerlerde sıkıyönetim ilan edilmesi teklifinde bulundu. Anadolu Islahatı Müfettişi Müşir Ahmed Şakir Paşa da, aynı görüşteydi⁵⁵. Ancak, olayların perde arkasındaki isimlerden biri olan Erzincan Marhassa Vekili Kigork⁵⁶ ve bazı Ermeni önde gelenlerinin mahalli hükümete giderek itaat ve bağlılıklarını bildirmeleri üzerine sıkıyönetim ilanından vazgeçildi⁵⁷. Bununla beraber, Ordu Komutanı Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın teklifleri doğrultusunda, 25 Ekim 1895'te süvari

⁴⁷ BOA.,Y. MTV. 130/37

⁴⁸ BOA.,Y.HUS. 338/17

⁴⁹ C. Çakaloğlu, 1999 s.301

⁵⁰ H. Nazım Paşa, 1994, s. 96; M. Hocaoğlu,1976, s. 281.

⁵¹ BOA., Y.A.HUS. 338/19

⁵² H. Nazım Paşa, 1994, s. 171; M. Hocaoğlu,1976, s. 288.

⁵³ BOA., Y.MTV. 130/37

⁵⁴ C. Çakaloğlu, 1999 s.302

⁵⁵ BOA., Y.HUS. 338/35

⁵⁶ BOA., M.V. 85/125

⁵⁷ BOA., İ. HUS. 1313 Ca /1

alaylarının hayvan eksikliklerinin tamamlanması için bir Padişah iradesi çıktı⁵⁸. Şehirdeki jandarmaların yetersizliğinden dolayı, geçici olarak 150 jandarma istihdam edildi⁵⁹.

Ermenilerin çıkardıkları olayların gittikçe yayılmasını önlemek ve Berlin Anlaşmasının ıslahat ile ilgili maddelerini yürürlüğe koymak amacıyla 1895-1896 yıllarında Müşir Ahmet Şakir Paşa Anadolu Islahatı Müfettişi olarak görevlendirildi Erzincan'ın da dahil olduğu vilayetlerde incelemeler yaparak bölgenin ıslahı, refah düzeyinin yükseltilmesi ve gelirlerinin artırılması amacıyla tarafsız kararlar alması ve özel olarak Ermeniler lehine tavır sergilememesi Ermenilerin tepkilerine yol açtı ve Paşa'yı protesto ettiler⁶⁰

Erzincan'daki bu olayların yanı sıra, Erzincan'a bağlı kazalarda da Ermeniler tarafından çeşitli olaylar tertiplendi. 11 Ekim 1895 tarihinde Refahiye'de bir olay meydana geldi. Devriye gezen 7-8 zaptiye erine bir grup Ermeni eşkıyası tarafından ateş açılması ve zaptiyelerden Ali Onbaşı'nın bacağında yaralanması Refahiye'deki karışlığın sebebi oldu⁶¹. Bu olay sırasında Müslümanlardan 1 kişi öldü ve 16 kişi yaralandı. Ermenilerden ise 18 kişi öldü⁶². Diğer taraftan 24 Ekim 1895'te Refahiye'deki Rum ahali tarafından Sadarete çekilen bir telgrafta, 400 kadar Ermeni eşkıyasının Refahiye'ye bağlı bir köyde bir Rum manastırını basıp Rumları katliama başladıkları şeklinde bir şikâyet olmuşsa da, yapılan incelemeler sonunda bunun asılsız olduğu anlaşıldı⁶³.

21 Kasım 1895'te Tercan'a bağlı Mans köyü (şimdiki Çayırılı ilçesi) Müslümanları öşürden Ziraat Bankası'na ait hisseyi Tercan'a götürürlerken Ermeni eşkıyası tarafından dövülmeleri ve soyulmaları, yine Tercan'a bağlı Tirnik köyünde 20 silahlı Ermeni eşkıyasının Hedikli aşiretinin ileri gelenlerinden birkaçına hücum ederek yaralamaları gibi olaylar yüzünden Tercan ilçesi merkezinde de büyük bir karışıklık çıktı⁶⁴. Tercan'daki bu olayda Müslümanlardan 25 kişi öldü, 5 kişi yaralandı, Ermenilerden ise, 140 kişi öldü ve 42 kişi yaralandı⁶⁵. Tercan gibi orta ölçekli bir ilçe merkezinde bir günde 165 kişinin Ermeni terörü sebebiyle ölmesi olayların ne boyuta ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir.

İsyan hareketleri 1896 yılında Eğin ilçesinde devam etmiştir. Bunu Elazığ Valiliğinin 24 Eylül 1896 tarihli Dâhiliye Nazırlığına çektiği telgrafta görmek mümkündür. Bu telgrafta, Eğin kazasında Ermenilerin isyan hazırlığı başlattığını ve özetle son günlerde evlerinde ve kiliselerinde toplantılar yaparak geniş katımlı bir isyan hazırlığı içinde oldukları anlaşılmıştır.

1896'daki Olaylardan önce Eğin'e İliç ve Divriği gibi çevre kazalardan Ermeniler gelerek toplanmaya başlamışlardı. Buradaki eşkıyanın başı, Kasap oğlu Manuk adlı bir Ermeni idi. Ermenilerin son günlerdeki tutum ve davranışlarından, kilise ve evlerinde yaptıkları toplantılardan yukarıda da bahsedildiği gibi bir ayaklanma çıkaracakları anlaşılmıştı. Bunun üzerine, Ermeni ve Müslümanların önde gelenleriyle kazanın çeşitli daire müdürleri hükümete çağılmış ve nasihatler verilmişti. Bu nasihatlere rağmen Ermeniler 13 Eylül 1896'da Köybaş adındaki kiliselerinde toplandılar. Kiliseden çıktuktan sonra dükkânlarını açmayıp evlerinde silahları ellerinde hazır beklemeye başladılar. Diğer bir kısmı da, kilisenin üst tarafındaki büyük taşlara çekildiler. Birden askerler üzerine ateş etmeye başlamalarıyla şehirde büyük bir karışıklık çıktı. Evlerindeki Ermenilerin de dışarı çıkmasıyla ayaklanma her tarafa yayıldı. Bu sırada olayı duyarak kasabaya gelmekte olan aşiretlerle Ermeniler arasında çatışma çıktı. Diğer taraftan,

⁵⁸ BOA., İ. HUS. 1313 Ca /20

⁵⁹ BOA., Y.A.HUS. 338/35; İ. Askeri, 1313 B/12 C. Çakaloğlu, 1999 s.302

⁶⁰ Ali Karaca, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899) İstanbul 1993. Erzurum Vilayeti Teftişi s.83-106

⁶¹ M. Hocaoğlu, 1976, s.292

⁶² H. Nazım Paşa, 1994 s. 171

⁶³ BOA., Y.A.HUS. 338/33; Y.A.HUS. 338/54. C.Çakaloğlu, 1999., s. 303

⁶⁴ M. Hocaoğlu, 1976 s.292

⁶⁵ H. Nazım Paşa, 1994, s. 171

Ermeniler tarafından büyük bir yangın çıkarıldı. Şehirdeki askeri birliklerin yanı sıra, diğer inzibat güçlerinin büyük gayretleri sonucunda olaylar ertesi gün kontrol altına alındı.

Olaylar sırasında Müslümanlardan 11 kişi öldü, 26 kişi yaralandı. Ermenilerden ise, 581 kişi öldü, 48 kişi yaralandı. Ölenler arasında eşkıya başı Manuk da bulunuyordu. Şehirdeki yangında 622 ev, 100' ün üzerinde dükkân ve Ermeni kilisesinin ahşap kısmı yandı. Ancak, asıl Eğin çarşısı askerler tarafından korunduğu için burada Ermenilerin yangın çıkarmalarına engel olundu⁶⁶. Olayların İstanbul'a iletilmesi üzerine 15 Eylül 1896 tarihinde bir Padişah iradesi çıktı. Bu iradede; Eğin'de meydana gelen heyecanın derhal yatıştırılması ve etrafa sirayetine engel olunması için lüzumu kadar askerin derhal Eğin'e sevk edilmesi, Ermenilerin her türlü şakavetlerinin önlenmesi, civardaki aşiretlerin kontrol altında tutulması hususları belirtiliyor ve IV. Ordu Komutanı Mehmed Zeki Paşa'ya mahalli redif askerlerini silah altına alma izni veriliyordu⁶⁷.

Şekip Efendinin kaymakam bulunduğu Eğin'de Ermenilerin yakıp yıktıkları sivil ve askeri kuruluşlar arasında resmi olarak kayda geçenler şunlardır:

“Çarşıbaşı: Dört Yol ağzı Camii, Sakizade han ve evleri,

Taşdibi Mahallesi: Zülfikar Ağa Camii, Yukarı Hamam,

Kömürcü Mahallesi: Hacı Osman Camii ve pek çok ev,

Sofizade Mahallesi: Telgrafhane, Belediye Binası, Mektebi İptidaiye ve pek çok ev,

Dört Yol Ağzı Mahallesi: Asa Hamamı ve bazı evler. Alemdanade Han,

Edhen Ağa Hanı, Sofizade Hanı,

Hatipoğlu Meydanı: Evliyazade hanı,

Köprübaşı: Hacibakioğlu hanı, Hatipoğlu Hanı,

*Kömür Meydanı: Gül Ağa Han, Hekimoğlu hanı.”*⁶⁸

Eğin'de meydana gelen olaylar yurt içinde ve yurt dışında geniş yankı uyandırdı. Olayları incelemek için konsoloslar harekete geçti. 4 Mayıs 1897'de İngiliz Konsolosu Eğin'de Ermeni Murahhas hanesinde misafir edilerek bölgeyi ziyaret etti⁶⁹. Bu Konsolosun verdiği rapor üzerine İngiltere Hükümeti Osmanlı Hükümetine nota verdi ise de bu notaya Meclis-i Vükela Ermeni komitalarının aylar öncesinden silahlandıkları ve halkı isyana teşvik ettiklerini içeren belgelerle gereken cevabı verdi⁷⁰.

Ermeni iftira kampanyasının bir diğer aracı tiyatrolar olmuştur. Osmanlı Devletinin hoşgörülü siyasetinden faydalanarak bağımsızlık vurgusunu ve birlikte yaşamanın mümkün olamayacağı temalarını işleyen tiyatroları hem yurt içinde hem de yurt dışında sergilemeye başladılar⁷¹. 1896-1897 yıllarında özellikle Sason ve Eğin olaylarını tasvir eden tiyatrolar yurt dışında sergilenmeye başladı. 7 Nisan 1897'de bu tiyatro ekibi Varna'dan Rusçuk'a geçtiği ve oradan da Anadolu'ya geçerek Ermenilerin yoğun olduğu yerlerde sahnelenmesi için hazırlıklar yapıldığı istihbaratı üzerine Osmanlı hükümeti vilayetlerde buna engel olmak için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi⁷².

⁶⁶ M. Hocaoğlu, 1976, s.242-243

⁶⁷ BOA., İ DH. 1314 R – 6 C. Çakaloğlu, 1999 s.303-304

⁶⁸ E. Ö. Akçora- M. Kaya; 2014 s.1938-1939

⁶⁹ BOA., Y.MTV. 156/39

⁷⁰ BOA., M.V. 92/26

⁷¹ E. Öz Akçora- M. Kaya; 2014, s.1916

⁷² BOA., A. MTZ. (04) 43/14

1895-1896 yıllarındaki karışıklıklar sadece Erzincan'da değil Anadolu'nun hemen bütün vilayetlerine sirayet etmişti. Bu isyanlar sonucu ülke genelinde Müslüman veya Gayr-i Müslim kaç kişinin ölüp kaç kişinin yaralandığı Osmanlı Hükümeti tarafından tespit edilmiştir. Buna göre, Müslümanlardan 1.828 ölü, 1.433 yaralı, Gayr-i Müslimlerden 8.717 ölü 2.238 yaralı olmak üzere toplam 10.535 ölü 3.671 yaralı tespit edilmiştir. 1896 yılı Şubat ayı sonunda büyükelçiliklerce tutulan hesaba göre ise ölü sayısı yaklaşık olarak 40.000 kişi olarak gösterilmiştir.

Ermeni komiteleri 1895-1896 yıllarında başta vilâyet-i sitte olmak üzere Anadolu'nun hemen her yerinde ve aynı tarihlerde ayaklandılar. Erzincan ve diğer vilâyetlerde binlerce Ermeni'nin hayatını kaybedeceğini bile bile silahlı eylemlere giriştiler⁷³. Gayeleri bir dış müdahaleyi gerçekleştirmektir. Buna rağmen II. Abdülhamit'in dâhiyane siyaseti Ruslar ile İngilizleri karşı karşıya getirmiş ve Ermeni Komitecilerinin umduğu bütün yabancı müdahale imkânları kesin olarak önlenmişti⁷⁴. 1900'lardan sonra, I. Dünya Savaşına kadar II.Sason isyanı ve II. Abdülhamit'e suikast girişiminin haricinde bir olay meydana gelmedi.

Bundan sonra Erzincan'ın da dâhil olduğu yerlerde Ermeniler lehine ıslahat yapılması için baskılar yapılsa da Osmanlı Hükümeti Ermenileri bağımsızlığa götürecek bir ıslahata kesinlikle karşı idi. İşte bundan dolayı Sultan II. Abdülhamid, Alman sefirine: *“Doğu Anadolu'yu muhtariyete götürecek ıslahatı kabul etmektense ölmeyi tercih ederim”* demiştir⁷⁵.

4. SONUÇ

1876-1877 Osmanlı Rus harbine kadar Türk ve Ermeni halkları arasında ciddi bir düşmanlık yoktu, aksine millet-i sadıka olarak adlandırılan bu topluluk Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Emperyalist devletlerin hedefi haline geldi. Osmanlı topraklarının jeopolitik durumunun ehemmiyeti, yer altı zenginliklerinin bolluğu sebebiyle Osmanlı topraklarının paylaşılma projelerinin bir an evvel hayata geçirilmesine sebep oldu. İngiltere, Fransa ve Rusya gibi emperyalist devletler Osmanlı topraklarındaki azınlıkları devlete karşı teşkilatlandırmaya hız verdiler. İşte Ermeni meselesi de başlangıçta Ermenilerin değil, Emperyalist devletlerin bir meselesi olarak karşımıza çıktı. Özellikle komiteler vasıtasıyla Ermenileri isyana hazır hale getirmeye çalıştılar. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki Ermeni komitelerin istediği şekilde aktif hale gelmeye başladığını görüyoruz. Konumuz sadece 1890-1900 arası Erzincan'daki olaylardan ibarettir.

Sonuç olarak, özellikle 1890 yılından itibaren yoğunlaşmaya başlayan Erzincan ve çevresindeki Ermeni Komite faaliyetlerinin silahlı mücadeleleri 1895 yılında genel bir Ermeni isyanı şekline dönüşmeye başlamıştır.. Anadolu'nun diğer yerlerinde meydana gelen olaylarda olduğu gibi, buradaki olayların da tesadüfi değil, planlı olaylar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hemen hemen aynı tarihlerde Anadolu'nun hemen her yerinde Ermeniler ile Müslümanlar arasında çatışmalar başlamıştı. Hiçbir yerde çoğunlukta olmayan Ermenilerin böyle olaylar tezgâhlamaktaki amaçları şüphesiz, Müslümanları galeyana getirerek çok sayıda Ermeni'nin öldürülmesi ve bunun sonucunda bir Avrupa müdahalesini sağlamaktı. Yoksa silahlı mücadele ile hiçbir sonuca varmaları beklenemezdi. Hele, Erzincan gibi bir ordu merkezinin bulunduğu bir yerde bunu gerçekleştirmeleri hemen hemen imkansızdı. Ermeni komiteleri, Müslümanları galeyana getirecek her yolu denemişlerdir. Müslüman ahalinin bu oyununa gelmemeye itina göstermelerini ve güvenlik kuvvetlerinin bütün çabalarına rağmen, olaylardan birçok kişi zarar görmüştür.

⁷³ H. Nazım Paşa, 1994, s. 100-180; M. Hocaoglu, 1976, s. 269-290

⁷⁴ Stefanos Yerasimos,; Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye II., İstanbul 1980., s. 394-395.

⁷⁵ İsmail Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV, İstanbul 1972, s. 332.

Ermeni olayları sonucunda idama ve diğer cezalara mahkûm edilen Ermeniler için Padişah zaman zaman umumî af ilân ederek komitecileri bir daha böyle işlere kalkışmayacaklarına dair yeminler ettirip serbest bırakarak kadim Türk-Ermeni dostluğunu devam ettirmek istiyordu. Zaman zaman da Batı Devletlerinin baskısıyla Osmanlı Bankası baskınında olduğu gibi ellerini kollarını sallayarak yurt dışına gitmelerine izin veriliyordu. Yakın tarihimizdeki bazı çözüm süreci teşebbüslerine de benzetebileceğimiz bütün bu iyi niyet çabaları sadece komitelere daha fazla silahlanmak ve Ermeni halkı Müslümanlara karşı daha da düşman yapmaya vesile olacak zaman kazanmaya yönelik değerlendirmişlerdi.

Başta İngiltere ve Amerika olmak üzere Vilayet-i Sitte'nin de içinde bulunduğu coğrafyada kendilerine bağlı bir Ermeni devleti kurma ideallerinden vazgeçemediler. Özellikle 1. Dünya savaşında Rusya'yı da yanlarına alarak yüzbinlerce Ermeni'nin ölümü pahasına Anadolu'nun önemli bir kısmını Osmanlı Devleti'nden kopararak kendi emellerine hizmet edecek bir projeyi uygulamaya koydular. Anacak buna da muvaffak olamadılar. Anlaşıyor ki bu projeden hala vaz geçmiş değiller. Zira 30-40 senedir değişik ad ve örgütlerle desteklenerek devam eden terörün gerçek sebebinin kaynağını yakın tarihimize bakarak görebiliriz. Komitelerin Batı devletlerinin desteğiyle başlattıkları bu silahlı mücadeleler, yüzyıllarca devam eden, iki halkın düşmanlığından ve binlerce insanın ölümünden başka bir işe yaramamıştır.

5. KAYNAKLAR

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA) VESİKALARI

BOA., Y.PRK.ASK 45/96
 BOA., DH.MKT. 1509/111
 BOA., DH.MKT. 1512/67
 BOA.,DH.MKT. 429/77,
 BOA.,Y.PRK.UM. 35/34
 BOA., Y.PRK.ASK. 62/108
 BOA., Y.PRK. UM. 25/72
 BOA. DH.MKT.429/77 –
 BOA.,DH.MKT. 437/20
 BOA., Y. MTV. 129/70
 BOA.,Y.HUS. 338/17
 BOA.,Y. MTV. 130/37
 BOA.,Y.HUS. 338/17
 BOA., Y.A.HUS. 338/19
 BOA., Y.MTV. 130/37
 BOA., Y.HUS. 338/35
 BOA., M.V. 85/125
 BOA., İ. HUS. 1313 Ca /1
 BOA., İ. HUS. 1313 Ca /20
 BOA., Y.A.HUS. 338/35;
 BOA., İ. Askeri, 1313 B/12
 BOA., Y.A.HUS. 338/33;
 BOA.,Y.A.HUS. 338/54

BOA., İ DH. 1314 R – 6

BOA., Y.MTV. 156/39

BOA., M.V. 92/26

BOA., A. MTZ. (04) 43/14

Akçora, Ergün Öz – Kaya, Mehmet (2014) “Ermeni Komitelerinin Anadolu’da Çıkardıkları İsyancılar (1878-1905),” *Yeni Türkiye S.60 C.III Ermeni Meselesi Özel Sayısı* Ankara .

Ali Kemali, (1992). *Erzincan*, İstanbul .

Akyüz, Yahya (1997). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul.

Armaoğlu, Fahir (2007). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* İstanbul .

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), (1991) *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, XXVII*, İstanbul .

Berlin Kongresi, (Yazar yok) (H.1298).Matbaayı Amire,

Bırol, Nurettin (2014). “1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa” *Yeni Türkiye S.60 C.III Ermeni Meselesi Özel Sayısı* Ankara .

Çakaloğlu, Cengiz (1999). “Erzincan ve Çevresinde Ermeni Olayları (1890-1896)” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı:13* Erzurum.

Danişmend, İsmail Hami (1972). *Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV*, İstanbul .

General Mayewski, (1330). *Van Bitlis Vilâyetleri Askeri İstatistiği*, İstanbul .

Gül, Abdulkadir -Gökçen, Salim (2010). *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi*, Ankara .

Gül, Abdulkadir- Başbüyük, Adem (2011). *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlıdan Cumhuriyete Erzincan Kazası)* Erzurum .

Gürün, Kamuran (1983).*Ermeni Dosyası*. Ankara .

Haydaroğlu, İlknur Polat (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara .

Hocaoğlu, Mehmet (1976). *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul .

Hüseyin Nazım Paşa,(1994) *Ermeni Olayları Tarihi. I* Ankara

Karaca, Ali, (1993)Anadolu İslahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899) İstanbul.

Karal, Enver Ziya (1983). *Osmanlı Tarihi VIII*, Ankara .

Karpat, Kemal H.(2003), Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri (çev.Bahar Tırnakçı) İstanbul

Kocabaşoğlu, Uygur (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, XIX. yy.'da Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul .

Kodaman, Bayram (1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara .

Küçük, Cevdet (1991). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi,1878-1897*, İstanbul .

Mahmud Celaleddin Paşa, (1983). *Mir'ât-ı Hakikat*. Haz. İsmet Miroğlu. İstanbul .

Mazıcı, Nurşen (1987). *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökenleri. (1878–1918)* İstanbul .

Osman Nuri,(1327). *Adülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı III*, İstanbul .

Ökte, Ertuğrul Zekai (1989) *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi I*, İstanbul .

Serdar, Mehmet Törehan (2014). “Vilâyet-ı Sitte” *Yeni Türkiye Ermeni meselesi özel sayısı 62 C.III* Ankara .

Sezer, Ayten (1999). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*. Ankara .

Şimşir, Bilal (1986). “Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti” *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*. Sivas .

- Şişman, Adnan (2002). “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler” *Türkler*. C.14, Ankara .
- Toksoy, Ahmet (2014). “1018-1071 Yılları Arasında Selçuklu Bizans İlişkileri ve Ermeniler” *Yeni Türkiye S.60 C.I Ermeni Meselesi Özel Sayısı* Ankara .
- Tozlu, Necmettin (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara .
- Turan, Osman (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul .
- Uras, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul .
- Vahapoğlu, Hidayet (1992). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. İstanbul .
- Yerasimos, Stefanos (1980). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye II.*, İstanbul .

BÂKÎ DÎVÂNÎ'NDAKİ ÖVÜNÇ İFADELERİNİN DİLİÇİ ÇEVİRİSİ VE YORUMU

INTRALINGUAL TRANSLATION AND INTERPRETATION OF HONOUR EXPRESSIONS IN BÂKÎ'S DÎVÂN

Mehmet Cihat ÜSTÜN¹

ÖZET: Dil, bir toplum için kültür mirasının taşıyıcısıdır. Bir toplumun değerleri ancak dil ile uzun yıllar yaşaymayı başarır. Dil değişen ve gelişen canlı bir varlık olduğu için bir ulusa ait uzun yıllar önce yazılmış bir eser, o ulusun yıllar sonraki halkının anlayamayacağı bir dil yapısına bürünebilir. Bu da nesillerin birbirini anlamamalarına neden olur. Çeşitli sebeplerle farklı yazı ve konuşma diline sahip olan bir milletin birbirini anlamasında ve birbiriyle anlaşmasında diliçi çeviriler oldukça önemli bir görev üstlenmektedir. Geçmiş dönemlere ait yazılı belgelerde ifade edilen düşünceler, içinde bulunulan zamanın dil şartlarına göre güncellenerek o zamanki yaşantı biçimleri, fikir dünyası ve hayat algısı ortaya konulabilir.

Bu çalışmada her insanda var olan beğenilmek, övülmek ve kendisini övme duygusu yani övünç kavramı üzerinde durulmuş ve bu kavramın Bakî üzerindeki etkileri divanında kendisi için kullandığı övünç ifadelerinin merkezinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken *Bakî Dîvânı*'nda geçen övünç odaklı ifadeler seçilmiş, bunların gerek kelime kelime gerek anlamına göre diliçi çevirisi yapılmış ve bu ifadelerin geçtiği beytin tüm diliçi çevirisi verilmiştir. Yaşadığı devir ve sonrası için önemli bir yere sahip olması nedeniyle haklı gerekçeler çerçevesinde Bakî'nin kendisini övdüğü birçok konu başlığı altında tespit edilmiş ve açıklanmıştır.

Anahtar sözcükler: Bakî, *Bakî Dîvânı*, övünç ifadeleri, çeviri, diliçi çeviri.

ABSTRACT: Language is carrier of cultural heritage for a society. The values of a society can only survive with language for many years. Because language is a living entity that changes and evolves, a manuscript written a long time ago by a nation can turn into a language structure that the people of that nation will not be able to understand. This causes the generations to not understand each other. Intralingual translations have a very important task on understanding of each other and on mutual agreement of a nation having different writing and speaking language due to various reasons. It can be exhibited the patterns of life at that time, the world of ideas and perception of life, being updated thoughts that expressed in written documents in the past according to the language requirement at the time experienced.

In this study has been remarked to be admired, to be praised, to praise himself/herself in other words boast concept which every human being has and the effects of this concept on Bakî have been examined in the center of honour expression that he use in his divan for himself. When this is done honour expressions found in *Bakî's Dîvân* have been chosen, their intralingual translation has been done whether word-for-word or sense-for-sense and intralingual translation of couplet in which all these expression pass has been presented. Bakî's self-praise has been determined and explained under many topic titles good cause appearing because he has a significant place in the period when Bakî lived in, that is to say first and next period.

Keywords: Bakî, *Bakî's Dîvân*, honour expressions, translation, intralingual translation.

¹ Yrd. Doç., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü, dr.mehmetcihatustun@hotmail.com

1. GİRİŞ

Her insanın yaratılışında beğenilmek, övülmek ve kendisini övme duygusu vardır. Bunun içindir ki insanların sergilediği olumlu davranışların pekiştirilmesi o davranışın kalıcı olması anlamına gelir. Yaptığı olumlu işlerden dolayı övülen bir insan hiç kuşkusuz bulunduğu noktadan daha ileriye gidebilmeyi kendisine hedef seçecektir. Zira insanları ilgilendikleri işlere motive etmenin en güzel yolu onları methetmektir. *Kutadgu Bilig*'de geçen

*Erig ögse elgin kör arslan tutar
Atıg ögse yügrür uçarıg yeter (2401)*

(Askeri översen eli ile arslan tutar, atı okşarsan koşar ve uçan kuşa yetişir.)² beyti bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.

Övmek, *birinin veya bir şeyin iyiliklerini, üstünlüklerini söyleyerek değerini yüceltmek, methetmek, sena etmek*; övünmek, *bir niteliği sebebiyle kendini yüceltmış sayarak bundan abartılı bir biçimde söz etmek, iftihar etmek, övünç, övünme, kıvanç, iftihar*³ şeklinde tanımlanmaktadır.

Türk Edebiyatının önemli bir parçasını oluşturan Divan şiirine mensup şairler, dönemin nazım şekillerini kullanarak beğenilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Divan şairleri yaşadıkları dönemin idarecilerini övmek, tahta çıkan padişahı methetmek, onlara olan hayranlıklarını dile getirmek ve onların inayetlerine erişebilmek için övgü yolunu seçmiştir. Şair, padişaha olan hayranlığını ve sevgisini dile getirirken kendini de övmeyi, kendi şairlik yeteneğini ön plana çıkarmayı ihmal etmez.

Şairler; çok kere rakiplerinden üstün olduğunu, söz ipliğine inci gibi kelimeleri dizdiğini, şiir söyleme hususunda ve söz sanatlarını icra etmede kendisine kimsenin denk olamayacağını söyleyerek şiirleriyle iftihar eder. Şairlerin buldukları cemiyet içinde büyük manevî rütbelerini içeren bu tarz övünmeleri, kendi sanat niteliklerini içeren reklamlar yapmaları, kendi hünerlerini unutulmaz manzum söyleyişler hâlinde ebedileştirmeleri onların arzu ve ihtiyaçlarından doğmuş ve çok kere ortak sebepler dâhilinde yaşamıştır.⁴

Divan Edebiyatı'nın her döneminde şairlerin kendilerini ve şiir yazmaktaki hünerlerini övdüklerine şahit olmaktadır. Divan şairleri gerek kelimeleri seçmekteki ustalığını gerekse onları beyit içinde kullanmaktaki meziyetini her şairin gösteremeyeceğini ileri sürerek bu konudaki hünerleriyle övünmüşlerdir. 17. Yüzyıl Divan şairlerinden Nefî aşağıdaki beyitler ile şairliğini ve şiir yazmaktaki ustalığını ön plana çıkarmış ve bununla da övünmüştür.

*Sözde nazîr olmaz baña ger olsa 'âlem bir yaña
Pür-ıtmûrâk u hoş-edâ ne Hâfîz'em ne Muhteşem (K15 / 34)*

(Şayet dünya bir tarafa olsa, şiir söylemede benim bir eşim bir benzerim daha yoktur. Benim gösteriş dolu, hoş bir söyleyişim var, ben ne Hafız'ım ne de Muhteşem'im.)⁵

*Manendi mi var Nefî-i pākîze-kelāmuñ
Bir kimsede gördün mü dañî tarz-ı edasın (G93 / 5)⁶*

(Saf bir söyleyişe sahip Nefî'nin bir benzeri var mı, onun şiir söyleme biçimini hiç kimsede gördün mü?)

² Yusuf Has Hacib (2008). *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 462-463

³ Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, s. 1861-1862

⁴ Banarlı, Nihat Sami (1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İstanbul: MEB Yayınları, s. 188-189

⁵ Banarlı, Nihat Sami (1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, s. 190

⁶ Akarca, Döndü (2006). "Nefî'nin Gazellerinin Mahlas Beyitlerinde Şiir ve Şair", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Adana, Cilt: 15, S: 2, s. 9

Yine 17. Yüzyıl şairlerinden Taşlıcalı Yahyâ aşağıdaki beytiyle şiirinin mısralarını taze bir fidana teşbih etmiştir. Şairin taze fidan ile kastı söylediklerinin daha önce söylenmemiş olmasıdır. Yahya ayrıca şiirinin turunç gibi lezzetli, hoş ve faydalı bir meyveye benzediğini ve tıpkı turunç gibi çekici ve her zaman istenildiğinde kolayca bulunamayacak özelliklere sahip olduğunu dile getirerek övünmektedir.

*Şi'r-i Yahyâ'nun nihâl-i tazedür her mısırâ'
Encüm-i şehlä' gibi ucında var yer yer turunç⁷*

(Yahyâ'nın şiirinin her mısrası taze bir fidandır ve [her mısranın] ucunda, tatlı şaşı bakan parlak yıldız gibi, yer yer turunç vardır.)

16. Yüzyılda devletin gelişmesi ve güçlenmesi edebi faaliyetlerde de kendini göstermiştir. Kaside, gazel ve mesnevi yazma konusunda büyük şairler yetişmiştir. II. Bâyezîd döneminde, yeterli eğitime sahip olmamasına rağmen şairlik yaradılışının etkisiyle Zâtî devrinin hemen hemen bütün şairlerinin yol göstericisi olmuştur. Bu yüzyılda İran şairlerinin tesiri devam etmekle birlikte takip eden yüzyıl şairlerini etkisi altına alacak ve onlara model olacak Fuzuli, Hayali Bey, Baki gibi birçok üstat yetişmiştir.⁸

16. Yüzyıl Divan şairleri içerisinde Bakî çok hususi bir yere sahiptir. Bakî'nin kendisi de bu özel yanının farkında olup divanı içerisinde bulunan kaside ve gazellerin kimi yerlerinde bu durumunu dile getirmekten, kendisini övmekten geri durmamıştır. Bakî'nin yetişmekte olduğu yıllarda Zâtî'nin Beyazıt Camisi avlusundaki remilci dükkânı devrin yetişmekte olan şairleri için adeta bir edebî okul konumundaydı. O zamanın yetişmekte olan şairleri ilk şiirlerini Zâtî'nin remilci dükkânında kendisine okur ve Zâtî'nin bu şiirler hakkındaki görüşlerini almak isterlerdi. Bakî'nin

*Her kaçan gönlüme fikr-i 'arız dil-ber düşer
Güyyiâ mir 'âta 'aks-i pertev-i hâver düşer (G119 / 1)*

(Her ne zaman sevgilinin yanağının hayali gönlüme düşse sanki güneş ışığının yansıması aynaya düşer.) matlalı gazelini okuyan Zâtî, bu beytin Bâkî'ye ait olduğuna inanmamış ve Bâkî'yi şiir sahasında söz hırsızlığı yapmakla suçlamış, bu yaptığının çok kötü ve yakışıksız bir davranış olduğunu ifade etmiştir.⁹

Daha sonra Bâkî'nin kendisine sunduğu,

*Gül-şen isterseñ işte mey-hâne
Gül-i hândan gerekse peymâne (G471 / 1)*

(Gül bahçesi istersen işte meyhane, gülen gül gerekse [işte] kadeh) matlalı gazelle Bakî'nin yeteneğine inanan devrin üstadı Zâtî bu genç şairde büyük bir yetenek görmüş, onun her zaman övgüsünü yapmıştır.¹⁰

Zâtî, daha sonradan

*Çaddümi çeng eşkümi rüd eyledüñ
Cismüm âteş cânımı 'üd eyledüñ (G263 / 1)*

(Boyumu çeng gibi eğri, gözyaşımı ırmak yaptın; bedenimi ateş, canımı öd ağacı yaptın.) matlalı gazelle Bakî'nin yeteneğine inanan devrin üstadı Zâtî bu genç şairde büyük bir yetenek görmüş, onun her zaman övgüsünü yapmıştır.¹⁰

⁷ Sefercioğlu, M. Nejat (2008). "Meyve Redifli Gazeller", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5 Fall, s. 330

⁸ İpekten, Haluk (Müşterek) (1986). "XVI. Yüzyıl Divân Edebiyatına Toplu Bakış", *Büyük Türk Klasikleri*, C. III, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları, s. 203-204

⁹ Ergun, Saadettin Nüzhet (1935). *Bâkî, Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul: Sühulet Yurdu Yayınları, C. I, s. 362

¹⁰ Ergun, Saadettin Nüzhet (1935). *Bâkî, Hayatı ve Şiirleri*, s. 163

kendisini ayıplayanlara “Bakî gibi bir şair-i sâhirün şiirini uğurlamak ayıp değildir.” demek cesaretini göstermiştir.¹¹

16. Yüzyılın en büyük şairlerinden biri olarak gösterilen Bakî'nin nazım sahasındaki yükselişi yaşadığı dönemde büyük bir hızla sürmüştür. Bu öyle bir yükseliştir ki o dönemin en büyük şairlerinden biri olan Fuzûlî bile onun bu ilerleyişini gölgeleyememiştir. Dönemin kaynaklarının övgü ile bahsettiği Bakî nazım alanındaki bu yükselişini Sultanü’ş-Şûara unvanını alarak pekiştirmiştir.

Şiirlerini bir vesile ile Kanûnî Sultan Süleyman’a da ulaştıran Bakî, devrin hükümdarının ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bakî'nin bir şiirini dinledikten sonra şiirin kime ait olduğunu ve şairin ne işle meşgul olduğunu soran hükümdar Süleymaniye Medresesinde danışman olarak vazife yaptığını öğrenince böyle bir şiirin sahibinin medrese odalarında kalmaması gerektiğini, kendisine mülâzemet verilerek medrese müderrisliğine getirilmesini emretmiştir.¹²

Şiir hususunda şahsi yeteneği ile ön plana çıkan Bakî hakkında tezkireler eşsiz bir şair olduğu konusunda bilgiler içerir. Bakî, Türkçenin ince yönlerini divan şiiri estetiği ve nazım biçimleriyle bütünleştirmeyi başarmış bir sanatçıdır. Şiirlerinin dikkat çeken yanı dile olan hâkimiyeti çerçevesinde söze yüklediği ince manalar ve şiir yazma tekniği açısından kusursuz ve sağlam biçimsel yöndür. Öyle ki Bakî divan şiirinde örnek alınan ünlü İranlı şairlerin şiirlerine teknik yönden ulaşmıştır. Bakî mısralarını kurarken kelimeleri büyük bir dikkat ile seçmiş ve bu kelimeleri birbirleriyle ses uyumu ve ses ahengi¹³ oluşturacak biçimde dizmiştir.¹⁴

Bakî, şiirlerinde Osmanlı devri sanatını devrinin diğer şairlerini gölgede bırakacak ve kendi adından daha fazla söz ettirecek şekilde icra etmeye çalışmıştır. 16. Yüzyılın divan şiirinde şiir dili onun çabaları ile orijinal bir kıvama erişmiştir.¹⁵ Bakî, üslubu ve şiir anlayışı ile 15. Yüzyıl şairlerinden Necâti Bey ve Ahmet Paşa ile 17. Yüzyıl şairlerinden Nef’î ve Şeyhülislam Yahya’yı âdeta birbirine bağlayan bir görev üstlenmiştir. Daha da ötesi 18. Yüzyılın büyük şairi Nedim’in hazırlayıcısı ve yetişmesinde önemli bir örnek olarak adından söz etmek mümkündür.¹⁶ Nev’î bir şiirinde onu Selman-ı Sâvî’ye benzetmiş, Âşık Çelebi tezkiresinde Bakî için uzunca bir övgüde bulunmuştur.¹⁷ Hasan Çelebi de onu İran’ın tanınmış şairlerinden Selman, Hüsrev ve Zahire benzetir.¹⁸

Bakî'nin şöhreti sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamış Irak, Azerbaycan, İran ve hatta Hindistan’a kadar ulaşmıştır. Sâdıkî-i Kitâbdâr, *Mecmuau’l-Havas* adlı eserlerinde Bakî'nin İran ve Azerbaycan’da en büyük şair olarak görüldüğünü; Muhyî de *Kaîye Risalesi* adlı eserinde onun Tebriz’de sevilerek okunduğunu belirtir.¹⁹

16. Yüzyıl Divan şairi olan ve şairlerin sultanı unvanını alarak yaşadığı devre damgasını vuran Bakî haklı olarak eserlerinde şiiri ve şairliği hususunda gerek mukayeseye dayalı gerek benzetmeye dayalı ifadeler içinde kendini övmekten, şahsı için övünç yüklü ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir.

¹¹ İpekten, Haluk (1998). *Bakî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı, s. 22

¹² İpekten, Haluk (1998). *Bakî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, s. 24

¹³ Bakî'nin şiirlerindeki ses uyumu ve ahengi için bkz. Kaplan, Hasan (2013). *Bakî'nin Ses Dünyası*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, ss. 904

¹⁴ Mengi, Mine (1997). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı, s. 161-162

¹⁵ Banarlı, Nihat Sami (1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, s. 582

¹⁶ İpekten, Haluk (1998). *Bakî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, s. 43

¹⁷ İpekten, Haluk (1998). *Bakî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, s. 51

¹⁸ Küçük, Sabahattin (2002). *Bakî ve Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, s. 12

¹⁹ Küçük, Sabahattin (2002). *Bakî ve Divanından Seçmeler*, s. 33

Bu çalışmada, Bâkî Dîvânı'nda²⁰ geçen Bakî'nin şiirini ve şahsını övmek maksadıyla kullanmış olduğu övünç ifadelerinin diliçi çevirisi üzerinde durulmuştur. Bunu yaparken gerek mukayese gerekse benzetme ilişkisi çerçevesinde kullanılan övgünün odaklandığı ifade seçilerek bu ifadenin kelime kelime çevirisi yapılmış, lüzum görülen ve ikili mana ilişkisi çerçevesinde aynı ifadenin anlamına göre çevirisi de yapılmaya çalışılmıştır.

Bu noktada çeviri ve diliçi çeviri kavramlarına değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyim. *Çeviri bir değiştirme işlemidir. İştme dilinde sesbirimlerin işaret dilinde işaretlerin değiştirilmesinden ibarettir. Bu yönüyle çevirinin bir başkalaştırma işlemi olduğu söylenebilir.*²¹ *İştme dilindeki sesbirimler, işaret dilindeki işaretler, im ve imgeler çevirinin değişenleri; onların içerdği mana ve mesajlar ise çevirinin değişmeyenleridir.*²²

Çeviride asıl amaç bir metni ya da ifadeyi kaynak dilden hedef dile pürüzsüz, anlaşılması mümkün ve çeviri olduğu hissi uyandırılmadan aktarılmasıdır. Bir dilden başka bir dile aktarım temelde iki aşamadan müteşekkildir: Sökmek ve örmek. Mütercim, öncelikle kaynak dilde var olan metni okur özümsemeye çalışır, yani sökülür, bir başka ifade ile çözüm işlemini gerçekleştirir. Bu işlem neticesinde asıl metni anlar ve o metnin anlam dünyasını keşfeder. Akabinde yaptığı bu sökülme işlemini hedef dilin muadil kelimeleri ve eş değer gramer kurallarıyla yeniden inşa etmeye çalışır. Dolayısıyla mütercim anlamak için sökülür; anlatmak için örgü yani yeniden inşa işlemi yapar. Kaynak dilde var olan kelimelerin, söz ve söz gruplarının hedef dildeki eş anlamlıları tespit edilir. Gramatikal hususiyetler dikkate alınmak ve anlam içeriği bozulmamak suretiyle düşünceler hedef dilin göstergeleriyle yeniden anlatılır.²³

Diliçi çeviri, bir dildeki ifadeleri yalın hâle getirme ve zaman içinde şekillenen dil şartlarına göre diliçinde başka göstergelerle söyleme işlemidir.²⁴ Bir bakıma diliçi çeviri bir dilin eski dönemlerinde kaleme alınmış metinlerinde geçen ifadeleri dilin canlılık prensibi dâhilinde meydana gelen değişimler doğrultusunda yine o dildeki açıklamalarla, tanımlamalarla, eş anlamlı ya da karşıt anlamlı sözcüklerle yeniden inşa etme işlemidir.²⁵ Diliçi çeviri iki ayrı dil arasında sökülme ve örgü işlemi değil; bir dilin zaman içerisinde uğramış olduğu uzak ya da yakın lehçe veya söyleyiş farklılıklarına dayanan biçimlerin anlaşılması için hedef edinilen dilin göstergeleriyle güncelleme işlemidir.

Dil, bir topluluk için kültür mirasının taşıyıcısıdır. Kuşaklar arası geçişler ancak dil aracılığı ile olur. Bir toplumun değerleri ancak dil ile uzun yıllar yaşamayı başarır. Dil değişen ve gelişen canlı bir varlık olduğu için bir ulusa ait uzun yıllar önce yazılmış bir eser o ulusun yıllar sonraki halkının anlayamayacağı bir dil yapısına bürünebilir. Bu da kuşaklar arası anlaşılmanmayı doğurabilir. Bu sebepten ötürü bir ulusun yüzyıllar içinde birbirinin dilini ve düşüncelerini anlayamayan fertlerini ortak bir noktada toplayabilmek mecburiyeti ortaya çıkar. Türk dilinin 13. Yüzyıldan itibaren farklı yazı dillerine bölündüğü dikkate alınırsa bugün Batı grubu, Kuzey grubu ve Doğu grubu lehçelerinin hatta daha da öteye gidilecek olursa aynı yönde gelişim seyri gösteren lehçelerin tarihi lehçeleri arasında yazı dilinde ve konuşma dilinde farklılıklar mevcuttur. Bu farklılığı gidermek ve ortak bir dilden gelip sonradan söyleyiş

²⁰ Övünç ifadelerini tespit etmek için Bâkî Dîvânı'nın incelenmesinde, "Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları" adlı eser esas alınmıştır. Beyitlerin yanında bulunan parantez içindeki büyük harf ile başlayan kısım şiirin türünü, yanındaki rakam manzumenin sırasını; ikincisi ise beyit numarasını göstermektedir.)

²¹ Gürbüz, Faruk (2009). *Türçüme ve Tercüme Prensipleri*, İstanbul: Simurg Yayınları, s. Arka kapak

²² Gürbüz, Faruk (2010). "Tercümenin Bir Başkalaşım Boyutu: Metamorfizme", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3 Summer, s. 1455

²³ Gürbüz, Faruk (2017). *Çeviride Sadakat Problemi*, Ankara: Otto Yayıncılık, s. 17-18

²⁴ Göktürk, Akşit (1978), "Yazınsal Çeviride Metin-Ötesi Anlam İlişkileri", *Türk Dili, (Çeviri Sorunları Özel Sayısı)*, C. 38, S: 322, Temmuz, Ankara, s. 60

²⁵ Vardar, Berke (1978). "Dilbilim Açısından Çeviri", *Türk Dili, (Çeviri Sorunları Özel Sayısı)*, C. 38, S: 322, Temmuz, Ankara, s. 66

farklılıklarına sahip olan ulusları birbirilerini anlayabilen ve birbirleriyle anlaşabilen bir konuma getirebilmek için diliçi çeviri süreci önemli bir vazife üstlenmiş olur.

Üniversitelerin Türkoloji kürsülerinde ve Tarih Anabilim dalında yapılan eski harfli metinlerin Latinize ya da transkripte işlemleri harf değişikliği içermesi nedeniyle ve metinlerde anlam açısından bir sökümlük ve örgü işlemleri yapılmadığı için bu çalışmalarını diliçi çeviri kapsamında değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Fakat Türk dilinin tarihî ya da çağdaş lehçelerinden yapılan anlam aktarımına dönük çalışmalar diliçi çeviri mahiyetindedir.²⁶ Nihayetinde dil canlı bir varlıktır, zaman içerisinde değişir gelişir. Bir zamanlar aktif olan kelime ya da ekler zaman içerisinde pasif olabilir ya da yerini başka bir kelime ya da eke bırakabilir. Bu nedenle bir dilin zaman içerisindeki söyleyiş farklılıklarına dayanan kolları arasında düşüncelerin ve belli metinlerin birinden diğerine çevrilmesi gerekli bir durum olarak karşımıza çıkar.

Diliçi çeviri için Ceval Kaya'nın şu ifadeleri ayrıca önem arz etmektedir: *Diliçi çevirinin, normal bir çeviriden, temelde farkı yoktur. Zorlukları ve kolaylıkları olmasına rağmen sonuçta, yapılan, bir çeviri işlemidir. Tek fark, kaynak dil ile hedef dil aynı dilin dallarıdır. Çeviri, kaynak dildeki bir metni hedef dilde yeniden yazmak olduğuna göre, ortaya çıkan çevirinin sanki hedef dilde yazılmış gibi pürüzsüz olması ve çeviri kokmaması gerekir. Diliçi çeviride de kaynak dili bir an için yabancı bir dilmiş gibi görmek ve yapıyı değil, anlamı öne çıkarmak gerekir. Birinci önceliği anlama verdikten sonra, çevirici, her iki dile olan vukufu ve ustalığı nispetinde kaynak dildeki cümle yapılarından ve mevcut ortak kelimelerden yararlanabilir. Yalnız, ortak kelimelerden yararlanırken bunlarda sadece köken değil, anlam yönünden de tam bir çakışma olmasına dikkat etmelidir.*²⁷

Diliçi çeviriye ait nitelik ve hassasiyetler dikkate alınmak suretiyle Bâkî Dîvânı incelenmiş ve Bâkî'nin kendisi için kullandığı şu övgü ifadeleri tespit edilmiştir:

Rengîn-edā

Temelde “renkli tarz, güzel üslûp” olarak; anlamına göre “güzel şakıyan, güzel hikâyeye anlatan, cana can katan²⁸ şeklinde çevrilen bu ifadenin anlam içeriğiyle kendi şairlik niteliği arasında benzerlik ilişkisi kuran Bakî, bu ifadeyi kendisi için bir övünç vesilesi kılmıştır.

Bâkî-şıfat ne bülbül-i rengîn-edā gele

Ne ola tal'atuñ gibi ferhunde gülsitān (K1 / 37)

(Ne Bakî gibi güzel şakıyan bir bülbül gelir ne de senin güzelliğin gibi kutlu bir gül bahçesi gelir.)

Ser-firāz olsağ bu devr içre 'aceb mi Bâkıyā

Biz şurāhî-veş bu gün rengîn-edāya mālîküz (G191 / 7)

(Ey Bakî, biz bu zamanda sürahi gibi güzel bir tarza sahibiz, bu devir içinde [diğerlerinden] seçkin olsak bu şaşılacak bir şey değildir.)

Selmān

Tahran'ın 125 km. güneybatısında yer alan Save şehrinde 1309'da dünyaya geldi. "Selman" mahlasını kullanan şairin ilk koruyucusu güçlü vezir Giyaseddin Muhammed b. Reşidüddin Fazlullah'tır. Daha sonra Bağdat'a Celâyirli Devleti'nin kurucusu Şeyh Hasan-ı Büzürg ve onunla evlenen Dilşâd Hatun'un sarayına gitti. Sarayda melikü'ş-şuarâ makamına

²⁶ Doğan, Enfel (2011). “Diliçi Çeviri ve Mehmet Rauf'un Eylül Romanında Yaptığı Diliçi Çevirisi Üzerine” *Türkbiğ*, S: 21, s. 2

²⁷ Kaya, Ceval (2012). “Eski Uygurca Örneğinde Türkçenin Dil İçi Çeviri Sorunları Üzerine”, *III. Uluslararası Tercümanlık ve Geleceği Sempozyumu*, Bişkek, s. 2

²⁸ Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divânı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 201, s. 932

ulaştı. Sultan I. Üveys'in sarayında daha iyi bir konuma geldi. Bu dönemde Nâsır-ı Buhârî, İbn Yemîn-i Tuğrâî, Ubeyd-i Zâkânî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi devrin ünlü şairleriyle görüştü. Üveys'in vefatının (776/1374) ardından onun yerine geçen oğlu Sultan Hüseyin, Selman'a pek iltifat etmedi. Hakkında birkaç kaside söylediği Sultan Hüseyin'in Tebriz' e dönmesinden sonra hayatını yalnızlık ve yoksulluk içinde geçirdi. 12 Safer 778 (1 Temmuz 1376) tarihinde vefat etti.²⁹

Kasidede Menûcihrî, Senâî, Evhadüddîn-i Enverî, Hâkânî-i Şîrvânî ve bilhassa Zahîr-i Fâryâbî ile Kemâleddîn-i İsfahânî gibi şairleri örnek almış, ancak lafız ve mâna açısından kendi şiirine özellikler kazandırmıştır. Abdurrahmân-ı Câmî, Bahâristân'da ibarelerindeki acıcılık ve kinayelerindeki dikkatin benzersiz olduğunu söyler. Selmân gazelde de Sa'dî-i Şîrâzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin takipçisidir. Özellikle Sa'dî'nin tesiri açıktır. Selmân ile Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazellerindeki vezin, kafiye ve mazmun beraberliği aralarındaki yakın irtibata işaret etmektedir. Hâfız, Selmân'ı zamanın önde gelen kişisi ve şiir ülkesinin padişahı olarak över. Selmân, Farsça ve Türkçe yazan daha sonraki şairler tarafından örnek alınmış, şiirlerine nazîreler yazılmıştır.³⁰

Kendisi için söz meydanının şahı, Rum diyarının tek şairi ifadelerini kullanan Bakî, kasidelerinin fahiye bölümünde şiirlerinin acıcı yönüne vurgularda bulunmuş ve kendisini sık sık İran şairi Selmân ile kıyaslamıştır.³¹ Devrinin önemli şairlerinden izler taşıyan ve birçok şairin övgüsüne mazhar olmuş Selmân-ı Sâvecî'nin şiirlerine kendi şiirini ve şiir söyleme yeteneğini yakın gösteren Bakî bu vesile ile kendi şairlik yeteneğini övmeye çalışmıştır.

*Oldı vaşf-ı suhan-ârâñ ile şî'r-i Bâkî
Rif'at-i pâyede hem-sâye-i nazm-ı Selmân (K2 / 37)*

(Güzel söz söyleyen vasfın ile Bakî'nin şiiri yücelikte Selman'ın şiirine komşu oldu.)

*İrdi Selmâna sözi şî'ri kemâlin buldı
Luţfuña kaldı eyâ husrev-i şâhib-dîvân (K2 / 37)*

(Sözü Selman'a ulaştı şiiri olgunlaştı, ey divan sahibi padişah [bundan sonrası] senin ihsanına, cömertliğine kaldı.)

*Zuhûr itdi Zahîrûñ sırrı tab'ı nükte-dânumda
Akıtdı kendüye şî'rüm revân-ı pâk-i Selmânî (K5 / 32)*

(Zahir'in şiir söylemedeki hüneri, [incelikleri anlayan] şairlik tabiatında ortaya çıktı. Selman'ın saf ruhu şiir söyleme sanatı ve ustalığını kendisine doğru aktı.)

*Oğuduğca na'tuñ her güşeden güş itmege
Cân-ı Selmân rûh-ı pâk-i Hazret-i Haşşân gelür (K6 / 20)*

(Senin övgünü dile getirdikçe Selman'ın kendisi ve Hz. Hasan'ın pak ruhu her köşeden [bu övgüyü] dinlemek için gelir.)

*Degülsin medhine kâdir ne deñlü tutsalar mâhir
Gerekse Rûmda Bâkî 'Acem mülkinde Selmân ol (K11 / 14)*

(Her ne kadar seni hünerli kabul etseler de senin onu övmeye gücün yetmez. [Bunu yapabilmek için] Gerekiyorsa Osmanlı ülkesinde Bakî, İran ülkesinde Selman ol.)

*Bâkıyâ ser-nañl-bend-i gülşen-i ebyâtsın
Eyledi nazm-ı bülendüñ hâşılı Selmânî pest (G24 / 5)*

²⁹ Karaismailoğlu, Adnan (2009). "Selman-ı Sâvecî" maddesi, *TDVİA*, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 446

³⁰ Karaismailoğlu, Adnan, "Selman-ı Sâvecî" maddesi, s. 447

³¹ Kılıç, Zülküf (2009). "Bakî'nin Kasidelerinde Dilek, Tegazzül ve Fahriye Bölümleri", *E-Journal Of New World Sciences Academy*, Volume: 4, S: 3, s. 218

(Ey Bakî, sen beyitlerin gül bahçesindeki en iyi nahıl [süs ağacı] ustasıdır. Yüce şiirin sonunda Selmân'ın değerini düşürdü.)

*Husrevâ Bâkî kuluñ nazm içre Selmân olmağa
Hep senüñ luftuñ mu'în olmışdur ihsânüñ zahîr* (G145 / 5)

(Ey padişahım! Bakî kulunun şiir hususunda Selman olması için hep senin iyiliğin ve cömertliğin yardımcı olmuştur.)

‘Andelîb-i Suhan-ver

Bu ifadenin “düzgün konuşan bülbül” şeklinde temel anlam çevirisi yapılabilir. Andelîb (bülbül), âşık olması ve güzel bir sese sahip olmak gibi özellikleri sebebiyle Türk ve İran edebiyatlarında adı en çok geçen kuşlardan biridir. Tüm dünya milletlerinin oluşturduğu folklor ve edebiyat çalışmaları içerisinde geniş bir yer tutan bülbül motifinin bilhassa Doğu edebiyatlarında önemli bir yeri vardır.³² Ötüşünün nağme olarak nitelendirilmesiyle bülbül bir nağmede bin sihir yapar. Bülbülün güzel nağmeleri ve gönül alıcı ötüşünden dolayı şairler de kendilerini bülbüle benzetirler. Bazen aşğın kendisi, bazen canı, bazen de gönlü olan bülbül,³³ güzeli ve güzelliği övmeye adeta bir mukayese unsurudur.³⁴

Bülbülün taşıdığı nitelikleri kendi şairlik yeteneği ile kıyaslayan Bakî, kendinin yapamadığı bir işi, hoş ve güzel ötüşüyle bilinen bülbülün de yapamayacağını ima ederek yetersiz kaldığı bir durumda dahi bu yetersizliği bir vesile ile övünç durumuna dönüştürebilmiştir.

*Senâsında Bâkî-şîfat ola ‘âciz
Hezârân ola ‘andelîb-i suhan-ver* (K3 / 29)

(Düzgün konuşan pek çok bülbül onu övgüler sunmada Bakî gibi çaresiz kalır.)

Tûtî-şîfat

“Papağan gibi” şeklinde çevirisi yapılabilen bu ifadede geçen tûtî, papağan cinsinden taklit yapan bir kuştur.³⁵ Halk arasında konuşma yeteneği ile tanınan papağan, Klasik Türk Edebiyatında bülbülden sonra taşıdığı nitelikler ile kendisinden en fazla söz ettiren kuştur. Bu kuşa konuşma yeteneği bir ayna vasıtası ile kazandırılır. Bu kuş büyük bir aynanın önüne konulur ve bir kişi de aynanın arkasına gizlenir ve oradan konuşmaya başlar. Aynada kendi suretini gören kuş bunu kendisi gibi bir kuşun sesi zannederek taklit etmeye başlar. Bu suretle konuşmayı öğrenir.³⁶ Konuşmasında ayna kullanımından ötürü Klasik Türk Şiirinde “tûtî-âyîne” sözünden müteşekkil çokça mazmuna rastlamak mümkündür.³⁷

Kullandığı dil ve üslup açısından zamanının şairleri içerisinde dikkatleri üzerine çekmeyi başaran Bakî, Klasik Türk Şiirinin merkezinde olan bir şairdir. *Muhibbî Dîvânı*'nın düzenlemesi üzerine yazmış olduğu kıta-yı kebiresinin on iki ile on beşinci beyitleri arasında Muhibbî'nin şairliğini ve şiirini överken bir şairin değerini nasıl besleyip yetiştirdiğini izah etmede kullandığı ifade ile hem Muhibbî'yi övmüş hem de kendi şairlik yeteneğinin kaynağını dile getirmeye çalışmıştır.³⁸ Muhibbî'ye hitaben zikrettiği düşüncelerinin içinde geçen “tûtî”

³² Kurnaz, Cemal (1992). “Bülbül” maddesi, *TDVİA*, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 485

³³ Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, s. 75

³⁴ Esgün, Kübra (2006). “Klasik Türk Şiirinde Efsânevi Kuşlar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 50-52

³⁵ Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, s. 1297

³⁶ Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 401

³⁷ Onay, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hzl. Cemal Kurnaz), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 70

³⁸ Dağlar, Abdulkadir (2016). “Şairin Mazmun Aynası: Tab’/Meş’ar”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, S: 4, s. 20

kelimesiyle Bakî, insanlar arasında konuşma yeteneği ile bilinen papağanın bu yeteneğini kendi şairliğine yansıtmış ve bunu bir övünç vesilesi haline getirmiştir.

Pes âyîne-i tab'ından itdi

Yine tūfî-şıfat Bākîye telkîn (K4 / 14)

(Parlayan aynanın ardından yine papağan gibi [olan] Baki'ye [şiiir söyleme ve yeni fikirler aşılama] telkinde bulunur.)

Zahîr

İran'ın büyük şairlerinden olan Zahîruddîn Ebu'l-Fazl Tahir b. Muhammed-i Fâryâbî, Belh yakınlığında yer alan Cuzcan'a bağlı Faryab köyünde 11/12. Yüzyılın ilk yarısının ortalarında doğmuştur. Şiirlerinde "Zahîr" mahlasını kullanan ve "Sadrü'l-hükemâ" ve "Melikü'l-kelâm" unvanları ile tanınmış olan şair, gençlik yıllarını Faryab ve Nişabur'da geçirmiştir. Nişabur'da edebî ilimlerin yanı sıra aklî ilimlerle de ilgilenmiştir. Ayrıca Arap edebiyatı, felsefe, matematik ve heyet ilimlerinde oldukça bilgi sahibi olmuş; şiiir söyleyecek ölçüde Arapça öğrenmiş ve astronomiyle ilgili araştırmalar da yapmıştır. Adından övgü ile söz ettirmiş birçok şair ile çağdaştır. Şiirlerindeki ifadelerinden anlaşıldığına göre yaşadığı dönemdeki şairlerden hiç etkilenmemiş ve kendisini hepsinden daha üstün ve yetenekli görmüştür. Zahir'in sözü, latif, sağlam, seçkin, akıcı ve fasihtir.³⁹

Emîr Hüsrev-i Dihlevî "Ġurretü'l-Kemâl" adlı eserinde, kasidede kendine has bir üslûbu olan Zahîr'i, Senâî, Enverî ve Nizâmî gibi büyük şairler arasında zikreder. Gazelde de başarılı sayılan Zahîr bu türde aşk konularının yanında öğretici, öğüt verici ve tasavvufla ilgili şiiirler de yazmıştır. Başta Sa'dî olmak üzere Hâfız-ı Şîrâzî ve Molla Câmî gibi şairler tarafından taklit edilmiş olması onun gazel türünde ne denli başarılı olduğunu göstermeye yetmektedir. Nitekim şiiirleri hakkında bir atasözü haline gelen, "Eğer Zahîr'in divânını bulursan Kâbe'de bile olsa onu çal" sözü onun şiiirlerine olan raġbeti gösterir.⁴⁰

Zahîr'in kaside ve gazel söylemedeki hünerinin kendi şiiir söyleme sanatı ve şairlik tabiatında ortaya çıkmasını sebep gösteren Bakî, böyle bir mukayese ile şairlik hünerinde bir övünme yoluna gitmiştir.

Zuhûr itdi Zahîrûnı sırrı tab'ı nükte-dānumda

Akıtdı kendüye şî'rüm revân-ı pāk-i Selmānı (K5 / 32)

(Zahir'in şiiir söylemedeki hüneri, [incelikleri anlayan] şairlik tabiatında ortaya çıktı. Selman'ın saf ruhu şiiir söyleme sanatı ve ustalığını kendisine doğru akıttı.)

Tuġrâ-yı Hâkânî Çekmek

Bu ifadenin "Hakan ile ilgili, Hakan'a ait tuġra (imza)" şeklinde çevirisi yapılabilir. Kökeni Oġuzca "tuġraġ" a dayanan⁴¹ tuġra kelimesi hükmü elinde bulunduran Osmanlı padişahlarının isimlerini içeren imza yerine kullandıkları, özel bir biçimi olan sembolleşmiş işarettir.⁴² Padişahın hükmünü sembolize etmek için resmi belgelere tuġra işaretini çizmek ise tuġra çekmek ifadesiyle karışılanmaktadır. Tuġra çekmek verilen hükmü resmileştirmek ve bir meselede son sözü söylemek üzere gerçekleştirilen bir eylemdir ve Osmanlı hükümdarları ile özdeşleşmiş bir niteliğe sahiptir. Ayrıca burada Hâkânî sözcüğü kullanılarak iki durum üzerinde ilgi kurmak hedef edinilmiştir. Bunlardan birincisi şair, diğeri ise hükümdar anlamına

³⁹ Deġirmençay, Veyis (2003). "Zahîr-i Fâryâbî'nin Mansû' Kasidesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 22, Erzurum, s. 55-56

⁴⁰ Atalay, Mehmet, "Zahîr-i Fâryâbî" maddesi, *TDVİA*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 88

⁴¹ Kaşkarlı Mahmut (2013). *Divânü Lügati't-Türk (Dizin)*, (Çev.: Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları, s. 649

⁴² Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, s. 2384

bağlanmaktadır. Bu şekilde bir kullanımla Bakî, hem belâgat ve şiire olan hâkimiyetini hem de Hakanî-i Şirvanî ile olan benzerliğini ortaya koymuş oluyor.⁴³

Bakî şiir sahasında tuğra çekmek (hüküm vermek) yetkisini kendisinde görerek bir nevi şiir söyleme sahasının hükümdarı olduğunu ifade etmeye çalışmış ve bunu şairlik hünerini göstermek adına bir övünç vesilesi hâline getirmiştir.

*Belâgat kûsın urdum husrevâne heft kişverde
Suhan menşûrına çekdüm bu gün tuğra-yı Hâkânî* (K5 / 32)

(Yedi kıtada padişahlara yakışır bir biçimde söz söyleme yeteneğini duyurdum. Bu gün açık ve güzel söz söyleme fermanına hükümdar tuğrasını çektim.)

Pîr-i Dānā

Temel anlam çevirisi “Yaşlı bilge” şeklinde yapılması mümkün olan bu ifade ile Bakî, şiir söyleme sanatındaki hünerine işaret etmiş ve bu sözcüğün anlam içeriğiyle şairlik yeteneğini izah ederek bunu bir övünme vesilesine dönüştürmüştür.

*Egerçi pîr-i dānādur gönül fenn-i belâgatda
Velî olmaz debistân-ı senāñnuñ tıfl-ı nā-dānı* (K5 / 34)

(Gönül her ne kadar güzel söz söyleme sanatında yaşlı bir bilge olsa da seni övme mektebinin cahili olmaz.)

Fâris-i Meydān

“Atlı; binici, ata binmekle maharetli; ferasetli anlayışlı” anlamlarına gelen fâris⁴⁴ kelimesi meydan kelimesiyle birlikte sözcük grubu oluşturarak “herhangi bir alanda usta, hünerli anlamına gelecek şekilde bir manaya sahip olmuştur. Ayrıca Fâris-i meydān ifadesi şairlikte at oynatabilen kimse⁴⁵ manasını karşılayacak şekilde de kullanılabilir.

Bakî bu ifadeyi kendisi için kullanarak şiir sahasında mecazen at oynatabilecek kadar yetenekli bir şair olduğunu ifade etmeye çalışmış ve bu ifade aracılığıyla kendisini övme yoluna gitmiştir.

*El süvâr oldı kümeyt-i hāmeye şimden girü
Şanma Bâkî gibi şāhā fâris-i meydān gelür* (K6 / 18)

(El kalem kullanmaya alıştı [el kalem atına binici oldu], bundan böyle ey padişah sanma ki Bakî gibi şiir meydanına hünerli bir şair gelir.)

Güş-ı Cān İle Dinlemek

“Can kulağı ile dinlemek” şeklinde çevrilen bu ifade çok dikkatli dinlemek⁴⁶, büyük bir dikkatle iyi kavramaya çalışarak dinlemek⁴⁷ anlamına gelmektedir. Bu ifade ile Bakî şiirlerinin herkes tarafından büyük bir önem ve dikkatle dinlendiğini ifade etmektedir. Böyle bir deyim seçerek şiirlerindeki kıymeti ortaya koymaya çalışmış ve bu deyim mana dünyasını kendisi için bir övünç vesilesi kılmıştır.

*Şimdi güş-ı cān ile diñler cihān eş‘arumı
Medhūñ itsem bir yire mecmū‘-ı ins ü cān gelür* (K6 / 19)

(Şimdi herkes şiirlerimi büyük bir dikkat içinde dinler, Seni övmeye başlasam kâinattaki herkes tek bir yere toplanır.)

Erbāb-ı Tab‘a Mîr-i Mîrān Eylemek

⁴³ Mum, Cafer (2013). “Nef’î’ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, *Prof. Dr. F. Tulga Ocak Armağanı*, Ankara, s. 226

⁴⁴ Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 287

⁴⁵ Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divânı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 397

⁴⁶ Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, s. 442

⁴⁷ Aksoy, Ömer Asım (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. II, İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 677

Şairlik yeteneği anlamına gelmek suretiyle tab' kelimesi tab'-ı şûrîde, tab'-ı nakkâd, tab'-ı pür-güher, ehl-i tab', erbâb-ı tab', dest-i tab' gibi kullanımlarla⁴⁸ divan şiirinde görülmüştür. Bakî, şairlik yeteneğinin doğduğu günden itibaren kendisinde var olduğunu bunu sonradan kazanmadığını ifade edebilmek için tab' kelimesini özellikle seçmiştir.⁴⁹ Bakî, erbâb “ulu, reis, başkan” kelimesi ile tab' sözcüğünü, “şairlerin başkanı, reisi” anlamına gelecek şekilde divan şiiri geleneğine göre kullanmıştır. Erbâb-ı tab' ifadesini mîr- mîrân “beylerbeyi” anlamına gelen ifadeyle bütünleştirerek “şairlerin reisine beylerbeyi olmak” manasına ulaşmıştır. Böylelikle Bakî, tüm şairlerin üzerinde olan bir şairi işaret etmek üzere kullanılan bu ifade ile kendi şiir ve şairliğini övme yoluna gitmiştir.

*Husrevâ sen serveri ol şâh-ı şâhân eyleyen
Ben kuluñ erbâb-ı tab'a mîr-i mîrân eyledi* (K7 / 27)

(Sen serveri o şahlar şahı yapan padişahım, ben [Bakî] kulunu şairlerin reisine beylerbeyi eyledi.)

Fazl u Belâgat Nihâli / Hâtem-i Fazl u Belâgat

Bakî, şairlik ve sanatsal yaratı bağlamında hüner, maharet ve ustalık⁵⁰ anlamına gelen “fazl” ve güzel söz söyleme anlamında “belâgat” kelimesini, “fidan” manasında nihâl ve “mühür” manasında hatem kelimeleriyle benzerlik ilişkisi kapsamında bir araya getirmiştir. Bu ifade aracılığıyla ustaca ve maharetli bir şekilde güzel söz söyleme niteliğini, kendi şairliği ve şiir söyleme tarzında göstermeye çalışmış, böylelikle bunu bir övünme durumuna dönüştürmeyi başarmıştır.

*Destinde hâme fazl u belâgat nihâlidür
Medh ü şenâ-yı cihân aña berg ü bâr* (K9 / 22)

(Elindeki kalem üstünlük ve sözü güzel söyleme fidanıdır, dünya padişahının övgüsü onun için bir sermaye, bir kazançtır.)

*Elüñde hâtem-i fazl u belâgat ey Bâkî
Adû-yı kec-nazar inkâr iderse gözine baş* (G220 / 5)

(Ey Bakî, üstünlük ve sözü güzel söyleme mührü elindedir, Kıskanç düşman⁵¹ [bu durumu] kabul etmezse [o mührü] gözüne bas.)

Zî-kıymet Tutmak

Kıymet kelimesine Arapça “zî” eki verilerek, bu kelime Türkçede var olan /+lı, +li, +lu, +lü/ ekini almış bir fonksiyonda⁵² kullanıma tabi tutulmuştur. Böylelikle elde edilen “kıymetli, değerli” kelimesini “tut-” fiiliyle birlikte kullanarak “değerli görmek, kıymetli kabul etmek” anlamına ulaşan Bakî, bu övgü anlamı içeren söz gurubunu kendi şiirlerinin methi ve üstünlüğü için kullanmış ve böylelikle övünme yoluna gitmiştir.

*Sözin lu 'lû-yı lâlâdan zamâne tutdı zî-kıymet
Neden şâh-ı cihân bî-kıymet eyler böyle lâlâyı* (K15 / 9)

(Felek sözünü parlak inciden kıymetli kabul etti, sultan böyle bir lalayı niçin değersiz görür.)

Âb-ı Revân / Aklar Şu

⁴⁸ Yıldırım, Ali (2001). “Kâmî'nin Divan Şiiri ve Şairi Hakkındaki Düşünceleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S: 2, Elazığ, s. 190

⁴⁹ Mum, Cafer (2013). “Nef'î'ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, s. 221

⁵⁰ Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divânı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 400

⁵¹ ‘Adû sözlük anlamı itibarıyla düşman kelimesini karşılamaktadır. Fakat burada anlamına göre bir çeviri yapılmak istenirse Bakî'nin kötülüğünü isteyen kimseler, rakip şeklinde de çevrilebilir.

⁵² Kuş, Bahri (2012). “Bazı Arap Lehçelerinde Kullanılan Türkçe Son Ekler Üzerine Yeni Bir İnceleme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter, s. 1575

“Akan su, ırmak, akarsu” şeklinde çevirisi yapılan bu ifade Klasik Türk Şiirinde uzayıp gitmesi yönüyle sevgilinin saçına; parlaklık, berraklık ve şeffaflık yönüyle sevgilinin yanağına; akıcılık yönüyle de aşğın gözyaşına benzetilir.⁵³ Bakî burada şiir söyleme sanatını ve sözlerinin güzelliğini *âb-ı revân* ifadesinin parlaklık berraklık, şeffaflık ve akıcılık yönüne benzetmeye çalışmış ve bu benzetmenin taşıdığı mana ilişkisi sayesinde şiirini ve söz söyleme sanatını övme yoluna gitmiştir.

Ayrıca yine Bakî'nin bazı şiirlerinde geçen “akar su” kelimesi ile Bakî şiir söyleme ve şairliğinin akıcı, berrak, parlaklık ve şeffaflık yönünü ortaya koymaya çalışmıştır.

Bākî ne deñlü sözlerüñ âb-ı revân ise
Akar şu gibi yirde gerek rüy-i i' tizâr (K17 / 10)

(Bakî sözlerin her ne kadar akarsu ise de, özür dileme yüzünün akar su gibi yerde olması gerek)

N'ola meyl itmeler eş' aruña erbâb-ı şafâ
Bâkıyâ şî'r degüldür bu bir akar şudur (G46 / 6)

(Gönlü hoş insanlar senin şiirlerine yönelseler hiçbir şey olmaz⁵⁴, Ey Bakî bu şiir değil adeta bir akarsudur.)

Ğalib Olmak

“Üstün gelmek” şeklinde çevirisi yapılabilir. Bir mücadele sonunda kazanan taraf olmak, üstün gelmek anlamında kullanılan bu ifade ile Bakî, zamanının söz söyleyenleri ile mücadeleye girmekten çekinmediğini hatta kat-be-kat fazla rakip ile mücadele etmekten endişe duymadığını, sayıca fazla olan rakipleriyle yalnız başına boy ölçüşüp onlara üstün geleceğini iddia etmektedir. Bu iddiada bulunurken de “galip olmak” ifadesini kullanmakta ve bu ifade aracılığıyla şiiri ve şairliğini övmeye çalışmıştır.

Bâg-ı medhünde olur cümleye ğalib tenhâ
Bahş için gelse eger bülbül-i hoş-nağme hezâr (K18 / 49)

(Eğer pek çok güzel sesli bülbül bahse tutuşmak, boy ölçüşmek için gelse [o] tek başına seni övmeye herkese üstün gelir.)

Ħam 'Anber

“Olgunlaşmamış amber” şeklinde kelime kelime çevirisi yapılabilir. Bakî, başka şairlerin olgunmuş gibi görünen fakat pişmiş soğan kadar bir değere sahip olduğunu iddia ettiği şiirleriyle kendi şiirini kıyaslayarak şiirlerinin eksikmiş gibi değerlendirecek bir yönünü işlenmemiş ambere benzeterek zaman içerisinde değerine ulaşacağını ifade etmeye çalışmıştır. Rakiplerinin şiirlerine soğan kendi şiirlerine amber yakıştırmasını layık gören Bakî sanat açısından diğer şairlerden üstünlüğünü sergilemek açısından soğan ile amber arasındaki tezettan faydalanmaya çalışmıştır.⁵⁵ Şiirlerini olgunlaşmamış ambere benzetmek suretiyle şiirini ve şairliğini övme yoluna gitmiştir.

Puhtedür ğayrılar eş' arı velî puhte piyâz
Ħam 'anberdür eger Ħam ise de bu eş' ar (K18 / 50)

(Başkalarının şiiri olgunlaşmıştır fakat [o şiirler] pişmiş soğana⁵⁶ benzer, eğer bu şiirler henüz olgunlaşmamış ise de saf, işlenmemiş amberdir. [yine de değerlidir.]

⁵³ Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 13

⁵⁴ N'ola: “Hiçbir şey olmaz” anlamında teklif, teşvik veya yalvarma bildiren söz (bir yakarış ünlemi). Bunun için bkz. Üstün, Mehmet Cihat (2014). “Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisi (Gramer-Metin-Dizin)”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 956

⁵⁵ Bayram, Yavuz (2004). “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiiri Nitelemek Üzere Kullandıkları Sıfatlar”, *Türkbilgi*, S: 8, s. 38

⁵⁶ Pişmiş soğandan kasıt kötü şiirleri nitelemektir. Bkz. Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 915

Ġazel-i Rengîn / Rengîn Ġazel

“Renkli, hoş, güzel gazel” şeklinde çevirisi yapılan bu ifade ile Baki şiiirlerinin niteliğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Farsça son ek olan /+in/ isimlerin sonuna gelerek ondan yapılmış olma durumunu, /+lı, +li, +lu, +lü/ anlamının oluşmasını sağlar.⁵⁷ Renk kelimesi bu şekilde “renkli” anlamına gelecek şekilde türetilmiştir. Baki yüzü ve yanağı yanında şiiirlerinin renkli olmasında sevgilinin dudağının büyük bir öneme sahip olduğunu düşünmektedir. Böyle beyitlerde rengîn kelimesi kırmızı dudakla ilişkilendirildiğinde kırmızı renkli; gazel ile arasında bir bağlantı kurulduğunda “renkli, akıcı, güzel” anlamları ağırlık kazanmaktadır.⁵⁸ Baki “renk” kelimesine getirmiş olduğu /+in/ eki ile “renkli” ifadesine ulaşmış ve bunu özelde “parlak, hoş, güzel” anlamlarına gelecek biçimde gazellerini nitelemek için kullanmıştır. Böyle bir kullanımın aracılığıyla şairliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan şiiirlerini övmeye çalışmıştır.

Tuġfe-i bezmûn için bu ġazel-i rengînî

Levh-i zerrîne yazup eylesün ezber Hâtem (K19 / 38)

(Meclisinin hediyeleri için bu hoş, güzel gazeli Hâtem⁵⁹ altın levha üzerine yazıp ezberlesin.)

Bâkıyâ söyle lebi yâdına rengîn ġazeli

Demidür nûş-ı meyûn mevsimidür eş'ârûn (G276 / 7)

(Ey Baki [sevgilinin] dudağının hatırı için hoş, güzel bir gazel söyle, içki içmenin şiiir söylemenin zamanıdır.)

Şeh-süvâr-ı Meydân

“Meydanının usta binicisi” şeklinde kelime kelime çevirisi yapılan bu ifade ile Baki şiiir söyleme yeteneğini ve şairlik hünerini ön plana çıkarmaya çalışmış ve bunu bir övünç vesilesi hâline dönüştürmüştür.

Belâgat içre ben ol şeh-süvâr-ı meydânem

Ki eyledüm şu'arâ-yı zamâneyi pâ-mâl (K20 / 41)

(Şiiir söyleme yeteneği hususunda meydanın ustasıyım, bu bu yeteneğimle ben zamanın şairlerini ayaklar altına aldım.)

Nükte-i Kalem

“Kalemin ince sözü” şeklinde çevirisi yapılan bu ifade ile Baki şiiir söyleme hususunda sahip olduğu üslubu dile getirmeye çalışmıştır. Bu ifade ile şiiirinin ve şairliğinin tesirini bir gürze benzetmiş ve böylece bu benzetme aracılığıyla bir övünme yoluna gitmiştir.

'Aceb degüldür eger olsa nükte-i kalemüm

Ser-i 'adû-yı bed-endîşe dârbet-i kûpâl (K20 / 43)

(Kalemimin⁶⁰ sahip olduğu ince mana kötü düşünceli düşmanın başına vurulacak bir gürz olursa bu şaşılacak bir şey değildir.)

Şenâyi Kılâde Kılmaġ / Silk-i Cevâhir Taġmaġ

Sırasıyla “övgüyü gerdanlık yapmak”, “mücevher dizisi takmak” şeklinde birebir çevirisi yapılabilir. Baki, bir şiiirinde dünyayı bir geline, övülen kişinin övgüsünü ise o geline takılan gerdanlığa benzettiği görülmüştür. Bu gerdanlığın kıymetli inci ve mücevherleri, mahubun paha biçilmez sözlerine; dizildiği ip ise, ince hayallere teşbih edilmiştir. Elbette şairin

⁵⁷ Develi, Hayati (2009). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 125

⁵⁸ Bayram, Yavuz (2004). “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiiiri Nitelemek Üzere Kullandıkları Sıfatlar” s. 45

⁵⁹ Arap kabileleri arasında tanınmış “Tayyi” kabilesine mensup ve cömertliği ile meşhur olan “İbnü Abdillâh bin Sa'd'ın lakabı. (Bkz. Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 390.), Cömertlik bakımından fütüvvetin örnek kahramanı sayılmıştır. (Bkz. Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed, İbn el-Huseyn es-Sülemi (1997). *Tasavvufta Fütüvvet*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 3

⁶⁰ Kalem, burada şairlik ve şiiir söyleme yeteneği olarak kullanılmıştır.

asıl vurgulamak istediği husus, şiir söyleme hususundaki kudretidir.⁶¹ Bakî, benzetmeler neticesinde elde ettiği mücevheri övülen kişiye gerdanlık yapabilmesiyle şairliğini ve şiir söylemedeki yeteneğini ön plana çıkarmaya çalışmış ve bu ifadeyi bir övünç vesile hâline getirmiştir.

*‘Arūs-ı dehre **senānı** benem **kılāde kılan**
Güher edā-yı girān-māye rişte ince **hayāl** (K21 / 23)*

(Kıymetli sözü mücevher; ince hayali de ip yapıp, senin övgünü dünya gelinine gerdanlık yapan benim.)

*Gerden-i dehre yine **silk-i cevāhir taçdum**
Riştēdür ma‘nī-i bārīk ü güher lafz-ı güzīn (K26 / 27)*

(İnce, zarif hayali ip; güzel söz söylemeyi de kıymetli taş yapıp, dünyanın boynuna mücevher dizisi taktım.)

Selāset-i Kelimāt, Şafā-yı Eş‘ār

“Kelimelerin akıcılığı ve şiirlerin sefası [şenliği]” şeklinde kelimelerin temel anlam içeriğine dönük çevirisi yapılan bu ifadeler ile Bakî, şiir söylemedeki hünerini ifade etmeye çalışmış ve böylelikle bu ifadeleri şairliği için bir övünç aracı hâline getirmiştir.

***Selāset-i kelimātum şafā-yı eş‘ārum**
Akar şu gibi kılupdur kulūbı hep meyyāl (K21 / 24)*

(Söz söylemedeki akıcılık ve açıklığım ve şiirlerimin sefası [şenliği] tüm kalpleri akarsu⁶² gibi hep yönlendirmiştir.)

Āb-ı Zülāl

Temelde “berrak su, billur” şeklinde çevrilen bu ifadeyi Bakî, bazı şiirlerinde sevgilinin ağzından dökülen sözden hareketle şiir söyleme hususundaki yetkinliğine ve şiirinin niteliğine işaret etmek bağlamında kullanmıştır.⁶³ Bir başka ifade ile Bakî şiir söyleme hususundaki yetisini âb-ı zülâle teşbih ederek berrak suyun niteliklerini kendi şairlik yeteneğine aksettirmeye çalışmış ve bu durumu bir övünç vesilesine dönüştürmüştür.

*Terāne eylese bülbül çemende güftārum
Gelüp önünde zemīn-būs iderdī **âb-ı zülāl** (K21 / 25)*

(Bülbül çemende [bağ, bahçede] benim sözlerimi şakısa [nağme edip söylese], berrak su gelip onun huzurunda saygısını göstermek için yeri öperdi.)

Naẓm-ı Bedī‘ / Naẓm-ı Revān / Naẓm-ı Ğarrā / Naẓm-ı Āb-dār / Naẓm-ı Pāk / Naẓm-ı Dil-āvīz

Sırasıyla “eşi, benzeri ve bir başka örneği olmayan şiir”, “su gibi akıp giden şiir”, “parlak, gösterişli, güzel şiir”, “hoş, zarif şiir”, “saf, katıksız şiir” “gönül çeken şiir” şeklinde çevrilebilen bu ifadeler ile Bakî, şiirinin ve şairlik hünerinin ulaştığı dereceyi dile getirmeye çalışmıştır. Bu ifadeler ile şiirinin niteliklerini ön plana çıkarmaya çalışan Bakî bu durumu kendisine bir övünç vesilesi kılmıştır.

*Destüme alsam kalem **naẓm-ı bedī‘ ümle** benem
Nīze-bāz-ı ‘arşa-i mülk-i ma‘ānī vü beyān (K22 / 29)*

⁶¹ Dikmen, Melek; Çetin, Kamile (2012). “Klasik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları”, *Bilig*, Bahar, Sayı: 61, s. 80

⁶² Bakî şiirlerini nazlı nazlı akan bir akarsuya benzetmesinden ötürü şiirlerinin yerine ara sıra “âb-dār, akar su” gibi ifadeleri şiirini kastedecek şekilde kullanmıştır. (Bkz. Bayram, Yavuz (2004). “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiiri Nitelemek Üzere Kullandıkları Sıfatlar”, s. 51)

⁶³ Öztürk, Furkan (2007). “Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 12

(Bir benzeri ve örneği olmayan şiirimle elime kalem alsam ma'ânî ve beyân⁶⁴ ülkesinin arsasında mızrak oyuncusu benimdir.)

*Ne 'aceb ger ola bu nazm-ı revân rûh-efzâ
Ki senüñ midhat-i cân-perverüne oldı qarîn* ((K26 / 29)

(Senin cana can katan övgüne yakın olduğundan dolayı bu akıcı şiir eğer ruh bağışlayan bir niteliğe sahip olsa buna şaşılır mı?)

*Şi'r-i Bâkî seb'a-i iklîme oldukça revân
Okunursa yiridür bu nazm-ı garrâ semt semt* (G23 / 6)

(Bakî'nin şiiri yedi kıtaya [dünyanın her yanına] yayıldıkça bu güzel, gösterişli şiir semt semt okunsa yeridir.)

*Salup şemşîr-i nazm-ı âb-dârı dehre Bâkî-veş
Belâgat kişverin ey pâdişâh-ı kâm-yâb açdum* (G320 / 5)

(Zarif, hoş şiirin kılıcını Bakî gibi dünyaya salıp ey muradına ulaşmış padişah, güzel söz söyleme ülkesini fethettim.)

*Görüp bu dürlü dürlü nazm-ı pāküm şermden Bâkî
Kızardı pençe-i mercân bozardı lü'lü-yı ter hem* (G343 / 5)

(Bakî, bu türlü türlü saf şiirimi görüp utancından mercan kızardı taze inci de bozardı.)⁶⁵

*Bâkiyâ söyle biraz lebleri esrârından
Ehl-i dil nazm-ı dil-âvîzüñe hayrân olsun* (G354 / 5)

(Ey Bakî, [sevgilinin] dudaklarının sırlarından biraz bahset, âşıklar gönül çeken şiirine hayran olsun.)

Pehlevân-ı 'Arşa-i Nazm

Bu ifadenin “şiir sahasının pehlivanı” şeklinde çevirisi yapılabilir. Divan şairleri için usta şairler olduklarını göstermenin bir yolu da i'câz sanatını icra etmektir. Mucize göstererek aciz kılmakla bağlantılı bir sözcük olan i'câz; acze düşürme, şaşırtma, mucize sayılacak kadar düzgün söyleme anlamına gelmektedir.⁶⁶ Bir şiir terimi olarak i'câz edebî açıdan ele alınırsa, şairin olağanüstü güzellikte, zerafet içinde ve zekice şiir söyleyerek dinleyeni şaşırtması, kendine ve şiirine karşı bir hayranlık uyandırması diye ifade edilebilir. Öyleyse i'câz; şiirde bir estetik ölçüt; daha doğrusu şairin estetik beklentisi, amacı, şiirde ulaşmayı istediği son nokta, en üst basamak olmalıdır.⁶⁷

Şairlerin şiirleriyle parmak ısırtmayı, şaşırtmayı, hayran bırakmayı, büyülemeyi her zaman istediklerini ve bunu yer yer kendilerini övüş biçimlerinde görebiliyoruz. Zira Bakî belagat meydanının fiziksel gücü öne çıkmış bir pehlivanı ve bu pehlivanlıkla ilişkili bir şekilde teşekkül eden yiğitliği ile övünmektedir.⁶⁸

*Pehlevân-ı 'arşa-i nazmem diyen ferzâneler
Bir iki zâr u zebûnumdur za'îf ü nâ-tevân* (K22 / 31)

(Şiir meydanının pehlivanıym diyen âlimler, [benim nazarımda]

⁶⁴ **Ma'ânî:** Lûgat ve sentaks meseleleriyle sözün maksada uygunluğundan bahseden ilim, **Beyân:** Belagat ilminin hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten kısmı.

⁶⁵ Bakî, şiirinin işlevine ve eriştiği mertebeye dikkat çekmek için adından söz ettiren ve birçok divan şairinin örnek aldığı kişilerle kendini mukayese etmenin yanında şiirinin şairinin şairliğinin değerini ortaya koymak için cansız fakat kıymetiyle bilinen bazı nesnelere de kendini mukayese etmiştir. Kırmızı rengi ile bilinen mercan ve taze inci bunlardan birisidir. (Bkz. Coşkun, Menderes (2005). “Türk Divan Şairlerinin Birbirlerini Değerlendirme Tarzları”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXVI*, Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU'na Armağan, s. 172)

⁶⁶ Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 468

⁶⁷ Mengi, Mine (2009). “Divan Şiiri Estetiği Açısından İ'câz”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 39, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum, s. 138

⁶⁸ Mengi, Mine (2009). “Divan Şiiri Estetiği Açısından İ'câz”, s. 143

birkaç güçsüz, aciz ve zavallıdır.)

Kıyās Eylemek

Kıyaslamak, bir nesne ya da kişiyi başka bir nesne ya da kişi ile karşılaştırıp eksik ya da fazla yönleri üzerine hüküm vermektir. Bakî kendi şiirlerini diğer şairlerin şiirleriyle mukayese etmeye dahi razı olmadığını dile getirir. Zira Bakî'ye göre onun şiirleri sümbül; diğerlerinin şiirleri kuru ottan ibarettir. Dolayısıyla birbirleriyle karşılaştırılmaları hiç de doğru değildir.⁶⁹ Böylelikle Bakî, kendi şiirlerinin diğer şiirlere oranla üstün yönlerini benzetme aracılığıyla ön plana çıkarıp bunu kendisi için bir övünç vesilesi hâline dönüştürmüştür.

Nazm-ı eşhāsa kıyās eyleme Bākî şî'rin

Ola mı her giyeh-i huşke berāber sūnbül (K24 / 43)

(Bakî şiirini başkalarının şiiri ile kıyaslama, her kurumuş ot sümbül ile eş değer olmaz.)

Şāhid-i Ma'nāya Hāl-i 'İzār Olmak

Bu ifadenin “anlam güzelinin yanağına ben olmak” şeklinde kelime kelime çevirisi yapılabilir. Hāl (ben) Klasik Türk Şiirinde bir güzellik unsuru olarak görülür. Bakî bir şiirinde kaleminden damlayan noktaların anlam güzeline ben olduğunu ifade ederek şiir söyleme ve şairlik hünerini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Nihayetinde kaleminden damlayan siyah noktaları güzellik unsuru olan ben ile eş değer tutmuştur.

Noğtalar kim dökülür hāme-i müşgînünden

Her biri şāhid-i ma'nāya olur hāl-i 'izār (K25 / 32)

(Misk kokulu kaleminden dökülen noktaların her biri anlam güzelinin yanağına ben olur.)

Nuṭṭ-ı Mesīhā

“İsa'nın sözleri” şeklinde çevirisi yapılan bu ifade sayesinde Bakî şiir söyleme ve şairlik hüneri ile İsa'nın mucizevî sözleri arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Şiirinin diğer şairlere göre üstünlük yönünü ortaya koymaya çalışmış ve böylelikle bu durumu bir övünç vesilesi hâline getirmiştir.

Serverā şî'r degül nuṭṭ-ı Mesīhādur bu

Tutalum gayriler eş'ārī ola şīr-i mübîn (K26 / 28)

(Var sayalım ki diğer şairlerin şiirleri apaçık bir büyü olsun. Ey hükümdar bu şiir⁷⁰ değil İsa'nın mucizevî sözleridir.)

Beyt-i Dil-keş / Beyt-i Rüşen ü Pākīze-gevher

Bu ifadelerin sırasıyla “gönül çeken beyit”, “aydınlık ve saf cevherden bir beyit” şeklinde kelime kelime çevirileri yapılabilir. 16. Yüzyıl divan şairleri “dil-keş, dil-sitan, dil-pezir, dil-âvîz, dil-efrûz” gibi insanı yatıştıran ve psikolojisi üzerinde rahatlatıcı bir etkiye sahip olan kelimeleri şiirlerini tavsif üzere kullanmışlardır.⁷¹ Bu durum Bakî'de “beyt-i dil-keş ve beyt-i rüşen ü pākīze-gevher” şeklinde görülmektedir.

Gönül çeken, gönül cezbeden anlamına gelen “dil-keş” kelimesi ve parlak, aydın, belli, meydana anlamına gelen “rüşen” kelimesi ile kendi şiirinden bir bölümü ifade eden “beyt” kelimesini söz grubu hâline getiren Bakî, gönül cezbeden, gönül çeken beyit ve parlak, aydınlık, hoş, güzel beyit ifadeleriyle Sultan Murat Han'a yazılmış Terci-i Bend'in tekrarlanan vasıta beytine⁷² işaret etmektedir. Bu beyit aracılığıyla da şiirinin güzelliğine, şairliğinin hünerine ve

⁶⁹ Bayram, Yavuz (2005). “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şaire ve İlhama Dair Görüşleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S:9, s. 40

⁷⁰ Şiirden kasıt Bakî'nin şiir söylemedeki sanat ve ustalığıdır.

⁷¹ Bayram, Yavuz (2004). “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiiri Nitelemek Üzere Kullandıkları Sıfatlar” s. 45

⁷² Öztürk, Furkan (2007). “Bākî Divânı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 161

şiiirinin sahip olduğu işleve dikkat çekmeye çalışmıştır. Şiiri ve şairliğinin değerini simgeleyen bu ifadeyi de kendisi için bir övünç vesilesi kılmıştır.

*Hep bu beyt-i dil-keş üzre bağlanur gūş eyleseñ
Şavt u nakş-ı bülbülân-ı gül-sitân-ı ma' delet (M3 / III / 7)*

(Eğer dinlersen, adalet bahçesindeki bülbüllerin nakış ve cıvıltısı [ötüşmesi] daima bu gönül çeken bu beyit ile söylenir.)

*Dest-gîr-i ehl-i dil kimdür diyü fâl eyledüm
İşbu beyt-i rüşen ü pâkîze-gevherdür gelen (M3 / IV / 7)*

(Gönül ehline [âşığa] yardımcı olan dost kimdir diyerek fal açtım; tam da aydınlık ve saf cevherden olan bu beyit denk geldi.)

(Gül Gibi) Şi' r-i Bâkî / Tab' -ı Bâkî / Bâkî-i Tab'

Sırasıyla “Bakî'nin şiiri”, “Bakî'nin yaradılışı” şeklinde çevirisi yapılabilen bu ifadelerle Bakî, kendi şiir söyleme ve şairlik üslubundan ve şairlik yaradılışından hâsılı kendi tarzından bahsetmektedir. Bu ifadeleri şiirlerinde bazen tek bazen de benzetmeye konu olacak şekilde kullanmaya çalışmıştır. Bu durumdan hareketle divan şiirinde adından en çok bahsedilen çiçeklerin başında gelen gül, şairlerin duygu ve düşünce âlemlerinde de hususi bir yer edinmiş ve çeşitli benzetmeler oluşturmak üzere şairler kendisinden oldukça fazla faydalanmışlardır.⁷³ Bakî de bir şiirinde gülün sahip olduğu niteliklere şiir söyleme niteliğini teşbih ederek bunu şiir ve şairliğine dönük bir övgü hâline dönüştürmeye çalışmıştır.

Gül gibi şi'r-i Bâkîye bir dem kulağın ur (M6 / VIII / 1)

(Bir ara Bakî'nin gül gibi şiirine kulak ver, onun gül gibi şiirini dinle)

*Şi'r-i Bâkî seb' a-i iklîme oldukça revân
Okınursa yiridür bu nazm-ı garrâ semt semt (G23 / 6)*

(Bakî'nin şiiri yedi kıtaya [dünyanın her yanına] yayıldııkça bu güzel, gösterişli şiir semt semt okunsa yeridir.)

*Şi'r-i Bâkîye nazîr olmaz hiç
Fenn-i 'aşk içre olupdur üstâd (G44 / 6)*

(Bakî'nin şiirine hiç benzeyen olmaz, o aşk ilmi içinde usta olmuştur.)

*Şafâ-yı şi'r-i Bâkî bâ' iş-i mihr ü muhabbetdür
Bu âb-ı zindegânî ol hayât-ı câvidânîdür (G54 / 7)*

(Bakî'nin şiirindeki gönül huzuru aşk ve sevgi sebebidir; biri ölümsüzlük suyu, diğeri ebedî yaşamdır.)⁷⁴

*Edâsı hūbdur ma' nâsı ra' nâ şi'r-i Bâkî'nüñ
Aña reşk itdüren erbâb-ı nazmı hep bu ma' nâdur (G127 / 5)*

(Bakî'nin şiirinin sözü hoş; anlamı pek güzeldir, ona şairleri kıskandıran hep bu fikirdir.)

*Bir güherdür tab' -ı Bâkî kân-ı imkân içre kim
Âfitâb-ı lutf-ı sultân ile bulmuş perveriş (G217 / 7)*

(Bakî'nin şairlik yaradılışı sultanın iyilik güneşinin beslediği imkân madeni içinde değerli bir taştır.)

Şi' r-i Bâkîye kulak tutmasa zâhid⁷⁵ ne ' aceb

⁷³ Erdoğan, Kenan; Akgül, Serpil (2016). “Divan Şiirinde Gül Redifli Gazeller Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 40, S: 2, Erzurum, s. 53

⁷⁴ *ab-ı hayât*, *ab-ı zindegânî* gibi ifadeler canlılık, susuzluğu giderme anlamlarının yanında Bakî'nin şiirinin niteliği ve etkileyciliğini ifade etmek için Bâkî Dîvânı'nda kullanılmıştır. Anlamına göre çeviri yapıldığında bu husus ön plana çıkar.

Söz güherdür ne bilür kıadrını nā-dān güherüñ (277 / 7)
(Zâhid, Bakî'nin şiirini [iyice anlamak için] dinlemese şaşılmaz; söz değerli bir taştır cahil değerli taşın kıymetini bilemez.)

Āb-dār olsa n'ola mīve-i **şî'r-i Bākî**
Urmadı kimse bu bağ içre dağı böyle kalem⁷⁶ (G331 / 6)
(Bakî'nin şiirinin meyvesi taze olsa ne ola, bu bağ içinde şimdiye kadar kimse böyle kalem aşısı vurmadı.)

Şî'r-i Bākî müsellemler olsa n'ola
Vaşf-ı pākūñ ider bu tab'-ı selim (G342 / 5)
(Bakî'nin şiiri herkes tarafından kabul edilmiş olsa n'ola ki, [asıl] senin güzelliğinin övgüsü bunu kusursuz şiir hâline getirir.)

Olıcağ hūb gönül virmege 'irfān ehli
Şî'r-i Bākî gibi hem şūh gerek hem tāze (G454 / 5)
(Bilge insanlar güzel bir sevgili görünce gönül vermek için [o güzelin] Bakî'nin şiiri gibi hem işveli hem de taze olması gerekir.)

Tab'-ı Bākî ol şeh-i Hayder-şecā'at şevkine
'Arşa-i kevn ü mekānı geşt ider Döldül gibi (G532 / 5)
(Bakî'nin şairlik yaradılışı, arslan gibi cesur padişahın [Hz. Ali] coşkunuğu için Döldül⁷⁷ gibi yeryüzünü dolaşır.)

Kim ide vaşf-ı cemālūñ senūñ āyīne-şıfat
Bākî-i tab' gibi olmaya hīç vaşşāfi (G541 / 5)
(Yüz güzelliğinin övgüsünü ayna gibi kim yapsın, şair yaradılışı Bakî gibi [onu] asla öven olmaz.)

Bākî Gibi / Bākî-veş / Bākî-vār (.....)

Gibi, yalın ya da ilgi haliyle çekimlenmiş bir ismin ardından gelen son çekim edatıdır.⁷⁸ Ardına geldiği isme "+a/+e benzer" anlamı verecek bir biçimde karşılaştırmaya dayalı bir benzerlik ilişkisi kurar.⁷⁹ Yine /-veş/ ve /-vār/ Farsça, gibi manasını veren bir benzetme edatıdır. Benzetmenin amacı; anlatımı daha canlı kılmak, dinleyene kavramları daha etkili bir biçimde sunmak için nitelik açısından zayıf olan varlığı güçlü olana yaklaştırmaktır.⁸⁰

Bakî bazı şiirlerinde "gibi" son çekim edatının bu işlevinden faydalanarak kendi şiirinin ve şairliğinin üstün vasıflarını ortaya koymaya çalışmıştır. İsminden bu edatı getirmek suretiyle "Bakî gibi" ifadesini kullanarak kendinde olan övülmeye dayalı nitelikleri ifade etmeye çalışmıştır.

El süvār oldı kümeyt-i hāmeye şimden girü

⁷⁵ Aşırı sofu, çok dindar olup fazla ilmi olmayan kimse için kullanılan "zâhid" sözcüğü terim anlamı bir ifade olduğu için çevirisi aynen alınmıştır.

⁷⁶ Anlamına göre bir çeviri yapıldığında bu beyit için "Bakî'nin şiirleri hoş, zarif olsa ne ola, şiir söyleme konusunda şimdiye kadar (Bakî'nin zamanına kadar) kimse böyle [güzel şiirler] yazmadı." şeklinde bir çeviri yapmak mümkündür.

⁷⁷ Döldül: Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye ettiği atın ismidir. Fakat burada şiirinin üstünlüğünü vurgulamak için tab'-ı Bākî ifadesini bütünleyecek bir şekilde kullanılmıştır. Yani Anlamına göre bir çeviri düşünülürse "Bakî'nin şairlik tabiatı bütün yeryüzünü Döldül gibi [herkes tarafından tanınmış bir şekilde] dolaşır" şeklinde bir manaya da ulaşılabilir.

⁷⁸ Bu çeşit edatlar için Muharrem Ergin "son çekim edatı" ifadesini kullanmaktadır. Bu münasebetle biz de bu kullanımı tercih ettik. (Bkz. Ergin, Muharrem (1986). *Türk Dil Bilgisi*, (14. bs.), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, ss. 365-366)

⁷⁹ Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları, s.1097

⁸⁰ Erkul, Rasih (2004). *Cümle ve Metin Bilgisi*, Ankara: Anı Yayıncılık, s. 127

*Sanma **Bakî gibi** şāhā fāris-i meydān gelür* (K6 / 18)

(El kalem kullanmaya alıştı [el kalem atına binici oldu], bundan böyle ey padişah sanma ki Bakî gibi şiir meydanına hünerli bir şair gelir.)

Tūfî gibi hoş nükteler öğretti dehānuñ

***Bakî gibi** üstād-ı suḥan-pervere cānā* (G1 / 7)

(Ey sevgili, Bakî gibi güzel söz söylemede usta olan birisine ağzın tıpkı papağana öğrettiği gibi güzel sözler öğretti.)

*Şalup şemşir-i nazm-ı āb-dārı dehre **Bakî-veş***

Belāgat kişverin ey pādīşāh-ı kām-yāb açdum (G320 / 5)

(Zarif, hoş şiirin kılıcını Bakî gibi dünyaya salıp ey muradına ulaşmış padişah, güzel söz söyleme ülkesini fethettim.)

Gelmeye sen gül-‘izārı vaşf ider bülbül-şifāt

*Gül-sitān-ı ‘āleme **Bakî gibi** bir nükte-dān* (G373 / 5)

(Bakî gibi bir söz ustası dünyanın gül bahçesine senin gibi gül yanaklı [biri] gelmez diye bülbül gibi över.)

***Bakî** sözi **gibi** cevher itsün*

Perverde iderse kân-ı imkân (G375 / 5)

(Eğer imkân madeni beslerse Bakî gibi sözü değerli hâle getirsin.)

*Nağş-ı hüsnüñ kimse **Bakî gibi** taşvîr itmeye*

Şafḥa-i eş‘ārda anca ḳalemler aşına (G421 / 7)

(Şiirlerin sayfasında onca kalemler aşınsa, güzelliğinin nakşını kimse Bakî gibi çizemez.)

***Bakî gibi** nazm eyler iken dūr dişi vaşfin*

Dāmān-ı müjsem dökdi cevāhir sözüüm üzre (G462 / 5)

(İnci dişinin övgüsü için Bakî gibi şiir yazarken kirpiğimin eteği⁸¹ sözüümün üstüne değerli taşlar saçtı.)

*Dād-ı Haḳdur bu sūḥan her kişinüñ **Bakî-vār***

Tarz-ı eş‘ārı pesendide vü makbul olmaz (Kt11 / 2)

(Bu [güzel] söz söyleme Allah vergisidir, herkesin Bakî gibi şiir [söyleme] biçimi beğenilmez ve kabul edilmez.)

Farḳ-ı Sipihre Ḳadem Başmak

“Göğün tepesine ayak basmak” şeklinde kelime kelime çevirisi yapılan Bakî şairlik hususundaki konumuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Şairlik yeteneğine güvenen Bakî bu ifade aracılığıyla şiir söyleme ve şairlik noktasında daha yükseğe çıkabilmek için Allah’tan yardım dilemektedir.⁸² Fakat bu yardım dileme esnasında göğün tepesine çıkabilmek gibi bir iddiayı gerçekleştirebilecek kapasitenin ve öz güvenin kendi şairliğinde mevcut olduğunu hissettirerek kullandığı ifadeyi şahsı adına övgüye dönüştürmüştür.

Bakî** suḥanda **farḳ-ı sipihre ḳadem başar

Luṭf-ı Hudā olursa eger dest-gîr aña (G7 / 5)

(Eğer Allah’ın yardımı Bakî’nin elinden tutarsa, Bakî güzel söz söylemede göğün tepesine ayak basar.)

⁸¹ Divan şiirinde kirpik, kapalıyken oluşturduğu görüntü itibariyle etek ile teşbih edilir. Şekil itibariyle kirpiğin eteğe benzetilmesi farklılık oluşturmuştur. (Bkz. Kandemir, Fatma (2008). “Bakî ve Nedim’in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 442)

⁸² Keklik, Murat (2006). Bakî’nin Gazellerinde Anlam Çerçevesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 41

Âb-ı Hayât

Temelde ölmezlik suyu, ebedî hayat bağısladığına inanılan tatlı ve hafif su manasına gelen bu ifade şiirlerde ince ve saf söz olarak kullanılmıştır.⁸³ Bu ifade; canlılık, susuzluğu giderme, şiirin niteliği ve etkileyiciliği anlamlarını içerecek şekilde Bâkî Dîvânı'nda geçmektedir.⁸⁴ Bakî bu ifade ile şiirine ve şiir söyleme hususunda sergilediği saf ve ince söyleyişe vurgu yaparak bunu kendisine bir övünç vesilesi kılmıştır.

*Lûle-i hâme ile çeşme-i dilden Bâkî
Eyledi kâ'ide-i âb-ı hayâtı icra (G9 / 7)*

(Bakî, kalemin oluğu ile gönül çeşmesinden hayat suyunun kaidelerini akıttı.)⁸⁵

Ahşent

“Aferin, bravo” şeklinde çevirisi yapılan bir ünlemdir. Bakî bu ifadeyi bizzat kendisi için kullanarak şiir söyleme ve şairlik tabiatı konusunda şahsen kendini hünerinden ötürü övmüştür.

*Vaşşâfısın o serv-kadûn rastı bu kim
Tab'-ı bülemlend-ı tarzuña ahşent Bâkîyâ (G10 / 5)*

(O servi boylu sevgilinin övücüsü sensin. Doğrusu şu ki ey Bakî senin şairlik yeteneğin ve şiir söyleme tarzın⁸⁶ için aferin!)

*İşûn altun ider kâr-ı muhabbet rüy-ı zerd ile
Hezâr ahşent ey Bâkî bu gün fennünde zer-gersin (G347 / 7)*

(Sararmış yüz ile aşkın kazancı işini altına dönüştürür, ey Bakî [sana] binlerce aferin bu gün sen şiir söyleme ilminde kuyumcusun.)

Meydân-ı Nazmuñ Hayder-i Kerrârî

“Şiir söyleme meydanının döne döne saldıran yiğidi” şeklinde çevirisi yapılan bu ifade ile Bakî, kendisini savaş meydanında döne döne tekrar savaşıyla bilinen Hz. Ali'ye teşbih etmeye çalışmıştır. Bu benzetme aracılığıyla şiir sahasının yiğidi olduğunu dile getirerek bu ifadeyi kendisine övünç vesilesi kılmıştır.

*Hayder-i Kerrârîyam meydân-ı nazmuñ Bâkîyâ
Nevk-i hâme Zü'l-fekâr u tab' Düldürdür baña (G12 / 5)*

(Ey Bakî, şiir meydanının Hz. Ali gibi döne döne tekrar tekrar savaşan yiğidiyim. Benim için kalemin ucu Zülfikâr;⁸⁷ şairlik tabiatım ise Düldürdür.⁸⁸)

Câmî

15. Yüzyılda Herat'ta dünyaya gelen ünlü Fars şairidir. Felsefe ve Arap edebiyatı üzerine ilim tahsil etmiş, tasavvuf felsefesi üzerine söz sahibi olan sufi niteliğiyle tanınmıştır. Musiki ile ilgilenmiş ve zamanının en büyük âlimlerinden kabul edilmiştir. Divan şiirinde şairlerin kendisini sıkça zikrettiği ve şiirlerini ona yaklaştırarak onun gibi söylemeye çalıştığı bilinmektedir. Divan şairleri, kendi şairlik yeteneğini ortaya koymak için Molla Camî⁸⁹ ile kendisi arasında sık sık teşbihe dayalı bir yakınlaşma sergilemiştir.

⁸³ Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 12

⁸⁴ Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divânı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 10

⁸⁵ Bu beyit anlamına göre çeviriye tabi tutulursa şöyle bir çeviri yapılabilir: Bakî, kalem ile gönül âleminde ince ve saf söz söylemenin esasını, usulünü yerine getirdi.)

⁸⁶ Bakî, bu beyitte bir yandan da şiir söylemede sahip olduğu tarzın sonradan kazanılmış bir yetenek değil, doğuştan gelen Allah vergisi bir yaradılış olduğunu “tarz ve tab” ifadeleriyle anlatmaya çalışmıştır. (Bkz. Mum, Cafer (2013). “Nefî'ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, s. 225)

⁸⁷ Zülfikâr: Hz. Ali'nin Kılıcı

⁸⁸ Düldül: Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e hediye ettiği at

⁸⁹ Molla Câmî için ayrıntılı olarak Bkz. Hikmet, Ali Asgar (1994). *Câmî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss. 373

Baki de bir şiirinde artık yaşadığı devrin Molla Cami'si olduğunu ifade ederek onun vasıflarını kendisinde göstererek övünme yoluna gitmiştir.

Cihānî cām-ı nazmum şî'r-i Bākî gibi devr eyler

Bu bezmün şimdi biz de Cāmî-i devrānıyuz cānā (G13 / 5)

(Şiirimin kadehi, Bakî'nin şiiri gibi dünyayı⁹⁰ döndürür, Ey sevgili şimdi biz de bu zamanın Cāmî'siyiz.)

Mir' âtü'ş-şafâ

“Sefa aynası” olarak birebir çevirisi yapılan bu ifade aslında Bakî'nin şiirinin saflık ve berraklığını yansıtan ayna anlamında mecazî bir mahiyet taşımaktadır. Dolayısıyla “mir' âtü'ş-şafâ” Bakî'nin şiirini karşılayan şiirdeki saf ve berrak söyleyişin bir ifadesidir. Bakî, bu ifade sayesinde şiirinin saflık ve berraklık yönünü ön plana çıkarmış bunu da bir övünç durumuna dönüştürmüştür.

Ruĥlaruñ vaşfinda Bākî bir ğazel nazm itdi kim

Ehl-i diller kodılar adını mir' âtü'ş-şafâ (G15 / 6)

(Bakî, yanağının övgüsünü içeren bir gazel yazdı ki, âşıklar onun adını safa aynası koydular.)

Enfâsuñ Mu' aţtar Kıldı

“Nefeslerin güzel koku verdi” şeklinde bire bir çevirisi yapılan bu ifadede “enfâs” Bakî'nin şiirlerini; “muattar kılmak” ise şiirin oluşturduğu etkiyi karşılamaktadır. Bakî, şiirinin dünyayı hoş kokulara bürüyen bir niteliğe sahip olduğunu vurgulayarak bu ifadeyi bir övünç sebebi hâline getirmiştir.

Dehri enfâsuñ mu' aţtar kıldı ey Bākî yine

Ĥib-i ĥâţır virdi beñzer ol ĥıţâb-ı müsteţâb (G18 / 6)

(O güzel sözlerin gönül hoşluğu verdiği gibi ey Bakî nefesin de dünyayı güzel kokuya bürüdü.)

Fennüñde Nokşân Tutmamak / Fennüñde Zer-gersin / Fen

“İlminde eksiklik tespit etmemek”, “ilminde kuyumcusun” şeklinde çevirisi yapılan bu ifadelerde Baki “fen” sözcüğü ile sanatı ve şiire olan hâkimiyetini kastetmiştir. “Noksan tutmak” ifadesiyle “bir kusuru tespit etmek” anlamını, “zer-ger” sözcüğü ile de âdeta değerli taştan anlayan kuyumcu gibi kendisini şiir ve sanattan anlayan bir üstat konumunda göstermeye çalışmıştır. Bakî, hiç kimsenin ölçülü, ahenkli şiirinde bir hata tespit edemeyeceğini iddia ederek zikredilen ifadeler ile övünme yoluna gitmiştir.

Bākıyâ fennüñde tutmaz kimse nokşānuñ senüñ

Ĥamdüli'llāh tab' mevzün 'aql mizānı dürüst (G22 / 6)

(Ey Bakî, kimse senin sanatında kusur bulamaz, Allah'a şükürler olsun ki şiir ölçülü ve ahenkli, akıl terazisi ise düzgün, hatasızdır.)

Ĥüñyi lezzet-i ğüftārı giriftār eyler

Derd ü ğam çekmege Bākîye bu fendür bā' iş (G28 / 5)

(Papağanı sözlerinin tatlılığı, hazzı tutsak eder, Bakî'nin dert ve sıkıntı çekmesine sebep şiir söyleme hususundaki hüneridir.)

İşüñ altun ider kār-ı muĥabbet rüy-ı zerd ile

Hezār aĥsent ey Bākî bu ğün fennüñde zer-gersin (G347 / 7)

(Sararmış yüz ile aşkın kazancı işini altına dönüştürür, Ey Bakî [sana] binlerce aferin bu gün sen şiir söyleme ilminde kuyumcusun.)

⁹⁰ Baki, şiirini kadehe benzetmekte ve içki meclisinde kadehin sürekli devretme niteliğinden istifade ederek şiirinin dünyayı dolaştığını dile getirmeye çalışmıştır. Bakî “Cihan” ifadesiyle dünyayı değil, şairler meclisini vurgulamaya çalışmaktadır. (Bkz. Mum, Cafer (2013). “Nef'î'ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, s. 227)

Nazm-ı Bülemd / Tab‘-ı Bülemd

“Yüksek, yüce” şiir şeklinde çevirisi yapılan bu ifade ile Bakî kendi şiirinin niteliğini ön plana çıkarmaya çalışmış ve bununla övünme yoluna gitmiştir.

Bâkıyâ ser-nahl-bend-i gülşen-i ebyâtsın
Eyledi nazm-ı bülemdüñ hâşılı Selmânı pest (G24 / 5)

(Ey Bakî, sen beyitlerin gül bahçesindeki en iyi nahıl [süs ağacı] ustasıdır. Yüce şiirin sonunda Selmân’ın değerini düşürdü.)

Vaşâfısın o serv-kadüñ rastı bu kim
Tab‘-ı bülemd-tarzuña ahsent Bâkıyâ (G10 / 5)

(O servi boylu sevgilinin övücüsü sensin. Doğrusu şu ki, ey Bakî senin şairlik yeteneğin ve şiir söyleme tarzın⁹¹ için aferin!)

Bâkî suhanda saña bu gün hem-cenâh yok
Tab‘-ı bülemdüñ evc-i belâgat hümâsıdır (G80 / 5)

(Bakî güzel söz söylemede sana bu gün denk olacak kimse yok, yüce yaradılışın akıcı ve güzel söz söyleme doruklarının Hüma’sıdır.)

Ferîd-i Fenn-i Suhan

Çevirisi “Güzel söz söyleme ilminin biricik, eşsiz, kıyas kabul etmeyi” şeklinde yapılabilecek bu ifadeyi Bakî, bizzat kendi şairliği için kullanmaktadır. Ona göre kendisi şiir söylemede bir başkasıyla kıyaslanamayacak kadar hünere sahiptir. Bahse gerek duyulmayacak kadar şiire hâkim olduğunu bu ifade ile dile getiren Bakî, bu şekilde şiir konusundaki hünerini övmeye çalışmıştır.

Bâkî ferîd-i fenn-i suhandur nizâ‘ı ko
İlzâm iderler itme şaşın iltizâm bahş (G25 / 7)

(Bakî güzel söz [şiir] söyleme ilminin eşsiz, kıyaslanmayacak birisidir çekişmeyi bir tarafa bırak, sakın [bu konuda] iddia etmeyi lüzumlu görme seni sustururlar.)

Hâme-i Bâkî

Çevirisini “Bakî’nin kalemi” şeklinde yaptığımız bu ifade aslında Bakî’nin şiir söyleme ve şairlik üslubunu ve hünerini karşılamaktadır. Nihayetinde bir yazarın üslubunu anlatmak üzere “kalemi çok güçlü”⁹² ifadesini kullanılmaktadır. “Hâme-i Bakî” ifadesiyle Bakî şiir söyleme ve şairlik yönünü ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bunu yaparken aynı zamanda İran’ın mitolojik tarihinde önemli bir yer edinmiş bir ressam ve minyatür sanatkârı olan Bih-zâd⁹³ ile kendini resmetme hususunda kıyaslamaya tabi tutmuş hem kendi üslubunu hem de Bih-zâd’dan daha hünerli olduğunu dile getirerek övünme yoluna gitmiştir.

Rengîn ider evşâf-ı ruhuñ hâme-i Bâkî
Ol şüreti virmez şanemâ naşşına Bih-zâd (G35 / 7)

(Bakî’nin kalemi yanağının güzelliğini [niteliğini] resmeder, ey sevgili, Bihzâd kendi sanatına o biçimi veremez.)

Hurdeler geçmiş-durur⁹⁴ dendānuñ evşâfında kim

⁹¹ Bakî, bu beyitte bir yandan da şiir söylemede sahip olduğu tarzın sonradan kazanılmış bir yetenek değil, doğuştan gelen Allah vergisi bir yaradılış olduğunu “tarz ve tab” ifadeleriyle anlatmaya çalışmıştır. (Bkz. Mum, Cafer (2013). “Nef’î’ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, s. 225)

⁹² Ünal, Şahin (2013). *Kutsal Katiller 17 Yalan Cinayet*, İstanbul: Cinius Yayınları, s. 357

⁹³ Bih-zâd için bkz. Çağman, Filiz (1992). “Bihzâd” maddesi, *TDVİA*, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 147

⁹⁴ Hurde sözcüğünün “kırıntı, ufak değersiz şey” manasından çok “nükte” anlamı üzerinden “ince anlamlar içeren söz söyleme” manası dikkate alınmış ve geç- fiili ile “ince anlamlar içeren söz (nükte) söylemek” şeklinde çevirisi yapılmıştır.

Hâme-i Bakî delüpdür bağırını lü'lularuñ (G253 / 5)

(Bakî'nin kalemi incilerin bağırını deldiği için dışının güzelliğinde ince anlam içeren sözler söylemiştir.)

Ahlaşu'l-İbād

Bire bir çevirisini “Kulların en temizi, ibadet edenlerin en samimisi” şeklinde yaptığımız bu ifadeyi Bakî efendisine olan sadakat ve samimiyetinden dolayı kendisine verilebilecek bir unvan olarak dile getirmiştir. Kulluk edenlerin en hayırlısı, en doğrusu derken çağdaşları ile bir kıyaslama yaparak kendi zatını ön plana çıkarmakta ve bu unvanı kendisi için bir övünç vesilesi saymaktadır.

Bakî kifâyet eyler işâret efendüñe

*Mağlaş yerine yazdurasın **ahlaşu'l-İbād*** (G38 / 6)

(Bakî, mahlasının yerine kulların en temizi yazdırmak için efendine bir işaret yeterlidir.)

Kibrî-i Ahmer

Bire bir çevirisini “Kırmızı kükürt” şeklinde yaptığımız bu ifade anlam açısından kimya ilminde toprağı altın yaptığına inanılan bir maddeyi karşılamaktadır. Bakî, şiiri ile kibrî-i ahmer⁹⁵ arasında benzetmeye dayalı bir ilişki kurup şiirini ve şairliğini övme yoluna gitmiştir.

Zer-i hâliş gibi rengin olup gitmekde eş'aruñ

*Elünde hâme ey Bakî meger **kibrî-i ahmerdür*** (G50 / 5)

(Şiirin saf altın gibi parlayıp gitmektedir; ey Bakî elinde[ki] kalem sanki toprağı altın yapan iksirdir.)

Ferhād

Hüsrev adlı İran şahının sevgilisi olan Şîrîn'e âşık olmuş ve onun isteği üzerine “Bî-sütûn” adlı dağı delmeye azmetmesi ile tanınmış bir kişidir. Divan şiirinde sevgiliye kavuşmak için her türlü zorluğu göze alan âşığı temsil eder.⁹⁶ Bakî kendi gücünü Ferhad ile mukayese ederek kendi hünerine dikkat çekmekte ve bu mukayeseyi kendisi için bir övünme sebebi hâline dönüştürmektedir.

Bî-sütûn-ı ğamda Bakî seng-i miñnet kesmede

*Şöyle üstâd oldı kim **Ferhâda** şan'at gösterür* (G51 / 6)

(Bakî, keder dağında⁹⁷ sıkıntı taşı kesme hususunda Ferhad'a hüner, beceri öğretecek kadar ustalaştı.)

Dimez ol husrev-i hübân-ı cihân ey Bakî

*La'l-i şîrîñüme **Ferhâd-ı zamânum** özenür* (G75/7)

(Ey Bakî, o dünya güzellerinin şahı “tatlı dudaklarıma zamanımın Ferhad'ı özenir” demez.)

Kenâr-ı Bahr-i Nazma Dürler Dizmek

Çevirisini “Şiir denizinin kenarına inciler dizmek” şeklinde yaptığımız bu ifade⁹⁸ ile Bakî şiir söylerken kullandığı kelimeleri âdeta inci dizer gibi yerleştirdiğini dile getirmeye

⁹⁵ Kibrî-i ahmer için bkz. Çeçen, Mehmet Çetin (2012). “Eski Kimyada Kibrî-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansımaları”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3 Summer, ss. 759-780

⁹⁶ Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 138-139

⁹⁷ Dağ sözcüğünden kasıt Ferhad'ın delmeye çalıştığı “Bî-sütûn” adlı dağdır. “Kederin Bî-sütûn dağı” şeklindeki bir çeviriyi tercüme estetiği açısından uygun bulmadığımız için “Bî-Sütûn” ifadesini sadece dağ şeklinde çevirmeyi yerinde gördük.

⁹⁸ “Kenâr-ı bahr-i nazma dürler dizmek” ifadesini övünç vesilesi sayan sadece Bakî değildir, Şeyhülislâm Yahyâ da bir şiirinde aynı ifadeyi kullanmaktadır: **Kenâr-ı nazma dürler dizdi** Yahyâ / *Belâgat bahrinün cûş u hurûşu* (G439 / 5). Ayrıntılı bilgi için bkz. Birgören, Hamdi (2016). “Şeyhülislam Yahya'nın Şair ve Şiir Anlayışı”, *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, Aralık, Sayı: 6, s. 323, s. 343

çalışmakta, sözlerinin sıralanışı ile incinin dizilişi arasında bir ilgi kurmaktadır. Böylece bu benzetme ilişkisini ise şairlik yeteneğine bağlayıp bunu bir övünç durumuna dönüştürmektedir.

Kenâr-ı bahr-i nazma yine dürler dizmiş ey Bâkî

Sütür-ı defter-i şî' rûñ meger emvâc-ı deryâdur (G52 / 5)

(Şiir denizinin sahiline yine inciler dizmiş, ey Baki şiir defterinin satırları sanki deniz dalgalarıdır.)

Kelâm-ı Cümleden A' lâ Edâ Etmek

Çevirisini “Sözü herkesten daha yüce söylemek” şeklinde yaptığımız bu ifadede geçen “kelam” kelimesi kelimenin temel anlamına göre “söz” olarak çevrilse de aslında yan veya mecaz anlam itibarıyla Bakî'nin şiirlerini oluşturan sözleri kastetmektedir. Bakî bu ifade ile şiir söyleme hususunda çağdaşları içerisinde herkesten daha iyi olduğunu ifade etmeye çalışmış ve bu ifadeyi kendisi için bir övgü durumu hâline getirmiştir.

Bâkî kelâmı cümleden a' lâ edâ eder

Haşk-ı suhanda hâşıl efendi edâ budur (G57 / 7)

(Bakî sözü herkesten daha iyi söyler, sonuçta güzel söz söylemenin hakkını vermede yüce söyleyiş budur.)

Şâh-bâz-ı Tab'

Çevirisini “Yaradılışın şahbaz kuşu” olarak yaptığımız bu ifade aslında anlam itibarıyla iki durumu içermektedir. Birincisi Şâhbâz ifadesidir ki Bakî bunun ile yükseklerde uçan ve diğer kuşları avlayan bir özelliğe sahip olması⁹⁹ nedeniyle kendi şairlik durumunu bu kuşun niteliği ile özdeşleştirmektedir. Yani temelde bir kuş cinsi olan şahbaz mecazen Bakî'nin şairliği açısından bulunduğu mertebeyi ifade eder. İkincisi ise tab' sözcüğüdür. Temelde tabiat, yaratılış anlamı taşıyan bu sözcük mecazen Bakî'nin şair yaratılışını, bu özelliği sonradan kazanmadığını ifade eder.

Tüm bunlardan hareketle kendi şiir ve şairliğinin [şahbaz kuşu gibi avlanamayacak şekilde] üst mertebede olduğunu onu geçmenin (avlamanın) tek çaresi onun önü sıra gitmek olduğunu vurgulayarak bulunduğu dereceyi bir övünme vesilesi saymıştır.

Şâh-bâz-ı tab'umuñ pervâzın urmaz kimse

Çäre ey Bâkî hemân olur önince varalar (G59 / 7)

(Yaradılışındaki şahbaz kuşunun uçuşunu kimse vuramaz; ey Bakî [buna] hemen çare şudur ki, senin önün sıra gideler.)

Evc-i Belâgat Hümâsı

Çevirisini “Akıcı ve pürüzsüz söz söyleme doruklarının Hümâsı” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî şiir söylemenin zirvesinde olduğunu Hüma kuşunun en yükseklerde uçuşuyla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Efsanevi nitelikler taşıyan Hüma kuşu yükseklerde uçuşu ve bu nedenle ulaşılmaz olması yönüyle bilinir.¹⁰⁰ Şairlik niteliğini Hüma kuşu ile teşbih etmeye çalışan Bakî bu durumu övünç vesilesine dönüştürmüştür.

Bâkî suhanda saña bu gün hem-cenâh yok

Tab'-ı bülendüñ evc-i belâgat hümâsıdur (G80 / 5)

(Bakî, güzel söz söylemede sana bu gün denk olacak kimse yok, yüce yaratılışın akıcı ve güzel söz söyleme doruklarının Hüma'sıdır.)

Mu' ciz Nazm

⁹⁹ Mum, Cafer (2013). “Nef'i'ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, s. 222

¹⁰⁰ Mum, Cafer (2013). “Nef'i'ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, s. 222

Çevirisini “Acze düşüren şiir” şeklinde yaptığımız bu ifadeyi Bakî kendi şiiri ve şiir söyleme hüneri için kullanmıştır. Şiiri karşısında herkesin çaresiz durumda düştüğünü dile getirmek için kullandığı bu ifadeyi şairlik hünerine işaret etmek üzere tercih etmiş ve bu sayede övünmüştür.

*Hağ budur Bâkî nazîr olmaz bu mu'ciz nazmuña
Şi're âğâz itsele şimden girü sehğârlar* (G85 / 7)

(Bakî, doğrusu budur ki sihirbazlar bundan sonra şiir söylemeye başlasalar da herkesi acze düşüren şiirine benzer [bir şiir] yazamazlar.)

Şi' r-i Selaset-şi'âr

Çevirisini “Akıcı, kolay anlaşılabilir şiir” şeklinde yaptığımız bu ifadeye Bakî şiirin biçim yönünden tanımını yapmaktadır. Bakî'ye göre yetenekli ve bilgi birikimi olan bir kişi ancak şair olabilir.¹⁰¹ Hüner sahibi olan bir şairin şiiri ise biçim yönünden akıcı ve kolay anlaşılır olmalıdır. Aslında Bakî burada kendi şiirinden hareket ederek şiiri biçim yönüyle tanımlamaktadır. Şiirlerinin akıcı ve kolay anlaşılır yönünü de bu tanımın hareket noktası olarak göstermek suretiyle bu ifadeyi kendisi için övünç vesilesine dönüştürmüştür.

*Dil çeşme-i belâgat aña lüledür kalem
Âb-ı zülâli şî'r-i selaset-şi'ârdur* (G90 / 6)

(Gönül, güzel söz söyleme çeşmesidir; kalem ona oluktur, [o çeşmenin] berrak suyu akıcı, kolay anlaşılabilir şiirdir.)

Şi' r-i Âb-dâr / Gâzel-i Âb-dâr / Nazm-ı Âb-dâr¹⁰²

Çevirisini “Zarif, güzel, hoş şiir; zarif, güzel, hoş gazel ve zarif, güzel, hoş nazım” şeklinde yaptığımız bu ifadeler ile Bakî kendi şiirinin gönülleri ferahlatıcı yönüne¹⁰³ dikkat çekmeye çalışmış, somut anlamda şiirindeki zarafeti, güzelliği; derin manada gönülleri ferahlatıcı işlevini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Böylece bu ifadeler sayesinde şiirini ve şairliğini övme yoluna gitmiştir.

*Bâkî yanardı tâb-ı teb-i hecr-i yâr ile
Şu sepmeyeydi yüregine şî'r-i âb-dâr* (G101 / 5)

(Eğer zarif, güzel şiir onu ferahlatmasaydı, Bakî sevgilinin ayrılık ateşi ile yanardı.)

*Bâkî ni hâl-i ma'rifetün mîve-i teri
'Ârif katında bir gâzel-i âb-dârdur* (G152 / 7)

(Bakî, bilgili insanların huzurunda hüner fidanının taze meyvesi güzel, hoş bir gazeldir.)

*Salup şemşîr-i nazm-ı âb-dârı dehre Bâkî-veş
Belâgat kişverin ey pâdişâh-ı kâm-yâb açdum* (G320 / 5)

(Zarif, hoş şiirin kılıcını Bakî gibi dünyaya salıp ey muradına ulaşmış padişah, güzel söz söyleme ülkesini fethettim.)

*Bâkî leğâfet-i gâzel-i âb-dârufî
Hağka budur ki görmedük âb-ı zülâlde* (G451/6)

(Bakî, akıcı gazelinin güzelliğini gerçekten de berrak suda görmedik.)

Şi'rîn Kelâmı Şanludur

¹⁰¹ Karataş, Turan (2009). “Poetik Düşünüşün Klasik Şiirde Dile Getirilişi: Bâkî Divanı Örneği”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 39, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum, s. 452-453

¹⁰² “Âb-dâr” sözcüğü temelde ‘su tutan, sulu, taze’ anlamına gelmekle beraber şiir, gazel, nazım gibi isimlerle kullanıldığında bu isimlerin niteliğini bildirmek üzere “hoş, zarif, güzel, parlak” anlamlarını içerebilir.

¹⁰³ Bayram, Yavuz (2004). “16. Yüzyıldaki Bazı Divan şairlerinin Şiiri Nitelemek Üzere Kullandıkları Sıfatlar” s. 51

Çevirisini “Tatlı sözü şanlıdır” şeklinde yaptığımız bu ifadede Bakî söz ile şiirini kastetmekte sevgilinin dudağını tavsif ettiğinden dolayı şiirinin gösterişli, heybetli bir hâl aldığından bahsetmektedir. Sevgilinin bir niteliğinin kendi şiirine heybet kattığına işaret ederek şiirindeki bu gösterişi övünme vesilesine dönüştürmüştür.

Bākî sözünü vaşf-ı lebüñ şehd-i nâb ider
Şîrîn kelâmı onun için böyle şanlıdur (G102 / 6)

(Bakî'nin sözünü dudağının övgüsü süzme bala dönüştürür, tatlı sözü o yüzden böyle gösterişlidir.)

Pervâz-ı Büleñ İtmek

Çevirisini “Yükseğe uçmak” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî şiir söyleme hususunda bulunduğu konumu ifade etmeye çalışmış, bunun şaşılacak bir durum olmadığını dile getirmek suretiyle bu ifade sayesinde övünme yoluna gitmiştir.

Bākî n'ola pervâz-ı büleñ itse gâzelde
Bâl ü per aña himmet-i yârân-ı şafâdur (G105 / 7)

(Bakî, gazel hususunda yükseklere uça şaşılır mı, gönül dostlarının yardımını onun için kanattır.)

Çoğ Olmaz Bu Tarz

“Bu biçim, bu usul çok bulunmaz” şeklinde bire bir aktarabileceğimiz bu ifade ile Bakî kendi şiir yazma usulünün nadir olduğunu, böylesi bir hünere rastlanmadığını vurgulayarak da övünmüştür.

Çoğ olmaz bu tarzâ gâzel Bākîyâ
Güzel söz güherdür güher az olur (G112 / 5)

(Ey Bakî, bu usulde gazel çok bulunmaz, güzel söz değerlidir değerli olan az bulunur.)

Şî'ri Rengîn-ter Düşmek

“Şiiri fazla renkli olmak” şeklinde çevirebileceğimiz bu ifade ile Bakî, şiirinin sahip olduğu güzel niteliği ön plana çıkarmaya gayret etmiş ve böylelikle şiir ve şairliğini övmüştür.

‘Ârız u ruşaruñı vaşf itse Bākî her kaçan
Şî'ri ey gül-çihre anuñ böyle rengîn-ter düşer (G119 / 5)

(Ey sevgili Bakî ne zaman yanaklarını övse onun şiiri çok fazla renkli olur.)

Bülbüller Âheng İtdiler

Çevirisini “Bülbüller onun şiiriyle uyum içinde oldular.” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî şiirinin ahengine bülbüllerin uyum içinde katıldığını dile getirmektedir. Şiirinin ahengi ile bülbülün ötüş ahengi arasındaki dengeyi dikkatlere sunmaktadır.

Ruğlaruñ medhîn ser-âgâz itdi Bākî bâğda
Düştiler hep yañına bülbüller âheng itdiler (G121 / 5)

(Bakî bağda yanağının övgüsünü [anlatmaya] başladı, Bülbüller yanına topladı, [onun şiiriyle] uyum içinde oldular.)

Eflâke Çıkarmak

“Göklere çıkarmak” biçiminde çevirebileceğimiz bu ifade Türkçede birini pek çok övmek anlamına gelen göklere çıkarmak¹⁰⁴ deyimini ile aynı manadadır. Bu deyim ile Bakî, sevgilinin övgüsünü göklere çıkardığını bu övgüyü içeren sözlerin sayesinde Beytül-Mamur'un aydınlandığını ifade etmeye çalışmıştır. Somut anlamda göğe çıkan Bakî'nin şiirine ait sözler aydınlatma işlemini gerçekleştirmektedir. Şiirinin bu yönüne dikkat çeken Bakî, bu durum ile övünmektedir.

¹⁰⁴ Aksoy, Ömer Asım (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. II, s. 798

Ruĥlaruñ medĥini eflâke çıkardı Bâkî

Şevĥden taldı bu ġün nûr ile Beytû'l-Ma'mûr (G125 / 5)

(Bakî, yanaĥımın övgüsünü göklere çıkardı, [göġe çıkan] ışıktan bu ġün Beytû'l-Mamur aydınlandı.)

Göġsin Germek

“Göġsünü germek” şeklinde şeklinde çevirisini yaptıĥımız bu ifade “gururlanmak, övünmek,¹⁰⁵ kendine güvenmek” anlamlarına gelen “göġsünü gere gere” deyimini¹⁰⁶ ile aynı anlamdadır. Bakî şiir söyleme meydanı diye belirttiġi “bu arsada” şiiri ve řairliġi ile övünmek için bu deyim anlam dünyasından faydalanmıştır.

Göġsin gererdi zühd ile Bâkî bu 'arşada

Nâ-geĥ tókındı tîr-i maĥabbet kaźâyı ġör (G129 / 7)

(Bakî şiir söyleme hususunda kararlı bir şekilde övünürdü. Kadere bak ki ansızın sevda oku isabet etti.)

Şafĥa-i Çarĥ-ı Berîne Yazmak

Çevirisini “Yüce göġün sayfasına yazmak” şeklinde yaptıĥımız bu ifade aslında bütün olarak “gökyüzüne yazmak” anlamını içerir. Bakî şiirinin derecesine dikkat çekmek için ulaşılması en güç yer olan göġe yazmak ifadesinden yararlanmıştır. Gökten daha üst bir mertebe olmadığı için şiirinin ulaştığı rütbeyi dile getirmeye çalışmış ve bunu saġlayan ifade aracılıġıyla övünmeye çalışmıştır.

Bâkî bu şi'ri řafĥa-i çarĥ-ı berîne yaz

Görsün felekde söz nic olur ĥaşm-ı nâ-be-kâr (G130 / 9)

(Bakî bu şiiri gökyüzüne yaz, utanmaz düşman söz [şiir] nasıl olur gökyüzünde görsün.)

Cevher

“Maya, öz; elmas, deġerli taş” biçiminde sözlük tanımını yaparak çevirdiġimiz bu ifade ile Bakî, şiirini ve şiir söyleyişinin temelini teşkil eden söz söyleme biçimine işaret etmektedir. Sözlerinin bir cevher deġerinde olduġunu dile getirerek övünmektedir.

Şikest eylerse nâ-dân sözlerüñ ġam çekme ey Bâkî

Yine ehl-i başîret tütüyâ eyler bu cevherdür (G149 / 5)

(Ey Bakî, cahiller senin sözlerini beġenmezlerse¹⁰⁷ üzülmeye, bu [sözler] bir cevherdir feraseti güçlü olan âlimler [bunu gözlerine] sürme ederler.)

Kulaĥ Çekmek

Bu ifade “kulak kesilmek”, “kulak tutmak”, “kulak vermek”¹⁰⁸ deyimleri ile eş deġer olmak suretiyle “bütün dikkatiyle dinlemek” anlamını taşımaktadır. Bakî bu deyimle adının geçtiġi yerde kendisinin herkesçe dikkatlice dinlendiġini vurgulamaktadır. Deyimin anlam dünyasındaki ehemmiyeti şahsı üzerinde toplayarak bunu kendisi için bir övünç durumuna dönüştürmüştür.

Bâkî kayırmaz olsalar a'dâ zebân-dırâz

Aduñ anılsa cümle eĥibbâ kulaĥ çeker (G153 / 7)

(Düşmanlar, dil uzatsalar [saygısızca sözlerle ile Bakî'yi kötöleseler] Bakî aldırış etmez, [zirâ] adın anılsa bütün dostlar dikkatli bir şekilde dinler.)

¹⁰⁵ Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divânı Sözlüġü [Baġlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 464

¹⁰⁶ Aksoy, Ömer Asım (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüġü*, C. II, s. 798

¹⁰⁷ “Şikest eylemek” mota mot çevirisini ‘kırmak’ şeklinde yaptıĥımız bu ifade baġlam ve anlam dikkate alınmak suretiyle anlamı anlamına ‘küçük görmek, beġenmemek’ olarak çevrilmiştir. (Bkz. Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divânı Sözlüġü [Baġlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 1079)

¹⁰⁸ Aksoy, Ömer Asım (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüġü*, C. II, s. 944-945

Hakk-ı Edāyı Virmek

Çevirisini “Güzel söz söylemenin hakkını vermek” şeklinde yaptığımız bu ifadeyi Bakî şairlerinin işlevini ve değerini ortaya koymak için kullanmıştır. Şiirlerinin teşekkülünde kullandığı ifadelerin güzel söyleyişe uygun olduğunu, sözün anlama giden yolda usule uygun bir şekilde ne gerekiyorsa yaptığını dile getirerek bu ifade sayesinde şiir söyleme ve şairliği adına övünme yoluna gitmiştir.

Virđi hakk-ı edāyı ma‘nāya

Qavl-i Bākī ki mā-bihi’l-hakkdur (G162 / 8)

(Doğruluğa dayanak olan Bakî’nin sözü, anlam için güzel söz söyleme hususunda usule uygun ne gerekiyorsa yaptı. [güzel söz söylemenin hakkını verdi.]

Re‘is-i Baħr-i Nazm Olmak / Baħr-i Nazm

“Şiir denizinin öncüsü, başı olmak”, “şiir denizi” şeklinde çevirebileceğimiz bu ifadeleri Bakî kendisi için bir merteye kılmak amacıyla, şiir söylemede ulaştığı konumu anlatmak için kullanmaktadır. Bu ifade ile kendisini şiir sahasının öncüsü olarak göstermekte ve ulaştığı merteye sebebiyle de övünmektedir.

Re‘is-i baħr-i nazm oldun bu gün ‘ālemde ey Bākī

Gazel demek senüñ tab‘-ı dūr-efşānuñda qalmışdur (G165 / 5)

(Ey Bakî, bu gün yeryüzünde şiir denizinin öncüsü, başı oldun, [artık] gazel söylemek senin inciler saçan şairlik yaradılışına aittir.)

O dūrri vaşf iderin karşı baħr-i nazmumda

Sözüm güherlerine ser-fürü ider gāvvaş (G220/4)

(Şiir denizimde yeri geldikçe o inciyi överim, sözümün incilerine dalgıçlar baş eğerler.)

Nazm-ı Ciğer-sūzuñ

Çevirisini “Ciğer yakan şiirin” şeklinde yaptığımız bu ifadeye Bakî şiirinin insanları etkileyen yönüne ve onlar üzerinde bıraktığı tesire dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bakî, şiirinin mecazen yakıcı; madden etkileyici işlevini vurgulamak üzere kullandığı bu ifadeyle övünme yoluna gitmiştir.

Senüñ nazm-ı ciğer-sūzuñ tutupdur dehri ey Bākī

Gözün açsun kamu şā‘ir uyanıklık zamānidur (G181 / 5)

(Ey Bakî, senin ciğer yakan [etkileyici] şiirin yeryüzünü etkisi altına aldı, Bütün şairler çok dikkatli olsunlar [olup biten her şeyden] haberdar olma zamanıdır.)

İltifātuñ Görmek

“İlgi görmek” şeklinde çevirdiğimiz bu ifade anlam olarak “bir başkasının ilgisini çekme; alakayı üzerine yöneltme” şeklinde izah edilebilir. Şairlik konusundaki hünerinden dolayı şiirinin ve şahsının iltifat gördüğünü bu ifadeyle dile getirip böylece bu durumu övünmek için bir vesile hâline getirmiştir.

İltifātuñ göricek Bākīye qapuñda şehā

Hased ehli nice bir bunda gelür bu dediler (G184 / 6)

(Ey padişah, senin huzurunda sen Bakî’ye ilgi gösterince kıskançlar ne vakte kadar buraya gelip [ilgi gösterdiğin kişi] bu [mu] dediler.)

Güftār-ı Rengin / Nazm-ı Rengin / Nükte-i Rengin / Rengin Söz

“Renkli kelam / Renkli nazım / Renkli nükte/ Renkli söz” şeklinde kelime kelime çevirisini yaptığımız bu ifadeler aracılığıyla Bakî, rengin kelimesinin güzel, latif, hoş gibi diğer manalarından hareketle şiirinin ve şiirinin temelini oluşturan sözlerin güzelliğine, hoşluğuna,

çeşitliliğine ve ince manalarla yüklü yönüne işaret etmeye çalışmaktadır. Böylece bu ifadelerin sahip olduğu anlam içeriği ile şairane bir üslupla övünmüştür.

Ruḥuñ vaşfiyla Bâkî'nüñ görüp güftâr-ı rengîn

Nazardan düşmesün¹⁰⁹ luḥf eyle merdüm-zâdedür dirler (G185 / 5)

(Yanağının övgüsünü içeren Bakî'nin güzel ve canlı şiirini görünce; iyilikte bulun, itibarını kaybetmesin, [sonra] insan evladı¹¹⁰ derler.)

Nazm-ı rengîñüme kim vaşf-ı leb-i dil-berdür

Diyemez kimse nazîre katı rengîñ-terdür (G189 / 1)

(Sevgilinin dudağını öven hoş, güzel şiirime hiç kimse aynı ölçüde karşılık veremez [çünkü o] oldukça fazla güzeldir.)

Nükte-i rengîñ ile elfâzuñ ey Bâkî revân

La'l-i dil-berdür meger ser-çeşme-i cânuñ senüñ (G268 / 5)

(Ey Bakî, güzel nükteler ile sözlerin [su gibi] akıp gider, meğerse sevgilinin kırmızı dudağı senin can pınarınmış.)

Hem-vâre pây-i taht-ı şehensâha Bâkîyâ

Rengîñ sözüñden eyle firâvân nişâr la'l (G311 / 10)

(Ey Bakî, daima şahlar şahının tahtına hoş, güzel sözünden çok çok lâl¹¹¹ saç.)

Bâkî Kalmak

“Sürekli, kalımlı olmak,¹¹² sonsuza dek var olmak” şeklinde çevrilen bu ifadeyi, Bakî hem sonsuza kadar var olmayı hem de adını (mahlasını) kastetmek üzere ikili anlam oluşturmak için şiirlerinde kullanmıştır. Bunu yaparken isminin sürekli anılacak olması, isminin ebedî söylenecek olmasını vurgulamaya çalışmıştır. Bundan dolayı, kendinden sonra isminin sürekli hatırlanacak olmasını şahsı için bir övünç vesilesi saymıştır.

Minnet Ḥudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur

Bâkî kalur şahîfe-i 'âlemde adumuz (G192 / 6)

(Dünya saadeti yok olur, Allah'a şükür yeryüzünün sayfasında adımız sürekli var olur.)

Aña Bir Üstâd Yitişmez

“Ona bir usta yetişmez” şeklinde çevirdiğimiz bu ifadenin anlam içeriğinde Bakî kendi şairlik yeteneğine ve şiir söyleme hususunda hünerine hiçbir ustanın ulaşamayacağını dikkatlere sunmakta ve bu ifadenin mana değerini kendisi için bir övünç vesilesi haline getirmektedir.

Bu 'arşada¹¹³ Bâkî nice üstâda yitişdi

'Âlemde bu gün aña bir üstâd yitişmez (G201 / 5)

(Şiir söyleme hususunda Bakî [hüner açısından] birçok ustanın seviyesine ulaştı, [fakat] şimdi yeryüzünde hiçbir yetenekli kişi onun seviyesine ulaşamaz.)

Pür-efsün Söz

“Büyü dolu söz” şeklinde çevirdiğimiz bu ifade ile Bakî, şiirinin sahip olduğu tesiri dile getirmeye çalışmaktadır. Şiirinin teşekkülüne zemin hazırlayan sözlerindeki etkiyi sihir ile bütünleştirmeye çalışan Bakî, bu ifadenin anlam içeriğini kendisine övünç vesilesi kılmıştır.

¹⁰⁹ Nazardan düşmek: Gözden düşmek, itibarını, saygınlığını kaybetmek (Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı (1996). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C. III, Ankara: Türk Tarik Kurumu Basımevi, s. 2093)

¹¹⁰ Burada “insan evladı” ifadesi acıma bağlamında, önemli bir kişiyi sıradanlaştıran bir söylem olarak düşünülmelidir.

¹¹¹ Lâl kelimesi “Parlak kırmızı renkte, billurlaşmış, saydam bir alüminyum oksidi olan değerli bir taş” anlamına gelen bir sözcük olması sebebiyle çeviride aynen aktarımla alınmıştır.

¹¹² Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, s. 239

¹¹³ Arsa kelimesi burada temel anlamıyla değil, “şiirin söylendiği saha, şiir söyleme hususiyeti” şeklinde çevrilmesi anlama daha çok uymaktadır. Bunun için bu kelime üzerinde anlamına göre bir çeviri yapılmıştır.

Evşâf-ı la' lûñ ile pür-efsündür sözüm

K'eyler okınsa çihre-i a' dâyı senderūs¹¹⁴ (G212 / 6)

(Kırmızı dudakların güzelliği ile sözüm sihir doludur, öyle ki okunduğunda düşmanın yüzünü kızartır.)

Suḥanda Nevbet-i Şâhî

“Güzel söz söylemede şahlık nöbeti” şeklinde bire bir çevirisini yaptığımız bu ifade ile Bakî, şiirde hükümdarlık sırasının kendisine geldiğine dikkat çekmektedir. Zira Nevbet-i şâhî eskiden belirli zamanlarda değişik yerlerde davul çalınması geleneği olup içeriğinde hükümdarlığa dayalı izler taşıyan bir faaliyettir. Hükümdarlık sırası anlamına gelmekle beraber aynı ifade saraylarda veya başka mekânlarda çalınan bir tür resmî mızıkça olarak da değerlendirilebilir. Nihayetinde her iki durumda da Bakî şiir sahasındaki hâkimiyetini ve hükümdarlığını duyurmaya çalışmaktadır.¹¹⁵ Bakî şiirde eriştiği hükümdarlık mertebesini bu ifade sayesinde dile getirmeye çalışmış ve bunu övünç vesilesi yapmıştır.

Ayrıca aşağıdaki beyitte Bakî, kendisini Ortaçağda Hindistan'da yaşayan ve Farsça şiirler yazan ünlü şair Emir Hüsrev-i Dehlevî¹¹⁶ ile mukayese etmek suretiyle yine bir övgü yoluna gitmiştir.

Bâkî suḥanda nevbet-i şâhî saña degüp

Dehlûda gûş-ı Hüsre ve irdi şadâ-yı kûs (G212 / 7)

(Bakî, güzel söz söylemede [şiirde] hükümdarlık sırası sana geldi, davulun sesi Delhi'de Hüsrev'in kulağına ulaştı.)

Şadefdür Dîvānum

“Divanım sedefdir” ifadesi ile Bakî sevgilinin vasıfları sayesinde şiirlerinin toplandığı divanının bu veçhile âdeta bir sedefe benzediğini söylemekte ve Divan'ı ile sedef arasında bir benzerlik ilişkisi kurarak bu durumu kendisi için övünç vesilesi kılmıştır.

Bir şadefdür dürr-i evşâfuñla dîvānum benüm

‘Ārif almış koynına manend-i ‘ummān gizlemiş (214 / 5)

(Güzelliğinin incisiyle dîvânım [adeta] bir sedefdir; bilgili olan insanlar bağına basmış engin bir deniz gibi gizlemiştir.)

Şi' r-i Dil-efrüz

“Gönül aydınlatan, gönle ferahlık veren şiir” şeklinde çevirdiğimiz bu ifadeyi, Bakî şiirini okuyanlar üzerindeki etkiyi göstermek için kullanmaktadır. Karanlık bir yeri aydınlatma özelliğinden hareketle şiirini mum ile teşbih ederek şiirinin gönül aydınlatıcı yönüne işaret edip bu ifadenin anlam içeriğini şiiri ve şairliği için övünç vesilesine dönüştürmüştür.

¹¹⁴ Senderūs, kehribâya benzeyen bir yapıya sahip olup ateşe atıldığında çok kötü bir koku yayan yapışkan bir maddedir. Kırmızı renk manasında da kullanıldığı için “etmek” fiiliyle senderūs etmek şeklinde birleşik fiil oluşturarak “kızarmak, kızartmak” şeklinde kullanılmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. “Āgâh Sırrı [Levend] (1927). “Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Bâkî'de Tasannu”, *Felsefe ve İctimâ'îyyât Mecmû'ası*, Sene: 1, Sayı: 6, [İstanbul] Kânûn-ı Evvel, ss. 424-433). Bu makale daha sonradan Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır: Bkz. Āgâh Sırrı [Levend] (2004). “Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Bâkî'de Tasannu”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (Akt.: Adem Çalışkan), S: 2/4, s. 254

Senderūs eylemek ifadesi için Yavuz Bayram [yabancıların] yüzünü dondurmak, [yabancıları] sersemleştirmek anlamlarını vermektedir: Bayram, Yavuz (2005). “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şaire ve İlhama Dair Görüşleri”, s. 40

¹¹⁵ Mum, Cafer (2013). “Nef'î'ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, s. 227

¹¹⁶ Emir Hüsrev-i Dehlevî hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtuluş, Rıza (1995). “Emir Hüsrev-i Dihlevî” maddesi, *TDVİA*, C. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 136-137., Togçiyeva, Gülhumar (2000). “Hindistan'ın Dudukuşu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 15, Erzurum, s. 147-151

Bu övünç hâli için Bakî son derece haklıdır. Zira şiirden anlayan erbâb-ı aşk, Bakî'nin Divânı'nı incelediklerinde, onun söz ülkesinin padişahı olduğunu anlayacaklar ve bir mecliste toplandıkları zaman gönülleri aydınlatan (dil-efrûz) şiirlerini meclislerine mum edeceklerdir.¹¹⁷

Bâkî 'aceb mi şî'r-i dil-efrûzû itsele

Erbâb-ı 'aşk cem' olıcağ encümünde şem' (G224 / 5)

(Bakî, âşıklar mecliste toplanınca senin gönül aydınlatan şiirini mum yapsalar [buna] şaşılmaz.)

Ğadrüni Bilmek

“Değerini bilmek” şeklinde çevirisini yaptığımız bu ifade “değerini anlamak, yararlanmak”¹¹⁸ manasını içeren deyim ile aynı işlevdedir. Bakî bu deymi sitemkâr bir mana içerecek şekilde kullanmaktadır. Yaşadığı zaman içinde hak ettiği değeri göremediğini düşünen Bakî öldüğünde değerinin anlaşılacağını, yaşadığı müddetçe kendisinden yararlanılmadığını oysa şiir ve şairlik değerinin yaşarken bilinmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmaktadır. Toplum için kıymetini vurgularken bunu şahsını yüceltmek için kullanmıştır.

Ğadrüni seng-i muşallâda bilüp ey Bâkî

Ŧurup el bağlayalar karşıña yârân şaf şaf (G229 / 9)

(Ey Bakî, değerini musalla taşında anlayıp dostların önünde sıra sıra durup ellerini [namaz için] bağlayalar.)

Edâña Ser-fürü Kılmak

“Şiirine baş eğmek” şeklinde çevirisi yapılan bu ifadeyi, Bakî rakipleri karşısında şiirinin sahip olduğu işlevi göstermek için kullanmıştır. Şiirinin rakiplerini kendisine ve sanatına karşı boyun eğdirecek, itaat ettirecek düzeyde bir niteliğe sahip olduğunu vurgulamaya çalışarak boyun eğdirme ifadesinin anlam içeriğini şairliği için övgü maksadıyla kullanmıştır.

Ŧarûri ser-fürü kıldı edâña düşmen¹¹⁹ ey Bâkî

Senüñ şemşîr-i tab' uñ Zü'l-feğâr-ı Murtażâ ancağ (G234 / 7)

(Ey Bakî, rakip mecburen şiirin [karşısında] boyun eğdi, senin şairlik yaradılışının hançeri Hazret-i Ali'nin kılıcı gibidir.)

Ğayşa Ğalibem

“Kays'a üstünüm” şeklinde çevirdiğimiz bu ifadede Bakî, sevgiliye olan aşkı Kays¹²⁰ ile mukayese etmekte ve kendisini bu konuda üstün vasıflarda göstererek övünmektedir.

Hezâr mertebe 'aşkuñda Ğalibem Ğayşa

Nihâyet ey şanem ol deñlü iştiñârüm yoğ (G245 / 2)

(Aşkında Mecnuna karşı bin kat daha üstünüm; ey güzel [sevgili] sonuçta onun kadar şöhretim yok.)

Her Fende Ğuzûr-ı Pîre Yitişmek

“Her ilimde olgunluk katına ulaşmak” şeklinde çevirdiğimiz bu ifade ile Bakî her ilimde, hüner içeren her konuda olgunluk seviyesine ulaştığını ifade ederek şahsının ilim mevzusunda

¹¹⁷ Bayram, Yavuz (2005). “16. Yüzyılda Bazı Divan Şairlerinin ‘Şiire ve Okura Dair’ Görüşleri”, *Millî Eğitim Dergisi*, S. 168, Ankara: MEB Yayınları, ss. 79-106

¹¹⁸ Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, s. 1260

¹¹⁹ “Düşmen” kelimesi burada birinin kötülüğünü isteyen ona zarar vermeye çalışan birisi anlamından ziyade herhangi bir işte birbirine üstün olmaya çalışan “rakip” anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla anlamına göre bir çeviri tercih edildiği için düşmen kelimesi rakip şeklinde çevrilmiştir.

¹²⁰ Benî Âmir kabilesinden şair Kays b. El-Mülevvahü'l-Âmirî. Leyla ile Mecnun hikâyesinin erkek kahramanı olarak bilinir. (Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 265)

sahip olduğu mertebeyi ifade etmeye çalışmış ve bu ifadeyi şahsını övmek maksadıyla söylemiştir.¹²¹

Hüzür-ı pîre yitişdüm egerçi her fende

Velî güzelleri sevmede ihtiyarum yok (G245 / 3)

(Her hünerde, her ilimde olgunluk katına ulaşısam da güzelleri sevme hususunda iradem yok.)

Destüünde Zü'l-fekâr-ı 'Alî

“Hz. Ali'nin kılıcı elinde” diye bire bir çevirisini yaptığımız bu ifade ile Bakî Hz. Ali'nin kılıcıyla elindeki kalemi teşbih ederek kaleminden dökülen şiirin kıymetini bu ifade ile nazar-ı dikkate sunmaya çalışmıştır. Kalemi ile Zülfikar arasındaki benzetmenin sağladığı anlam ilişkisini şairliği için bir övünç vesilesi haline getirmiştir.

Destüünde Zü'l-fekâr-ı 'Alî nevk-i hâmedür

Bâkî semend-i tab' uñ olur Düldül eylesen (G255 / 5)

(Kalemin ucu, elinde Hz. Ali'nin kılıcı gibidir, Bakî senin şairlik tabiatının atı [eger] istesen Hz. Ali'nin atı gibi olur.¹²²)

Göklere İrgürmek

“Göklere ulaştırmak” diye aktarabileceğimiz bu ifade ile Bakî şiirinin işlevini ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Bakî'ye göre gülün aşkının feryat sesi onun şiirinin tesiriyle göğe kadar ulaşmıştır. Sözünün göklere kadar erişebilme niteliğinden hareketle bu ifadeyi kendisi için bir övünç sebebi haline getirmiştir.

Göklere irgürdi Bâkî gül-gul-i 'aşkuñ senüñ

Salmadın rüy-ı zemîne hüsn ile âvâze gül (G302/5)

(Bakî senin aşkının çığlığını göklere ulaştırdı; gül, yeryüzüne güzellik ile haykırmadın.)

Gül-i Gül-zâr-ı Ma'nâ

“Anlamın gül bahçesinin gülü” şeklinde Türkiye Türkçesine çevirdiğimiz bu ifadede Bakî anlam diyarındaki gül bahçesinin gülünü açtıracak unsurun kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Anlam diyarındaki gülü açması hususunda kendinden hareketle şairliği ve şiirinin üstlendiği işlevi dikkatlere sunarak bunu şahsı için övünç durumuna dönüştürmüştür.

Vücuduñ hâkini ter tut gözün yaşıyla ey Bâkî

Gül-i gül-zâr-ı ma'nâ açılır bu âb u gilden bil (G312 / 5)

(Ey Bakî, varlık toprağını gözünün yaşıyla taze tut, bil ki anlamın gül bahçesinin gülü bu su ve topraktan¹²³ açılır.)

Lafz-ı Dürer-bârma Söz Yok!

“İnciler saçan sözüne laf yok!” şeklinde çevirisini yaptığımız bu ifade ile Bakî şiirinin ve şairliğinin kusursuz yönüne dikkat çekmeye çalışarak bu kusursuzluğu kendisi için bir övünç vesilesi saymıştır.

Söylese lafz-ı dürer-bârma söz yok Bâkî

Dür-i la' lindeki her dâne-i lü 'lû da güzel¹²⁴ (G313 / 6)

¹²¹ Bakî kendisini övmek kadar eksik gördüğü yanlarını da dile getirecek kadar cesur davranmaktadır. Nitekim kendisini övdüğü bu ifadenin geçtiği beytin ikinci dizesinde güzelleri sevme konusunda bir iradeye sahip olamadığını söyleyerek eksik gördüğü bir yanını da dile getirmektedir.

¹²² Bu beytin günümüz Türkçesine aktarımında, Cevat Yerdelen'in çevirisinden faydalanılmıştır: Yerdelen, Cevat (2000). “Bakî Divanı'nda Tasavvufî ve Dinî Öğeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 15, Erzurum, s. 101

¹²³ Âb u gil ifadesi üzerinde kelime kelime çeviri yapıldığında “su ve toprak” manası ortaya çıkarken anlamına göre çeviri yapıldığında “âb u gil” ifadesi “Bakî'nin kendisi dolayısıyla şairlik ve şiir yönü” anlamını taşıyacak şekilde çevrilebilir.

(Bakî [şiiir] söylese inciler saçan sözüne laf yok! Lâl kutusundaki her inci tanesi de güzeldir.)

‘Ankâyem / Deryâyem / A‘lâyem / Dârâyem / ‘İsâyem

Sırasıyla “Anka’yım”, “Denizim”, “Yüceyim”, “Dârâ’yım”, “İsa’yım” şeklinde çevirisi yapılabilen bu ifadeleri terim anlam taşıyanları izah etmek gerekirse Anka, Kaf dağında yaşadığı düşünülen tüyleri renkli, yüzü insana benzer, yere konmayıp hep yükseklerde uçan ve kendisinde her kuştan bir özellikler bulunduran adı bilinen ama kendisi hiç görünmemiş olan bir kuştur.¹²⁵

Dârâ, Keyâniyân denilen eski Fars hükümdarlarından dokuzuncusudur. Divan şiirinde adı en çok geçen İran hükümdarlarından birisi olan Dârâ’nın büyük bir saltanat ve şöhrete sahip olması, İskender’le olan savaşları, taç ve tahtıyla dillere destan olmuş bir hükümdar olması, hem İran hem de Türk şiirinde adından çokça bahsedilmesine neden olmuştur. Dârâ, divan şiirinde bir büyüklük ve şöhretin göstergesi olmuştur.¹²⁶

İsa, İsrailoğullarının son peygamberidir. Bir mucize olarak Hz. Meryem’den babasız olarak doğdu. İsa, Cebraîl’in Meryem’e üflediği ruhtur. Bunun için mucizevî olarak ölüleri diriltiren bir nefese sahiptir.¹²⁷ Bu yönü de divan şiirinde oldukça fazla kullanılmıştır.

Bu ifadelerdeki varlıkların taşıdığı nitelikleri, Bakî kendi şahsı üzerinde göstermek ve kendini bu özelliklerle bütünleştirmek suretiyle övünme yoluna gitmiştir.

N’ola dehr içre nişānum yoğ ise ‘Ankâyem

Ne ‘aceb seyl gibi çağlamasam deryâyem (G215 / 1)

(Dünyada bir izim, belirtim yoksa hiçbir şey olmaz, Anka’yım; Sel gibi çağlamasam şaşılır mı, denizim.)

Göze göstermez ise tañ mı beni her ednā

Ki nazar fark idecek mertebeden a‘lâyem (G315 / 2)

(Her alçak beni göze göstermezse [buna] şaşılır mı, oysa gözün ayırt edeceği dereceden daha yüceyim.)

Şüretā gerçi gedā şeklin urındum ammā

Mesned-i memleket-i ma‘rifete Dârâyem (G315 / 4)

(Her ne kadar görünüşte dilenci kılığına bürünmüş olsam da hüner memleketinin makamına Dârâ’yım.)

Bākīyā dīn-i Muhammed haq için ‘ālemde

Dem-i cān-baḥş ile nazm içre bu gün ‘İsâyem (G315 / 5)

(Ey Bakî, Hz. Muhammed’in [getirdiği] dinin hakkı için dünyada can bağışlayan nefes ile şiirde bu gün İsa’yım)

Āsmān-ı Hünere Mihr-i Cihān-ārā

“Hünerin göğüne dünyayı süsleyen güneş” şeklinde çevirisini yaptığımız bu ifade ile Bakî şiir söyleme hususundaki mertebesini ve konumunu dile getirmeye çalışarak bu ifadeyi kendisi için bir övünç vesilesi kılmıştır.

İltifāt eylemezem zerre kadar nā-dāne

Āsmān-ı hünere mihr-i cihān-ārāyem (G315 / 3)

(Cahile hiç ilgi göstermem, hüner göğüne dünyayı süsleyen güneşim.)

Bülbülānı Hāmūş Eylemek

¹²⁴ İkinci dize üzerinde anlamına göre çeviri yapılırsa lâl kutusunun ağızla; inci tanesinin ağızdan çıkan söz ile ilgili dikkate alındığında “ağızdan çıkan her söz de güzeldir” şeklinde bir anlam aktarımına da ulaşılabilir.

¹²⁵ Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 30

¹²⁶ <http://www.edebiyol.com/dara-kimdir.html> - 02.05.2017

¹²⁷ Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 211

“Bülbülleri susturmak” şeklinde çevirisini yaptığımız bu ifade ile Bakî, şahsında var olan niteliklerin güzel ve ahenkli ötüşüyle bilinen bülbülleri susturacak kadar güçlü bir tesire sahip olduğunu dile getirerek mukayeseye dayalı ortaya çıkan bu durum ile övünme yoluna gitmiştir.

Nāleler kıldum ser-i kūyında yāruñ Bākıyā

Bülbülān-ı gül-sitān-ı dehri hāmūş eyledüm (G324 / 5)

(Ey Bakî, sevgilinin semtinde inledim, [böylelikle] dünyanın gül bahçesinin bülbüllerini susturdum.)

Kemālin Bulmak / Kemāle Mā’il Olmak

“Olgunlaşmak”, “olgunluğa erişmek” şeklinde çevirdiğimiz bu ifadeler ile Bakî şiirinin olgunluk seviyesine ulaştığını ve mükemmel bir hâl aldığını vurgulamaya çalışmıştır. Bakî, bu ifade ile şiirinin temelini teşkil eden sözü ve şairliğinin olgunluk seviyesine işaret ederek bu durumu kendisi için bir övgü sebebi kılmıştır.

Ayrıca Bakî, şiirinin olgunluğa erişmesini çeşitli sebeplere bağlamaktadır ki bunların başında sevgilinin güzelliklerini övmesi gelir.¹²⁸ Bununla birlikte şiirinin olgunluk seviyesine eriştiğini göstermek için adından sanatı ve şairliğiyle söz ettirmiş çeşitli şairler ile kendi sanatını mukayese etme yoluna gitmiştir. Böyle bir yolu da yine kendini övmek için seçmiştir.

İrdi Selmāna sözi şî’ri kemālin buldı

Luţfuña kaldı eyā husrev-i şāhib-dīvān (K2 / 37)

(Sözü Selman’a ulaştı şiiri olgunlaştı, ey divan sahibi padişah [bundan sonrası] senin ihsanına, cömertliğine kaldı.)

Sözüm Bākî kemālin buldı vaşf-ı nev-cevānumla

Özüm luţf-ı suḡanda hem-ser-i pîr-i Hocend itdüm (G336 / 5)

(Bakî, sevgilimin övgüsüyle sözüm olgunlaştı, güzel söz söylemede kendimi Şeyh Kemalettin Hocend¹²⁹ ile denk hâle getirdim.)

Kemāle mā’il oldı tab’-ı Bākî

Maḡabbet ḡalḡ içinde māle düşdi (G527 / 7)

(Bakî’nin şairlik yaradılışı olgunluğa erişti, aşk insanlar arasında değerini yitirdi.)

Lü’lū-yı Nazm / Dürr-i Nazm / Genc-i Gevher-i Nazm

Sırasıyla “şiirin incisi”, “şiirin değerli taşlarının hazinesi” şeklinde çevirisini yaptığımız bu ifadeler ile Bakî şiirinin taşıdığı değeri inci ile mukayese ederek ortaya koymaya çalışmıştır. Şiirinin temelini oluşturan sözlerinin ve şairliğinin kıymet açısından inci ile eş değer niteliğine vurgu yapmaya çalışarak bu ifade aracılığıyla övünmüştür.

Cenāb-ı şāhā ey Bākî nişār it lū’lū-yı nazmuñ

Bu şanduk-ı şadef-kārīde dürr-i şāh-vār olsun (G352 / 7)

(Ey Bakî, padişahın huzurunda şiirinin incilerini saç, bu sedef işlemeli sandıkta iri taneli inci olsun.)

Dürr-i nazmuñ Bākıyā baş egdürür tāliblere

Kim zārürī itdürür ḡavvāşa lū’lū ser-fürü (G399 / 5)

¹²⁸ Mum, Cafer (2013). “Nef’î’ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, s. 228

¹²⁹ Şiiri düşüncelerini açıklamak ve kişileri eğitmek amacıyla kullanan, mutasavvıf kimliğiyle daha çok ön plana çıkmış, divan şairlerinin şiir ve şairliklerini dile getirmek için zatından mukayese yoluyla faydalandıkları bir şairdir. Mutasavvıf yönü daima öne çıkarılan şair şiirlerde genellikle üstad, şeyh, pîr, mîr gibi unvanlarla anılmıştır. (Bkz. Yekbaş, Hakan (2009). “Divan Şiirinin Penceresinden Acem Şairleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2 Winter, s. 1146)

(Ey Bakî, incinin dalgıçlara cebren baş eğdirdiği gibi şiirinin incisi [onu] isteyenlere baş eğdirir.¹³⁰)

*Tab' uñ ki genc-i gevher-i nazm oldu Bâkıyâ
İrmez senüñ hayâlüne bir iki bengiler (Kt7 / 1)*

(Ey Bakî, şairlik yaradılışın şiirin değerli taşlarının hazinesi oldu, birkaç esrarkeş,¹³¹ senin hayaline ulaşamaz.)

Serîr-i Nazma Geçmek

“Şiir tahtına geçmek” şeklinde kelime kelime çevirisini yaptığımız bu ifade ile Bakî şiir tahtına oturduğunu söyleyerek âdeti kendisine verilen şairlerin sultanı unvanını teyit edercesine şiir sahasında hükümdarlığını ilan etmiştir. Tahta oturmak hükümdarlık alametlerinden olması sebebiyle şiir sahasındaki hükümdarlığını dile getirerek bu ifadeyi kendisi için övünç vesilesi kılmıştır.

*Bâkî musahhar oldu baña kişver-i suhan
Geçdüm serîr-i nazma bu gün husrevâne ben (G357 / 6)*

(Bakî, söz ülkesi benim tarafımdan ele geçirildi, bu gün ben padişahlara yakışır bir biçimde şiir tahtına oturdum.)

Husrev-i Mülk-i Suhan Olmak / Husrev-i Devrân

Sırasıyla çevirisini “söz ülkesinin hükümdarı olmak”, “devrin hükümdarı” şeklinde yaptığımız bu ifadeler ile Bakî söz ülkesine ve yaşadığı devre hükümdar olduğunu dile getirmeye çalışmış ve bu ifadenin anlam içeriğini şiiri ve şairliği için övgü vesilesine dönüştürmüştür.

*Husrev-i mülk-i suhan olduğum ey Bâkî
Fehmi der ehl-i nazar defter ü divânundan (G389 / 5)*

(Ey Bakî, söz ülkesinin hükümdarı olduğumu, bilgili olan insanlar senin şiirlerinden anlarlar.)

*Bâkıyâ diñ durmasun güftäre tākāt var iken
Vahtidür ol husrev-i devrâne söyleñ söylesün (G395 / 5)*

(Ey Bakî, söz söylemeye güç varken deyin ki durmasın, tam zamanıdır o devrin hükümdarına söyleyin [şiir] söylesin.)

Enfäs-ı Müşgînüñle Tölmäk

“Misk kokulu nefeslerinle dolmak” şeklinde çevirdiğimiz bu ifade ile Bakî şiirlerini okumak vesilesi ile şiirlerinin etkisinden dolayı her tarafı misk kokulu nefesinin sardığını vurgulamaya çalışmaktadır. Nefesini misk derecesinde hoş kılan unsur aslında şiirleri ve o şiirlerinin temelinde var olan şairliğidir. Bakî, şiirlerinden hâsıl olan bu güzel kokuyu izah etmek için kullandığı ifadenin anlam içeriğini kendisi için övünç vesilesi hâline getirmiştir.

*Cihân enfäs-ı müşgînüñle töldü
Saña Hağdan 'ağadur Bâkıyâ bu (G398 / 10)*

(Dünya misk kokulu nefesin ile doldu, Ey Bakî bu [durum] sana Allah'tan bir bağıştır [Allah vergisidir].)

Güher-i Pâk İle Pürdür

¹³⁰ Bakî, burada inci arayan dalgıçların mecburen suya dalmak için eğilmek zorunda kalmaları ile kendi şiirini talep edenler arasında bir benzerlik ilişkisi kurmaktadır. (Bkz. Keklik, Murat (2016). “Bâkî'nin Gazellerinde Benzetme ve Aktarmalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, s. 389)

¹³¹ “Esrarkeş” ifadesi ile Bakî rakiplerine göndermede bulunmaktadır. Zira onu çekemeyenlerin onun hayallerine bile ulaşamayacağı vurgusunu yapmaktadır.

Çevirisini “Saf cevher ile doludur” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî şiirinin içeriğine dikkat çekmektedir. Şiirlerindeki sözleri değerli taşlar ile teşbih ederek şiirlerini topladığı defterin kıymetli taşlarla dolu olduğunu söyleyerek bu ifadeyi kendisi için övünmek maksadıyla kullanmıştır.

Pürdür güher-i pāk ile mecmū‘a-i Bākī
Deryā dil-i dānādur¹³² aña sīne sefine (G427 / 5)

(Bakî'nin şiir defteri saf cevher ile doludur; onun için bilge gönül deniz, bağı gemidir.)

Bākī-i Şīrīn-suḥan

“Tatlı sözlü Bakî” şeklinde çevrilen bu ifadeyi Bakî şiirlerini kastetmek için kullanmış ve bu ifadenin anlam içeriğini şiirleri ve şairliği için bir övünç vesilesi saymıştır.

Husrevā yıllar-durur yolunda Ferhādūñ geçer
Mā’il ol gel Bākī-i şīrīn-suḥanden cānibe (G440 / 5)

(Ey Padişah, yıllardır kendini Ferhat'ın uğrunda sayarsın, yönel tatlı sözlü Bakî'ye doğru gel.)

Leblerūñ vaşında şekker-rīz olup güftār ider
Bākī-i şīrīn-suḥan tūḫī-i gūyādur yine (G455 / 6)

(Dudaklarının övgüsü hususunda şeker saçıp söz söyler, Yine tatlı sözlü Bakî söyleyen papağandır.)

Semend-i Ṭab‘a Sūvār Olmak

Çevirisini “Şairlik yaradılışının atına binici olmak” şeklinde yaptığımız bu ifadeyi Bakî şairliğinin ulaştığı mertebeyi izah etmek için kullanmıştır. Artık çağdaşlarıyla bir yol ayrımına geldiğini ve kendisinin onlardan daha üst bir mertebeye ulaştığını bu ifade aracılığıyla anlatırken ulaştığı durumu bu ifadenin anlam içeriğine bağlı olarak övünç vesilesi saymıştır.

Semend-i ṭab‘a sūvār oldı ‘azm ider Bākī
Belāḡat ehline yā Hū gönüller alçağda (G444 / 5)

(Bakî, şairlik [yaradılışının] atına binici oldu, gider; söz ustalarına alçak gönülle Allah'a ısmarladık [elveda].)

Tarz-ı Şi‘r Böyle Gerek

Çevirisini “şiirin biçimi böyle olmalı” şeklinde yaptığımız bu ifadeler ile Bakî şiirin şekil, usul ve yöntem açısından nasıl olması gerektiği konusunda âdeta kesin ve katı sınırlar çizmekte ve şiir yazmada kendi tarzından hareketle belirli bir çerçeve belirlemektedir. Şiirin usulünü belirlemek için tercih ettiği bu ifadeyi aynı zamanda kendi şiir ve şairliğini övmek maksadıyla kullanmıştır.

Bākīyā tarz-ı şī‘r böyle gerek
Hem zarīfāne hem levendāne (G471 / 7)

(Ey Bakî, şiirin biçimi böyle olmalı, hem beğenilir şekilde [güzel] hem de yiğitçe)

Şi‘ri Şüret İtmek

¹³² Dil-i dānâ tamlamasını oluşturan kelimelerin etimolojik niteliği üzerinde durulursa bu tamlama hem Türkçe hem de Farsça kökenli kelimelerden müteşekkildir. Bu yüzden dil-i dānâ şairler tarafından iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bakî de bu beytin ikinci dizesinde geçen dil-i dānâ ifadesini gönül anlamında kullanmanın yanında Türkçe dana dili/sığır dili ifadesini çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. Bu da mecmuanın diğer bir adıdır. Aynı durum sefine kelimesinde de görülür. Sefine-i evliyâ gibi terkipler içerisinde mecmua manasına gelir: Beyitte de görüldüğü gibi dil-i dānâ, sefine, mecmua, benzetme yoluyla aynı şiirde birlikte kullanılmış, tenasüp sanatı yapılmıştır. Bakî, ikinci dizedeki sīne kelimesini cönklerin göğüs içinde muhafaza edildiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. (Bkz. Duran, Hamiye (2016). “Dana Dili Terimi ve Cönk Araştırmacılarının Karşılaştığı Bazı Problemler”, *Milli Folklor*, S. 111, s. 45)

Bire bir çevirisini “Şiiri görüntü yapmak” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî, şiirinin taşıdığı cazibeyi ve etkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Şiirinin, sevgilinin gönül kapılarını açabilecek kadar güzel bir görünüme ve etkileyici bir yöne sahip olduğunu vurgulayarak bu ifadeyi kendisi için bir övünme sebebi kılmıştır.

Şüret itdüñ şî' rüñi girdüñ nigāruñ göñline

*Bâkıyâ bu naqş ile sen nükte kazduñ mermere*¹³³ (G481 / 5)

(Şiirini [kendine] görüntü yaptın [böylelikle] sevgilinin gönlüne girdin, ey Bakî bu süs ile sen mermere ince manalı söz kazdın.)

Eş' âruñ Gibi Eglence Bulmamak

Çevirisini “Şiirlerin gibi eğlence bulamamak” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî şiirlerinin okuyanlar üzerindeki işlevini ön plana çıkarmaya çalışmış ve bu ifade sayesinde övünme yoluna gitmiştir.

Nükte-i mihr ü muhabbetdür ser-â-ser Bâkıyâ

Bulmaya 'aşk ehli bir eğlence eş' âruñ gibi (G485 / 7)

(Ey Bakî [şiirlerin] baştan başa aşkın ince ve zarif sözleridir, âşıklar şiirlerin gibi eğlence bulamazlar.)

Zer-ger-i Kâmil

Kelim kelime çevirisini “Usta kuyumcu” şeklinde yaptığımız bu ifadeyi Bakî şiir hususunda bulunduğu konumu ve yetkinliğini dile getirmek için kullanmıştır. Eski metinlerde şairlerin kendilerini kuyumcu ile teşbih etmeleri kendileri için “işini altın etmek” gibi tabirler kullanmaları yaptığı işte başarılı olmak, işleri yolunda gitmek, gittikçe değer kazanmak, sanatında zirveye ulaşmak gibi anlamları ifade etmek üzere kullanılırdı. Bu tabirleri kullanan kişi bu sayede mesleğinde en iyisi olduğunu ve beğenildiğini dile getirmeye çalışırdı.¹³⁴ Kuyumcu nasıl ki saf altından anlayıp onun işleme üzerine bir hünere sahipse kendisinin de şiir konusunda aynı konumda bulunduğunu Bakî bu ifade ile vermeye çalışıp bu durumu kendisi için bir övgü vesilesi yapmıştır.

Zer-ger-i kâmilidür sanat-ı şî' rüñ Bâkî

Nic' olur gel berü seyr eyle kalem-kârlığı (G495 / 7)

(Bakî şiir sanatının usta kuyumcusudur, bana doğru gel şiiri süsleme nasıl olur seyret.)

Eş' ârı Bülend-mertebe Olmak

Çevirisini “Şiirleri yüksek dereceye ulaşmak” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî şiirlerinin taşıdığı dereceyi vurgulamaya çalışmış, bu ifadenin anlam içeriğiyle şiirini ve şairliğini övmüştür.

Hemîşe kâmet-i bālâñı vaşf ider Bâkî

Bülend-meretebe olsa 'aceb mi eş' ârı (G497 / 5)

(Bakî, uzun boyunu sürekli över, [bu yüzden] şiirleri yüksek dereceye ulaşırsa şaşılır mı?)

Gazellerin Birbirine Şunmak

¹³³ Mermere nükte kazmak ifadesiyle Bakî divan şiirinin tanımı, yazılma sebebi ve malzemesi olan nükteyi yani ince ve zarif söz söyleyebilme yeteneğini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Zira divan şiirindeki birçok beyit taşıdığı etkiyi içinde barındırdığı nükteye borçludur. Burada Bakî'nin yine bir vesile ile “mermere nükte kazımak” ifadesini kullanarak şiirini ve şairlik kimliğini övdüğüne şahit olmaktadır. (Nükte için bkz. Gönel, Hüseyin (2011). “Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebî Sanatlar”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall, s. 166

¹³⁴ Şahin, Esmâ (2013). “Bâkî Dîvânına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S: 2, Güz, s. 294-295

“Gazellerini birbirlerine sunmak” ifadesini Bakî şiiirlerinin bir kişi tarafından bir başkasına sunulmaya layık hediye kadar değerli olduğunu anlatmak için kullanmıştır. Birinin hediye olarak seçtiği nesne o hediyenin verileceği kişinin kıymeti ile eş değer nitelikte olması dikkate alınırsa Bakî kıymetli insanların birbirlerinin değerini artırmak için onun şiiirlerini birbirlerine ikram ettiği kanaatindedir. Bu vesile ile ikram edilen şiiirlerin şairi olmayı kendisi için bir övgü sebebi saymıştır.

Vaşf-ı cemāl-i yār ile Bākī gāzellerin

Biri birine şundı güzeller tuhaf gibi (G522 / 5)

(Bakî, sevgilinin güzelliğinin övgüsü ile güzeller gazellerini hediye gibi birbirlerine sundu.)

Meşreb-i Şāf ü Pāk

Kelime kelime çevirisini “Saf ve temiz yaratılış, temiz huy” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî, kişiliğindeki yaratılış özelliğini vurgulamaya çalışmıştır. Bakî karakterindeki saflık ve temizliği dünyayı açık bir şekilde gösteren bir kadeh ya da ayna ile teşbih ederek karakter vurgusu ile övünme yoluna gitmiştir.

Nükteleründe Bākīyā ‘ālem-i ‘aşkı seyr iden

Meşreb-i şāf ü pākūñe Cām-ı cihān-nümā didi (G527 / 7)

(İnce ve güzel sözlerinde aşk âlemini izleyenler, saf ve temiz yaratılışına “dünyayı gösteren kadeh [ayna]” dediler.)

Vaşfuñla Müzeyyen Ola / Medhūñle Tola

Temel anlam çevirisini “Övgün ile süslensin, “Övgün ile dolsun” şeklinde yaptığımız bu ifadeler aracılığıyla Bakî şairlik ve şiiirinin işlevine dikkat çekmeye çalışmıştır. Zira şiiiri aracılığıyla devrin hükümdarının (Kanuni Sultan Süleyman) âlemi süslemesini ve hükümdar hakkında yapacağı övgü dolu ifadelerle sultanın isminin tüm dünyayı dolaşmasını arzulamaktadır. Bakî, şiiirinin ve şairliğinin işlevini dile getirmek için seçtiği bu ifadeler sayesinde övünme yoluna gitmiştir.

Ola vaşfuñla müzeyyen şafahāt-ı eyyām

Tola medhūñle kütüb-hāne-i edyān u milel (Kt1 / 10)

(Günlerin safhaları senin [Sultan Süleyman hakkındaki] övgünle süslensin, dinlerin ve milletlerin kütüphaneleri senin övgünle dolsun.)

Ṭab‘ -ı Sāhīr-pīşe / Şi‘ r-i Dil-āvīz

Kelime kelime çevirisini “Sihir yapmaya alışmış yaratılış”, “gönül çeken şiiir” şeklinde yaptığımız bu ifadeler ile Bakî şiiirinin sahip olduğu nitelikleri vurgulamaya çalışmış ve kullandığı bu ifadeler sayesinde şiiiri ve şairliğini övme yoluna gitmiştir.

Ṭab‘ -ı sāhīr-pīşe Bākī gönüller meyl ider

Şekker-i şī‘ r-i dil-āvīzūñ meger efsūnludur (Kt8 / 1)

(Bakî, sihir yapmaya alışmış şairlik yaratılışına gönüller ilgi gösterir, gönül çeken şiiirinin şekeri sanki büyüdür.)

Nazm-ı Cihān-gīrūñ Altunludur

Kelime kelime çevirisini “Dünyayı hükmü altına alan şiiirin altınıdır” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî şiiirinin niteliğine ve işlevine vurgu yapmaya çalışmış ve hâsıl olan durumu kendisi için bir övünç vesilesi saymıştır. Ayrıca bu ifade ile rakiplerinin şiiir ve sanat anlayışını kendi şiiir ve şairlik hüneriyle nesnelere üzerinde yaptığı mukayese ile ortaya koymaya çalışmıştır.

Derme çatma geydürür iller libāsı şī‘ rine

Hil‘ at-i nazm-ı cihān-gīrūñ senūñ altunludur (Kt8 / 2)

(Eller şiirine özensiz elbise giydiren,¹³⁵ dünyayı hükmü altına alan şiirinin kıymetli kaftanı altın işlemelidir.)

Bu Sühan Dād-ı Hâk'dur / Hâk'dan 'Aṭâdur

Kelime kelime çevirisini “Bu, söz söyleme Allah vergisidir”, “Allah'tan bağıştır” şeklinde yaptığımız bu ifadeler ile Bakî şairliğinin sonradan kazanılan bir yetenek değil, doğuştan Allah vergisi olan bir nitelik olduğuna vurgu yapmaya çalışmıştır. Şairlik yeteneğini doğuştan getirdiğini genellikle “*ṭab'*” sözcüğüyle dile getirmeye çalışan Bakî divanının bazı yerlerinde doğrudan bunu “Allah vergisi” şeklinde de dile getirmeye çalışmış bunu yaparken seçtiği ifadeleri kendisi için bir övgü sebebi kılmıştır.

Dād-ı Hâk'dur bu sühan her kişinün Bâkî-vār

Tarz-ı eş'ârı pesendide vü makbul olmaz (Kt11 / 2)

(Bu [güzel] söz söyleme Allah vergisidir, herkesin Bakî gibi şiir [söyleme] biçimi beğenilmez ve kabul edilmez.)

Cihân enfâs-ı müşgînünle ṭoldı

Saṅa Hâk'dan 'aṭâdur Bâkîyâ bu (G398 / 10)

(Dünya misk kokulu nefesin ile doldu, ey Bakî bu [durum] sana Allah'tan bir bağıştır [Allah vergisidir].)

Şi' rûñ Zâğlanmış Bir Kılıçdur

Kelime kelime çevirisini “Şiirin keskinletilmiş bir kılıçtır” şeklinde yaptığımız bu ifadeyi Bakî şiirinin sahip olduğu işlevi vurgulamak için kullanmıştır. Şiirlerini keskinleştirilmiş bir kılıca teşbih ederek şiirinin etkisini somutlaştırmaya çalışmış ve bu ifadenin anlam dünyasını kendisi için bir övünç vesilesi saymıştır.

Kesdi 'ırqın Kargâ-zâdedür diyen düşmenlerün

Zâğlanmış bir kılıçdur Bâkîyâ şî'rûñ senün (Mtl 9)

(Ey Bakî, senin şiirin keskinletilmiş kılıçtır, [o kılıç] sana Karga-zade¹³⁶ diyen düşmanlarının soyunu kesti.)

Pâdişâh-ı Mülk-i Suhan

Çevirisini “Söz ülkesinin padişahı” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî âdeta şiir sahasında hükümdarlığını ilan etmiştir. Bulduğu devir itibariyle gazel ve kasidenin kendi tasarrufuna verildiğini bu sebeple hükmün kendisinde olduğunu dile getirmeye çalışmış ve bunu yaparken de seçtiği ifadenin anlam içeriği sayesinde övünme yoluna gitmiştir.

Bu devr içinde benem pâdişâh-ı mülk-i suhan

Baṅa şunıldı kasîde baṅa virildi gazel (Mtl 13)

(Bu zamanda söz ülkesinin padişahı benim, kaside bana sunuldu, gazel bana verildi.)

Bir A' lā Ğazel Dimek / Güzel Dimek

Çevirisini “Güzel bir gazel söylemek” şeklinde yaptığımız bu ifade ile Bakî yaptığı şiir söyleme işinin niteliğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Şiirinin yüce, hoş ve gönül çekici işlevlerinin sonucunda güzel söylenmiş bir şiirin ortaya çıktığını dile getirmiş ve güzel söyledim diyerek kendi kendisini övmüştür.

¹³⁵ Elbise giydirmekten kasıt şiirin biçim yönünden kurgusudur.

¹³⁶ Bu lakap Bakî'ye sesinin kötülüğüyle bilinen müezzin babasından dolayı verilmiştir. Onu sevmeyenler ve rakipleri onu hicvedecekleri zaman bu lakabı kullanmışlardır. (“Karga-zade” ifadesi için bkz. Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divânı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, s. 677, Öztürk, Uğur (2013). “Tezkire Niteliğinde Bir Şiir Mecmuası”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter, s. 415)

*Medh eyledüm nigârı bir a'lâ gazel didüm**Ğarrâ laîf ü dil-keş ü gâyet güzel didüm* (Mtl 30)

(Bir güzel gazel söyledim, sevgiliyi övdüm; gösterişli, hoş, gönül çekici ve oldukça güzel söyledim.)

SONUÇ

Bir insanı övmek, onu yüceltmek, o insan için ne derece önemliyse bir insanın kendi yaptığı işi beğenmesi ve işin nihayetinde kendini övmesi de o derece önem arz etmektedir. Nitekim insanlar yaptıkları işlerle yeteneklerini ispatlamaya çalışır ve bu faaliyetler neticesinde toplumun beğenisini kazanma yoluna giderler. Almış oldukları her alkış kendilerini beğendirme noktasında insanların yaptıkları işe daha fazla ilgi duymalarını sağlar. Oluşan bu ilgi, beraberinde daha büyük adımları getirmekte dolayısıyla kişi art arda gelen bu başarılı performans ile övünmektedir. Bir insanı överken ya da o insanın özelliklerini sıralarken ifade görevini üstlenen kişinin anlatım esnasındaki eşsiz söz dizimi, sanatlı aktarımı, cümle yapısındaki kusursuzluk, ilgi çeken üslubu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu münasebetle sanatımı en güzel şekilde icra eden göze, kulağa ve hissiyata olabildiğince hitap edebilmeyi başaran bir yazar veya şairin kendini övmesi kadar tabii bir durum olamaz. İşte sadece yaşadığı yüzyıl içinde değil, kendisinden sonra gelen şairleri yetenekleri ile etkisi altında bırakan, kendisinden önceki yüzyıl ile kendisinden sonraki dönem arasında âdeta bir köprü özelliği gösteren 16. Yüzyıl şairi Bakî de son derece övgüyü hak eden bir şairdir. Şairlik yeteneği, söz söylemedeki ustalığı göz önüne alındığı zaman hem divan şairlerince övgüye layık görülmüş hem de divanında kendini haklı olarak övmekten geri kalmamıştır. Diliçi çeviriyle Türkiye Türkçesine aktarılmış yukarıda sıralanan övünç ifadelerinde de görüldüğü üzere Bakî şairliği ve şiirini övmek hususunda mütevazı davranmaktan yana bir tavır almamıştır. Bu durum divanın içerisinde geçen şahsı ile alakalı tespit edilmiş birçok övünç ifadesiyle de sabit hâle getirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Âgâh Sırrı [Levend] (1927). "Dîvân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Bâkî'de Tasannu", *Felsefe ve İctimâ'iyât Mecmû'ası*, Sene: 1, Sayı: 6, [İstanbul] Kânûn-ı Evvel.
- Âgâh Sırrı [Levend] (2004). "Dîvân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Bâkî'de Tasannu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (Akt.: Adem Çalışkan), S: 2/4.
- Akarca, Döndü (2006). "Nefî'nin Gazellerinin Mahlas Beyitlerinde Şiir ve Şair", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Adana, Cilt: 15, S: 2.
- Aksoy, Ömer Asım (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. II, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Atalay, Mehmet, "Zahir-i Fâyâbî" maddesi, *TDVİA*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Banarlı, Nihat Sami (1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İstanbul: MEB Yayınları.
- Bayram, Yavuz (2004). "16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiiri Nitelemek Üzere Kullandıkları Sıfatlar", *Türkbilig*, S: 8.
- Bayram, Yavuz (2005). "16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şaire ve İlhama Dair Görüşleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S: 9.
- Bayram, Yavuz (2005). "16. Yüzyılda Bazı Divan Şairlerinin 'Şiire ve Okura Dair' Görüşleri", *Millî Eğitim Dergisi*, S: 168, Ankara: MEB Yayınları.
- Birgören, Hamdi (2016). "Şeyhülislam Yahya'nın Şair ve Şiir Anlayışı", *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, Aralık, Sayı: 6.
- Coşkun, Menderes (2005). "Türk Divan Şairlerinin Birbirlerini Değerlendirme Tarzları", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXVI*, Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU'na Armağan.
- Çağman, Filiz (1992). "Bihzâd" maddesi, *TDVİA*, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çeçen, Mehmet Çetin (2012). "Eski Kimyada Kibrî-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansımaları", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3 Summer.
- Dağlar, Abdulkadir (2016). "Şairin Mazmun Aynası: Tab'/Meş'ar", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, S: 4.
- Değirmençay, Veyis (2003). "Zahîr-i Fâyâbî'nin Mansû' Kasidesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 22, Erzurum.
- Develi, Hayati (2009). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dikmen, Melek; Çetin, Kamile (2012). "Klasik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları", *Bilig*, Bahar, Sayı: 61.
- Doğan, Enfel (2011). "Diliçi Çeviri ve Mehmet Rauf'un Eylül Romanında Yaptığı Diliçi Çevirisi Üzerine" *Türkbilig*, S: 21.
- Duran, Hamiye (2016). "Dana Dili Terimi ve Cönk Araştırmacılarının Karşılaştığı Bazı Problemler", *Milli Folklor*, S: 111.
- Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed, İbn el-Huseyn es-Sülemi (1997). *Tasavvufta Fütüvvet*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Erdoğan, Kenan; Akgül, Serpil (2016). "Divan Şiirinde Gül Redifli Gazeller Üzerine Bir İnceleme", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 40, S: 2, Erzurum.
- Ergin, Muharrem (1986). *Türk Dil Bilgisi*, (14. bs.), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, Saadettin Nüzhet (1935). *Bâkî, Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul: Sühulet Yurdu Yayınları, C. I.
- Erkul, Rasih (2004). *Cümle ve Metin Bilgisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eskigün, Kübra (2006). "Klasik Türk Şiirinde Efsânevi Kuşlar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktürk, Akşit (1978), "Yazımsal Çeviride Metin-Ötesi Anlam İlişkileri", *Türk Dili*, (Çeviri Sorunları Özel Sayısı), C. 38, S: 322, Temmuz, Ankara.
- Gönel, Hüseyin (2011). "Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebi Sanatlar", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall.
- Gürbüz, Faruk (2009). *Türçüme ve Tercüme Prensipleri*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Gürbüz, Faruk (2010). "Tercümenin Bir Başkalaşım Boyutu: Metamorfizme", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3 Summer.
- Gürbüz, Faruk (2017). *Çeviride Sadakat Problemi*, Ankara: Otto Yayıncılık.
- Hikmet, Ali Asgar (1994). *Câmî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, Haluk (Müşterek) (1986). "XVI. Yüzyıl Divân Edebiyatına Toplu Bakış", *Büyük Türk Klasikleri*, C. III, İstanbul: Ötügen-Söğüt Yayınları.
- İpekten, Haluk (1998). *Bâkî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı.
- Kandemir, Fatma (2008). "Baki ve Nedim'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, Hasan (2013). Bâkî'nin Ses Dünyası", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaismailoğlu, Adnan (2009). "Selman-ı Sâvecî" maddesi, *TDVİA*, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karataş, Turan (2009). "Poetik Düşünüşün Klasik Şiirde Dile Getirilişi: Bâkî Divanı Örneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 39, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum.
- Kaşkarlı Mahmut (2013). *Divânü Lügati't-Türk (Dizin)*, (Çev.: Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, Ceval (2012). "Eski Uygurca Örneğinde Türkçenin Dil İçi Çeviri Sorunları Üzerine", *III. Uluslararası Tercümanlık ve Geleceği Sempozyumu*, Bişkek.
- Keklik, Murat (2006). Bâkî'nin Gazellerinde Anlam Çerçevesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Keklik, Murat (2016). “Bâkî'nin Gazellerinde Benzetme ve Aktarmalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43.
- Kılıç, Zülküf (2009). “Baki'nin Kasidelerinde Dilek, Tegazzül ve Fahriye Bölümleri”, *E-Journal Of New World Sciences Academy*, Volume: 4, S: 3.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kurnaz, Cemal (1992). “Bülbül” maddesi, *TDVİA*, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurtuluş, Rıza (1995). “Emir Hüsrev-i Dihlevî” maddesi, *TDVİA*, C. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuş, Bahri (2012). “Bazı Arap Lehçelerinde Kullanılan Türkçe Son Ekler Üzerine Yeni Bir İnceleme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter.
- Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Divânı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Küçük, Sabahattin (2002). *Bâkî ve Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı.
- Mengi, Mine (1997). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı.
- Mengi, Mine (2009). “Divan Şiiri Estetiği Açısından İcâz”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 39, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum.
- Millî Eğitim Bakanlığı (1996). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mum, Cafer (2013). “Nef'î'ye Giden Yolda Fahriye Şairi Olarak Bâkî”, *Prof. Dr. F. Tulga Ocak Armağanı*, Ankara.
- Onay, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hzl. Cemal Kurnaz), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, Furkan (2007). “Bâkî Divânı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Öztürk, Uğur (2013). “Tezkire Niteliğinde Bir Şiir Mecmuası”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter.
- Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sefercioğlu, M. Nejat (2008). “Meyve Redifli Gazeller”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5 Fall.
- Şahin, Esmâ (2013). “Bâkî Divânına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S: 2, Güz.
- Togçiyeva, Gülhumar (2000). “Hindistan'ın Dudukuşu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 15, Erzurum.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ünal, Şahin (2013). *Kutsal Katiller 17 Yalan Cinayet*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Üstün, Mehmet Cihat (2014). “Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisi (Gramer-Metin-Dizin)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Vardar, Berke (1978). “Dilbilim Açısından Çeviri”, *Türk Dili, (Çeviri Sorunları Özel Sayısı)*, C. 38, S: 322, Temmuz, Ankara.
- Yekbaş, Hakan (2009). “Divan Şirininin Penceresinden Acem Şairleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2 Winter.
- Yerdelen, Cevat (2000). “Baki Divanı'nda Tasavvufî ve Dinî Öğeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 15, Erzurum.
- Yıldırım, Ali (2001). “Kâmî'nin Divan Şiiri ve Şairi Hakkındaki Düşünceleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S: 2, Elazığ.
- Yusuf Has Hacib (2008). *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

SINIR KAVRAMI VE TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE TÜRKİYE-İRAN SINIRININ OLUŞUMU VE ÖNEMİ¹

THE CONCEPT OF THE BORDER AND THE ESTABLISHMENT AND IMPORTANCE OF TURKEY-İRAN BORDERS IN THE HISTORICAL PROCESS

Haydar EFE², Murat KIZIL³

ÖZET: Değişen koşullarla birlikte değişme gösteren ve devletlerin egemenlik alanlarını oluşturan sınırlar, insanların yaşamlarını da değiştirmiştir. Ekonomik, kültürel, siyasal ve stratejik olarak önemini koruyan sınırlar çeşitli çatışmaların da kaynağı olmuş ve günümüzde de önemini devam ettirmektedir.

Bu çalışmada insanların yerleşik düzene geçmesi ve yeni yaşam alanları oluşturmasıyla ortaya çıkan ve zamanla krallık, imparatorluk ve ulus devletlerde hayati öneme sahip olan sınırların oluşumu, şekilleri, çeşitleri ve önemi vurgulanarak, Türkiye'nin İran sınırlarının tarihsel süreçte Osmanlı'dan günümüze nasıl ortaya çıktığı ortaya konulacaktır.

Anahtar sözcükler: İran, Osmanlı Devleti, Rusya, Sınır, Türkiye

ABSTRACT: The borders that changed with the changing conditions and formed the sovereignty areas of the states also changed the lives of the people. The economic, cultural, political and strategically important borders have been the source of various conflicts and have continued to be important today.

In this study, it was explained how the Iranian borders emerged day by day from the Ottoman Empire to present by emphasizing the importance and significance of the borders of the kingdom, empire and nation states, which have emerged as a result of the people having settled and established new habitats.

Keywords: Iran, Ottoman State, Russia, Border, Turkey

1. GİRİŞ

İnsanların dünya üzerinde yaşam alanları oluşturmaya başlaması, onların etnik, dini, sosyal ve kültürel olarak da ayrılmasına neden olmuş ve böylece ilkel anlamıyla sınırlar oluşmaya başlamıştır. İlerleyen dönemlerde mülkiyet kavramının gelişmesi güvenlik ihtiyacını artırmış ve bu durum da sınırların önem kazanmasına neden olmuştur. Yıkılan krallıkların ve imparatorlukların yerini modern devletlerin almaya başlamasıyla birlikte aidiyet duygusu da gelişmiş ve buna paralel olarak sınırların önemi daha da artmıştır. Belli belirsiz işaretlerden oluşan ve günümüzde yerini kesin çizgilere bırakan ve geçmişteki çatışmaların kaynağı olan sınırlar, günümüzde kesin çizgilerle çizilmekte ve önemini korumaktadır.

Çağdaş uluslararası sistemin kuruluşu olarak kabul edilen 1648 Vesfalya Anlaşmalarıyla çağdaş anlamda ulus devletlerin de ortaya çıkmasıyla birlikte sınır kavramı da önem kazanmıştır. Gelişen süreç içerisinde devletler tarafından aidiyet duygusunu geliştirme ve ulusal kimlik altında birleştirme aracı olarak kullanılan sınırlar, aynı zamanda ulusal kimlik işaretleri de sayılmıştır. Küreselleşme ile birlikte sınırların ortadan kalkacağı beklentisi gerçekleşmemiş ve sınırlar önemini korumaya devam etmiştir.

¹ Bu çalışma Yüksek Lisans çalışmasının geliştirilmiş halidir.

² Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, efedaydar@gmail.com.

³ Öğr. Gör. Kafkas Üniversitesi, Kağızman Meslek Yüksek Okulu, muratkizil35@gmail.com.

Türkiye'nin doğu sınırlarının oluştuğu coğrafya, geçmişte Libya-Pers, İyon-Pers, Roma-Sasani, Bizans-Selçuklu, Anadolu Selçuklu-İlhanlılar gibi pek çok gücün çatıştığı bir coğrafyadır. Ancak bu çalışma konusunu oluşturan dönem, Türkiye/Osmanlı İmparatorluğu'nun İran/Safevilerle mücadeleleri sonucunda oluştuğu dönemdir. Safevilerle mezhepsel farklılıkların ön plana çıktığı bir rekabet ve mücadele aynı zamanda, hem İslam uygarlığının zayıflamasına hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açan önemli sebeplerden biridir.

İran'la ilişkilerde sınır sorunları her zaman çok önemli bir yer işgal etmiştir. Bu çalışmada, Türkiye-İran sınırlarının tarihsel süreç içinde oluşumu açıklanarak, sınırları oluşturan antlaşmalar ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Tarih boyunca mezhep farklılıkları ve sınır sorunları nedeniyle sürekli mücadele içerisinde olunan doğudaki komşumuz İran ile olan sınırlarımızın belirlenmesinde de, 1502 yılında Safevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren yapılan savaşlar ve bu savaşları takip eden antlaşmalar incelenmiştir. Uluslararası ilişkiler tarihi açısından önemli olan Türkiye-İran sınır sorunları, Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiş iki ülke arasındaki görüşmeler neticesinde 1932 yılında Türk-İran Sınır Antlaşması'nın imzalanması ve günümüzde halen geçerliliğini koruyan sınırların önemi üzerinde durulacaktır.

2. SINIR KAVRAMI VE DOĞU SINIRLARININ ORTAYA ÇIKIŞI

Eski çağlardan günümüze kadar gelen sınır kavramı, 1648 Westfalya Kongresi'yle modern devletlerin oluşmasıyla günümüzdeki halini almaya başlamış ve netleşen sınırlar konusunda değişik tanımlar yapılmıştır. Yunanca "sinoron" kelimesinden gelen sınır hakkında değişik tanımlamalarda bulunulmuş ve "*komşu il, ilçe, köy veya kişilerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, bir şeyin yayılabileceği veya genişleyebileceği son çizgi, uç*" (Gümüştü, 2010:80), "*bir devletin ülkesel egemenlik haklarını kullandığı toprak parçasını diğerlerinden ayıran çizgi*" (Sönmezoğlu, 1996:388) şeklinde tanımlanmıştır.

Sınır çizgileri eskiden toprak üzerinde belli belirsiz işaretlerle oluşabilirken, günümüzde yerini çok belirli ve kesin çizgilere bırakmıştır (Günel, 1997:87). Sınırlar, yeryüzü şekillerine göre oluşturulan sınırlar, geometrik sınırlar ve etnografik sınırlar olarak üç şekilde oluşturulmuştur. Çoğunlukla meridyen ve paralellerden yararlanılarak harita üzerinde oluşturulan geometrik sınırlar (yapay sınırlar) genellikle çöllerde, kutupsal bölgelerde ve nüfusun çok az olduğu bölgelerde uygulanmıştır. Etnografik sınırlar milli devletlerin kurulmasına çalışıldığı dönemlerde öne çıkmış ve devletlerin belirli bir milletten oluşmasını sağlamak için kullanılmıştır (Günel, 1997:95-114).

Doğal özellikler belirgin bir şekilde farklı alanları birbirinden ayırdığı için birçok siyasi sınır yeryüzü şekillerine göre oluşturulan sınırlardan oluşmuştur (Karabağ, 2008:18). Bu sınırlarda genellikle dağ sıraları, yüksek yaylalar, akarsu ve göller sınır olarak alınmıştır. İki devletin ülkesi arasındaki sınırların belirlenmesinde doğal sınırlardan yararlanılmak istenildiğinde dağ sıraları esas alınacaksa en yüksek tepeleri birleştiren çizgi sınır çizgisi olarak kabul edilmiştir (Çelik, 1987:10). Sıradağlar savunmayı kolaylaştırdığından ve devletler tarafından sınırların istikrarını sağlayıcı bir unsur olarak görüldüğünden kabul görmüş ve sınır olarak dağın doruk noktalarını esas alan su ayrımı çizgisi sınır olarak kabul edilmektedir. (Pazarcı, 2012: 238) İki devletin ülkesini nehir ya da göllerin ayırması durumunda ise nehrin iki sahili iki ayrı devlete ait olur ve nehir ulaştırmaya elverişli değilse, sınır olarak nehir sularını iki sahil arasında eşit olarak bölen orta çizgi sınır olarak kabul edilir. Eğer nehir ulaştırmaya elverişli ise nehrin en derin kısmından geçirilen çizgi iki devlet arasındaki sınır çizgisi olarak kabul edilir ve bu çizgiye talveg çizgisi denir. İki devlet arasında göl olması halinde ise sınır çizgisi, gölün iki kıyısı da olabileceği gibi, genellikle iki sahile paralel olarak çizilen çizgidir (Çelik, 1987: 10). Akarsular da sınır tespitinde dağ sıraları gibi savunmayı kolaylaştırıcı doğal bir engel olarak görülmüş ve siyasal sınırların tespitinde kullanılmıştır. Akarsularda sınır tespit

edilirken istikrar açısından daha çok talveg hattı yani akarsuyun en derin noktalarının birleştirilmesiyle oluşan hat tercih edilmiştir.

Sınır olgusunun ortaya çıkmasında Westphalia Antlaşması da bir dönüm noktası olmuş ve bu antlaşmada coğrafi temel, modern devletlerde olmazsa olmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır (Coşkun, 1997:155). Bu çerçevede ortaya çıkan sınır bölgeleri, iktidar alanlarını, vatandaşlık haklarını ve devletlerin topraklarının ulaştığı uç bölgeleri gösteren egemenlik sahaları olmuştur (Donan, Wilson, 2002: 11). Devletin sınırları içinde kalma, vatandaşlık, devlet tarafından korunma, sınırlar içinde serbestçe dolaşma, devletin eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanma haklarını da beraberinde getirmiş (Donan, Wilson, 2002:198) ve sınırlar bu hizmetler arasındaki farklılıkları da ortaya koyan çizgiler olmuştur (Donan, Wilson, 2002: 85). Devletler ve insanlar için sınırların gerekliliğini savunan görüşe göre de insanların güvenliklerinin sağlandığı yerlerde yaşamak istemesinden dolayı coğrafi olarak da savunulabilir sınırların gerekli olduğu ifade edilmiştir (Alkan, 2002: 13).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletin yerini uluslararası topluluklara bırakacağı öngörüsü gerçekleşmemiş ve ulus devlet günümüz toplumlarında değerini korumaya devam etmiştir (Duverger, 1998: 30-34). 1989'da Berlin duvarının yıkılmasıyla birlikte Doğu ve Batı arasındaki tehdit algılamalarının değişmesi, dünyadaki etnik kimliklerin yeniden şekillenmesi, küreselleşme sürecine bağlı olarak sermaye mal ve hizmetlerin dünya genelinde serbest dolaşımına paralel olarak sınır ve egemenlik kavramlarına yönelik sorunların ortaya çıkması, gibi nedenler sınırları tekrar ilgi odağı haline getirmiştir (Karabağ, 2008: 37).

Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni iletişim teknolojileri, sınırların klasik kontrolünü zayıflatmakla birlikte insanlar sınırları gene de siyasi ve sosyal müdafaanın bir unsuru olarak görmektedirler (Karabağ, 2008: 37).

3.OSMANLI-İRAN SİYASİ İLİŞKİLERİ VE SINIRLAR

Osmanlı-İran ilişkilerinin başlangıcı Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki münasebetlere dayandırılırsa da, bu ilişkiler Safevi Hanedanlığı'nın ortaya çıkmasından çok öncelere de götürülebilir. Nitekim Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri Azerbaycan merkez olmak üzere İran, Doğu Anadolu ve Irak'a kadar uzanan devletler kurmuş olmakla birlikte, bu devletlerden Karakoyunlular Şii mezhebinden, Akkoyunlular Sünni mezhebinden olup, Şii Safevilerle akrabaydılar. (Saray, 1999:21-22). Safevi Devleti kurulmadan önce adını Şeyh Safiyüddin İshak'tan alan ve Erdebil'de bulunan Safefiyye Tarikatı varlığını sürdürmüş olup, onaltıncı yüzyılın başında Şeyh Cüneyd'in Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı Hatice Begüm ile evlenmesi sonucu Akkoyunlu ülkesinde Şiiliği yaymaya başlamıştır. Şeyh Cüneyd'in siyasi hâkimiyetini artırmak için Gürcü ve Çerkez memleketlerine akınlar yapmak isterken bu akınlar için ülkesinden geçiş izni vermeyen Şirvan Şahı ile yaptığı savaşta ölmesi üzerine müridleri Şeyh Cüneyd'in oğlu Haydar etrafında toplanarak onu Şeyh ilan etmişlerdir. Şeyh Haydar'ın da Şirvan hükümdarı tarafından öldürülmesi üzerine (Kılıç, 2001:11-13) yerine geçen oğlu Akkoyunlu taht mücadeleleri sonucu öldürülünce, diğer iki çocuğu İsmail ve İbrahim'e zarar verilmesinden korkan tarikat üyeleri tarafından çeşitli illerde saklanmışlardır. 1500 yılında Erzincan'a ikamet eden İsmail, Anadolu'nun Türkmen kitlelerinden Tekelü, Karadağlı, Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadir, Karamanlı, Afşar, Kaçar ve Varsak Türklerinden büyük katılım olmuştur (As, 2010: 221-222).

Kalabalık Türkmen gruplarıyla birlikte 1501'de Erzincan'dan ayrılan İsmail, önce Şirvan'ı almış, ardından Akkoyunlu Elvend'i Nahçıvan bölgesinde yapılan Şuur Savaşı'nda yenmiştir. Böylece, Azerbaycan'ın Şirvan, Karabağ ve Nahçıvan gibi kuzey topraklarıyla Tebriz, Erdebil, Taliş ve Meraga gibi güney topraklarını ele geçirerek Tebriz'de şahlığını ilan etmiş ve "12 İmamlar" adına hutbe okutarak, Safevi Devleti'ni resmen kurmuştur (As, 2010: 222).

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki diplomatik ilişkiler Şah İsmail'in II. Bayezid'e gönderdiği elçilik heyeti ile başlamış, kendisine tebrik yazılıp karşılık verilmesiyle devam etmiştir (Çetin, 2011: 19). Ancak, Şah İsmail'in başa geçmesiyle güçlenmeye başlayan Safeviler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da nüfuzunu artırmak için bu bölgede yaşayan Alevi Türkmen halkla yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kendisini rahatsız eden bu durumu devletin otoritesi için tehdit olarak görmesi, Osmanlı-İran savaşlarının sebeplerinden birini oluşturmuştur (Sümer, 1999: 37).

Safevilerin Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardaki manevra alanını daraltması, Rusya'nın Kafkaslarda serbestçe hareket etmesine neden olmuştur. Safevilerin Osmanlı Devleti ile savaşması İslam dünyasını zayıflatıcı bir etki yaratmış, aynı zamanda da Osmanlı hazinesinin savaş harcamalarıyla boşalmasına neden olmuştur (Aygün, 2007: 92). Osmanlı-Safevi ilişkileri, Safevilerin Şii propagandası yapması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa seferlerini fırsat bilerek bazı toprakları işgal etmesi nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir (Saray, 1999: 59). 1590 yılına kadar Osmanlı Devleti açısından genişlemeyle sonuçlanan savaşlar, bu tarihten sonra kazanılan yerlerin savunulması için yapılmıştır (Aygün, 2007: 92).

3.1. 16. Yüzyılda Osmanlı-İran İlişkileri ve 1 Haziran 1555 Amasya Antlaşması

Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklarda siyasi hâkimiyet ve nüfuz sağlamak istemesiyle Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran seferine çıkarak Safevi ordusunu mağlup etmiştir. Safevi Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmak isteyen Yavuz Sultan Selim, yeniçerilerin mukavemeti ile karşılaşması nedeniyle bu isteğini gerçekleştirememiştir (Sümer, 1999: 37). Osmanlı Padişahının isteği tam olarak gerçekleşmese dahi bu savaşla birlikte devletin doğu ve güney doğu sınırları çizilmiştir. Osmanlı, Anadolu'daki topraklarını Yusufeli, Erzurum, Hımıs, Karayazı, Muş, Pervari, Zaho ve Musul'a kadar genişletmiştir. Ancak, Şah İsmail de Çaldıran'da mağlubiyete uğramasına rağmen isteklerinden vazgeçmemiş ve Şii propagandasını gizli de olsa devam ettirmiştir (Kılıç, 2001: 25-26).

İki hükümdarın da vefat etmesi üzerine Osmanlı Devleti'nde tahta Kanuni Sultan Süleyman, Safevilerde ise Tahmasb Bahadırhan geçmiş, 1529 da ordusuyla Bağdat'a girmiştir. Bitlis Beylerbeyi Şeref Han'ın İran'a iltica etmesi ve Azerbaycan hâkimi Tekelü Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne sığınmasından sonra İran üzerine Irakkeyn Seferi adlı (1533- 1535) sefere çıkan Kanuni Sultan Süleyman, bu seferle Safevileri Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan çıkarmıştır. Şah Tahmasb'ın ülkenin içlerine çekilmesinden dolayı Şah Tahmasb ile karşılaşılammış olsa da seferin bazı olumlu sonuçları olmuştur. Anadolu'nun birlik ve bütünlüğü sağlandığı gibi başta Bağdat olmak üzere birçok şehir Osmanlı Devleti'ne katılmış, Van ve Erciş hariç olmak üzere Doğu ve Güney Doğu Anadolu Osmanlı'nın eline geçmiştir. Ancak bu seferle Safevi Devleti'nin tamamen ortadan kaldırılamayacağı anlaşılmıştır (Kılıç, 2001: 35-42).

Kanuni Sultan Süleyman 1548 yılında tekrar İran Seferine çıkmasına rağmen Şah Tahmasb'ın karşısına çıkmaması nedeniyle yine umduğunu bulamamış, ancak seferden dönerken Van'ı teslim almıştır. Bunun üzerine Şah, Doğu Anadolu'yu oturulması ve geçilmesi imkânsız bir yer haline getirerek seferlere engel olmak için Erzurum, Erzincan, Bayburt ve çevresini tahrip etmiştir. Bu arada Macaristan seferinden dönen Kanuni, Rüstem Paşa'yı İran seferi için görevlendirdi. Ancak, Şehzade Mustafa olayının çıkması nedeniyle Rüstem Paşa'yı geri çağırdı. Ardından, Kanuni, 1554 yılında üçüncü Şark Seferine çıkmış, Şah'ın yaptıklarına misilleme olarak Erivan, Karabağ ve Nahçıvan bölgelerini vurdurmuş, ancak Şah'ın Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıkması üzerine yakılmış arazide daha fazla ilerleme imkânının olmaması üzerine Erzurum'a dönmüştür. Osmanlı hükümdarının amacına ulaşamamasından dolayı Kanuni'nin, kışı Amasya'da geçirip baharda Tebriz'i ve Şah İsmail'in türbesinin bulunduğu

Erdebil'i tahrip edeceğini öğrenen Şah Tahmasb barış istemek zorunda kalmış ve 1 Haziran 1555 tarihinde Amasya Antlaşması imzalanmıştır (Sümer, 1999: 66-68). Bu anlaşma ile Ardahan, Kars, Göle, Zarşat, Arpaçay halkı İran'dan Türkiye'ye intikal etmiştir. Bu anlaşmada iki devlet arasındaki sınır, son Türk fethi esas alınarak tespit edilmiştir. Gürcistan toprakları Osmanlı ile Safevi Devleti arasında paylaşılmıştır. Kakhet, Mosuk, Ahıska, Borçalı kesimleri, Kartli, Göri, Tiflis, Meshetiye Safevi devletine verilmiş olup, Başiaçuk, İmaret, Datyan, Güryel, Ardahan, Ardanuç, Oltu, Tortum kesimleri de Osmanlılarda kalmıştır. Bunun yanı sıra Azerbaycan, Doğu Anadolu, Tebriz de Osmanlılarda kalmış ve böylelikle iki devlet arasındaki savaş sona ermiştir. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'ni resmen tanımış ve kabul etmiştir (Kılıç, 2001: 72-77). Kanuni Sultan Süleyman'ın Safevilerle yaptığı bu ilk barış antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu, hükümlerini Asya'da da sağlamlaştırmıştır (Erim, 1952: 12).

Kanuni Sultan Süleyman, Doğu Anadolu'da devlet aleyhine girişimlerde bulunmadıkları takdirde "Kızılbaş Türkmenlere" baskı yapılmamasını sağlayarak Erzurum'un doğusunda Kars Beylerbeyliğini, Diyarbakır'ın doğusunda ise Van Beylerbeyliğini kurmuş ve 1548 yılında bugünkü Türk-İran sınırına yakın yerleri güvenlik altına almıştır (Kılıç, 2001: 51).

Söz konusu antlaşma, II. Selim döneminde 1568 yılında aynı esaslar üzerine yenilenmiştir (Erim, 1952: 12). Antlaşma, Şah Tahmasb'ın öldüğü ve İran'da karışıklıkların çıktığı 1576 yılına kadar sürmüştür (As, 2010: 225).

3.2. 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşları

1576 yılında Safevi hanedanı olan İsmail Mirza, Amasya Anlaşması'na sadık kalmamış Anadolu'da Alevilere Şiilik propagandası yapmıştır. İran'ın Kızılbaş Türkmenlere Şiilik propagandası yaparak halktan önemli para toplayıp İran'a göndermesinin ve bir kısım halkı İran'a göç etmeye ikna etmesinin Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliğini tehlikeye sokması üzerine Osmanlı Devleti de önlemler almış ve Safevilerle işbirliği yapan insanlar ya sürgün edilmiş ya da hapsedilmek suretiyle cezalandırılmışlardır (Saray, 1999: 39).

Şahın ölümü üzerine daha önce serhat beylerine haber göndererek Şahın yerine kimse geçmeden ve ayaklanmadan İran'da işgali mümkün olan yerlerin zapt edilerek buraların muhafaza edilmesi, zaptı mümkün olmayan yerlerin de tahrip edilmesi emrini veren Osmanlı Devleti, İran'daki karışıklıktan yararlanıp başkaldıran ve Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Şirvan üzerine askeri harekate karar vermiştir. Osmanlı kuvvetleri ilerlerken İran kuvvetleriyle ilk karşılaşmaları Çıldır Ovası'nda olmuş ve Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanan bu savaşta Tiflis Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin İran kuvvetleriyle ikinci karşılaşması da Kür suyu üzerinde Koyun Geçidi denilen mevkide olmuş, 1578 yılında yapılan savaşı da Osmanlı Devleti kazanarak Şirvan'ı Osmanlı hakimiyetine katmıştır (Saray, 1999: 41).

3.3. 21 Mart 1590 İstanbul (Ferhat Paşa) Antlaşması

Kafkasları tamamen ele geçirmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu, 1578-1590 yılları arası Safevilere sürekli seferler düzenledi. Lala Mustafa Paşa ve Koca Sinan Paşa'nın padişah III. Murat'ı ikna etmeleri üzerine İran üzerine 1577 yılında başlatılan seferlerde kalıcı bir sonuç alınamamış, ele geçirilen yerlerde Nihavent, Gence, Şemahı, Tiflis, Tebriz, Revan gibi eyalet ve sancaklar kurulmakla beraber bunların geliri giderini karşılamadığı için eyalet sistemi bozulmuş ve en önemlisi de buralarda gerekli kurumlar oluşturulduktan sonra birkaç yıl içinde eyaletler elden çıkmış ve bu da büyük bir kargaşa oluşturmuştur (İpşirli, 2002:49-50).

Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Gence ve Tebriz'de hâkimiyet sağlaması üzerine daha fazla toprak kaybetmek istemeyen İran Şahı I. Abbas, barış istemek zorunda kalmış ve 1590 yılında İstanbul veya Ferhat Paşa Antlaşması olarak adlandırılan anlaşma ile Gürcistan,

Azerbaycan ve Dağıstan üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti kabul edilmiştir (Saray, 1999:41-43). Antlaşmada Şah Hüdabende'nin asker ve aşiretleri zapt edemeyip anlaşmayı bozduğundan dolayı savaşın zaruri hale geldiğini ve fetihlerin olduğu sırada barış talebiyle gönderilen mektubun geldiğinden bahsedilip aşağıdaki maddeler sıralanmıştır (Kütükoğlu, 1962:195-196):Peygamberin ashabı ve halifeler hakkında kötüleme ve kötü sözler söylenmeyecek ve İran'da bulunan Sünnilere karşı nefret aşılınmayacak; 22 Mart 1590 yılına kadar tarafların hâkimiyetine giren yerlerin elde tutulup, Tebriz, Karacadağ, Gence, Karabağ, Şirvan, Gürcistan, Nihavend, Luristan, Şehrizer (Kerkük) ve havalisi korunacak; Osmanlı Devleti'nin kuvvet veya halkının isteğiyle hâkim olduğu yerler korunduğu sürece Kızılbaş tasarrufunda bulunan yerlere saldırı olmayacak ve antlaşmaya bağlı kalınacak; Antlaşmanın imzalanmasından sonra iltica eden asiler taraflarca kabul edilmeyecek, cinayet işleyenler ve hainler himaye edilmeyecektir.

21 Mart 1590 yılında İstanbul Antlaşması'nın imzalanması, Osmanlı-Safevi Savaşı'nı sona erdirmiş ve Aras nehrinin güneyinde Tebriz, Karacadağ, Şehrizer, Ardelan, Kirmanşah, Luristan, Huzistan, Nihavend, Aras nehrinin kuzeyinde Gürcistan, Dağıstan ve Şirvan'ın Osmanlı Devleti'ne katılmalarını sağlamış, (Bilge, 2005:66)Osmanlı İmparatorluğu doğuda en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

3.4. 17. Yüzyıl Osmanlı-İran İlişkileri ve 20 Kasım 1612 Nasuh Paşa Antlaşması ve Sonuçları

Bu dönemde Şah, Osmanlı'ya karşı galip gelmek için hizmetine giren İngiliz asilzadelerinden de yararlanarak çoğunluğu Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerden oluşan bir ordu teşkil edip İran'da hâkimiyeti sağlarken, Osmanlı Devleti de (Kütükoğlu, 1962:247-249) I. Ahmed yönetiminde bir yandan Celali İsyanları bir yandan da Osmanlı topraklarını işgal eden İran'la uğraşmak zorunda kalmıştır. Avusturya ile yaptığı savaş sona eren Osmanlı Devleti, doğu sınırıyla ilgilenmeye başlamış hem Celali isyanlarını bastırmış hem de İran üzerine ordu göndermiştir. Ancak daha önceki seferlerde olduğu gibi İran'ın geri çekilmesi ve kış şartları nedeniyle bir netice alınamamış ve 20 Kasım 1612 tarihinde İran'la Nasuh Paşa Barış Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Ferhat Paşa Antlaşması'yla kazandığı yerleri kaybetti. Söz konusu antlaşmayla 1555 Amasya Antlaşması'yla belirlenen sınırlar geçerli oldu. Osmanlıların Ruslara karşı yapacakları herhangi bir seferde Safeviler, Osmanlılara yardım etme ve engel çıkarmama yükümlülüğü altına girdiler. Antlaşma, üç yıl kadar yürürlükte kaldı. (As, 2010: 225) Antlaşma'ya göre, İran'ın işgal ettiği yerler kendinde kaldı.

Antlaşma, üç yıl kadar sürdü. Ardından ilişkiler yeniden bozuldu. II. Osman döneminde Safevilerin antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle 1615 yılında iki ordu tekrar savaştı. 26 Eylül 1618 tarihinde Serav Antlaşması imzalandı. Antlaşma'da Nasuh Paşa Antlaşması'yla belirlenen sınırlar esas alındı. Kars ve Ahıska kaleleri Osmanlılarda kalmış, Safevi Şahı, Osmanlı Padişahına her yıl yüz deve yükü ipek, kumaş ve değerli eşya vermeyi kabul etmiştir. Bu antlaşmayı bir yıl sonra Bağdat ve Ahıska tarafından hudut düzenlemelerine yönelik yapılmış olan bir anlaşma imzalanmıştır. (As, 2010: 225)

3.5. 17 Mayıs 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ve Sonuçları

İran bu anlaşmaya da uymamış ayrıca Bağdat'ı almış, Musul ve Kerkük'ü de işgal etmiştir. Bu durum karşısında, IV. Murat, Şark seferine çıkmış Kars, Erzurum, Van şehirlerinin emniyeti için Revan'ı ve Tebriz'i almışsa da bu şehirler daha sonra İran'ın eline geçmiştir. IV. Murat bu sefer Bağdat üzerine sefere çıkmış ve 25 Aralık 1638 tarihinde Bağdat'ı almıştır. İranlıların talebi üzerine barış görüşmeleri başlamış ve 17 Mayıs 1639 tarihinde Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır (Saray, 1999: 51-57). Bu antlaşmaya göre, Bağdat tarafından sınır,

Bedre, Cessan, Hanikin, Mendeli, Derne ve Dertenek'ten Semanel mevkiine kadar olan ve buradaki Caf aşiretinin bazı kabileleri Osmanlılarda kalmıştır. Kuzey sınırındaki Kars, Ahıska ile Van, Bağdat ve Basra sınırlarına Safevi Devleti tarafından kesinlikle taarruz yapılmayacağı kararlaştırılmış, Revan Kalesi ise Safevi Devleti'nde kalmıştır. Yine bu antlaşmaya göre, Revan Kalesi'yle birlikte Kuzey Azerbaycan İran'da kalmış, Irak Bölgesi, Bağdat, Basra, Musul, Kerkük, Van ve Diyarbakır şehirleri de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti Irak'ı ve devletin doğu vilayetlerini denetleme imkânına kavuşmuştur. İleriki zamanlarda çıkacak sınır anlaşmazlıkları da hep bu antlaşma hükümlerine uyularak çözümlenmeye çalışılmıştır (Kılıç, 2001:193-195).

Osmanlı Devleti ve İran arasındaki iki yüz yılı aşkın savaşı bitiren antlaşmayla uzun süreli bir barış dönemine girilmiştir. Ancak yapılan savaşlarda iki taraf da siyasi, askeri, ekonomik ve demografik açıdan oldukça yıpranmış olup, gücünün büyük kısmını İran ile giriştiği savaşlarda harcamak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin Batıdaki durumunu zayıflatmıştır (Küpel, 2009:209).

İran'daki Safevi Hanedanının son bağımsız padişahı I. Hüseyindir. 1694-1722 yılları arasında hüküm süren I. Hüseyin'in zayıf yönetimi Safevilerin yıkılmasına sebep olmuştur. Hazineyi kişisel harcamaları için kullanmış ve boşaltmış, ülke yönetimini mollara bırakmıştır. Bu durumu fırsat bilen Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu, İran sınırlarını zorlamaya başladılar. Devlet teşkilatının çöktüğü dönemde Afganistan'ı ele geçiren Mahmud, 1722'de I. Hüseyin'i yendi ve İran'ı bütünüyle işgal etti. Ondan sonra tahta geçen oğlu Tahmasb ve halefi Afganların kontrol altındaydılar.

Safevilerin içinde bulunduğu çöküş döneminde, 1723-1727 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu ile Safeviler arasında Batı İran ve Kafkaslarda bir dizi savaşlar yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 1718'de Pasarofça Antlaşması'yla batıda kaybettiği topraklara karşılık doğuda yeni topraklar almak amacıyla hareket etmiş, Ruslar Bakü'yü işgal edince, Osmanlı İmparatorluğu da Safevilere savaş açmıştır. İngiltere ve Hollanda'nın araya girmesiyle Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu anlaşarak Safevilerin Kafkaslardaki topraklarını aralarında paylaşmışlardır. 1724 İstanbul Antlaşması'na göre, Kur ve Aras ırmaklarının birleştiği yerden kuzeye doğru Hazar sahilleri Rusya'ya kalacak, İran'ın Batı eyaletleri Osmanlı İmparatorluğu'na verilecekti (As, 2010: 226).

Dostluk antlaşmasıyla birlikte payına düşeni almak isteyen Osmanlı İmparatorluğu, Safevilere saldırdı, zaten kendisine sığınmış olan Dağıstan, Şirvan ve Gürcistan'a ek olarak Van Valisi Köprülüzade Abdullah Paşa komutasındaki kuvvetlerle Kirmanşah, Ardalan ve Hoy çevresini de aldı (Erim, 1952; 15).

Ruslar, Dağıstan, Derbent ve Bakü kalelerini alırken Deli Petro, Hazar Denizi sahillerindeki Ceylan, Mazenderan ve Esterabad'ın kendilerine verilmesine karşılık, Afganlıları İran'dan çıkarma sözü verdi. Öte yandan, Prut Antlaşması'yla Rusya'yı Karadeniz sahillerinden uzaklaştıran Osmanlı İmparatorluğu, Kafkasya'dan ve Hazar kıyılarından da çıkarmak istiyordu. Osmanlı ve Rus orduları Kuzey Kafkasya'da karşı karşıya gelince İngiltere, Fransa ve Hollanda araya girdiler ve 1724 yılında Rusya ve Osmanlı arasında Paylaşma Antlaşması yapıldı (Erim, 1952: 15). Gence, Karabağ, Revan ve Tebriz'i Osmanlılar aldılar ve Paylaşma Antlaşması'nda payına düşen tüm toprakları ele geçirmek için taarruza geçtiler. Bu durumu kabullenemeyen Safeviler, tekrar savaşa giriştiler. Hoy, Hemedan ve Revan'dan sonra Osmanlı orduları Tebriz'i ele geçirdiler. Ancak, daha sonra Osmanlılar için işler yolunda gitmedi, Osmanlı ordusu ile Safevilerin Afşar asıllı komutanı Nadir Şah'ın orduları Andican denen yerde savaştılar ve Osmanlı ordusu yenildi. Savaşın sonunda II. Tahmasb ile imzalanan 1727 Hemedan Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu çok fazla toprak yitirmese de Padişaha güven azalmıştır. (As, 2010: 226). Sonuçta, 1723-1727 Osmanlı-Safevi Savaşı'nı bitiren Hemedan Antlaşması'yla

Osmanlılar, Tebriz dışında ele geçirmiş oldukları Nihavend, Kirmanşah ve Hemedan'ı Safevilere geri verdiler.

Bariş uzun sürmedi, Bağdat Valisi ve Şark Seraskeri Ahmet Paşa yeniden harekâta girişti. 1730-1732 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı- İran Savaşları sonucunda Osmanlı orduları 1731'de Kirmanşah'ı aldılar. Şah II. Tahmasb yenildi ve Hemedan, Kirmanşahan, Ardalan, Urmiye ve Tebriz ele geçirildi. Şahın isteği üzerine 16 Ocak 1732'de Ahmet Paşa Antlaşması imzalandı. Batı İran ve Azerbaycan, Safevilere kalırken, Kafkasya Osmanlılarda kaldı. Kuzeyde Aras Nehri iki ülke arasında sınır kabul edilirken, güneyde Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla belirlenen sınır değiştirilmedi. Revan, Gence, Nahçıvan, Bitlis, Şirvan ve Dağıstan Osmanlılara kaldı. Tebriz, Hemedan, Luristan ve Erdahan eyaletleri Safevilere bırakıldı. (Erim, 1952: 16).

Osmanlılar bu antlaşmadan memnun olmadılar ve sadrazam azledildi, öte yandan, 1733 yılında İran'da iktidar tamamen Nadir Şah yönetimine geçince, yeni şah Osmanlı'ya bırakılan toprakları almak için harekete geçti. 1735 yılında Arpaçay'da yapılan muharebeyi Osmanlılar kaybettiler. Gence, Tiflis ve Revan İran'ın eline geçti. Osmanlı İmparatorluğu'yla İran arasında 17 Ekim 1736 tarihinde İstanbul Antlaşması imzalandı. 1735-1736 Osmanlı-İran Savaşı'nı sona erdiren bu antlaşmayla Osmanlılar, Nadir Şah'ın şahlığını kabul ettiler. Yani Osmanlılar Safevi Hanedanı'nın yıkıldığını ve yerine Afşar Hanedanının kurulduğunu kabul etmiş oldular. Osmanlılar, 1730-1732 Osmanlı-Safevi Savaşı sonucunda imzalanan Ahmet Paşa Antlaşması'yla elde ettikleri Revan, Gence ve Tiflis'i İran'a geri verdiler.

14 Eylül 1746 tarihinde imzalanan ve 1742-1746 yılları arasında yaşanan Osmanlı-İran Savaşı'nı sona erdiren, İkinci Kasr-ı Şirin Antlaşması olarak da adlandırılan Karden Antlaşması'yla Osmanlı- İran sınırı, Kasr-Şirin Antlaşması'yla çizilen sınır olarak kabul edilmiş ve iki ülke arasında 1775 yılına kadar sürecek bir barış dönemine girilmiştir.

Bu arada İran'da iç mücadeleler sonucunda iktidarı Afşarlardan alan Zend Kerim Han, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan ağır yara alan ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı İmparatorluğu'na 1775 yılında savaş ilan etti ve Basra'yı aldı. Ardından, Bağdat ve Doğu ve Güneydoğu'daki bazı bölgeleri yağmalayarak geri çekildi. Dört yıl süren savaşın sonunda Kerim Han'ın 1779'da ölmesi üzerine, İran'da oluşan kargaşadan yararlanan Osmanlılar, Basra'yı geri aldılar.

3.5. 19.Yüzyıl savaşları, 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşları ve 28 Temmuz 1823 I. Erzurum Antlaşması

Rusya bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'yla Bükreş Antlaşması'nı imzalarken, diğer taraftan da İran'da Kaçar Hanedanı'yla 12 Ekim 1813'te Gülistan Antlaşması'nı imzalamıştır. İran Kafkasya'da, toprak kaybetmiş, Talış, Şirvan, Bakü, Kuba, Gence, Şeki ve Karabağ topraklarının da dahil olduğu Kuzey Azerbaycan, Rusya'nın kontrolüne girmiş, Revan ve Nahçıvan Hanlıklarının da dahil olduğu Güney Azerbaycan, İran'da kalmıştır. Antlaşma'yla Doğu Gürcistan'a, Kazak ve Şemseddil Sultanlıklarına ve Dağıstan'a ait iddialarından vazgeçmiştir. Ayrıca, Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkı Rusya'ya ait olacaktı.

Bu ağır antlaşmayı kabullenemeyen İran, toprak kayıplarını Osmanlı'dan toprak alarak telafi etmeye çalışmıştır. İran'ın, sürekli olarak Osmanlı sınırları içindeki yerlere saldırı düzenlemesi ve halka ait malları yağma ederek bölgeye büyük hasarlar vermesi ve İran sınırı üzerinde bulunan bazı Osmanlı valilerinin de zaman zaman İran sınırlarına yönelik saldırıları da İran'ı rahatsız etmiş artık savaş kaçınılmaz olmuştu (Uluerler, 2009: 292-309).

Osmanlı Devleti, Sırp ve Yunan isyanları ile uğraştığı için Doğuda İran ile savaşmak istemiyordu. İran da bu durumdan cesaret alarak Osmanlı topraklarına saldırdı (Uçarol, 2008:173-174). Askerlerini Abbas Mirza komutasında Doğu Anadolu'ya ve Muhammed Ali

Mirza komutasında Irak'a sevk eden İran, Bayezid, Toprakkale, Muş, Bitlis ve Erciş'i alarak Osmanlı Devleti'ne karşı başarı sağlamıştır. İran'ın savaşta üstün olduğu bir durumda İran ordusunda kolera salgınının başlaması, birçok askerin ve Muhammed Ali Mirza'nın da ölmesi üzerine İran tarafı barış istemek zorunda kalmıştır (Bilge, 2005: 152).

İran'ın barış istemesiyle yapılan görüşmeler sonucunda 28 Temmuz 1823 tarihinde Erzurum Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre İran, işgal ettiği yerlerden geri çekilerek eski sınırlarına geri çekilmeyi kabul etmiştir. Musul, Süleymaniye, Baban taraflarındaki yönetici atamalarına İran karışmayacak, iki devlet arasında sorun olan Haydaranlı ve Sebki aşiretlerinden Osmanlı toprağında bulunanlar İran sınırına saldırırlarsa bunu Osmanlı Devleti önleyecek, iki taraftan da diğer tarafa kaçan firariler ve aşiretler korunup kollanmayacaktır. Bu antlaşmayla birlikte iki taraf arasındaki savaş sona ermiş, 1639 Kasr-ı Şirin ve 1746 Karden Antlaşmalarıyla belirlenen sınırlara geri dönmüştür (Uluerler, 2009: 292-310). Antlaşma'ya ayrıca, savaştan önceki sınırların geçerli olduğu ve savaşta esir düşenlerin serbest bırakılıp iki ülkeden birini seçme hakkı tanınacağı ifade edilmiştir (Soofizadeh, 2013: 192).

1838'de Herat'ı ele geçirmeye çalışan İran'a karşı Bağdat valisi Ali Rıza Paşa İran'ın Huzistan eyaletine girmiştir. İki ülke 1842'de savaşın eşğine gelmiştir. İran'da çıkarları bulunan Rusya ve İngiltere, savaşı önlemek ve sınırı kesin olarak tespit etmek için Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapmışlardır. Bu amaçla 15 Mayıs 1843 tarihinde Erzurum'da İngiliz ve Rus temsilcilerinin arabuluculuğunda bir konferans toplanmıştır. İngiliz ve Ruslar bir anlaşma taslağı hazırlamış, İran ve Osmanlı'ya dikte etmişlerdir. Dört yıl süren müzakereler esnasında 1 Haziran 1847'de II. Erzurum Antlaşması imzalanmıştır.

Dokuz maddeden oluşan söz konusu antlaşmada iki tarafın birbirinden maddi bir talepte bulunmayacağı belirtilerek, İran Devleti Zohab şehrinin batı tarafını Osmanlı İmparatorluğu'na, Osmanlı İmparatorluğu da Zohab'ın doğu tarafını ve Kürend deresini İran Devleti'ne bırakmıştır. İkinci maddesinde İran Süleymaniye şehrinden vazgeçmiş, bunun karşılığında da Osmanlı İmparatorluğu'nun Muhammere Limanı'nı, Hızır Adası'nı (Abadan) ve Şattularab'ı İran Devleti'ne bırakmıştır. Üçüncü maddede ise iki tarafın da kendilerine ait olmayan yerlerden çekilmeleri ve en kısa zamanda sınırın belirlenmesi için mühendis tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Son olarak, Osmanlıların hacıların ve züvvarların kutsal yerleri güven içinde ziyaret etmeleri sağlanması ve iki devletin birbirlerinin ülkelerinde konsolosluk açmaları ve bunların ilgili devletlerce tanınması kararlaştırılmıştır (Soofizadeh, 2013: 192-193).

Antlaşmayla ayrıca, dört ülkeden oluşan bir de sınır belirleme komisyonu oluşturulmuştur. Daha Komisyon başlamadan Derviş Paşa, Kotur Bölgesi'ni Osmanlı'ya bağlamıştır. 1850 yılının Ocak ayında göreve başlayan komisyonun faaliyetleri, 1852 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun komisyondan çekilmesiyle sona ermiş, İngiltere ve Rusya'nın komisyonu tekrar faaliyete geçirme çabaları, Kırım Savaşı'nın başlaması üzerine sonuçsuz kalmıştır (As, 2010: 228-229).

1869 yılında Hariciye Nazırı Mehmet Emin Ali Paşa ile İran'ın Babali nezdindeki elçisi Hüseyin Mehmet Han arasında 3 Ağustos 1869 tarihinde bir antlaşma yapılmıştır. Söz konusu antlaşmada iki ülke arasındaki sorunlu bölgelerin 1850'de kurulmuş olan komisyonun dört komiserinin o bölgede incelemede buldukları sıradaki haliyle kalması kararlaştırılmıştır. Sorunlu bölgelerin sorun halledilinceye kadar o ülkede kalması ve sınırdaki anlaşmazlıkların dostça çözülmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, iki ülke arasında Azerbaycan eyaletinde sınırları tam belli olmayan bir ara bölge oluşturulmuştur. Bu anlaşma sonrasında 1874-1875 yıllarında sınır sorunlarını çözmek için Komisyon kurulmuşsa da her iki komisyon da sonuç alınmadan dağılmıştır (As, 2010: 230).

İran 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yararlanıp sorunlu bölgenin bir kısmını ele geçirmiştir. Berlin Antlaşması'na göre, İran sınırını belirlemekle görevli İngiliz ve Rus görevlilerin kararı doğrultusunda Kotur şehri ve arazisi İran'a bırakılmıştır.

İki ülke arasındaki tartışmalı bölgede İran tarafında kalan aşiretler sık sık Osmanlı tarafına geçiyorlardı ve çapulculuk faaliyetleri yapıyorlardı. Söz konusu aşiretlerin bölgede Türklere saldırması üzerine Sultan Abdülhamit, bölgeye Mehmet Fazıl ve İzzet Paşalar komutasında ordular sevketti ve İranlıların usulsüz ele geçirdikleri yerler geri alındı. 1908'de Rusya'da karma bir sınır komisyonu kuruldu. Osmanlı adına Van Valisi Tahir Paşa, Mirliya (günümüz Tuğgeneral rütbesine denk), Trabzon Eğitim Müdürü Tefik Bey, İran adına Rumiye hakimi Muhteşemüssaltana komisyon için görevlendirildiler. Türk ordularının ele geçirmiş olduğu yerler Savuç Bulak, Bana, Serdeşt, Branduz, Terguvar, Merguvar, Somay, Bradoşt, ve Selmas'a ek olarak Çarık'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun olması kararlaştırılmıştır. (Erim, 1952: 21).

1907 Rus-İngiliz Sömürge Antlaşmasına göre, Rusya ve İngiltere İran'ı kendi aralarında paylaştılar. İran'ın kuzeyini Çarlık Rusya'sına verilirken, güneyi İngiltere'ye verildi. Ayrıca, ortada bir tampon bölge oluşturuldu. Bu iki devlet İran'ı kendi aralarında bölüşünce, Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'la olan ilişkilerine de karışmaya başladılar.

İngiltere ve İran Osmanlı İmparatorluğu'na birer nota vererek, yukarıda sayılan yerlerin bir ay içinde tamamen boşaltılmasını ve Basra Körfezi'nden Ağrı Dağı'na kadar Osmanlı-İran sınırının Rusya, İngiltere, Osmanlı ve İran hükümetlerinin temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından belirlenmesini istemişlerdir. 17 kasım 1913'de Sadrazam Sait Halim Paşa, Britanya elçisi Sir Louis Mallet, İran büyükelçisi Mirza Mahmut Han ve Rusya büyükelçisi M.de Giers arasında Türk-İran sınırının tahdidine ilişkin bir protokol imzalandı. Bu protokolle 1848 yılı statükosu, yani sınırın 1848'de belirlendiği hali üzerinde anlaşıldı. Ardından, 1913 yılında Osmanlı orduları yukarıda aldığı yerleri boşalttı ve Komisyon göreve başladıysa da, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Komisyon dağıtıldı (Erim, 1952: 21).

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11. Maddesi "*İran'ın Kuzey batı bölgesindeki Osmanlı kuvvetlerinin derhal savaştan önceki sınırlarının gerisine çekilmesi konusunda önceden verilen emir uygulanacaktır.*

Kafkasların bir bölgesinin [Trans Kafkasya]Türk birliklerince boşaltılması daha önce buyurulmuş bulunmaktadır; bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılmasına, oradaki durumun müttefiklerce incelendikten sonra gerek görülürse girişilecektir"(Soysal, 1989: 13) ifadeleriyle sorunlu bölgeyi gündeme getirmiştir.

3.6. Cumhuriyet Dönemi Türkiye- İran İlişkileri ve Türkiye ile İran Arasında Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname

İran, Ankara hükümetini Kurtuluş Savaşı sırasında 22 Haziran 1922 tarihinde tanımış ve aynı yıl içinde Mofakhan Eshag'ı Türkiye'ye büyükelçi olarak göndermiştir. Türkiye'nin ilk büyükelçisi Muhittin Paşa da 7 Şubat 1923 tarihinde Tahran'da göreve başlamıştır (Soysal, 1989: 274). Bu durum, iki ülke arasında ilişkilerin dostane olacağının habercisiydi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ekim Devrimi'nin ortaya çıkmasıyla İran üzerindeki nüfuzunu kaybeden Rusya'nın yerini İngiltere almış, İngiltere'nin bölgeye müdahaleleri başlamıştı. Bu durum karşısında, Yunanistan'a yardımlarından dolayı İngiltere ile arası iyi olmayan Türkiye, İran ile ilişkileri geliştirerek İngiltere'nin İran'daki çıkarlarına zarar vermek istemiş, ancak milli mücadele döneminde yapılan tüm girişimlere rağmen iki ülke arasında Osmanlı döneminde izlenen Pan-Turancı politikalar, İngiltere faktörü ve sınır boylarındaki Kürt aşiretlerin çıkardığı problemler gibi nedenlerle ilişkiler istenilen seviyeye taşınamamıştır (Yıldırım, 2009: 30-31).

Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle birlikte İran'la yapılan antlaşmaların da sona ermesi, iki ülke arasındaki ilişkileri yasal bir zemine oturtulmasını gereğini ortaya çıkarmış ve yapılan görüşmeler sonucunda 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da 1926 Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik (Saldırmazlık) Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın ikinci maddesinde, tarafların herhangi birine karşı askeri bir hareket meydana geldiğinde, diğerinin tarafsız kalması öngörülmüştür. Üçüncü madde, taraflara birbirlerine karşı herhangi bir siyasi ve mali ittifaka girmeme yükümlülüğü getirmiş, dördüncü madde de ise tarafsızlık kavramını daha ayrıntılı hale getirmiştir. Beşinci madde, taraflardan birinin ülkesinde diğerine karşı düşmanca hareketlere girişecek kişi ve örgütlerin yerleşmesini iki ülkeye de men etmiştir (Soysal, 2000: 274-280). O dönemde Kürt aşiretlerin giriştikleri baskınlar iki devlet arasında gerginliklere neden oluyordu. Dolayısıyla, antlaşmayla yıllardır süren sınır asayişsizliklerini önleme konusunda ciddi bir adım atılmıştır (As, 2010:237). 15 Haziran 1928 tarihinde 1926 antlaşmasına ek bir protokol imzalanmıştır. Protokolün 1. maddesine göre, taraflardan birinin bir saldırıya uğraması durumunda, öteki taraf, bu savaşı önlemeye çalışacak, önleyemezse, iki tarafın ortak çıkarlarına uygun bir biçimde durumu yeniden incelemeyi yükümlenmektedir. İkinci madde ise ekonomik işbirliğini geliştirme amacına yöneliktir (Soysal, 2000: 279-280).

Sınır bölgesindeki Kürt aşiretlerin sınır üzerindeki hareketleri Türk-İran ilişkilerini bozmaya devam etmesi üzerine, 9 Nisan 1929'da sınırda güvenliğin sağlanması amacıyla bir sözleşme ve ortak demeç bağlatılmıştır (Soysal, 1989: 420-421). Bu amaçla, aynı yıl bir sınır komisyonu göreve başlamıştır. Iğdır'da faaliyet gösteren Komisyon 1914'teki sınırı baz almıştır, ancak, Komisyon görüş ayrılıkları nedeniyle dağılmıştır. 1930 yılında Ağrı Dağı etrafında faaliyet gösteren bir komisyon kurulmuştur (Erim, 1952: 22).

23 Ocak 1932 tarihinde Türk-İran Sınır Antlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasındaki sınırın oldukça açık ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu antlaşmada sınır, Araş Nehri ile Karasu ırmağının birleştiği yerden başlayarak Boralan Gölü'ne kadar Karasu'nun talvegini takip ettikten sonra Küçük Ağrı Dağını, Tendürük Dağını, Kâzım Paşa'yı, Başkala'yı, Şemdinan'ı, Gelişin Dağını Türkiye sınırları içinde bırakır. Buna mukabil, Ovacık, Çaldıran, Somay, Terguvar, Merguvar, Süldüz, Laheyca, Şehri Viran, Mukri, Serdeşt, Bane ve bu nahiyeler içinde Maku, Karaayni, Kotur, Selmas, Bajirge'yi İran'da bırakır ve Türkiye - Irak sınırındaki 99 numaralı sınır taşına kadar ulaşır. (Erim, 1952: 22-23).

Söz konusu antlaşmanın birinci maddesine göre, Ağrı Dağı'nın tamamı Türkiye sınırları içine alınmış, Van civarındaki Kotur arazisi de İran'a bırakılmıştır (As, 2010:244-245). Böylece, yüzyıllardır iki ülke arasında devam eden sınır sorunları çözüme kavuşturulmuştur.

1936 yılında ise 1932 Anlaşması'nın Mazbişo, Paki ve Eli bölgelerine yönelik hükümlerinin, hattın çiziminde kullanılan haritaya uymadığı görülmüş ve bu konuda Bakanlar Kurulu kararıyla, Genelkurmay'ın görüşleri doğrultusunda bir sınır düzenlemesi yapılması için 30 Nisan'da Tahran Büyükelçiliğine yetki verilmiştir. Bu yetkiye dayanarak harekete geçen Tahran Büyükelçisi Enis Akaygen'in İranlı yetkililerle yaptığı bir dizi görüşme sonuç vermiş ve 27 Mayıs 1937'de İran Hariciye Veziri İna-yetullah Samiy ile Türk büyükelçisi Enis Akaygen arasında 1932 Anlaşması'nı düzenleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma, 17 Haziran 1938'de Meclis'te onaylanmıştır (As, 2010:249). Böylece, doğu sınırlarımızın önemli bir bölümünü oluşturan İran sınırımız son şeklini almıştır.

5. SONUÇ

Geçmişten günümüze daha çok savaşlarla belirlenen sınırlar bugün de önemini korumakta ve devletler için hayati önem taşımaktadırlar. Osmanlı Devleti-İran ilişkilerinde de sınır sorunları nedeniyle sürekli savaşlar yaşanmış, sınırlar iki Türk devletinin mücadelesi sonucu sürekli değişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti, sınır sorunlarını Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi doğrultusunda iki ülke arasında barışçıl yöntemlerle çözmüş ve iki ülke arasındaki sınırlar son şeklini almıştır.

İki ülke arasında yaşanan tarihsel mücadele ve rekabet İslam dünyasında yaşanan Sünni-Şii şeklindeki mezhepsel bölünmenin Türk devletleri arasında da yaşanmasına neden olmuş, hem İslam dünyasının hem de Türk devletlerinin gerileme nedenlerinin en önemlilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Karpat'ın çok doğru ifade ettiği gibi (2015, XXIX) Şahismail Safevi ile Yavuz Sultan Selim arasındaki başlayan rekabet ve çatışma sonucunda İran, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda bir duvar olarak kalmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Asya Türkleriyle bağlantısını koparmıştır.

6. KAYNAKLAR

- ALKAN, M Nail, (2002). Avrupa'da Sınırlar, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- AS, Efdal, (2010), "XVI.YY.dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk ve İran Sınır Sorunları ve Çözümü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi", Güz 2010, s. 219-253.
- AYGÜN, Necmettin, (2007), "Kafkasya'da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri, 1826", Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi, Sayı:6, s. 89-116
- BİLGE M. Sadık, (2005), Osmanlı Devleti ve Kafkasya, İstanbul: Eren Yayıncılık
- COŞKUN, İsmail, (1997), Modern Devletin Doğuşu, İstanbul: Der Yayınları
- ÇELİK, Edip F. (1987), Milletlerarası Hukuk, İstanbul: Filiz Kitabevi
- ÇETİN, Firdevs, (2011), "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayı:2, s. 12-28
- DONAN, Hastings, Wilson Thomas M. (2002), Sınırlar, Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları, Çev. Zeki Yaş, Ankara: Ütopya Yayınları
- DUVERGER Maurice, (1998). Siyaset Sosyolojisi, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Varlık Yayınları
- ERİM, Nihat, (1952), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1-2, s. 1-26.
- GÜMÜŞCÜ, Osman, (2010), 'Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı'. Bilig, Sayı:52, 52-79
- GÜNEL, Kamil, (1997), Coğrafyanın Siyasal Gücü, İstanbul: Çantay Kitabevi
- İPŞİRLİ, Mehmet, (2002), "Osmanlı Vekainamelerinde İran", Tarihten Günümüze Türk – İran İlişkileri Sempozyumu
- KARABAĞ, Servet, (2008), Jeopolitik Açından Sınırlar, Ankara: Gazi Kitabevi
- KARPAT, Kemal (2015), "Önsöz", Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler, (Derleyenler: M.Murat Erdoğan, Ayhan Kaya) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 507, İstanbul, Haziran 2015.
- KILIÇ, Remzi, (2001), XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri, İstanbul:Tez Yayınları
- KÜPELİ, Özer, (2009), Osmanlı Safevi Münasebetleri, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, (1962), Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri 1578-1590, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- PAZARCI, Hüseyin, (2012), Uluslararası Hukuk, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- SANDER, Oral, (2007), Siyasi Tarih, Ankara: İmge Kitabevi
- SARAY, Mehmet, (1999), Türk- İran İlişkileri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi

- SERTOĞLU, Midhat (2011), Mufassal Osmanlı Tarihi, cilt.5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- SOOFİZADEH, Abdolvahid, (2013), "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi", Tarih Araştırmaları Dergisi, s.183-194.
- SOYSAL, İsmail, (2000), Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları cilt:1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (1996). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, İstanbul: Der Yayınları
- SÜMER, Faruk, (1999), Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara: Türk Tarih Kurumu,
- UÇAROL Rıfat, (2008), Siyasi Tarih, İstanbul: Der Yayınları
- ULUERLER, Sıtkı, (2009), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi
- YILDIRIM, Ender, (2009), Türk-İran İlişkileri (1918-1960), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

ERZİNCAN'DA GÜNÜMÜZE GELEMİYEN BİR KÜLTÜR VARLIĞI: İZZET PAŞA CAMİSİ (YENİ CAMİ)

A CULTURAL ESTABLISHMENT FAILING TO SURVIVE TILL TODAY IN ERZİNCAN: İZZET PAŞA MOSQUE (NEW MOSQUE)

Funda NALDAN¹

ÖZET: Erzincan il merkezinde Osmanlı döneminden günümüze kadar gelebilen cami bulunmamaktadır. Bu çalışmamızın konusu olan İzzet Paşa Camisi de büyük Erzincan depremlerinde çok zarar görmüş ve nihayetinde 1939 depreminde yıkılmıştır. Şehirde bugünkü yerleşim 1939 depreminden sonra oluşmuştur. İzzet Paşa Camisi, geç dönem batılı etkilerin taşrada uygulandığı örneklerden biridir. Caminin banisi ve yapının ilam kayıtları ile ilgili arşiv kayıtları mevcuttur. Caminin mimarı veya ustası bilinmemektedir. Ayrıca, caminin banisi İzzet Paşa'nın yaptırmış olduğu il merkezindeki hamam yapısı üzerinde hamamın inşa kitabesi mevcuttur. Hamam günümüzde Erzincan'da 59. Topçu Er Eğitim Tugayı içinde bulunmaktadır. Caminin şehrin güneyinde günümüzde kalıntıları mevcuttur.

Anahtar sözcükler: Erzincan, İzzet Paşa, Cami, Geç Osmanlı Dönemi.

ABSTRACT: There are no mosques survived from the Ottoman era to the present day in Erzincan city centre. The Izzet Pasha Mosque, which is the subject of this study, was also severely damaged in the great Erzincan earthquake and eventually destroyed in the 1939 earthquake. The present settlement in the city occurred after the earthquake of 1939. Izzet Pasha Mosque is one of the examples in which late-period western influences dominated in the province. There are archive records about the founder and decision records of the Mosque. The architect or master of the Mosque is unknown. Also, the construction inscription of the hammam exists on its building in city centrum, which was made to build by Izzet Pasha, who was founder of the mosque. The hammam is today in the borders of the 59th Military Base of Braining Brigade in Erzincan. The ruins of the Mosque exists in the South of the city.

Keywords: Erzincan, İzzet Paşa, Mosque, Late Ottoman period.

1. GİRİŞ

Erzincan ili, Doğu Anadolu bölgesinin kuzeybatı bölümünde yer almaktadır. İl, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra sancak ve daha sonra vilayet olmuştur. Şehir, 19. yy. sonlarından itibaren jeopolitik konumu itibarı ile 3. ordunun merkezi olmuştur. Şehrin önceden surlar içinde olduğunu sonradan surlar dışına çıktığını yazılı kaynaklardan biliyoruz². Erzincan, ilk çağlardan beri şiddetli depremler geçirmiştir. Bu depremlerde hali ile şehirdeki yapıların yıkımına sebep olmuştur. Ancak hangi yıllarda hangi yapılar yıkılmış bilinmemektedir. Çalışma konumuz olan İzzet Paşa Camisi'nin arşiv fotoğrafları ve yazılı kaynaklardan 1939 depreminde yıkıldığını biliyoruz. 1939 depremi sonrası şehir yavaş yavaş günümüzdeki konumunu almıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi gibi çok sayıda adı geçen Erzincan şehri ile ilgili merkez ve köylerinde günümüze gelemeyen 250 cami-mescidin adı

¹ Yrd.Doç.Dr.,Erzincan Üniversitesi, fnaldan@gmail.com

² Evliya Çelebi seyahatnamesinde şehrin surlarının şehri çevrelediği bilgisi ve Matrakçı Nasuh'un eserinde Erzincan minyatüründe bunu görmek mümkündür. Bkz. Evliya Çelebi, 1986, 209-211; Hüseyin G. Yurdaydın, 2014, minyatür 22a.

geçmektedir. Adı geçen bu cami ve mescidlerin adı, bazen yeri ve banisi, atama kayıtları gibi bilgiler mevcuttur. Erzincan ili ile ilgili toplamda 433 adet cami ile ilgili kayda rastlanmıştır (Naldan, 2016,2). Günümüzde ayakta olmayıp mimarisi hakkında bilgi sahibi olduğumuz cami sayısı il genelinde toplam 11, merkezde 9 adeti tespit edilmiştir. Çalışma konumuz olan İzzet Paşa Camisi'nin arşiv fotoğrafları ile mimari tanımlaması yapılmıştır. Bu cami, daha önce doktora çalışmasında ele alınarak incelenmiştir (Naldan,2016).

Bu çalışmanın amacı, Erzincan'ın merkezinde farklı bir mimarisi dikkat çeken ve günümüze kadar korunamayan bu eseri sanat tarihi ve kültür dünyasına tanıtmaktır. Depremlerden dolayı korunamayan bu esere dikkat çekerek en azından zamana karşı direnen merkezdeki diğer yapı türlerini geç kalınmadan koruma altına almak gerekir.

2. İZZET PAŞA CAMİSİ

Şehrin güneyinde, Beybağı Mahallesi'nde 23 pafta, 767 ada ve 1 nolu parselde bulunmaktadır. Günümüzde mevcut yerde cami kalıntısı mevcuttur. Camiye ait herhangi bir kitabeye ulaşılamamıştır. Ancak yapının banisi olan İzzet Paşa'nın şehirde bir de hamam yaptırdığı bilinmektedir. Bu hamam yapısı üzerinde inşa kitabesi mevcuttur. Kitabeye göre hamam 1869 yılında Müşir İzzet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Arşiv kayıtlarında caminin H.1325/M.1907-08 ve H.1340/M.1921-22 tarihli ilam kayıtları vardır³.

Caminin banisi İzzet Paşa'dır. Sicil-i Osmani'den edindiğimiz bilgiye göre İzzet Paşa, Haşım Osman Paşa'nın oğludur. 1798-99 yılı Erzincan doğumludur. 1849'da Hakkari ve Van valisi olup 1850 yılında ayılmıştır. 1850-1852 yılları arasında Cidde valisi iken 1854'de azledilmiştir.1867 yılında Sivas valisi olup 1879'da ayrılmıştır. 1883-84 yılında Edirne valisi olup 1893 yılında vefat etmiştir. Kendinden 40 yıl önce vefat eden oğlu Hürrem Paşa'nın adının yaşatılması için Erzincan'da büyük bir cami inşa ettirmiştir (Süreyya, 1996, 845).

Tüm bu bilgiler ışığında hamamın 1869 tarihli inşa kitabesi, İzzet Paşa'nın 1798-1893 yılları arasında yaşadığı ve ilam kayıtlarına da bakılarak caminin 19.yy.da inşa edildiği kesinleşmektedir.

İzzet Paşa Camisi'nin kare mi dikdörtgen planlı mı olduğu bilinmemektedir. Örtü sisteminde kubbe uygulandığı bilinmektedir. Caminin kuzey yönünde son cemaat yeri vardır. Güney cephe dışında mihrap dışı beşgen olarak taşırılmıştır. Beş gözlü sen cemaat yerinin her bir gözü kubbe ile örtülmüştür. Asıl ibadet mekanına kuzey, doğu ve batı cephelerden giriş sağlanmaktadır. Son cemaat yerinin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşesinde, poligonal gövdeli, tek şerefeli, külahla örtülü iki adet minaresi vardır.

Caminin beden duvarları zemin seviyesinde profillerle kademelendirilmiştir. Cephelerin üç kademeli şekilde olduğu görülmektedir. Her bir katta pencere uygulaması vardır ve iki kat arası silme ile belirginleştirilmiştir. Pencereler, düşey dikdörtgen, düz lentolu olup profillendirilmiştir. Her cephenin ortası üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Harime kuzey, doğu ve batı yönlerden kapı açılmıştır. Bu kapılar düz lentolu, etrafları taş işçiliğinde silmelerle çevrelenmiştir.

Doğu ve batı cephelerde beden duvarlarının alt sırasında dört, üst sırasında yedi, güneyde alt sırada altı, üst sırada yedi, kuzeyde alt ve üst sırada dört adet pencere açıklığı vardır. Kuzey cephe aynı zamanda harime giriş ve son cemaat yerinin bulunduğu cephedir. Bu cephede doğu ve batı cephelerdeki harim kapılarından farklı olarak basık kemerli açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Caminin güney cephesinde mihrap dışı beşgen kesitli olarak taşırılmıştır. Mihrabın üst kısmı yüzeysel yuvarlak kemerle sonlandırılmıştır. Beş gözlü son cemaat yeri,

³ BOA,EV.MKT 03096/68

caminin beden duvarlarından alçak tutulmuştur. Yanları kapalı önü açık, sütunlara oturan sivri kemerli son cemaat yerinin her bir gözü pendentiflerden anlaşıldığı üzere kubbe ile örtülüdür.

Camide arşiv fotoğraflarından anlaşıldığına göre taş süsleme vardır. Ancak detaylı fotoğrafı olmadığı için motif ve tür net olarak anlaşılamamaktadır.

Arşiv fotoğraflarında caminin iç mekanına ait bir fotoğraf bulunmadığı için mekanın nasıl olduğu bilinmemektedir. Caminin inşa malzemesine bakıldığında, günümüzdeki cami kalıntılarında moloz taş malzeme ile inşa edildiği, kesme taş ile kaplandığı görülmektedir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Anadolu Türk mimarisinde 18.yüzyıldan itibaren Klasik Osmanlı anlayışına yabancı kalan etkisini daha çok süsleme alanında hissettiren yeni üslubun en belirgin özellikleri İstanbul yapılarında karşımıza çıkar. 19.yy. ortalarından itibaren eski Yunan'ı, Rönesans mimarisini yeniden canlandırma düşüncesi Osmanlı'da sıkça görülmüş, pencerelerde, kat silmelerinde, girişlerde, pilasterlerde kendini hissettirmiştir. Batılılaşma çabalarının etkisinin hissedildiği yapı olan İzzet Paşa Camisi de gösterdiği plan ve düzenleniş bakımından Erzincan'daki camilerden farklılık göstermektedir. Caminin inşasında yabancı veya gayrimüslim mimarların çalıştığı tahmin edilmektedir. Erzincan şehir merkezinde Osmanlı döneminden günümüze gelebilen cami yoktur. Diğer camilerin arşiv ve yazılı kaynaklarından, fotoğraflarından bilgilerine ulaşabiliyoruz. Erzincan'da günümüze gelemeyen ancak mimarisi hakkında bilgi sahibi olduğumuz yapılar Gerek Gerek Camisi, Gülabi Bey Camisi ve Mescidi, Hacı Mahinur Camisi, Halillullah Camisi, Kale Camisi, Kurşunlu Camisi'dir (Naldan, 2016, 715-744) Bu cami plan, mimari özellikleri ile bölgede benzer cami örneğine rastlanmamış olmasından bu çalışmada tanıtılmak istenmiştir.

Camiler plan ve örtü düzeni bakımından incelendiğinde dikdörtgen planlı ve düz ahşap tavan ile örtülü oldukları bilinmektedir. Bu çalışmamızın konusu olan İzzet Paşa Camisi ise kubbe ile örtülü bir cami olması bakımından farklıdır. Kubbenin dairevi bir kasnakla desteklendiği anlaşılmaktadır. Cami, başkent yapılarında görülen sanat tarzından çok uzak değildir. Yakın bölgede benzer mimari özellikte bir cami olmaması nedeniyle de ayrıca önemlidir. Ancak taşrada başkent yapılarına göre daha sade uygulanmış bir örneğini bu camide görmek mümkündür. Bu dönem ekolü olarak Üsküdar Selimiye Camisi, Nusretiye Camisi, Bolu Yıldırım Camisi gibi ve daha pek çok eser 19.yy. benzer örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son cemaat yerinin beş gözlü ve kubbe ile örtülü olması ve iki minaresi ile kuzey cephedeki kaynaşma dikkati çekmektedir. Genellikle son cemaat yerinin iki yanında yükselen minareler bir bütünlük arz etmektedir. Ayrıca Beylerbeyi Camisi'nde de olduğu minare kaidesi üzerinde soğan biçimli pabuçluk ile karşılaşmaktadır. İnce ve zarif minare gövdeleri, külah biçimleri ve son cemaat yerindeki ince ve uzun sütunlar ile değişen formun bir göstergesi niteliğinde olan cami alışılmışın dışındadır. Hangi tür sütun başlığı kullanıldığı anlaşılmamakla birlikte korint veya iyon tarzı başlık kullanıldığı düşünülmektedir.

Pencerelerde de bu dönem özelliği ince ve uzun bol miktarda açıklığın olduğu, bu sayede iç mekanın daha ferah bir ortam sağlandığı söylenebilir.

18.yy. başlarından itibaren görülmeye başlayan fevkanı tipteki camiler, daha geç dönem eseri olan İzzet Paşa Camisi'nde de görülmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa, Nur-u Osmaniye, Laleli Camileri gibi daha çok sayıda binanın yüksek bir subasman katı üzerine oturması yapıyı yükseltmektedir. Bu sebeple merdivenler de bu dönemde çokça kullanılmıştır. Çeşitli şekillerde olan merdivenler, girişleri anıtsallaştırmaktadır. İzzet Paşa Camisi'nin doğu, batı cephelerinde girişe iki taraftan, kuzey cephesindeki girişe tek yönden çıkılan merdivenlerle ulaşılmaktadır.

Yine Nur-u Osmaniye, Laleli, Beylerbeyi, Nusretiye gibi camilerde girişi daha anıtsal merdiven düzeni görülebilmektedir.

İzzet Paşa Camisi'nin iç mekanına dair fotoğraf bulunmadığı için orta mekandaki kubbenin duvarlara oturmadığı anlaşılacakla birlikte ayaklara mı yoksa askı kemerlere mi oturduğu bilinmemektedir. Kubbe kasnağının yüksek tutulması, ortadaki ana kubbenin belirginleştirildiğini ve vurgulanmak istendiğini göstermektedir. Laleli, Nur-u Osmaniye, Ayazma camileri bu dönem özelliklerini yansıtan camilerden birkaçıdır. Yüksekliğin bu dönem özelliği olduğunu belirtecek olursak fevkani tipte olması, üç cephede bulunan merdivenler, son cemaat yeri ile kaynaşmış ince ve uzun minareler, kubbe kasnağının yüksek tutulması, çok sayıda açılmış pencere ile tüm bu özelliklerin birleşmesi bu camide de yükseklik duygusunu verebilmektedir.

Camide kat aralarında dışa taşkın profiller belirginleştirilerek cepheler hareket kazanmıştır. Kapı ve pencere çevreleri de iç içe profillerden meydana gelmiştir. Doğu batı ve güney cephelerde üçlü düzende yerleştirilen plasterler cephelerde hareketlilik ve gösteriş sağlamıştır. Her cephede yer alan üçgen alınlıklar ve güney cephede mihrabın dışa taşırılması yine bu dönemin karakteristik özellikleri sayılır. Cami cephelerinde yer alan süslemelerin ampir, rokoko üslubunda olduğu tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı dönemi başkent İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde mimaride kendini gösteren Barok, Ampir, Rokoko, Eklektik üsluplar, mimaride ve süslemede oldukça yaygınlaşmıştır. Bu caminin de dönemin sanat akımlarının etkisinde kaldığı, yapının banisi olan İzzet Paşa'nın o döneme uygun bir yapı yaptırmak istediği sonucunu çıkarabiliriz. Aynı zamanda valilik yaptığı dönemlerde başkent İstanbul'daki gelişmelere de tanıklık etmesi ve Batı'dan gelen bu yabancı değişimden etkilenmesi nedeniyle Erzincan'da böyle bir cami yaptırmak istemiş olmalıdır. İzzet Paşa Camisi aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik yapıdaki değişikliğin de bir yansımasıdır. 19.yy.da mimari tam anlamıyla kimlik değişimine uğramış, toplumda görülen değişimler mimariye de yansımıştır. Bu yapı aynı zamanda İzzet Paşa'nın ekonomik açıdan da durumunun iyi olduğunu göstermektedir. Erzincan merkezde günümüze gelememiş olmakla birlikte kubbeli tek cami olması bakımından önem taşımaktadır. Caminin 1939 depreminde yıkıldığı bilinmektedir.

4. KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,Ankara.

Naldan, F. (2016). Erzincan İli Cami Mimarisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Süreyya, M.(1996).Sicil-i Osmani. III. İstanbul.

Evliya Çelebi (1986). Seyahatname. Üçdal Neşriyat.3.İstanbul.

Matrakçı Nasuh (2014). Beyan-I Menazil-İ Sefer-İ Irakeyn-İ Sultan Süleyman Han. Yayına Haz. Hüseyin G. Yurdaydın Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erzincan'da Günümüze Gelemeyen Bir Kültür Varlığı:
İzzet Paşa Camisi (Yeni Cami)

95

Foto. 1: İzzet Paşa Camisi

(<http://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/ERZiNCAN/1939sehir/izzetpasacamii.jpg>)

Foto.2: İzzet Paşa Camisi (<http://www.erezincannostalji.com/eski-erzincanda-tarihi-kisla-ve-askeri-yapilar-resimleri,23.html>.)

Foto.3: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.4: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.5: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.6: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Erzincan'da Günümüze Gelemeyen Bir Kùltür Varlığı:
İzzet Paşa Camisi (Yeni Cami)

97

Foto.7: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.8: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.9: İzzet Paşa Camisi kalıntıları

Foto.10: İzzet Paşa Camisi kalıntıları

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK OKURYAZARLIĞI ÖZYETERLİLİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (KAFKAS ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

AN ASSESSMENT ON MATHEMATICS LITERACY SELF- SUFFICIENCY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES STUDENTS (SAMPLE OF KAFKAS UNIVERSITY)

Ömer ATALAY¹

ÖZET: Bu araştırmada Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören İşletme ve İktisat bölümü 1. sınıf öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlik durumlarını tespit ederek çeşitli değişkenlerle ilişkisine bakmak hedeflenmiştir. Araştırmada kullanılan bağımsız değişkenler, katılımcıların bölümleri, cinsiyetleri, yaşları, anne ve baba öğrenim durumları, mezun oldukları lise türü, lisedeki öğrenim alanları, lisansta devam ettikleri öğrenim türü ve matematik dersinden özel ders alıp almadıkları durumlarıdır. Araştırmada "Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlik Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS (20,0) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle verilere bölüm, cinsiyet ve öğrenim türleri açısından betimleyici istatistik uygulaması yapılmıştır. Ardından normal dağılım gösterdiği belirlenen verilere parametrik olan bağımsız gruplar t-testi ve ANOVA testleri uygulanmıştır.

Anahtar sözcükler: İktisat, İşletme, Matematik, Özyeterlik, Matematik Okuryazarlığı Özyeterliği.

ABSTRACT: The aim of this study is to search the relationship between different variables by detecting mathematical literacy self-efficacy status of first grade students who studying at Kafkas University Faculty of Economics and Administrative Sciences department of Business and Economic. Independent variables used in the research are section of participants, gender, age, parents learning situations, high school type of graduation, educational field in high school, learning type in the university and they received tutoring from math or not. In the study " Self-Efficacy Scale of Mathematical Literacy " is used. The obtained data are analyzed by the software package of SPSS (20.0). Firstly application of descriptive statistics is performed to datas in terms of section, gender and learning type. Then parametric independent samples t-test and ANOVA test are applied to datas identified as normal distribution.

Keywords: Economics, Business, Mathematics, Self-Efficacy, Mathematics Literacy Self-Efficacy.

1. GİRİŞ

Matematik, uzay çağını yaşadığımız günümüzde tüm dünya için olmazsa olmaz pozitif bir bilimdir. Bu açıdan bakıldığında matematiğin birey bazında herkes tarafından bilgi, kavrama ve uygulama düzeylerinde bilinmesi gerektiği söylenebilir. Nitekim dünya üzerinde birçok araştırma yapılmakta ve bütün bu araştırmalar matematik temeline dayanmaktadır. Bu araştırmaların anlaşılabilir olması matematik bilimine hakim olabilmekten geçmektedir. Oysa

¹ Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sayısal Yöntemler A.B.D,
omeratalay36@gmail.com

ülkemize bakıldığında Türkiye ortalamasında Kasım 2014 TEOG sınavındaki matematik dersi sorularının doğru yapılma oranı %7,6 iken 2015 yılında yapılan YGS’de adayların testlere göre ortalaması şu şekildedir: Puanı hesaplanan 1 milyon 944 bin 933 adayın, Türkçe testinden ortalamaları 15,8, standart sapmaları 7,5; sosyal bilimlerden ortalamaları 10,7 standart sapmaları 6,8; temel matematikten ortalamaları 5,2, standart sapmaları 8,1; fen bilimlerinden ortalamaları 3,9, standart sapmaları 7,3; son sınıfta okuyan ve puanı hesaplanan 856 bin 159 adayın, Türkçe testinden ortalamaları 15,9, standart sapmaları 7,7; sosyal bilimlerden ortalamaları 10,4, standart sapmaları 6,8; temel matematikten ortalamaları 5,4 standart sapmaları 8,4; fen bilimlerinden ortalamaları 4,6, standart sapmaları 8,1’dir (ÖSYM, 2015). Oranlara bakıldığında Türkiye’de hem ortaokul hem de lise düzeyinde matematik başarısının oldukça düşük olduğu görülebilir. Bu durum öğrencilerin matematik konularına yönelik bilgi düzeylerinde eksiklik olmasından kaynaklanır. Bilgi yetersizliği öğrencilerin matematik konularında özgüven eksikliği hissetmelerine neden olur ki bu da matematik özyeterlik durumlarını ortaya çıkarır.

Özyeterlik algısı ilk kez 1977 yılında Bandura tarafından ortaya konulan ve devam eden yıllarda da (1986, 1989) *davranışsal ve sosyal öğrenme kuramlarının bir çerçevesi olarak kullanılagelen*; kişilerin sahip oldukları becerileri etkin şekilde kullanabilmeleri için önce, ilgili alanda özgüven duymaları gerektiğini savunan “*Sosyal Biliş Teorisi (Social Cognitive Theory)*” adının verildiği teorinin anahtar kavramıdır (Wood ve Bandura, 1989: 361; Pajares, 2002).

Özyeterlik, bireyin belli bir performansı göstermek için gerekli etkinliği organize edip başarılı olarak yapma kapasitesine duyduğu inanca yönelik durumsal farkındalık (Bandura, 1982); algılanan, gözlenen bir beceri değil, bazı şartlar altında bireyin becerileri ile “ne yapabilirim” sorusuna verdiği cevap ile ilgili duyduğu iç inanç (Snyder ve Lopez, 2002:278) şeklinde tanımlanabilir. Öcel’in, (2002:4), Bandura, (1986) ve Ford’dan (1992) aktardığına göre bu kavram, bireylerin yaşamlarındaki olayları kontrol edebilmek için gerekli olan bilişsel, güdüsel ve davranışsal kaynaklara ve gerektiğinde bu kaynakları harekete geçirebilecek kapasiteye sahip olduklarına olan inançları olarak değiştirilmiştir ve böylece; başlangıçta durum /görev bağımlı bir kapasiteye ilişkin inanca işaret etmek için kullanılan özyeterlik kavramı; daha sonra bireylerin yaşamlarındaki olayların üstesinden gelebilecek kapasiteye sahip oldukları yolundaki genellenmiş bir inanç olarak ele alınmaya başlamıştır.

Bireyin özyeterliğe ilişkin algısı, faaliyetlerin seçimine harcayacağı çabayı, ortaya çıkan problemi çözmeye göstereceği sebat süresini, ters durumlarla karşılaşınca kendini nasıl toparlayacağını etkileyebilir. Yeterlik inançları ayrıca bir etkinliğe dahil olduklarında bireylerin deneyimlerindeki endişe ve stres miktarlarını etkiler. Özyeterlik duygusu ne kadar yüksekse, çaba, sebat ve esneklik o kadar büyüktür. Yani özyeterlik inançları bireylerin sonunda gerçekleştirdiği başarı miktarının seviyesinde güçlü bir etki gösterir (Pajares ve Miller, 1994; Wood ve Bandura, 1989: 366). Aynı zamanda yeterlilik inançları bireylerin düşünme biçimlerini, problem çözme becerilerini ve duygusal tepkilerini de etkileyebilir. Özyeterliğe yeterince sahip olmayan insanlar olayların görüldüğünden zor olduğunu düşünür, buna bağlı olarak da her şeye daha dar bir görüş açısından bakarlar ve karşılaştıkları problemleri çözemeyebilirler. Fakat özyeterliği yüksek olan insanların zor iş ve durumlarda daha rahat olmaları, daha güvenli ve güçlü hareket etmeleri beklenmektedir (Senemoğlu, 2002: 235-236; Kaptan, Korkmaz, 2001: 1; Schunk, 1982; 1985; 1987). Dolayısıyla kişilerin kendilerine ait özyeterlik algılarının güçlü ve anlamlı olması onların başarılarını artırıcı bir unsurdur. Kendi yetenekleri hakkında yüksek güvenleri olan kişiler zor görevleri daha kolay başarabilmekte, ancak gizil güçlerinin farkında olmayanlar veya yetenekleri hakkında şüphesi olanlar zor görevlerden uzaklaşma eğilimi göstermektedirler (Bandura, 1995).

Bandura’ya göre (1995), özyeterlik bireyin içinde var olan davranışların ortaya çıkmasında ve yeni davranışların oluşmasında son derece önemlidir. Bireylerin tercih ettikleri davranışların özünde bir görevi yerine getirmek amaçlı davranışlar oluşturmak vardır ki, bunlar

bireyin sahip olduğu özyeterlilik algısıyla ilgili durumları ifade etmektedir. Bu noktada bir davranışın iki boyutu ortaya çıkmaktadır. Bunlar sonuç beklentisi ve özyeterlilik beklentisidir. Bireyin davranışlarında oldukça önemli olan özyeterlilik inançları dört kaynağa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar; a) benzer bir davranış ilk elden tecrübe etme (tam ve doğru deneyimler), b) başkalarının aynı tür davranışlarını izleme fırsatı bulma (sosyal modeller), c) bir otorite tarafından inandırılma (sözel ikna) ve d) bireyin kendi fizyolojik ve duygusal durumlarını algılamak (fizyolojik ve duygusal durumlar)'dır (Bandura, 1995). Bu kaynaklardan en etkili olanı bireyin bizzat yaşadığı deneyimlerdir. Öz yeterlilik inançları insanların kendileri için belirledikleri amaçları, bu amaçlara ulaşmak için ne kadar çaba harcayacaklarını, amaçlarına ulaşmak için karşılaştıkları güçlüklerle ne kadar süre yüz yüze kalabileceklerini ve başarısızlık karşısındaki tepkilerini etkilemektedir (Bıkmaz, 2004). Özyeterlilik bütün disiplinlerde olduğu gibi matematik alanında da öğrenci başarısında etkilidir.

Matematik okuryazarlığı [MOY], günümüzdeki yaşam koşullarının ve bireylerden beklenen niteliklerin değişimi sonucu matematik alanında yapılan reform hareketleri ile ortaya konmuş bir kavramdır. (Özgen ve Bindak, 2011). PİSA'ya göre matematik okuryazarlığı çeşitli bağlamlarda matematiği ifade etme, yorumlama ve kullanma olarak tanımlanmıştır (PISA 2006). Bireylerin günlük hayatlarında, iş-okul yaşamlarında karşılaştıkları matematiksel içerik, süreç ve durumlarda yetkin olabilmelerinin gerekliliği ve önemi MOY'nin ortaya çıkış nedenleri olarak görülebilir (Özgen ve Bindak, 2011).

Matematik özyeterliliği, özyeterlilikle ilgili yukarıdaki bilgilerden hareketle öğrencilerin matematik alanındaki bilgi ve beceri durumlarına yönelik inançlarını ifade etmektedir. Hackett ve Betz (1989)'e göre matematik öz yeterliliği, kişilerin matematik alanındaki herhangi bir problemi, ödevi ya da uygulamayı başarılı bir şekilde çözmeye gösterdikleri performansa yönelik inançlarıdır.

Ticari Bilimlerde matematik çok önemli rol oynamaktadır. Son yıllarda bu rol önemli ölçüde artmıştır. (Stuparu ve Daniasa, 2009). Özellikle işletme ve iktisat bölümünde eğitimini sürdüren öğrencilerin bazı temel derslerinde matematik bilgisi önemli bir yer tutmaktadır. İktisat bölümü öğrencileri için matematik olmazsa olmazlardandır. Bu nedenle bu alanda eğitim gören öğrencilerin eğitim hayatında ve sonrasında başarılı olabilmeleri için matematik okuryazarlıklarının belli bir seviyede olması gerekir. Çünkü matematik bilgisi işletme ve iktisat bölümü öğrencileri için hem lisans döneminde aldıkları derslerde hem de mezuniyet sonrasında girecekleri sınavlarda önemli bir yere sahiptir. Bu sınavlar KPSS ve ALES gibi matematik sorularının ağırlıklı olduğu sınavlardır. Örneğin lisans eğitiminden sonra lisan üstü eğitim almak isteyen veya akademik personel olmak isteyen öğrenciler Akademik Personel ve Lisans Üstü Eğitimi Giriş Sınavına (ALES) girmek mecburiyetindedirler. Bu sınava girecek İktisat ve İşletme Bölümü öğrencileri Eşit Ağırlıklı Puan için Sayısal-1, Sayısal-2 ve Sözel-1 alanlarından sorumlu olacaklardır. Bu nedenle 40 tane soru Sayısal-1 de ve 40 tane soru Sayısal-2 de olmak üzere 80 tane Matematik sorusu ve Sözel-1 alanında 40 tane Türkçe sorusundan belli miktarda doğru yapmak zorundadırlar. ÖSYM ALES İlkbahar sınav kılavuzuna göre puanların hesaplanması aşağıdaki gibidir:

	<u>Sayısal-1 SP</u>	<u>Sayısal-2 SP</u>	<u>Sözel-1 SP</u>	<u>Sözel-2 SP</u>
Sayısal AP	0,35	0,35	0,30	-
Sözel AP	0,20	-	0,40	0,40
Eşit AP	0,40	0,20	0,40	-

Ağırlıklı puanlar hesaplandıktan sonra bu puanlar, aşağıdaki formül kullanılarak 100 üzerinden puanlara dönüştürülecektir.

$$\text{ALES Puanı} = 70 + \frac{30 [2 (AP - X) - S]}{2 (B - X) - S}$$

- ALES : Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı
 AP : Adayın ağırlıklı puanı
 X : Ağırlıklı puanların ortalaması
 S : Ağırlıklı puanların standart sapması
 B : Ağırlıklı puanların en büyüğü

<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/ALESILKBAHAR/ALESKILAVUZ28032016.pdf>

Bu tabloya göre eşit ağırlıklı puanın %60'ını sayısal-1 ve sayısal-2 yani matematik soruları oluşturmaktadır. Bu örnek bile matematik bilgisinin bu alanlarda eğitim gören öğrenciler için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Buna göre İşletme ve İktisat Bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterliklerinin yüksek olması önemlidir. 2016 ALES İlkbahar dönemine ilişkin sayısal bilgiler içeren tablo aşağıdaki gibidir:

2016-ALES İlkbahar Dönemi Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler							
Uygulanan Testler	Ortalama	Standart Sapma	Sınavı Başvuran Aday Sayısı	Soru Sayısı	Sınavı Giren Aday Sayısı	Sınavı Girmeyen Aday Sayısı	Sınavı Geçersiz Aday Sayısı
Sayısal-1	14.78	10.43	369.543	40	332.588	36.675	280
Sayısal-2	7.25	8.10		40			
Sözel-1	20.06	8.68		40			
Sözel-2	5.53	9.09		40			

<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/ALESILKBAHAR/2016-ALESIlkbaharSayısalBilgiler25052016.pdf>

Bu tabloya göre 40 ar tane matematik sorusu içeren Sayısal-1 testinin ortalaması 14,78, standart sapması 10,43, Sayısal-2 testinin ortalaması 7,25, standart sapması 8,10 dur.

Çalışmanın Amacı

Çalışmada Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlik durumları tespit edilerek çeşitli değişkenlerle ilişkisine bakılmıştır.

Problem Durumu

Bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturan problem cümlesi şu şekildedir: “İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlik durumları ne düzeydedir, çeşitli değişkenlerle ilişkisini nasıldır?”

Alt Problemler

Araştırmanın problem durumu ve amacına yönelik olarak çalışma sürecinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ne düzeydedir?
2. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile bölümleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile yaşları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile anne öğrenim durumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
6. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile baba öğrenim durumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
7. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile mezun oldukları lise okul türü arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
8. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile lisedeki öğrenim alanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
9. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile lisansta devam ettikleri öğrenim türü arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
10. İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları ile matematik dersinden özel ders alıp almadıkları durumu arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2.YÖNTEM

Araştırmanın modeli

Araştırma “tarama” modelindedir. Tarama modelleri; geçmişte veya hâlen var olan bir durumu, var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2000). Araştırmada İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören İşletme ve İktisat bölümü öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterlilik durumları belirlenerek çeşitli değişkenlerle ilişkisi belirlenmeye çalışılmış; yani konu hakkında mevcut olan durum belirlenmiştir. Araştırmada, veriler “anket survey” yoluyla elde edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırma evreni olarak Kafkas Üniversitesi ele alınmıştır. Araştırmada kolay ulaşılabildiği için Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi örneklem alınmıştır. Bu açıdan uygun örnekleme yöntemi (Büyüköztürk vd., 2011); ayrıca İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde matematik dersini almış olan İşletme ve İktisat bölümü öğrencileri seçildiğinden amaçsal örnekleme yöntemi (Büyüköztürk vd., 2011) kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırmada Özgen ve Bindak (2008) tarafından geliştirilen “Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlilik Ölçeği” kullanılmıştır.

Matematik Okuryazarlığı Öz Yeterlilik Ölçeği: Matematik okuryazarlığına yönelik öz yeterlilik inançlarını ölçmeyi amaçlayan 4’ü olumsuz toplam 25 maddeden oluşan beşli Likert

tipinde bir ölçektir. Ölçekte yer alan maddelerin seçenekleri “Tamamen Katılıyorum” seçeneğinden başlayıp “Hiç Katılmıyorum” seçeneğine doğru sıralanmıştır. Bu ölçekten alınabilecek en yüksek puan 125 ve en düşük puan 25 dir. Ölçekten elde edilecek görece yüksek puan, Matematik okuryazarlığı öz yeterlik inancının görece yüksek olmasını göstermektedir. Faktör analizi sonucunda maddelerin 1. faktör yük değerlerinin yeterince yüksek, tek faktörünün açıkladığı varyans oranının % 42,85 olduğu bulunmuştur. Güvenirlik analizinde ölçeğin madde-toplam puan korelasyonlarının 0,48 ile 0,75 arasında değiştiği ve cronbach alfa güvenilirlik katsayısının 0,94 olduğu görülmüştür. Ölçeğin puanlaması olumsuz ifadeler (6, 9, 18 ve 22.maddeler) 1-2-3-4-5 şeklinde diğer maddeler 5-4-3-2-1 şeklinde puanlanır. Yüksek puan öz yeterlilik düzeyinin yüksek olduğunu gösterir. Toplam puan (teorik min=25, max=125) kullanılabilirliği gibi istenirse Toplam puan 25’e bölünerek 5 üzerinden puanlar da kullanılabilir (Özgen ve Bindak, 2008). Verilerin analizindeki istatistiksel işlemler için SPSS 21 paket programı kullanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Araştırma bulgularında önce araştırmaya katılan öğrenciler için betimsel istatistikler verilmiş, ardından bağımsız değişkenlerin matematik okuryazarlığı düzeyleri ile ilişkisinin analiz sonuçları tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyet ve Bölümlerine İlişkin Demografik Bulgular

		Cinsiyet * Bölüm			
		Bölüm		Toplam	
		İşletme	İktisat		
Cinsiyet	Erkek	N	29	40	69
		Cinsiyet içindeki %	42,0%	58,0%	100,0%
		Toplam %	18,6%	25,6%	44,2%
	Bayan	N	33	54	87
		Cinsiyet içindeki %	37,9%	62,1%	100,0%
		Toplam %	21,2%	34,6%	55,8%
Toplam	N	62	94	156	
	Cinsiyet içindeki %	39,7%	60,3%	100,0%	
	Toplam %	39,7%	60,3%	100,0%	

Tablo 1’de verilen bilgilere göre araştırmaya katılan öğrenci sayısı 156 olup öğrencilerin % 39,7’si İşletme Bölümünde, % 60,3’ü ise İktisat Bölümünde eğitim görmektedirler. Katılımcıların %44,2’si erkek öğrencilerden %55,8’i ise bayan öğrencilerden oluşmaktadır. Bayan katılımcıların %37,9’u İşletme Bölümünde %62,1’i İktisat Bölümünde, erkek katılımcıların %42’si İşletme Bölümünde, %58’i ise İktisat Bölümünde okumaktadırlar.

Tablo 2: Katılımcıların Öğrenim Türü ve Bölümlerine İlişkin Demografik Bulgular

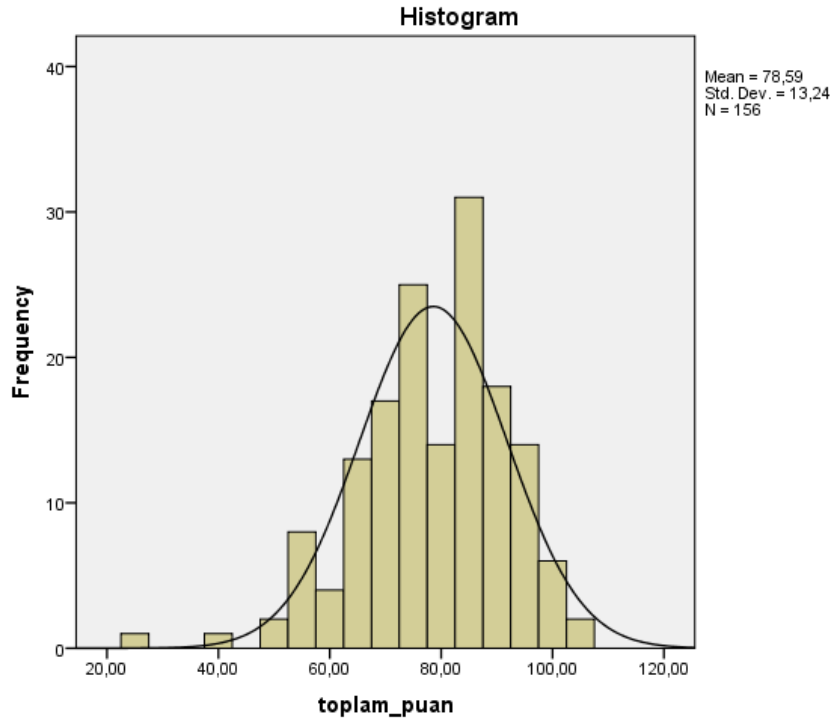
		Öğrenim Türü * Bölüm			
		Bölüm		Total	
		İşletme	İktisat		
Öğrenim Türü	1.öğretim	N	45	65	110
		Cinsiyet içindeki %	40,9%	59,1%	100,0%
		Toplam %	28,8%	41,7%	70,5%
	2. öğretim	N	17	29	46
		Cinsiyet içindeki %	37,0%	63,0%	100,0%
		Toplam %	10,9%	18,6%	29,5%

Tablo 2'ye göre araştırmaya katılanların %70,5'i 1. öğretim türünde, %29,5'i ise 2. Öğretim türünde eğitim görmektedirler.

Tablo 3: İşletme ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Durumlarına İlişkin Frekans Tablosu

Matematik	Okuryazarlığı
Özyeterlik Toplam Puan	
N	156
Mean	78,5897
Median	79,0000
Mode	74,00 ^a
Skewness	-,710
Std. Error of Skewness	,194
Kurtosis	,979
Std. Error of Kurtosis	,386
Minimum	25,00
Maximum	105,00

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin matematik okuryazarlığı özyeterlik toplam puanları $-1 < \text{Skewness} = -,710 < +1$ ve $-1 < \text{Kurtosis} = ,979 < +1$ olduğundan normal dağılımdan önemli bir sapma göstermemektedir.

Şekil 1. Normal Dağılım Histogramı

Yine Tablo 3'e göre katılımcıların matematik okuryazarlığı özyeterlik toplam puanlarının ortalaması 78,59 olup en düşük puan 25 ve en yüksek puan ise 105'dir.

Tablo 4: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Durumları İle Bölümleri Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	Bölüm	N	$\bar{X}$	ss	Sd	t	p
Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik	İşletme	62	75,5968	13,88295	154	-2,325	,021*
	İktisat	94	80,5638	12,48359			

*p< ,05

Tablo incelendiğinde katılımcıların Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik toplam puanları ile İşletme Bölümünde (M=75.6, SD=13.88) veya İktisat Bölümünde (M=80.6, SS=12.48) olmaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (t=-2.325, p=0.021). Aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları dikkate alındığında İktisat bölümünde okuyan öğrencilerin lehine bir sonuç çıktığı görülmektedir. Bu sonuca göre İktisat Bölümünde okuyan öğrencilerin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik durumları İşletme Bölümünde okuyan öğrencilere göre daha yüksektir. Eta-squared Etki büyüklüğü 0,034 olup grupların ortalama puanları arasında küçük bir farka işaret etmektedir.

Tablo 5: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Durumları İle Cinsiyetleri Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	ss	Sd	t	p
Matematik	Erkek	69	79,8551	13,44737	154	1,063	,289
Okuryazarlığı	Bayan	87	77,5862	13,06384			
Özyeterlik							

*p< ,05

Tablo 5 teki sonuçlar incelendiğinde ankete katılan öğrencilerin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik toplam puanları ile cinsiyetleri (Erkek: M=79.8, SS=13.45 - Bayan: M=77.59, SS=13.06) arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir (t=1.063, p=0.289). Eta-squared Etki büyüklüğü 0,007 olup grupların ortalama puanları arasında oldukça küçük bir farka işaret etmektedir.

Tablo 6: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Durumları İle Lisansta Devam Ettikleri Öğrenim Türü Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	Öğrenim Türü	N	$\bar{X}$	ss	Sd	t	p
Matematik	1.öğretim	110	78,2909	13,85995	154	-,435	,664
Okuryazarlığı	2.öğretim	46	79,3043	11,73763			
Özyeterlik							

*p< ,05

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik toplam puanları ile 1. Öğretim (M=78.3, SS=13.86) ve 2. Öğretim (M=79.3, SS=11.74) olma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir (t=-0.435, p=0.664).

Tablo 7: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Durumları İle Matematik Dersinden Özel Ders Alıp Almadıkları Durumu Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	Özel Ders	N	$\bar{X}$	ss	Sd	t	p
Matematik	Aldım	22	82,6364	10,68842	149	1,587	,115
Okuryazarlığı	Almadım	129	77,8295	13,49428			
Özyeterlik							

*p< ,05

Katılımcılara daha önce Matematik dersinden özel ders alıp almadıkları sorulmuş ve Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik durumlarına etkisi Tablo 7’de gösterilmiştir. Tablo 7’ye göre öğrencilerin önceki dönemlerde özel ders alıp (M=82.64, SS=10.69) almadıkları (M=77.83, SS=13.49) durumu ile Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik durumları arasında anlamlı bir fark olmadığı anlaşılmaktadır (t=1.587, p=0.115).

Tablo 8: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Durumları İle Yaşları Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Tek-Yönlü Gruplararası ANOVA Testi Sonuçları

Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
	Gruplar Arası	504,270	3	168,090	,960	,413
	Gruplar İçi	26428,466	151	175,023		
	Toplam	26932,735	154			

*p<,05

Katılımcılar yaşlarına göre 4 gruba ayrılmışlardır (18-19, 20-21, 22-23, 24-25). Tablo 8'deki bulguların incelenmesi sonucu araştırmaya katılan öğrencilerin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik toplam puanları ile yaşları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olmadığı anlaşılmıştır (F=0.960, p>0.05). Eta-squared Etki büyüklüğü 0,019 olup grupların ortalama puanları arasında çok küçük bir farka işaret etmektedir. Çıkan bu sonuca göre İşletme ve İktisat Bölümü öğrencilerinin yaşları arasındaki fark Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik durumlarına etki etmemektedir.

Tablo 9: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Durumları İle Anne Öğrenim Durumları Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Tek-Yönlü Gruplararası ANOVA Testi Sonuçları

Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
	Gruplar Arası	507,128	4	126,782	,741	,566
	Gruplar İçi	24308,437	142	171,186		
	Toplam	24815,565	146			

*p<,05

Katılımcıların anne öğrenim durumları 5 gruba ayrılmıştır (yok, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite). Tablo 9 incelendiğinde ankete katılan öğrencilerin anne öğrenim durumları ile Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik toplam puanları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (F=0.741, p>0.05). Tablo 7'ye göre katılımcıların anne öğrenim durumları Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik durumlarına etki etmemektedir.

Tablo 10: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Durumları İle Baba Öğrenim Durumları Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Tek-Yönlü Gruplararası ANOVA Testi Sonuçları

Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
	Gruplar Arası	363,076	4	90,769	,499	,736
	Gruplar İçi	25811,958	142	181,774		
	Toplam	26175,034	146			

*p<,05

Baba öğrenim durumu ‘yok, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite’ olmak üzere anne öğrenim durumu gibi 5 gruba ayrılmıştır. Tablo 10'daki bulgular baba öğrenim durumu ile katılımcıların Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik düzeyleri toplam puanları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (F=0.499, p>0.05). Bu durumda baba öğrenim durumunun İktisat ve

İşletme Bölümü öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlilik durumuna bir etkisinin olmadığı anlaşılır.

Tablo 11: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlilik Durumları İle Mezun Oldukları Lise Okul Türü Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Tek-Yönlü Gruplararası ANOVA Testi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Matematik Okuryazarlığı Özyeterlilik	Gruplar Arası	135,496	2	67,748	,383	,682
	Gruplar İçi	27036,247	153	176,707		
	Toplam	27171,744	155			

*p<,05

Mezun olunan lise okul türü “Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Meslek Lisesi, Öğretmen Lisesi, Diğer Lise” olmak üzere 5 gruba ayrılmıştır. Burada “Diğer Lise” seçeneği yurt dışından gelen farklı türde liseden mezun olan öğrenciler için eklenmiştir. Katılımcılar arasında Öğretmen lisesi ve Fen lisesinden mezun olan öğrenci bulunmamaktadır; buna karşın Diğer lise türünden 2 adet mezun öğrenci bulunmaktadır. Tablo 11’de verilen verilere göre Matematik Okuryazarlığı Özyeterlilik toplam puanları ile mezun olunan lise okul türü arasında anlamlı bir farka ulaşılmamıştır (F=0.383, p>0.05).

Tablo 12: İşletme Ve İktisat Bölümü Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı Özyeterlilik Durumları İle Lisedeki Öğrenim Alanları Arasında Anlamlı Bir İlişki Olup Olmadığını Gösteren Tek-Yönlü Gruplararası ANOVA Testi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Matematik Okuryazarlığı Özyeterlilik	Gruplar Arası	1370,754	3	456,918	2,682	,049*	Sayısal ve Sözel Bölüm arasında
	Gruplar İçi	25729,801	151	170,396			
	Toplam	27100,555	154				

*p<,05

Katılımcıların lisedeki öğrenim alanları 4 farklı gruba ayrılmıştır (Sayısal, Sözel, Eşit Ağırlık, Diğer). ANOVA testi sonucuna göre Matematik Okuryazarlığı Özyeterlilik durumları kişilerin lisedeki öğrenim alanları ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki oluşturduğu tespit edilmiştir (F=2.682, p<0.05). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tukey Post Hoc testi sonuçlarına bakıldığında anlamlı farkın Lise öğrenim alanı Sayısal Bölüm (M=82.55, SS=10.63) olan kişiler ile Sözel Bölüm (M=70.93, SS=10.62) olan kişiler arasında olduğu gözlemlenmektedir. Grupların ortalamalarına bakıldığında farkın Sayısal Bölüm mezunu öğrenciler lehine olduğu tespit edilmiştir.

3.TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmaya göre Kafkas Üniversitesi İİBF İşletme ve İktisat Bölümleri 1. sınıf öğrencilerinin matematik okuryazarlığı özyeterliklerinin ortalamasının birkaç puan üstünde olduğu söylenebilir. Bu sonuç üniversite taban puanları incelendiğinde, bu bölümlere gelen öğrencilerin düşük puan ile yerleştikleri ve çok fazla matematik sorusu cevaplama ihtiyaçlarının olmaması ile açıklanabilir. PISA 2012 Matematik Performansı verileri incelendiğinde, Türkiye'nin son sıralarda yer alması da bu sonucu açıklamaya yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla bulduğumuz sonuç PISA 2012 verileriyle örtüşmektedir (PISA 2016).

Katılımcı öğrencilerin matematik okuryazarlığı özyeterlik durumları ile bölümleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını gösteren bağımsız gruplar t-testi sonuçları incelendiğinde, İktisat Bölümü öğrencilerinin lehine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit İktisat Bölümünün yerleştirmede esas olan taban puanının İşletme Bölümü taban puanına göre daha yüksek olmasıyla ve İktisat Bölümündeki derslerin daha fazla matematik içermesi ile açıklanabilir. Bazı İktisatçılar matematiğin İktisadi sorunları düşünmede bir araç olmaktan çıkıp bir amaca dönüştüğü görüşünü dahi savunmaktadırlar (Doğruel, 2012). Araştırma bulgularına göre katılımcıların matematik okuryazarlık özyeterlik durumları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Özsoy-Güneş, Çingil-Bariş ve Kırbaşlar (2013) ile Altıntaş, Özdemir ve Kerpiç (2012) tarafından yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşın Özgen ve Bindak (2011) tarafından yapılan çalışmada erkeklerin lehine anlamlı bir farklılık olduğu sonucu çıkmıştır.

Araştırma bulgularında araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim türleri ve matematik dersi için özel ders alıp almamaları durumu ile matematik okuryazarlık özyeterlik durumları arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların yaşları arasındaki farkın matematik okuryazarlığı özyeterlik durumlarına etkisinin olmaması da elde edilen sonuçlardandır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %89,8'inin 18-19 ile 20-21 yaş aralığında olması ve bu yaş aralıklarının birbirine yakın olması bu sonucun nedenleri arasında gösterilebilir.

Çalışmada elde edilen bulgular katılımcıların anne ve baba eğitim durumları ile matematik okuryazarlığı özyeterlik durumları arasında anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir. Buna karşın Özgen ve Bindak (2011) tarafından yapılan "Lise Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığına Yönelik Öz-Yeterlik İnançlarının Belirlenmesi" çalışmasında matematik okuryazarlığı özyeterlik inançları ile anne ve baba eğitim durumları arasında anlamlı bir farkın olduğu sonucuna varılmıştır.

Katılımcıların matematik okuryazarlığı özyeterlik durumları ile mezun oldukları lise okul türü arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını gösteren tek-yönlü gruplararası ANOVA testi sonuçlarına göre anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonuç Akay ve Boz (2011) ile Özsoy-Güneş, Çingil-Bariş ve Kırbaşlar (2013) tarafından yapılan çalışmanın sonucu ile benzerlik göstermektedir. Fakat Özgen ve Bindak (2011) tarafından yapılan çalışmada Anadolu Lisesinde okuyan öğrencilerin diğer okullarda okuyan öğrencilere göre ve genel lisede okuyan öğrencilerin meslek lisesinde okuyan öğrencilere göre matematik okuryazarlığı özyeterlik inançlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak araştırmaya katılan öğrencilerin matematik okuryazarlığı özyeterlik durumları ile mezun oldukları öğrenim alanları arasında anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir. Bu farkın, Tukey Post Hoc testi sonuçlarına bakıldığında Lise öğrenim alanı Sayısal Bölüm (M=82.55, SS=10.63) olan kişiler ile Sözel Bölüm (M=70.93, SS=10.62) olan kişiler arasında olduğu gözlemlenmektedir. Bu farkın Sayısal Bölümden mezun olmuş öğrenciler lehine olması,

bu öğrencilerin matematik dersini daha yoğun işlemleri ve içerisinde sayısal işlemler içeren fizik ve kimya gibi dersleri daha iyi almaları ile açıklanabilir.

4.ÖNERİLER

Özgen ve Bindak (2011) öğrencilerin mevcut matematik okuryazarlığı özyeterlilik inançlarının durağan olmadığını, değiştirilebilir ve geliştirilebilir olduğunu, özellikle matematik okuryazarlığı özyeterlilik inançlarını geliştirmede öğretmenlere önemli görevler düştüğünü söylemektedirler. İlköğretim ve Ortaöğretimde öğrencilerin matematik okuryazarlığı özyeterliliklerini geliştirebilecekleri şekilde müfredat belirlenmesi ve öğretmenlerin bu müfredatı özenle uygulaması ile üniversitede eğitim almaya gelen öğrencilerin matematik okuryazarlığı özyeterlilikleri daha yüksek olacaktır. Bu öğrencilerden İşletme ve İktisat Bölümünde okumaya hak kazananlar lisans eğitimleri boyunca matematik içerikli derslerde daha başarılı olacaklardır. Lisans eğitimleri boyunca görecekları matematik içeren dersler ile birlikte matematik okuryazarlığı özyeterlilikleri artıracaklardır.

Yeterli matematik okuryazarlığı özyeterliliğine sahip olarak mezun olan İşletme ve İktisat Bölümü öğrencileri matematiksel muhakeme yeteneğine, problem çözme ve olayları irdeleyerek parçalama ve birleştirme kabiliyetine sahip olabileceklerdir. Bu özellikteki bireyler iş bulma konusunda daha avantajlı ve iş hayatlarında olaylara bakış açıları sayesinde daha başarılı olabileceklerdir.

Bu çalışmada sadece İktisat ve İşletme bölümleri 1.sınıf öğrencileriyle çalışılmıştır. Başka çalışmalarda bütün sınıf düzeylerinde ve yüksek lisans, doktora düzeylerindeki öğrencilerle de yapılarak genişletilebilir. Ayrıca İİBF bünyesindeki bütün bölümlerde de uygulaması yapılarak genişletilebilir.

5. KAYNAKLAR

- Akay, H. ve Boz, N. (2001). Sınıf öğretmeni adaylarının matematiğe yönelik tutumları, matematiğe karşı öz-yeterlilik algıları ve öğretmen öz-yeterlilik inançları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 281-312.
- Altıntaş, E., Özdemir, A. Ş. ve Kerpiç, A. (2012). “Öğretmen Adaylarının Matematik Okuryazarlığı Özyeterlilik Algılarının Bölümlere Göre Karşılaştırılması.” *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2): 26-34.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward A Unifying Theory Of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84,191-215.
- Bandura, A. (1982). Self-Efficacy. Mechanism İn Human Agency. *American Psychologist*, 37(2), pp. 122-147.
- Bandura, A. (1984). Recycling Misconceptions Of Perceived Self Efficacy. *Cognitive Therapy and Research*, 8, pp.231-255.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundation Of Thought And Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs. NJ: Prentice-Hall. <http://www.des.emory.edu/mfp/eff.html>. Erişim Tarihi 02.05.2010
- Bandura, A.(September, 1988) Self-Efficacy Conception Of Anxiety. *Anxiety Research*, Vol 1(2), pp. 77-98. <http://www.des.emory.edu/mfp/banpubs.html>. Erişim Tarihi 12.07.2010.
- Bandura, A. (1995). Exercise Of Personal And Collective Efficacy İn Changing Societies. İn A. Bandura (Ed.). *Self-Efficacy İn Changing Societies*. New York: Cambridge University Press. pp. 1-45.
- Bıkmaz, F.H. (2004b). *Eğitimde Bireysel Farklılıklar, Öz Yeterlilik İnançları* (Edt.Kuzgun, Y. ve Deryakulu, D.), (ss. 289-315). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Büyüköztürk, S.; Çakmak, E. B.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, S. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Doğruel, F. (2012). İktisat Öğretiminde Matematik. Discussion Paper, Turkish Economic Association, No:2012/48, 1-9.
- Hackett, G., ve Betz, N. E. (1989). An Exploration of the Mathematics Self-Efficacy/Mathematics Performance Correspondence. *Journal for Research in Mathematics Education*. 20, 261-273.
- Kaptan, F. ve Korkmaz, H. (2000). İşbirliğine Dayalı Fen Öğretiminin Öğretmen Adaylarının Öz Yeterlik Düzeylerine Etkisi. IV. Fen Bilimleri Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı, 206-211, Ankara.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Pajares, F.ve Miller, M. D. (1994). The Role Of Self Efficacy And Self Concept Beliefs İn Mathematical Problem Solving: Alfpah Analysis. *Journal Of Educational Psychology*. 86, pp.193-203.
- Pajares, F. (2002). Gender And Perceived Self-Efficacy in Self-Regulated Learning. *Theory in to Practice*, 4(2). 116-125.
- PISA (2016) <https://data.oecd.org/pisa/mathematics-performance-pisa.htm> Erişim Tarihi: 10.06.2016
- Schunk, D. H. (1982). Verbal Self Regulation As A Facilitator Of Children's Achievement And Efficacy. *Human Learning*, 265-277.
- Schunk, D. H. (1985). Self-Efficacy And Classroom Learning. *Psychology İn The School*, 22, 208-223.
- Schunk, D. H. (1987). Peer-Model Altributes And Children's Achievement Behaviors. *Journal Of Educational Psychology*, 79, pp. 54-61.
- <http://www.positivepractices.com/Social/ModelingResearch.html>
- Senemoğlu, N. (2002). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, Gazi Kitabevi, s. 235.
- Stuparu, D., Daniasa, C.I., (2009) Significance of Mathematics for Economics, <http://fse.tibiscus.ro/anale/Lucrari2009/064.%20Stuparu,%20Danaiasa.pdf>
- Snyder, C. R. and Lopez, S. (2002). *Handbook of Positive Psychology*. New York, NY: Oxford University Press.
- Öcel, H. (Ekim 2002). Takım Sporü Yapan Oyuncularda Kolektif Yeterlilik Özyeterlik İle Basarı Algı ve Beklentileri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüpsikoloji Anabilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖSYM, (2015). Testlerin ortalamaları, <http://www.osym2015.com/node/507>. Erişim Tarihi: 24.03.2015.
- ÖSYM, (2016). ALES İlkbahar Kılavuzu, <http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/ALESILKBAHAR/ALESKILAVUZ28032016.pdf>. Erişim Tarihi: 08.06.2016
- ÖSYM (2016) <http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/ALESILKBAHAR/2016-ALESIlkbaharSayisalBilgiler25052016.pdf>, Erişim Tarihi: 10.06.2016
- Özgen, K. ve Bindak, R. (2008). Matematik öğretmen adaylarının matematik okuryazarlığı öz-yeterlik algıları. VIII. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi.
- Özgen, K. ve Bindak, R. (2011). Determination of self-efficacy beliefs of high school students towards math literacy. *Educational Sciences: Theory & Practice* - 11(2). Spring. 1085-1089. 20 Ocak 2016 tarihinde http://marmara.academia.edu/HalilEksi/Papers/1438984/Determination_of_Selfefficacy_Beliefs_of_High_School_Students_towards_Math_Literacy adresinden alınmıştır.
- Özsoy-Güneş, Z., Çıngıl-Bariş, Ç. & Kırbaşlar, F. G. (2013). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlik Düzeyleri ile Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 47-64.
- Wood, R. ve A, Bandura, (1989). Social Cognitive Theory of Organizational Manegement, *Academy of Manegement Review*, V.14,Sayı:3, pp. 361-384.

KARABAĞ'IN SİYASİ SERÜVENİ: İSLAM ÖNCESİNDEN SOVYET İDARESİNE

THE POLITICAL ADVENTURE OF KARABAG: FROM PRE ISLAMIC TO SOVIET ADMINISTRATION

Ş. Duygu Ata KUDUBAN¹, Mevlüt KAYA²

ÖZET: Azerbaycan topraklarındaki Karabağ'ın oldukça karmaşık bir siyasi geçmişi vardır. Bölge, Rusya, Ermenistan, Türkiye, ABD, Fransa ve İran arasında ciddi bir çekişme alanı halinde olma özelliğini halen sürdürmektedir. Türkiye, bölgede Azerbaycan'a destek vermeye çalışan tek ülke olmuş, Ermenistan ise Azerbaycan ve Türkiye'nin Karabağ konusundaki barışçıl yaklaşımlarını genellikle reddetmiştir. İran, bölgedeki mezhepsel durumun kendi aleyhine dönmemesi için Türkiye'ye Karabağ sorununun çözümünde yardımcı olmamışken, zaman zaman bölgede sorun çıkarmaktadır. Rusya, ABD ve Avrupalı devletleri etkisi altına alarak bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışmakta, yanı sıra Ermenistan'a sahip çıkmakta ve destek olmaktadır. Karabağ sorunu konusunda Fransa'nın tavrı da hiç bir zaman Türklerin lehine olmamıştır. Fransız parlamenterler Ermenistan'ın "soykırım" iddialarına Fransız teziyle yardımcı olmuşlar, sözde soykırımı kabul ederek Türkiye'ye karşı soğuk savaş kıvamında bir baskı uygulamaya çalışmıştır. Ermeniler Karabağ'ın eski Ermeni bir bölgesi olduğunu iddia ederken, Azerbaycan Türkleri bölgenin eski çağlardan beri ata toprakları olduğunu kabul etmektedirler. Asya'nın Anadolu'ya; batıya, kuzeye ve güneye uzanan işlek bir yolu üzerindeki Karabağ, tarihsel süreçte birçok hanedana ve kavime ev sahipliği yapmış, buna bağlı olarak geçmişten bugüne çekişmenin odağı olmuştur. Bu çalışmada, Karabağ'ın bugünkü çözilemeyen sorunlarının daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak bölgenin tarihi, siyasal değişkenleriyle birlikte ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Karabağ, Çarlık, Sovyetler, Ermenistan, İran.

ABSTRACT: Karabag which is in the lands of Azerbaijan has a quite complicated historical past. The region still maintains its feature of being a serious conflict area between Russia, Armenia, Turkey, ABD, France and Iran. Turkey was the one who try to give support to Azerbaijan in the region; Armenia usually denied the peaceful approaches of Azerbaijan and Turkey about Karabag. Iran occasionally makes a trouble in the region even as didn't help to solution of Karabag issue to Turkey for their denominational situation in the region. Russia tries to protect self interests in the region by taking hold of ABD and European states along protects and supports Armenia. Also the manner of France is never in favour of Turkey about Karabag issue. French parliamentarians supported Armenia about their genocide allegation with French thesis and tried to oppress like cold war against Turkey by accepting assumed genocide. While Armenian sare claiming Karabag is an old Armenian region, Turks of Azerbaijan accept the region is mainland of elders since the old ages. Karabag which is at a well-trodden path along Anatolia, west, North and South which is the way of Asia, has played host to several dynasties and nations in the historical period; therefore Karabağ has become the center of conflict from the past to present. In this work, it will come up the history of the region with its political factors, intended for clarify to the unresolvable present problems of Karabag.

Keywords: Karabag, Tzarism, Soviets, Armenia, Iran.

¹ Öğretim Görevlisi, Giresun Üniversitesi Eynesil Meslek Yüksekokulu, duygu.ata@giresun.edu.tr

² Mevlüt Kaya, Öğretim Görevlisi, Giresun Üniversitesi Eynesil Meslek Yüksekokulu, mevlut.kaya@giresun.edu.tr

1. GİRİŞ

Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin özerk bölgesidir. Kür ve Aras ırmakları ile Gökçe Gölü arasındaki "Arran" dağlık kesimi ve çevresindeki geniş ovalardan oluşmaktadır (Karabağlı, 1999, s. 2). Karabağ 2 il, 6 ilçe ve 220 köy ve kasabadan oluşmaktadır (Aktaş, 2001, s. 16).

Karabağ arazisinin yüzde 33'ü ormanla kaplıdır. Bölgede 2500 değişik tedavide kullanılan "flora" çiçek ve tabiat bitkileri yetişmektedir. Karabağ, doğal güzelliklerinin yanı sıra asırlarca Türklerce kışlak olarak kullanılmıştır. Bölgede günümüzde çoğunlukla Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bilinmektedir Yüksek vadileri ve verimli, kara toprakları olan bölgeye Karabağ adı 11. yüzyıl ortalarında Selçuklular tarafından konulmuştur. Karabağ bölgesi coğrafi koşullar bakımından Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göre önemli farklılıklar içermektedir (Kengerli, 1990, s. 7).

Karabağ, orta sıcak kuşak, orta soğuk kuşak ve soğuk kuşak olmak üzere üç ayrı iklim kuşağına ayrılmaktadır. Yazlar sıcak kışlar ise genellikle soğuk ve kurak geçmektedir. Sularının bolluğu, ikliminin çeşitliliği ve arazisinin verimli olması nedeniyle tarih boyunca kalabalık kitlelerin akınına uğramış, Türk boylarının ve komutanlarının kışlak yeri olmuştur (Aktaş, 2001, s.17).

Karabağ, maden yatakları ve mineral suları bakımından zengin bir bölgedir. Çinko, kurşun, polimetal filizleri, bakır, borit gibi sanayi kaynakları ile mermer, tebeşir, ateşe dayanıklı kil yataklarına sahiptir. Bölgenin yüz yirmi yerinde maden suyu da çıkarılmaktadır. Tatlı su balıkçılığı ile orman ürünlerinin de bölge ekonomisinde önemli bir payı vardır (Aktaş, 2001, s. 16).

1978 istatistiklerine göre Karabağ, tarıma elverişli 120 bin hektar alana sahiptir. Bu alanın 23 bin hektarında sulu tarım yapılmakta, kalan kısmında da yeraltı sularından yararlanılmaktadır. Buğday, arpa, pamuk, tütün, üzüm, patates ve meyve bölgede yetiştirilen ürünlerin başlıcalarıdır (Taşkiran, 1996, s. 12).

Karabağ sanayisi hammadde imalatına dayalıdır. Fabrikalar ve imalathanelerin yarısından fazlası Stepanakent'tedir. Bölgede üzümculüğe bağlı olarak şarapçılık da gelişmiştir. Şuşa şehrinde Şark musiki sanayi yönünden gelişmiş durumdadır. İpekböcekçiliği, mobilya imalatı, halıcılık, hayvan ürünleri işletme imalathaneleri bunlar arasında sayılabilir. Bölgede endüstriyel kompleksin temeli elektroteknik ve ipek sanayisinden oluşmaktadır. Makine yapımı, elektrik ve enerji mühendisliği, inşaat malzemeleri sanayi, mobilya, ayakkabı, et ve süt ürünleri sanayi giderek gelişmektedir (Aliyev, 1989, s. 7).

2. İSLAMİYET ÖNCESİNDE KARABAĞ

Eski çağlardan beri doğu-batı, kuzey-güney arasında bir köprü görevi gören Kafkasya çeşitli topluluk ve milletlerin akınlarına sahne olmuş bir bölgedir. Tarihi verilere göre Karabağ'a gelen ilk topluluk M.Ö. 4000 yılında Hazar'ın güneyine inerek bölgeye yerleşen Hurrilerdir. Hurriler, M.Ö. 2150'de Karabağ'ın güneyine inerek Asurları yenmiş, Babil'i ile geçirmiştir. M.Ö. 1000'li yıllarda ise bölgede Urartu devleti kurulmuştur. Urartular, kral Menve zamanında Karabağ'a 14 sefer yapmışlar ve Karabağ, Kars, Arpaçay, Gökçe Göl ve Çıldır Gölü civarlarını egemenlikleri altına almışlardır. Ancak bu egemenlikleri uzun sürmemiştir. Kuzeyden gelen Sakalar, Karabağ'ı ele geçirerek, bölgede Urartu egemenliğine son vermişlerdir (Kodaman, 2000, s. 1132). Sakalardan sonra Karabağ Arsakların eline geçmiştir (M.Ö.250-M.S.226). Dede Korkut'a göre Arsaklar Oğuzların Üçok kolundan Gök Alp oğlu Bayındır boyundandır (Kengerli, 1990, s. 39). Ermeni kaynaklarında Ervantakert olarak geçen Ağcakale, Arsaklar tarafından kurulmuş ve başkent olarak kullanılmıştır. Aynı görüş Süryani müellif Bardesen Khorenli Movses'in eserlerinde teyit edilmiştir. Sonuç olarak 20. yüzyılda yazılan Ermeni tarih

kitaplarında geçen bu şehrin Ermenilerce kurulduğunu savunan iddialarının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Alanların kuzeyden yaptıkları baskılarla Arsaklar zayıflamıştır. Romalılar, 115-117 yıllarında Karabağ'a kadar gelmiştir. Ancak kısa sürede toparlanan Arsaklar Karabağ'a tekrar egemen olmuşlardır. Sonraki süreçte, İran'da kurulan ve güçlenen Sasaniler, Arsakları 226'da dağıtmışlardır. 1. ve 2. yüzyıllarda Bizans, 3. ve 4. yüzyıllarda ise Sasani işgaline uğrayan Karabağ'a 6. yüzyılda Hun Türkleri, 7. yüzyıl başlarında da Hazar Türkleri egemen olmuştur (Makas, 1990, s. 9).

3.İSLAMİYET DÖNEMİNDE KARABAĞ

642 yılında Mesleme oğlu Habib ile Rabia oğlu Selman idaresinde Arap İslam orduları Anadolu'yu aşip Kafkasya'ya girmişlerdir. Azerbaycan'ı fethettikten sonra Karabağ'a egemen olmuşlardır. Mekke'li Mesleme oğlu Habib el-Fihr, Şam valisi Muaviye tarafından, 8000 kişilik bir ordu ile Karabağ'a gönderilmiştir. 646 yılında 2000 kişilik bir birlik de Karabağ'a sevk edilmiştir. Bu seferler sırasında Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'daki Müslüman Türkler İslamiyet'in yayılmasında Arap-İslam ordularına ve kumandanları Habib'e Karabağ ve Nahçıvan'ı ele geçirmesinde yardımcı olmuşlardır (Kengerli, 1990, s. 42).

Müslüman Oğuz Türkleri zamanında Muhammed oğlu Mervan 753'te ordusuyla beraber Kafkasya'ya gelerek Karabağ'ı üs yapmıştır. Buradan Volga-İdil boylarına seferler yaparak, bölgedeki Türklerin Müslüman olmalarını sağlamıştır (Kengerli, 1990, s. 42).

Abbasiler döneminde, Azerbaycan Valisi Yezid, Hazar Kağanı Bağatur'un kızı ile Karabağ'ın merkezi Berde'de evlendi. Bu evlilik Araplar ve Türkler arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmiştir. Fakat Bağatur'un kızı daha sonra bir Ermeni tarafından öldürülünce, bu dostluk sonlanmıştır. Bunun üzerine Hazar Kağanı Hazemli Ast Tarkan 764 yılında 10 bin kişilik ordusuyla Kafkasya'yı dağıtarak Arap egemenliğini bitirmiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Bizans Kralı Teofil, Sasanilerle anlaşarak Doğu Anadolu'da İslam egemenliğini bitirmek üzere birçok plan yapmıştır. Ancak annesi Türk olan Halife Mutasım Türklerden oluşturduğu ordusuyla Bizans'ın planlarına engel olmuştur (Makas, 1990, s. 60-63).

830'da Dvin Emiri Meyzed oğlu Halid, halifeye itaat etmeyen Malazgirt Emiri Sevada'yı öldürmek istemiştir. Sevada, Karabağ Emiri İshak'la ittifak yaparak Halid'i yenmiştir. Bu yenilgi ile Babek isyanları başladı. Araplar Babek isyanlarını bastıramayınca Türk beyi Emir Afşin ile Büyük Bağcı Karabağ'a girerek Aras nehri kıyısındaki Bez Kalesi'ni kuşatarak Babek'i 837'de ortadan kaldırmışlardır.

Emeviler, Azerbaycan'a bağlı olarak kurdukları Dvin eyaletine 889-890 yıllarında, Türk Sacoğulları hanedanından Muhammed El-Afşin'i tayin etmişlerdir. Bu hanedan 892-930 yılları arasında merkezi Karabağ olmak üzere Sacoğulları adındaki Türk beyliğini kurmuştur.

4.SELÇUKLU DÖNEMİNDE KARABAĞ

11.yüzyıla kadar çeşitli Türk topluluklarının yerleştiği Azerbaycan, Selçuklu Devleti'nin kurucularından Çağrı Bey'in 1015-1021 yıllarında Van ve Aras arasındaki bölgeye yaptığı akınların sonucunda, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir bölge haline gelmiştir. Bu süreçte bölgenin büyük bir kısmında Müslüman emirlikler bulunmaktadır (Kodaman, 2000, s. 115). Bu dönemlerde bölgede yaşayan Ermeniler Bizans egemenliği altındadır. 1045'te Selçuklular Gence'de Bizans ordularını yenip bölgeyi ele geçirdiklerinde, bölgede bağımsız bir Ermeni prensliği veya devleti yoktu (Gürün, 1983, s. 22)

Selçuklu Devleti'nin bölgeye asıl egemenliği Alpaslan zamanında (1063-1072) gerçekleşmiştir. Kafkasya'daki Türk Beylerinden, Azerbaycan beyi İbrahim Yenal ile Karabağ

beyi Kutalmış, birlikte güneye akınlar tertipleyerek, bölgede Selçuklu egemenliğini kolaylaştırmışlardır.

Alpaslan'ın 1064 seferinden sonra Kars-Arpaçay, Aras boyu, Karabağ, Gence, Nahçıvan ve Ağrı civarındaki tüm beylikler Selçuklu Devleti'ne katılmıştır. Katılan beyler arasında Karabağlı Türkmen emirlerinden Tuğ ile Şeddat'lardan Dvin Emiri Ebul Esver de bulunmaktadır. Doğu Anadolu'dan Türkleri çıkarmak için harekete geçen Bizans Kralı Romen Diyojen 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te büyük bir yenilgi alınca, Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır. Malazgirt zaferinden bir yıl sonra Alpaslan öldürülmüştür. Alparlan'ın yerine tahta çıkan oğlu Melikşah 1079'da Karabağ'a gelerek kendine bağlı Türk beylerini toplamış ve onları ödüllendirmiştir (Aslanlı, 2001, s. 397). Sonraki süreçte, Selçuklu Devleti'nde iç karışıklıklar yaşanmıştır. 1121'de kuzeyden gelen Kıpçaklar, Kür nehri civarına dek ilerleyerek Karabağ'ı işgal etmişlerdir. Bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti yıkılmış, Anadolu Selçukluları ise Haçlı seferleriyle mücadele etmekte olduğu için, güney Kafkasya'da Kıpçakları durduracak bir güç bulunmamaktadır. Ancak Azerbaycan atabeylerinden Şemseddin İldeniz (1146-1175) Müslüman Oğuzları toparlamış ve Kıpçakları yenerek Karabağ'ı tekrar egemenliği altına almıştır.

1225 yılında Harzemli Celalettin Mengübert, Tebriz'de üs kurduktan sonra Aras nehrini geçerek Karabağ'a girmiş ancak buradaki egemenliği kısa sürmüştür. 13. yüzyılda Moğol istilasıyla birlikte bölge Hülagu İmparatorluğu'nun eline geçmiştir (Yıldırım-Özönder, 1990, s. 2). 1374'ten sonra Karabağ ve Nahçıvan bölgesine Karakoyunlu Devleti hakim olmuştur. Ardından Karabağ, Kafkasya'ya hakim olan Timur İmparatorluğu sınırlarına katılmıştır. Timur egemenliği zamanında da Karabağ'a yoğun Türk akınları gerçekleşmiştir. Timur, 1396'da Kıpçak seferi dönüşünde, Derbent'den Bağdat'a kadar olan sahayı oğlu Miranşah'a vermiştir. Karabağ'ı da ordu merkezi yapmıştır. 1400-1401 seferleri sırasında ve 1402'deki Anadolu seferinden döndükten sonra yine Karabağ'da kışlayan Timur, Anadolu ve Suriye'den getirdiği 50.000 Türk ailesinin bir kısmını Karabağ'da iskân etmiştir (Yıldırım-Özönder, 1990, s. 2). Bu seferlerin ardından Timur'un tekrar Orta Asya'ya dönmesi üzerine, Osmanlıya sığınan Kara Yusuf 1406'da Nahçıvan'a gelerek beyliğini tekrar kurmak istemiş ancak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Böylece Karabağ, Akkoyunlular (1403-1508) döneminde de bu hanedana mensup hükümdarlara kışlak olmuştur.

5.OSMANLI DÖNEMİNDE KARABAĞ

Osmanlı Devleti, stratejik bir bölge olan Kafkasya ile daima yakından ilgilenmiştir. Bölge, Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasında rekabet alanı olagelmıştır. Akkoyunlu Devleti'nin çöküşüyle birlikte Safevi Devleti, Kafkasya ve Anadolu'ya doğru genişleme siyaseti izlemeye başlamıştır. Sonuçta, Güney Kafkasya'nın önemli bir kısmını ele geçirerek bölgede Osmanlı Devleti için tehlike arz eder duruma gelmiştir. Bu tehlikeyi sezen Yavuz Sultan Selim, 1514'te Safevi hükümdarı Şah İsmail'in üzerine yürümüş ve onu Çaldıran'da mağlup etmiştir. Zaferden sonra Osmanlı orduları Karabağ, Nahçıvan ve Revan'a girerek, bölgeyi ele geçirmiştir (Aslan, 1990, s. 67).

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'teki ilk İran seferinde Şirvan şahı II. Halil, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştır. 1543 yılında Serdar Makbul İbrahim Paşa Nahçıvan'ı ele geçirmiş ise de aynı yıl bölgeyi kaybetmiştir. Güney Kafkasya, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548'deki ikinci İran seferine kadar Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın akınlarına uğramıştır. Kanuni, bu sefer sonunda aynı yerleri tekrar ele geçirerek şehir ve beyliklere kendisine bağlı beyleri atamıştır (Aslan, 1990, s. 67).

Osmanlı ordusu geri çekilince bölge tekrar İran taraftarlarının eline geçmiştir. Lâla Mustafa Paşa 1578'de Posof, Ahıska, Hınıs ve Çıldır'ı fethederek Çıldır Eyaleti'ni kurmuş, bölgeyi bu eyalete bağlamıştır. Gürcüler de bu tarihte Osmanlı'ya ilhak etmiştir.

Karabağ kesin olarak, Eylül 1588'de Osmanlı seraskeri Serdar Ferhat Paşa tarafından fethedilmiştir. Merkezi Gence olmak üzere Karabağ Eyaleti kurulmuştur. Karabağ-Gence Beylerbeyliği'ne ilk olarak Suhumlu Çerkez Haydar Paşa atanmıştır.

III. Ahmet döneminde Osmanlı seferlerinin kesilmesi üzerine, bağımsızlığını ilan eden Şirvan'da, İran adına barışı tesis etmek bahanesiyle Kafkasya'yı işgale başlayan Rus Çarı I. Petro'ya karşı, Osmanlı orduları tekrar harekete geçmiştir. Fransa'nın aracılığıyla 1724'te Rusya ile imzalanan anlaşmayla Şirvan'ın tam bağımsızlığını tanınmış ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle birlikte Karabağ Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1735'te Rusya-İran arasındaki Gence Antlaşması'yla bu yerler tekrar İran'a bırakılmıştır (Blağa, 1997, s. 288).

Safevi hükümdarı Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesiyle Kafkasya ve Azerbaycan'da merkezi otorite zayıflamış ve çeşitli Türk hanlıkları ortaya çıkmıştır. Bu hanlıklar varlıklarını Safevi Devleti'yle Osmanlı Devleti arasında sürdürmüşlerdir. Hanlıklar dönemi Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık döneminin başlangıcını oluşturmuştur. Güney Kafkasya'da özellikle Azerbaycan bölgesinde kurulan müstakil Türk hanlıkları başlıca şunlardır: Bakü Hanlığı, Gence Hanlığı, Erivan Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı, Karabağ Hanlığı, Şeki Hanlığı, Şinvan Hanlığı, Talış Hanlığı, Kuba Hanlığı. Bu hanlıklar yasama, yargı, idari yetki, para basma ve dış ilişkilerini düzenleme haklarına sahiptiler. Özetle, hanlıklar iç ve dış işlerinde bağımsızdılar. Ancak Rus istilasının başlamasıyla hanlıklar teker teker bağımsızlıklarını kaybederek, Rus egemenliği altına girmişlerdir (Karabağlı, 1993, s. 12). Bağımsızlığını ilk kaybeden Gence Hanlığı olmuştur. Prens Tstianov kumandasındaki Rus orduları 3 Ocak 1804'te Gence'yi işgal etmişlerdir. Gence hanı Cevad ise bu kuşatmada stratejik açıdan önemli bir yer kazanmıştır. Böylece İran egemenliği altındaki Güney Azerbaycan'a, Osmanlı Devleti'ne ait Doğu Anadolu'ya ve Hazar'a doğru Rus istilası için yol açılmıştır. Gence'nin düşmesiyle Ruslar diğer hanlıkları savaş ve hileyle ele geçirmişlerdir.

Rus işgali sürecinde Azerbaycan Türklerinin her türlü politik, sosyal, kültürel ve ekonomik hakları kısıtlanmıştır. Ancak Gürcülere ve Ermenilere bu tür yaptırımlar uygulanmamıştır. Bu durum 1905'e kadar sürmüştür.

6. KARABAĞ HANLIĞI'NIN KURULUŞU

Karabağ, 1735'teki Gence Antlaşması'yla İran'a bağlanınca Nadir Şah, bölgede egemenliği elinde bulunduran Evanshir aşiretini Horasan'a sürdürmüş ise de aşiret reisi Penah Ali Bey, Horasan'dan kaçarak tekrar Karabağ'a gelmiştir. Nadir Şah'ın ölümünü fırsat bilip aşiretini de Karabağ'a getiren Penah Ali Bey 1748'de Karabağ Hanlığı'nı kurmuştur. Merkezi Şusa olan hanlığın sınırları güneydoğuda Kür-Aras nehri, batıda Keşbek, Salvartı ve Erikli dağları ile Gökçe Göl, doğuda Kür nehri olarak belirlenmiştir.

Penah Han, egemenliği döneminde Azerbaycan vilayetinin büyük bir bölümünü kendine bağlı hale getirmiştir. 1756'da Şiraz'da vefat etmiş ve Karabağ'ın Ağdam kentinde gömülmüştür (Karabağlı, 1993, s. 12). Penah Han'ın yerine tahta çıkan İbrahim Han 1756'dan 1806'ya kadar hükümdar olarak kalmıştır. İran ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaksızın egemenliğini sürdürmüştür.

1783-1795 tarihleri arasında hem bölge hanları hem de İran'ın baskıları ile başlayan huzursuzluktan istifade eden Rusya, Karabağ'da başta Arran Katolikosu olmak üzere Ermeni beylerini ayaklandırmıştır. Ancak İbrahim Han 1789'da isyanı bastırmıştır.

1795'te Karabağ'a saldıran Aka Mehmed Han, Şusa şehrini alamamıştır. Ancak ikinci seferinde, 1797'de Karabağ'ı işgal etmiştir. Karabağ'ın içinde bulunduğu koşullar, şehrin işgalinde önemli rol oynamıştır. Hanlık, müttefiki olan diğer Türk hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nden hiç yardım alamamıştır.

Çarlık Rusya'sı Azerbaycan veya Güney Kafkasya'daki halkları karşı karşıya getirerek, hem böl-yönet politikasını takip etmiş, hem de Azerbaycan'ı ele geçirmek için Ermenilerden istifade etmiştir. Bunun ilk örneği de 1783 isyanıdır. Şubat 1803'te Gürcistan'a gelerek Kafkasya'ya adım atan General Tsitsianov, Çar'a gönderdiği raporda, Karabağ'ın stratejik önemine dikkat çekmiş ve bölgenin Azerbaycan'a, Doğu Anadolu'ya ve İran'a egemenliği için önemli bir müstahkem mevki ve kilit noktası olduğunu belirtmiştir (Karabağlı, 1993, s. 23).

1804'te Gence'yi ele geçiren Ruslarla başa çıkamayacağını anlayan Karabağ hâkimi İbrahim Han 14 Mayıs 1805'te Kürekça'nın kenarında Tsitsianov ile imzaladığı anlaşmaya göre hanlık Rusya egemenliğine girmiştir. 1806'da Ruslara karşı harekete geçen İbrahim Han, bu tarihte tüm ailesiyle birlikte katledilince yerine Mehdi Kulu Han geçmiştir. Karabağ Hanlığı, 1813'te Gülistan Antlaşması'yla Çarlık Rusya'sına bağlanmıştır. Hanlıklardaki Rus kontrolü değişmeden 1822'ye kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra hanlıklar lağvedilerek, eyalet biçimine sokulmuştur. Mehdi Kulu Han da İran'a kaçmıştır. Bu olayı fırsat bilen Ruslar İran'a saldırmış ve İran'ı yenmiştir. Sonuç olarak 1828'de Türkmençayı Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayla Karabağ'a temelli yerleşen Ruslar, hanlığın idari taksimatında yeni düzenlemeler yapmışlardır.

Türkmençayı Antlaşması şartları bakımından Gülistan Antlaşması'nın aynısı olmakla beraber, Erivan ve Nahçıvan hanlıklarını da Rusya'ya bağlamaktadır. Antlaşmanın ardından başlayan Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlı yenilmiş, 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Türkmençayı Antlaşması'yla İran'daki Türk Kaçar hanedanının terk ettiği toprakların Rusya'da kalmasını da onaylamak zorunda bırakılmıştır (Kodaman, 2000, s. 120). Karabağ'ın son hanı olan Mehdi Kulu Han 1879'da Şusa'da, oğlu Vefa Mehdi Kulu Han ise 1900 yılında Tiflis'te ölmüşlerdir.

7.KARABAĞ'DA NÜFUS HAREKETLERİ VE ERMENİLEŞTİRME POLİTİKALARI

Karabağ Hanlığı 1747 tarihinde kurulduğunda nüfusu yaklaşık 90.000'dir. Hanlık sınırları içerisinde 600 kadar yerleşim merkezi olup, bunun sadece 150'sinde Ermeniler çoğunluktadır. Hanlık, bölge olarak 17'ye ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla Sisyan, Haçın, Demirci, Aslanlı, Küpara, Berküşad, Bahabyurt, Kebirli, Talış Cevanşir, Çilebirt, Hırdaparadizah, Otuziki, Yirmidört, Karaçorlu, Verend, Dizah ve Açantürk bölgeleridir. Bu idari bölgelerde bazı köyler istisna tutulursa 12 bölgede tamamen Azerbaycan Türkleri bulunmaktadır. Dizah, Verend, Cilebird, Haçın ve Talış bölgelerinde hem Azerbaycan Türkleri hem de Ermeniler karışık olarak oturmaktaydılar (Aliyev, 1989, s. 85).

14 Mayıs 1805'te yapılan Kürekçay Antlaşması'yla Karabağ Hanlığı Rus egemenliğine girince, çar idaresi egemenliğini sağlamlaştırmak ve devamlı kılabilmek için başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyan unsurları bölgeye yerleştirme politikası izlemiştir (Aslan, 1990, s. 67). 1805'ten itibaren çeşitli tarihlerde meydana gelen Osmanlı-Rus, İran-Rus savaşları esnasında Anadolu ve İran-Rus topraklarına kaçan veya göç eden pek çok Ermeni Karabağ'a iskân edilmiştir (Kodaman, 2000, s. 121). Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ meselesinin tarihi kökenlerinde, Rusların Karabağ'ı Hıristiyanlaştırmak gayesiyle, bölgeye dışarıdan getirttiği Ermenilerin iskâmı yatmaktadır (Beydilli, 1988, s. 367).

1823'te Karabağ'da 20.095 aile, dolayısıyla 100.000 civarında nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun yüzde 75'inin Türk-Müslüman, yüzde 25'inin ise Ermeni-Hıristiyanlardan oluştuğu tahmin edilmektedir (Aslan, 1990, s. 51). 1823'ten sonra da bölgedeki Ermeni iskânı sürmüştür. 1825-1826 Rus-İran savaşı sonunda önemli miktarda Ermeni, Karabağ'a getirilip Maragalı, Canyatağı, Yukarı Çaylı, Aşağı Çaylı gibi köylere yerleştirilmiştir. 10 Şubat 1828'de Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra İran'dan göç eden 8.249 Ermeni ailesi, yaklaşık 49.000 kişi olmak üzere Karabağ, Erivan ve Şemahı bölgelerine yerleştirilmiştir.

Aynı biçimde, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra Anadolu'dan Güney Kafkasya'ya 84.000 Ermeni göçmüştür. Bunlar Gence, Erivan ve Tiflis'e yerleştirilmişlerdir. Aynı tarihlerde Karabağ'a değişik yerlerden gelen Ermeniler de yerleştirilmişlerdir (Beydilli, 1988, s. 367).

1853 Kırım Savaşı sonunda da Güney Kafkasya'ya Ermeniler gelmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ise 85.000 Ermeni, Doğu Anadolu vilayetlerinden Kafkasya'daki Rus vilayetlerine göçmüştür. Ermeni isyanlarının Doğu Anadolu'da şiddetlendiği 1893-1897 yıllarında binlerce Ermeni Güney Kafkasya'ya kaçmıştır. Bunların bir kısmı Karabağ'a yerleştirilmiştir.

Mevcut verilere göre 1897'de Karabağ'da 29.350'si Azerbaycan Türkü, 18.616'sı Ermeni ve 6.875'i diğer etnik gruplardan olmak üzere toplam 54.841 aile yaşamaktadır. 1917'de ise Karabağ nüfusu 317.861'i Azerbaycan Türkü 143.627'si Ermeni ve gerisi diğer etnik gruplardan olmak üzere 575.194'e çıkmıştır. Bu nüfus artışı, İran ve Anadolu'dan bölgeye gerçekleşen Ermeni göçleriyle açıklanmaktadır (Aslan, 1990, s. 52).

2000'li yıllarda Karabağ nüfusunun yüzde 5'ini Ermeniler, yaklaşık yüzde 90'ını ise Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır (Seferov, 2005, s. 402).

Karabağ içindeki Dağlık Karabağ'da ise nüfus oranı Ermeniler lehine değişmektedir. 1979 yılı verilerine göre Dağlık Karabağ muhtar vilayetinin nüfusu 162.181'dir. Bunun 37.064'ü Azerbaycan Türkü, 123.076'sı Ermeni, 1.215'i ise Rus'tur. 1984'te toplam nüfus 173.600, 1987'de 179.000'dir (Sariahmetoğlu, 1989, s. 87).

Sonuç olarak, Güney Kafkasya Ruslar tarafından işgal edilmeden önce Karabağ sınırları içinde yaşayan nüfusun çoğunluğu Türk ve Müslüman'dır. 19. yüzyıl öncesinde Ermeni nüfusu önemli miktarda değildir. Rusya'nın Kafkasya'da izlediği iskân politikası sonucunda, çoğunluğu Müslümanların teşkil ettiği veya tamamen Müslümanlarla meskûn bölgelere Anadolu'dan, İran'dan ve Kafkasya'nın çeşitli yerlerinden başta Ermeniler olmak üzere getirilen Hıristiyan unsurlar yerleştirilmiştir. Böylelikle Azerbaycan topraklarında Ermeni nüfusu artmış, hatta bazı bölgelerde Hıristiyanlar çoğunluğu teşkil etmeye başlamıştır. Rusya'nın iskân politikasından en çok etkilenen bölgelerden biri de Karabağ olmuştur (Sariahmetoğlu, 1989, s. 87). 1805'ten itibaren genelde Kafkasya, özelde Karabağ ve Dağlık Karabağ bölgelerinde Rusya'nın uygulamış olduğu iskân politikası bölgenin etnik açıdan etnik özünün değişmesine neden olmuştur. Hâlbuki tarihi, coğrafi ve iktisadi bakımdan Azerbaycan'ın doğal bir parçası durumunda olan Dağlık Karabağ'ın son iki yüzyılda yapay olarak değiştirilen demografik yapısının Ermenistan'ın siyasi taleplerine yeterli dayanak teşkil etmesi mümkün değildir.

8.1917 RUS İHTİHALI SONRASI GÜNEY KAFKASYA

1917'deki Şubat İhtilalından sonra çar II. Nikola istifa etmiş ve mart ayında Kerensky hükümeti kurmuştur. Kerensky hükümeti zamanında Güney Kafkasya'nın yönetimi için Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan Kafkasya Komitesi (OZARKOM) teşkil edilmiştir. Bu komite, Bolşeviklerin fiilen iktidara geldikleri 25 Ekim 1917'ye kadar yönetimde kalmıştır.

1917'deki Ekim ihtilalı sonunda Lenin yönetimindeki Bolşevikler iktidara gelince çar imparatorluğu fiilen ve hukuken son bulmuş, Rusya'da iç savaş başlamıştır. Bu durum, merkezi otoritenin zafiyete uğramasına neden olmuştur. Bu koşullar karşısında Güney Kafkasya hem Petrogrand hem de Moskova ile ilişkilerini koparmıştır. Ardından Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri birleşerek ayrı bir hükümet kurmaya karar vermişlerdir. Nitekim 28 Kasım 1917'de konfederasyon şeklinde Güney Kafkasya (Mavera-yı Kafkas) Hükümeti oluşturulmuştur. Merkezi Tiflis olan bu hükümet, Bolşevik iktidarını tanımadığını, ancak kurulacağını umduğu federal ve demokratik Büyük Rus Federasyonu içinde yer alabileceğini

ilan etmiştir. Fakat 1917 Ekim’inde yapılan seçimler sonucunda Petrograd’da oluşturulan Kurucu Meclis’in Bolşevikler tarafından 18 Ocak 1918’de dağıtılması üzerine, Güney Kafkasya Hükümeti 22 Nisan 1918’de Rusya Kurucu Meclisi’ne seçilen Kafkasyalı üyelerden müteşekkil ayrı bir Kurucu Meclis’i (SEİM) Tiflis’te toplanmıştır. 132 üyeden oluşan Güney Kafkas Kurucu Meclisi biri Azerbaycan Türkü, biri Ermeni, biri de Gürcü olmak üzere üç üyelik bir başkanlık idaresi teşkil ederek çalışmalarına başlamıştır (Kodaman, 2000, s. 124).

Güney Kafkas Hükümeti’nin ve Kurucu Meclis’in en önemli görevi dış ilişkileri düzenlemek, içte barış ve güveni tesis etmektir. Ancak SEİM’in elinde bu görevleri yerine getirecek maddi ve manevi güç yoktu. Kısaca bu üç millet arasında ciddi bir güven sorunu vardı. Bunun sonucu olarak SEİM’de bulunan her üye kendi ülkeleriyle ve milletleriyle ilgilenmekte, onların çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermekteydi. Söz konusu üç milletin milli çıkarları birbirleriyle çakışıyordu. Zaten çoğu şehir ve bölgede iç içe yaşamaktaydılar.

Güney Kafkas Hükümeti’nin kurulmasından ve politikasından rahatsız olan Moskova’daki Bolşevik iktidar Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler arasındaki güvensizlik ortamından faydalanarak ve üç milleti birbirine karşı tahrik ederek Kafkasya’da Bolşeviklerin duruma egemen olmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu maksatla Lenin 16 Aralık 1917’de Bakü Bolşeviklerinin başkanı Şaumyan’ı görevlendirmiştir. Bunun üzerine Şaumyan, Rus asker kaçaklarından Ermenilerden ve Bolşeviklerden oluşturduğu ordu ile Güney Kafkasya’da özellikle Azerbaycan Türklerine karşı yağma, soyguna, katliama girişmiştir. Bu hareketlerden cesaret alan Taşnaksutyun partililer Erivan bölgesinde 200 Türk köyünü topa tutarak buradaki Türkleri katletmişlerdir. Bu olay karşısında SEİM çaresiz kalmıştır. SEİM’in, Taşnako-Bolşeviklerin saldırgan karşısında bir şey yapamadığını gören Azerbaycan Türk haklı, Musavat Partisi önderliğinde Gence ve Bakü’de asker toplamaya ve cephane tedarikine başlamıştır. Azerilerin savunmaya yönelik bu hareketleri karşısında Moskova “*fanatik ve karşı devrimci Müslümanlar Hıristiyanlar öldürmek için silahlanyorlar*” şeklinde propandaya girişerek, Kafkasya’daki iktidar mücadelesini Hıristiyan-Müslüman kavgasına dönüştürmüştür. Bunun üzerine Ruslar, Ermeniler, Bolşevikler ve Menşevikler Müslümanlara karşı saldırıya geçmişlerdir. 17 Mart 1918’de Bakü’de Müslüman semtleri topa tutularak, büyük bir katliam başlatılmıştır. Dört gün süren olaylarda 12.000 Türk katledilmiştir. Bununla yetinmeyen Ermeni asıllı Şaumyan, 31 Mart 1918’de Taşnak taraftarı Ermenileri tekrar Müslümanlar üzerine kışkırtarak 30.000’e yakın Azerbaycan Türkünü katlettirmiştir. Katliamın şiddeti karşısında Bolşevik Rus askerleri, olaylara müdahale etmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Bakü’ye yerleşen Bolşevikler genel saldırıya geçerek, Azerbaycan’da egemenlik kurmuştur. Bakü olayları karşısında SEİM yine bir şey yapamamıştır (Çay, 1985, s. 243-252).

Güney Kafkasya’da bu olaylar cereyan ederken Osmanlı Ordusu Kars, Batum ve Ardahan’ı kurtarmak ve Ermenilerin taşkınlıklarına son vermek için Erzurum ve Kars cephesinde Kazım Karabekir Trabzon-Batum cephesinde Şevki Paşa Van-Doğubeyazıt-Azerbaycan cephesinde Ali İhsan Paşa olmak üzere taarruza geçti. Bu arada Osmanlı ordusu komutanı Vehip Paşa ve SEİM’deki Ermeni temsilcilerin itirazı yüzünden barış görüşmeleri başlatılamamıştır.

3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması’nın imzalanması ve buna göre Kars, Ardahan ve Batum’un Osmanlı Devleti’ne iade edilmesi üzerine 28 Şubat 1918’de Trabzon’da Osmanlı Devleti ile SEİM hükümeti arasında başlayan barış görüşmeleri sonuç vermemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu hareketini sürdürerek Kars ile Ardahan’ı almış ve 15 Nisan 1918’de Batum’a girmiştir. Neticede SEİM, Taşnako-Bolşevikler ile Kafkasya’da ilerleyen Osmanlı ordusu arasında çaresiz kalmıştır. Bu durum karşısında SEİM önemini kaybetmiş, kendisini oluşturan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri ve halkları arasında da anlaşmazlıklar çıkmıştır. Kısa zaman sonra Osmanlı ordusundan çekinen Gürcistan, Almanya ile anlaşarak 26 Mayıs 1918’de SEİM’den çekilmiş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. 28 Mayıs

1918'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın da bağımsızlıklarını ilan etmesi üzerine Güney Kafkas Hükümeti son bulmuştur.

Güney Kafkas Hükümeti'nin dağılması ve Azerbaycan-Ermenistan-Gürcistan milli hükümetlerinin kurulmasının ardından, Türkiye ile üç hükümet arasında 4 Haziran 1918'de Batum Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmanın dördüncü maddesine göre Azerbaycan Hükümeti gerektiğinde Osmanlı Devleti'nden yardım isteyebilecekti.

Batum Antlaşması'na rağmen, bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında anlaşmazlıklar sürmüştür. Bunun nedeni Ermenistan'ın Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye toprakları üzerinde hak iddiasından vazgeçmemesiydi. Böylelikle önce Gürcistan'la arası açılmıştır. Azerbaycan'la da özellikle Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan bölgeleri yüzünden anlaşmazlığa düşmüştür. Ermenistan, Azerbaycan sınırları içinde bulunan bu üç bölge toprakları üzerinde taleplerde bulunmuştur. Bu anlaşmazlıklar sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki mücadele, kanlı çarpışmalara dönüşmüştür. Bunun üzerine Azerbaycan hükümeti, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Osmanlı ordusu Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a ilerlemiş, 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir. Böylece Müslümanlara karşı başlatılan Ermeni-Bolşevik saldırıları durdurulmuştur. Ancak, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri lehine sonuçlanınca Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Bu mütarekenin 11. ve 15. maddeleri gereği Osmanlı ordusu Azerbaycan'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Osmanlı ordusunun Azerbaycan'ı boşaltması üzerine 17 Kasım 1918'de General Thomson komutasındaki İngiliz kuvvetleri Bakü'ye girmiştir (Kurat, 1990, s. 345).

İngilizlerin Bakü'ye girmelerinden cesaret alan Ermeniler, Adranik ve Şaumyan yönetiminde Karabağ ve Nahçıvan'a tekrar saldırmışlardır. Bu saldırıların asıl hedefi adı geçen bölgelerde Müslüman halkı göçe zorlayarak, bölgedeki Ermeni nüfusunu çoğunluk haline getirmek ve bunu uluslararası diplomaside kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktı. Ermeni saldırıları Karabağ'da katliama dönüşünce Bakü Hükümeti, General Thomson'a müracaat ederek bu durumu önlemesini talep etmiştir. Thomson, Ermenilere bir nota vererek saldırılarını hemen durdurmalarını istemiştir. Buna rağmen Adranek komutasındaki Ermeniler saldırılarını sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Thomson, bir askeri birlikle, bir karma komisyonu Karabağ'a yollamıştır. Bunu gören Adranik kuvvetleri bölgeyi terk etmiştir. Arkasından Bakü Hükümeti 15 Ocak 1919'da Karabağ'a bir vali atamıştır (Kodaman, 2000, s. 127).

9.DAĞLIK KARABAĞ MUHTAR VİLAYETİNİN KURULUŞU

Azerbaycan Milli Hükümeti Ermenilerle ve Azerbaycan Bolşevikleriyle meşgul olurken, Sovyet Kızıl Ordusu 27-28 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etmiş ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına son vermiştir (Tercüman, 12 Nisan 1988). Ardından, 28 Nisan 1920'de Neriman Nerimanov başkanlığında bir hükümet oluşturularak Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. 12 Mayıs 1920'de Kızılordu Karabağ'ı işgal etmiştir.

Kızılordu, Azerbaycan'ın bağımsızlığına 28 Nisan 1920'de son verdikten sonra, 6 Aralık 1920'de, Ermenistan'ı 11-12 Şubat 1921'de Gürcistan'ı işgal ederek Sovyet rejimini Güney Kafkasya'ya yerleştirmiştir. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Bölge Bürosu (Kavbüro) başkanı Orconikidze, 12 Mart 1922'de Kafkas Ötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federal Birliği'ni teşkil etmiştir (Saray, 1993, s. 44). Bundan sonra Kavbüro, Güney Kafkasya'daki sınır anlaşmazlıklarını gidermek amacını gütmüştür. Türkiye ile Güney Kafkasya arasındaki sınır, daha önce 16 Mart 1921 Moskova 13 Ekim 1921 Kars antlaşmasıyla tespit edilmişti. Böylece sıra Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarının giderilmesine gelmiştir. Bu anlaşmazlıkları gidermek de oldukça zordur. Çünkü bölgenin etnik tarihi ve dini haritası oldukça karmaşık bir haldedir. 1917 Ekim İhtilali, Güney Kafkas Hükümeti'nin ve daha sonra Milli-Bağımsız Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan

cumhuriyetlerinin kurulması ve aralarındaki çatışmalar, bu karmaşık durumu daha da çıkmaza sokmuştur. Ermenilerin durumu daha kritiktir. Çünkü Azerbaycan'da ve Gürcistan'da dağınık halde yaşayan pek çok Ermeni bulunmaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan'la Gürcistan arasında bulunması da sınır sorunlarını zora sürüklemektedir. Özellikle Karabağ, Zengezur ve Nahcivan bölgesi Azerbaycan Türkleriyle Ermeniler arasındaki sınır anlaşmazlıklarının merkezi durumundadır. Çünkü her iki millet de bu üç bölge üzerinde hak iddiasında bulunmakta ve bu iddialarını tarihi, coğrafi, demografik temellere dayandırmaktaydılar. Bu sorunların hepsinin görüşülmesi ve çözülmesi için, Kavbüro Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Rus asıllı S. Kirov başkanlığında üç Cumhuriyetin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon 25-27 Haziran 1921'de Tiflis'te toplanmıştır. Ermeni temsilcisi A. Beqzadyan, nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu iddiasıyla Yukarı Karabağ'ın ve Ahilkelek'in Ermenistan'a bağlanmasını istemiştir. Azeri ve Gürcü temsilciler bu isteğe karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Kavbiro, 4 Temmuz 1921'de Stalin'in nezaretinde toplanarak şu kararı almıştır:

Müslümanlarla Ermeniler arasında barışın sağlanması ve Yukarı Karabağ ile Aşağı Karabağ arasındaki ekonomik ilişkilerin korunması için Yukarı Karabağ'ın geniş bir muhtariyet çerçevesinde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti sınırları içinde kalması gerekmektedir. Böylece Dağlık Karabağ'ın hukuki bakımdan Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu resmen doğrulanmıştır. Neriman Nerimanov, 19 Temmuz 1921'de Azerbaycan Merkez İcra Komitesi Prezidiumu'na sunduğu bir raporda da Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'ın sınırları dâhilinde olduğunu ifade etmiştir (Sariahmetoğlu, 1989, s. 80).

24 Ekim 1921'de S. Kirov başkanlığında yapılan bir toplantıda muhtar Dağlık Karabağ'ın sınırlarının tespiti için özel bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda 4400 kilometrekarelik Dağlık Karabağ'ın 24 Temmuz 1923'te muhtariyet statüsünde Azerbaycan'a bağlanması kesinleşmiştir. Sınır komisyonu, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan bir koridorla ayırmaya itina göstermiştir. Böylelikle Ermenistan'ın gelecekte Dağlık Karabağ'ı ilhak etmesini önlemek istenmiştir (Kodaman, 2000, s. 129).

1923'teki sınır düzenlemesi sonucunda ortaya çıkan Dağlık Karabağ muhtar vilayeti, tarihi Karabağ bölgesi içinde yer almaktaydı. Bununla beraber, aynı komisyon Dağlık Karabağ haritasının çizilmesinde, burada yaşayan Ermeni komisyon Dağlık Karabağ'ın tarihi ve coğrafi bakımdan Azerbaycan'ın bir parçası olduğu gerçeğini de göz ardı edememiştir. Tarihi Karabağ'ın yaklaşık dörtte birini oluşturan 4.400 kilometrekarelik bir toprak parçası üzerinde Dağlık Karabağ'ın kurulmasıyla Sovyet rejimi, aynı bölgeyi Azerbaycan sınırları içinde bırakmak ve Bakü hükümetine bağlamakla bir taraftan Azeri Türklerini tamamen küstürmemeye çalışmıştır. Dağlık Karabağ'ın bu statüsü, gerek Azerbaycan, gerekse Ermenistan tarafından zoraki kabullenilmiştir.

10.SONUÇ YERİNE: SOVYET DÖNEMİNDE DAĞLIK KARABAĞ

Tarihi Karabağ, çarlık rejimi döneminde Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu Gence ili, Güney Kafkas Federasyonu döneminde Azerbaycan Federal Devleti toprakları ve Milli Azerbaycan Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918-28 Nisan 1920) ilan edildiğinde de bu cumhuriyet sınırları içinde yer almıştır. Tarihi Karabağ'ın önemli bir parçasını meydana getiren Dağlık Karabağ, Azerbaycan Türkleriyle Ermeniler arasında anlaşmazlık konusu olmayı sürdürmüştür. Çünkü her zaman Ermeniler tarihi, coğrafi ve iktisadi yönden Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası durumundaki Dağlık Karabağ içindeki Ermeni nüfusunun çoğunluğu oluşturduğunu iddia ederek, bölgenin kendilerine bağlanmasını istemişlerdir. Azerbaycan Türkleriyle Ermenilerin karşıt iddiaları, Dağlık Karabağ'ı sürekli anlaşmazlık konusu haline getirmiştir.

Sovyet rejimi 1920'de fiili olarak Azerbaycan ve Ermenistan'a yerleştikten sonra, Moskova iki Cumhuriyet arasındaki sınır anlaşmazlıklarını gidermek için çözüm üretmeye çalışmıştır. Sonuçta Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde ve Bakü'ye bağlı

Dağlık Karabağ muhtariyetini 24 Temmuz 1923'te teşkil etmiştir. Böyle bir çözüm biçimiyle Moskova şunları hedefliyordu:

- Dağlık Karabağ muhtar bölgesini oluşturmakla bir taraftan Ermenistan'ı küstürmemek, öbür taraftan Azerbaycan'a bağlamakla da Azerbaycan'ı kısmen memnun etmek.
- Dağlık Karabağ bölgesini muhtar statüsüne getirmekle, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığı askıya alarak, değişen koşullara göre gündeme taşımak.
- Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde Moskova'nın otoritesini sağlayabilmek için Dağlık Karabağ muhtar bölgesini politik bir araç olarak kullanmak.

Moskova, 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni kurup Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini de bu birliğe dâhil etmekle hem Azerbaycan-Ermeni anlaşmazlıklarını sonlandırmış hem de Güney Kafkasya meselelerinde inisiyatifi tekeline almıştır. 1924'te kabul edilen Sovyet Anayasası'yla da Sovyetler Birliği'ne yeni bir hukuki ve idari statü verilmiştir.

1924 Sovyet Anayasası'nda 1936, 1977'de ve Gorbaçov döneminde bazı değişiklikler yapılmışsa da idari taksimat ve sınırlar korunmuştur. Anayasaya göre bağımsız ve muhtar cumhuriyetlerin başkanları Yüksek Sovyet tarafından tayin edilmekteydi. Muhtar cumhuriyetler üzerinde bağımsız cumhuriyetlerin yetkisi daha fazlaydı ve bu yetkiler, anayasanın 78. maddesince bağımsız cumhuriyetlere devredilemezdi. Bu hükme göre Dağlık Karabağ veya Nahçıvan'ın topraklarının kısmen veya tamamen Ermenistan'a verilmesi mümkün değildi. Aynı biçimde 1977 Sovyet Anayasası'nın 85. maddesinde Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı muhtar bir cumhuriyet olduğu, muhtar bölgelerle ilgili 87. maddesinde ise Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı bulunduğu hükmü yer almaktadır. 84. ve 86. maddelere göre de Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ın sınırlarının Azerbaycan'ın rızası olmadan değiştirilemeyeceği açıkça hükme bağlanmıştır (Kodaman, 2000, s. 131).

1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilalı, Karabağ'da siyasi ve sosyo-ekonomik dengeleri değiştirmişti. Çarlık'tan Sovyet yönetimine geçen bölgede sömürge siyasetinin sürdürülmesi arzusu, Asya halklarına tanınan bağımsızlık haklarını ortadan kaldırıyordu. Kızılıordu'nun işgaliyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sona ererek 1920'den 1991'dek bölge Sovyet Rusya'nın himayesine girdi. Ermeniler, Rusya'nın içinde bulunduğu bunalımı fırsat bilerek 1987'de Karabağ'ı istemeye başladılar (Gürel, 1992, s. 183). Sovyet döneminde 1989'da Ermeniler Dağlık Karabağ'ın nüfusunun % 70'ini oluşturuyordu. Sovyet Rusya parçalanmaya başlayınca bölgedeki çoğunluğu teşkil eden Ermeniler, Ermenistan'a bağlanmak istediler. Ancak Sovyet yönetimi bunu reddederek bölgenin Azerbaycan'a bağlı kalacağını bildirdi. Ardından 1989'da bölge doğrudan merkeze bağlanmıştır (Yılmaz, 2013, s. 76-77). 1991'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlık kazanmasının ardından Ermeniler Rusya'dan aldıkları güçle Karabağ üzerinde hak iddia etmeye başladılar. Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle, bölgede Rusya'nın da içinde yer aldığı bir çatışma başlamış, bugüne dek kalıcı bir çözüm üretilmemiştir.

11. KAYNAKLAR

- Aktaş, Hayati, (2001). *Dağlık Karabağ Sorunu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ahiyev, İğrar, (1989). *Dağlık Karabağ: Tarih, Faktlar, Hadiseler*, Bakü: Elm Yayınları.
- Aslan, Yasin, (1990). *Can Azerbaycan*, Ankara: Kök Yayınları.
- Aslanlı, Araz, (2001). "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, 7(1), 393-430.

- Beydilli, Kemal, (1988). *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Blağa, Rafael, (1997). *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Çay, Abdülhaluk, (1985). "Ermenilerin Bakü'de Yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984) Kitabı*, 243-252, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gürel, Şükrü S., (1992). "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/1, 181-185.
- Gürün, Kamuran, (1983). *Ermeni Dosyası*, Ankara: Remzi Kitabevi.
- Karabağlı, Mirza Cevanşir (1990). *Karabağ Tarihi*, Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınları.
- Kengerli, Mehmet, "Azerbaycan Cumhuriyeti; Karabağ Bölgesi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Türk Yurdu*, Mart 1990, 1-10.
- Kengerli, Mehmet, (1990). "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Kasım-Aralık sayı: 330, 7-15.
- Kodaman, Timuçin, (2000). "Türkiye ve Dağlık Karabağ Olayları", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 5, 115-130.
- Kurat, Akdes Nimet, (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Makas, Zeynel Abidin, (1990). *Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası*, Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınları.
- Saray, Mehmet, (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin (1989). *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Seferov, Rehman, "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2005/17, 395-409.
- Taşkıran, Cemalettin, (1996). "Ermeni-Azeri Çatışması", *Avrasya Dosyası*, 2/4, 128-130.
- Tercüman*, 12 Nisan 1988.
- Yıldırım, Dursun-Özönder, M. Cihat, (1990). *Karabağ Dosyası*, Ankara: TKAE Yayınları.
- Yılmaz, Reha, (2013). "Kafkasya'da Çözölemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2/1, 71-90.

KEMAH KAZASININ DEMOĞRAFİK YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1835 TARİHLİ NÜFUS DEFTERİNE GÖRE)

A EVALUATION ON THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF KEMAH PROVINCE (ACCORDING TO THE CENSUS REGISTERS IN 1835)

Abdulkadir GÜL¹

ÖZET: Tarihi süreçte Kemah, müstahkem bir kale yerleşimi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemi idari açıdan kendi ismiyle anılan bir sancak olan Kemah'ın sınırları oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Ancak Kemah kazası yapılan yeni idari düzenlemelerde periyodik bir şekilde küçülmüştür. Kemah kazası, kale yerleşmesiyle sınırlı bir kasaba ve köylerden oluşmaktadır. Osmanlı'nın Kemah'ı sınırlarına kattığı ilk yıllarda mahalle yerleşmelerinin gelişmediği, ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Kemah kalesi içerisinde mahallerin şekillendiği gözlemlenmektedir. Kazadaki yerleşim birimleri başta güvenlik, ekonomik şartlar ve nüfus gibi etkenlere bağlı bir gelişim göstermiştir.

Osmanlı dönemi Kemah kazası hakkında birkaç incelemenin dışında fazlaca bir çalışma bulunmamaktadır. 1835 tarihli nüfus defteri esas alınarak yapılan bu inceleme ile Kemah kazasının, nüfus, yerleşme ve idari yapısına dair mevcut bilgilere yenilerini eklemek ümit edilmektedir. Çalışmanın giriş kısmında XIX. yüzyıla kadar Kemah'ın idari yapısı ve nüfusu hakkında bir takım değerlendirmeler yapılmıştır. Öncelikle kazada Müslim ve Gayr-i Müslim nüfus, sonra ise kasaba ve köylerin nüfusu üzerinde durulmuştur. Sonra defterde tasnif şekli esas alınarak nüfus konusu irdelenmiştir. Ayrıca iç göç olgusundan bahsedildi ve kazanın nüfus ve iskân yapısına etki eden faktörlerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. İhtiyaç duyuldukça arşiv tasniflerindeki diğer kayıtlardan da istifade edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kemah, Nüfus, Nüfus Defteri, Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl.

ABSTRACT: Historically, Kemah has emerged as a solid fortress settlement. The borders of Kemah, which is a sanjac that is called by its own name in administrative terms in the Ottoman period, covers a very wide area. However, the new administrative regulations in Kemal province have periodically shrunk. Kemah is made up of towns and villages limited by settlement of the castle. Neighborhood settlements did not improve in the first years when the Ottoman Empire added Kemah to its borders, but XVI. It is observed from the middle of the century that the chambers inside the Kemah castle have been shaped. Settlements have developed mainly due to factors such as security, economic conditions and population.

There are not many studies except Kemah province in the Ottoman period. It is hoped that this review made on the basis of the population book dated 1835 will add to the existing information on the Kemah accident, population, settlement and administrative structure. At the beginning of the work, Up to a hundred years Kemah's administrative structure and population have been evaluated. First of all, Muslim and non-Muslim population in the accident, then the population of the towns and villages was emphasized. Then, in the book, the subject of population was examined on the basis of sorting. It was also mentioned about the phenomenon of internal migration and the factors that affect the population and settlement structure of the accident were discussed. Needlessly, it was also used from other records in the archive.

Keywords: Kemah, Population, Population Notebook, Ottoman State, XIX. century.

¹ Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, abdulcadirgul25@hotmail.com

1. GİRİŞ

Araştırmamızın konusunu oluşturan Kemah kazası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır². Ortaçağlarda önemli bir kale olarak rastladığımız Kemah ve yakın çevresinin tarihi antik dönemlere kadar gider. Kemah askeri bir şehir ve istihkâm şeklinde ortaya çıkmış bir yerleşmedir. Kalenin hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir³. Kemah şehrinin, müstâhkem bir kaleye sahip olması, onun fiziki olarak gelişimini kale ile birlikte yaşadığını gösterir. Diğer bir ifadeyle şehrin mekâna yayılmasını belirleyen etkenlerin başında kale ve surları gelmektedir.

Osmanlı idaresine giren Kemah, idari taksimatta sancak merkezi haline getirilmiştir. Ancak XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kemah'ın, şehir açısından pek de gelişmiş olduğunu söyleyemeyiz. Kemah'ın sancak merkezi seçilmesinin en önemli sebebi, son derece müstahkem bir kaleye sahip olmasıdır. 1516 tarihli ilk tahrir kaydında şehirde mahalle belirtilmemiştir.⁴ Mahallelerin gelişiminin Osmanlı idaresiyle birlikte olduğu gözlemlenmektedir. 1520 ve 1530 tarihli defterlerde kasabada dört mahallenin varlığına rastlamaktayız. Bunlar; Câmî Mahallesi, Ahi Ferec mahallesi, Rumbacı mahallesi ve Orta mahallesidir.⁵ 1568 ve 1591 tarihli defterlerde ise son mahalleye ait kayıt bulunmamaktadır⁶. Bu son iki mahalle Hıristiyan Mahallesi olduğuna göre 1530'dan sonra Orta mahallesinin Rumbacı mahallesiyle birleştiği varsayılabilir. Yukarıda isimleri zikredilen bu mahallelerde belirli bir miktar nüfus meskündür. Kaza merkezinin tahmini nüfus miktarı 1516'da 2581 kişi, 1520'de 3697 kişi, 1530'da 3697 kişi, 1568'de 3042 kişi ve 1591'de 2556 kişiden ibaretti.⁷ Kemah kazasının tahmini nüfusu ise 1520'de 11461 kişi Müslim, 12357 kişi Gayr-i Müslim, 1530'da 9091 kişi Müslim, 10634 kişi Gayr-i Müslim, 1568'de 17492 kişi Müslim, 20744 kişi Gayr-i Müslim, 1591'de 15918 kişi Müslim ve 19776 kişi Gayr-i Müslim'dir. Kemah kalesinde meskûn ahalinin yanı sıra sayıları dönemlere göre değişmekle beraber 750-1000 arasında yeniçeri ve azap askerinin varlığına da rastlanmaktadır.⁸ Evliya Çelebiye göre ise XVII. yüzyılın ortalarında kale içerisinde 600 kadar ev ve kale muhafızı olarak adlandırılan 500 asker bulunmaktaydı.⁹

1642 tarihinde kazanın nahiye sayısı 8'dir. Bu tarihte Kemah merkezinde toplam 283 Müslim hane, 115 Gayr-i Müslim hane ikamet etmekteydi. Kemah kazasına bağlı köylerde ise meskûn Müslim hane 1456, Gayr-i Müslim hane ise 627'dir.¹⁰ Bu tarihte, kaza nüfusu içerisinde ilmiye ricali ve sâdât-ı kirâmdan pek çok kimse bulunmaktadır. Ayrıca Kemah ve kalesinin Osmanlılar zamanında çok mamur olduğu, arşiv kayıtlarından ve vakfiye suretlerinden anlaşılmaktadır.¹¹ Kemah kasabası hakkında Evliya Çelebi Seyahatnamesinde “*iç kal'a da toprak örtülü altı yüz kadar hane vardır. Lakin dar mahallede vaki' olmuş bağısız, bağçesiz evlerdir..... Şehir şah-râh üzerinde vaki' olmadığından kârban yolu değildir. Bir hilaf-ı sengistân içre vaki' olub nehr-i Furat bu şehrin cânib-i şarkîsinden Erzurum dağlarında Dumlu Sultan cebelinden gelüb bu şehri reyy idüüb bu kal'a kayasın dolaşub cânib-i garba cereyân ederek...*”¹² şeklinde önemli bilgiler vermektedir.

² Adem Başbüyük, *Kemah İlçesinin Coğrafyası*, Ankara 2004, s. 1-4.

³ İlhan Şahin, “Kemah”, *D.V.İ.A.*, Cilt:25, Ankara 2002, s.219.

⁴ *BOA. TD. 60, s.67.*

⁵ *BOA. TD.387, s.788; TD. 168, s.15-18.*

⁶ *BOA. TD.540, s.8; KKA. TD. 41, s.90a.*

⁷ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK. Yayınları, Ankara 1990, s.142-143.

⁸ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s.137.

⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul 1314, s.198.

¹⁰ Mehmet İnbaşı, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Kemah Kazası”, https://www.academia.edu/28702541/829852_Prof._Dr._Minbasi_Kemah_Sanca%C4%9F%C4%B1.pdf.

¹¹ XVI. yüzyıl vakıf kayıtları için bkz. *BOA. TD. 199*. Sonraki yıllar için bkz. *BOA. EV.d.18273, s.12; EV.d.12359, s.4; EV.d.18823, s.26; EV.d.12359, s.5; EV.d.18823, s.11; EV.d.18823, s.20. vb.*

¹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.198.

Seyahatnamede Kemah'ın şah-râh(şah yolu, ana yol) üzerinde bulunmadığı belirtilmesine rağmen, 1642 tarihli defterde çok sayıda menzil ve derbent hizmeti gören köylerin kaydına rastlanmaktadır.¹³ Osmanlı kayıtlarında Trabzon-Diyarbakır Caddesi şeklinde adlandırılan yol, kaza içerisinden bir vadi boyunca geçmektedir.¹⁴ Bu transit yol haberleşme, güvenlik, ulaşım ve ticaret açısından önemlidir. Ancak yolu belirli geçitler ve dar boğazlar güvensiz kılmaktadır. Yolu bazı yerlerini ise Karasu (Fırat) nehri bölmekte ve seyahati zorlaştırmaktadır. Taşkınların yaşandığı dönemlerde, ulaşım sekteye uğramaktaydı.¹⁵ XVI. yüzyılın başlarından itibaren yol boyunca ulaşımın düzenli sağlanması için menzilliklik, köprücülük, derbencilik gibi grupların varlığına rastlamaktayız. Diğer taraftan nehir ulaşımı ve karşı tarafa geçişlerde keleşçi esnafı faaliyet göstermekteydi.¹⁶ 19. yüzyılın sonlarında itibaren imparatorluğun genelinde olduğu gibi Kemah ve havalisinde de yol yapımı çalışmalarına hız verilmiştir. Kemah kazasındaki yeni şosenin inşası, mevcut yolun ıslahı şeklinde olmuştur. Yeni yolun inşası sırasında kâr-gîr ve odun köprülerin yapımına da şahit olmuştuk.¹⁷

2. XIX. YÜZYIL KEMAH KAZASININ NÜFUSU

Toplum içerisinde var olan sosyal grupların tasniflenmesinde, nüfus sayımlarının önemi büyüktür. Bu hususta sağlıklı analizler yapabilmek ancak güvenilir nüfus sayımlarıyla mümkündür. Bu veri toplama çalışmaları, kuşkusuz araştırmacılara ele aldıkları dönem açısından büyük imkânlar sağlamaktadır. Sosyal yapının temel unsuru olan nüfus, toplumun mevcut niceliğini ifade etmekle birlikte, o toplumun iktisadi, sosyal ve kültürel birçok hadiselerini de izahı açısından önemli bir rol oynamaktadır. Nüfus, sadece günümüzde değil, geçmişte de dünyada, gerek askerî ve gerekse malî konulardan dolayı dikkati çekmiş, bu sebeple, nüfus miktarını tespit etmek için dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre tahrirler yapılmıştır. Eski dönemlere ait bu tahrirleri ve nüfus verilerini değerlendirmek üzere “*tarihi demografi*” diye bir bilim dalı teşekkül etmiştir.¹⁸

Osmanlı tahrir geleneğinin güçlü olduğu devletlerarasında önde gelenlerdendir. Osmanlı Devletinde nüfus kayıtlarından öne çıkanların başında, tahrir ve diğer nüfus defterleri gelmektedir. Osmanlı, daha erken zamanlarından itibaren fethedilen bölgede, öncelikle nüfus ve arazi tahriri yapmaktaydı.¹⁹ Başlangıçta Osmanlı nüfus sayımlarının nedeni, devletteki toplam nüfusun ya da toplumsal-etnik yapılanmaya ilişkin ayrıntıların doğru olarak kaydını yapmak gibi bir istekten ibaret değildi. XV-XVI. yüzyıllardaki tahrirler²⁰, yetişkin erkekleri, özellikle vergi ödeyen kişi olarak hane reisiyle birlikte bekârları ve diğerlerini içeriyordu.²¹ XVII. yüzyıla kadar, periyodik denebilecek nitelikte olan bu tahrir defterlerinin yerini, avâız vergilerin toplamak için oluşturulan avâız defterleri almıştır. XVIII. yüzyılda müstakil avâız defterlerine ilave olarak, kadı sicillerindeki tevzî defterleri öne çıkmaktadır. Her ne kadar bu tahrirler yapıldığı dönemin, nüfusuna ait bazı bilgileri içeriyorsa da, bunlara günümüz anlayışına uygun nüfus sayımı demek mümkün değildir. Ancak 1831'den itibaren modern anlamda nüfus

¹³ İnbaşı, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Kemah Kazası”, s.832.

¹⁴ Abdulkadir Gül, “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies*, Volume 3 / 1 2011, s.113-129.

¹⁵ Bu yol hakkında seyyahlar bilgiler nakletmektedirler bkz. J.G. Taylor, “Journal of a Tour in Armenia, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Dersim Dagh in 1866”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 38 (1868), s. 281-361; Vincent W. Yorke, “A Journey in the Valley of the Upper Euphrates Source”, *The Geographical Journal*, Vol. 8, No. 5 (Nov., 1896), s. 453-472.

¹⁶ BOA. İ.DH. 519/35376. Lef. 3, 4.

¹⁷ Ayrıca yol ve köprü yapımı için bkz. BOA. İ.DH. 380/23057. BOA. İ.DH. 519/35376. Lef. 5.

¹⁸ Ö. Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, Cilt: 10, İstanbul 1956, s.1-26.

¹⁹ Ö. Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, TTK. Yayınları, Ankara 1988.

²⁰ Ö. Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul 1941), s.29-59.

²¹ Erhan Afyoncu, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2003, s.267-286.

sayımlarına dair ilk adım atıldı.²² Bu nüfus sayımlarını, temettuat sayımları²³, askere almak amaçlı yapılan çeşitli sayımlar, devlet ve vilayet salnameleri²⁴, seyyahların bildirdikleri nüfus verileri²⁵ ve İttihat ve Terakki döneminde yapılan nüfus sayımları²⁶ takip etti.

Osmanlı Devleti, 1831'den itibaren geniş idari üniteleri içerisine alan periyodik nüfus sayımları yapmıştır. İşte 1835 tarihli nüfus sayımları bu tarz tahrirlerdendir. Bu tarihte Kemah kazasındaki, askeri nüfusu belirlemek için de sayımlar yapılmıştır.²⁷ Çalışmada kullandığımız defter, Osmanlı nüfus sayımlarının neticeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Nüfus Defterleri serisinde bulunmakta olup “*NFS. d*” koduyla tanımlanmıştır. Defter, 15 Ocak 1835 tarihli ve NFS.d. 2619 numaralı olup 27 varaktır. Defterin ilk sayfasında “*Kemah Kazası Nüfus Defteridir*” kaydının hemen altında “*Harput Eyaleti Dersim Livası Kemah*”* ibaresi bulunmaktadır. Defterin ikinci sayfasında ise “*bâ irâde-i hazret-i padişahi Erzurum Sancağında kâin Kemah Kazası nefs-i kasabasının iş bu bin ikiyüz elli senesi Ramazan-ı şerifinin on beşinci günü tarihiyle kâffe-i tahrir-i nüfus defteridir ki ber-vech-i âtî zıkr olurur*” şeklindeki kayıtlı defterin künyesi belirtilmiştir.²⁸

Kemah kazasında yapılan bu nüfus yoklaması, askerî amaçlı olup, sadece erkek nüfusun tespitini amaçlamıştır. Defterde önce mahalleler sonra ise köyler tek tek sayılmıştır. Kaza genelinde mevcut erkek nüfus, Müslim ve Gayr-i Müslim şeklinde iki grupta ele alınmıştır. Müslim nüfus yaş durumlarına göre değerlendirilmiş ve çocuklar sabî, gençler tûvâna ve yaşlılar ise ihtiyar olarak sınıflandırılmıştır.²⁹ Gayr-i Müslimler ise neferân şeklinde tanımlanmıştır. Müslim nüfus; sipahi, nizam, şeklinde, diyâr-ı âhir ise (sayımlarda kazada olmayan nüfus) dini ayırma da tabi tutulmadan sayılmıştır. Ayrıca kasabadaki mahalleler ve her bir köyün kaç hane olduğu tek tek tespit edilmiştir.

Defterde kişilerin yakınlık dereceleri; “*oğlu*”, “*karındaşı*”, “*yeğen*”, “*oğulluğu*”, “*ammisioğlu*” gibi ifadelerde somutlaştırılmıştır. Ayrıca kişilerin fiziksel özelliklerine dair boy uzunluğu için “*uzun*”, “*orta*”, “*kısa*” sıfatları kullanılırken, “*sakıllı*” ve “*bıyıklı*” olup olmadıkları eğer sakal ve bıyıkları var ise bunların renkleri “*kızıl*”, “*ağ*”, “*siyah*”, “*kır*”, “*sarı*”, “*kumral*” şeklinde belirtilmiştir. Diğer taraftan, çocuk ve genç yaşta olanları ifade etmek için “*şâbb-ı emred*” veya sadece “*şâbb*” sıfatları kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, “*sakal, bıyığı çıkmamış genç*”, ikincisi ise bıyığı yeni terlediği için “*dört kaşlı*” anlamında tanımlanmıştır. Ergenlik yaşındakiler için “*ter bıyıklı*” ifadesine yer verilmiştir.

1.Mahalleler

Şehir, sakinlerinin iş bölümüne tâbi olarak tarım dışı mal-hizmet ürettikleri ve bunları yakın çevresi veya daha geniş bir saha içinde pazarladığı yerleşim birimi şeklinde tanımlanabilir.³⁰ Tarım dışı üretim yapıldığından dolayı toprakları mirî arazi grubu haricinde bulunan şehir, bunun dışında bazı hususiyetlere de haizdir. Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan bakıldığında şehir, sosyal hayatın mesleklere, iş bölümlerine, farklı kültürel gruplarına göre

²²Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TÜİK Yayınları, Ankara 1997, s.10-20.

²³ S.Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleten*, LIX/225, Ankara 1985, s.395-412.

²⁴ Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1982, 17.

²⁵ Vital Cunet, *La Turquie d'Asie*, Cilt: I-IV, Paris 1892-1894.

²⁶ BOA. DH. SN. THR. 82/55. (1918 nüfus sayımı).

²⁷ Kemah kazasındaki Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusa ait mufassal defter için bkz. BOA. NFS. d. 2619; Kemah kazasında reyanın kefalet defteri için bkz. BOA. 2620.

* Kemah kazası bu dönem, Harput'un askeri açıdan idari bir merkez olmasından dolayı buraya bağlıdır. Diğer taraftan Kemah kazası idari açıdan Erzurum eyaletine ve mali açıdan Ma'adin-i Hümayun emanetine bağlı olduğu görülmektedir. BOA. İ.MSM. 326; C.RD.5059; D.CRD.40465; NFS.d. 2619 ; C. AS, 339/8; NFS.d 2612, 2614, 2620.

²⁸ BOA. NFS.d. 2619, s.1,3.

²⁹ BOA. NFS.d. 2619, s.3-27.

³⁰Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, VIII, *Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: 2, Ankara 11-15 Ekim 1976, s.1265-1274.

organize edildiği, müesseselerinin kesinlik kazandığı, girift insan münasebetlerinin bütün bir günlük hayata tesir ettiği yerleşme merkezi olarak ta görülmektedir.³¹ Ayrıca mahalleler şehirde ikamet eden insanların yaşam ve idari açıdan da en alt birimidir. Mahalle birbirini tanıyan, birbirlerinin hareketlerinden sorumlu ve dayanışma içinde bulunan kişilerin oluşturduğu topluluğun yaşadığı yerdir.³²

Osmanlı şehirlerinde ise mahallenin nasıl oluştuğunu anlamak için şehirlerin meydana gelişini hatırlamak gerekmektedir. Şehirler “*dâhil-i kal’a*” ve “*hâric-i kal’a*” olarak iki kısma ayrılmaktadır. Kayıtlarda, Kemah kasabası “*nefs-i Kemah*”,³³ “*kasaba-i Kemah*”,³⁴ şeklinde tanımlanmıştır. 1835 tarihli nüfus defterinde mahallelerin kale içerisinde olduğunu ifade etmek için her bir mahalle kaydının başında “*dâhil-i kal’a*” ibaresini görmek mümkündür. Tıpkı ilk dönem tahrir ve avarız sayımlarında olduğu gibi mahalleler ve köyler büyükten küçüğe göre tahrir edilmiştir. Ayrıca göze çarpan diğer bir durum ise mahallelerin tamamında Müslimlerin meskûn olduğu, Gayr-i Müslimlerin ise varoş olarak adlandırılan bölgede yaşadıklarıdır. Bu tarihte kasabanın mekânsal açıdan farklı kısımlarında, farklı etnik yapıların kümelenildiği söylenebilir.³⁵ 1835 sayımında XVI. yüzyılda kayıtlarda geçen dört mahalleden birisi olan Orta mahalle hariç, diğer üç mahallenin isimlerine rastlanmamıştır. 1835’de ise sekiz yeni mahallenin adına ilk defa rastlanmıştır. Bu durum XVI. yüzyıldaki diğer üç mahallenin farklı isimler aldığı düşüncesi akıllara getirmekle beraber, beş yeni mahallenin ise eski mahalleden koparak yeniden adlandırıldığı kuvvetle muhtemeldir. Çünkü XVI. yüzyılda mevcut mahallelerin nüfusu ile 1835’deki nüfus miktarları arasında büyük fark yoktur. İlk dönem mahallerin daha büyük olduğu bir gerçektir. Ayrıca Kemah kalesinin sınırları içerisinde, mahallelerin mekânsal dağılımının sınırlı olması bu varsayımı desteklemektedir.

Tablo:1 Kemah Mahalleri Müslim Nüfus

Mahaller	Hane	İhtiyar	Tûvâna	Sabî	Diyyâr-ı Âhir	Sipahi	Nizam
Aydiloğlu Mescit	59	37	33	43	25	3	4
Çorutlu Mescit	41	30	13	51	39	-	5
Gülâbi	72	29	45	109	36	5	11
Namazgâh	37	29	9	59	10	-	4
Orta Cami	128	51	81	160	63	2	9
Orta Mescit	49	22	26	61	19	-	7
Osman Efendi	30	15	16	28	10		4
Sultan Selim Cami	100	47	75	110	40	6	8
Taşbunad	32	19	16	40	17	4	1
Katibin Hesabı	548	287	314	711	269	20	50
Bizim Hesabımız	548	279	314	661	259	20	53

XVI. yüzyıl boyunca Kemah kasabasında mahalle sayısında hiçbir değişiklik olmamıştır. Bunlar; Câmî Mahallesi, Ahi Ferec mahallesi, Rumbacı mahallesi ve Orta mahallesidir.³⁶ 1642

³¹ Mahalle hakkında daha geniş bilgi için bkz. Musa Çadircı, “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, *Habitat II*, İstanbul 1996, s.257-263; Maurice M. Cesari, *Osmanlı Kenti*, (çev. A. Ataöv), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; J.H.Kramers, “Mahalle”, *İ.A.*, Cilt:7, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s.144.

³² Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine Düşünceler”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 4, İstanbul 1984, s.69.

³³ *BOA. NFS.d. 2612;2614.*

³⁴ *BOA. NFS.d. 2619;2620.*

³⁵ *BOA. NFS.d. 2619.*

³⁶ *BOA. TD.387, s.788; TD. 168, s.15-18.*

tarihli sayımda mahalle kaydına rastlanmamıştır. Kayıta mahallelere rastlanmaması, Kemah kasabasında mahallelerin olmadığı anlamında gelmez. Bu durum defter tutma tekniği ile yakından alakalı olmalıdır. Yukarıdaki Tablo 1’de görüldüğü üzere 1835’de dokuz mahallenin varlığı tespit edilmiştir.³⁷ Kemah kasabasında Müslimler 548 hanede 1586 kişi ikamet etmektedir. Kasabanın varoşunda yaşayan Gayr-i Müslimler ise 39 hanede, 168 nefer bulunmaktadır. Kasabada toplam 587 hanede 1734 kişi yaşamaktaydı. Dikkati çeken diğer bir konu ise mahallelerin isim alma şekilleridir. Kemah kasabasındaki mevcut mahalle isimlerine bakıldığında, isim almalarında birkaç önemli sebebin etkili olduğu görülür. Mahalleler çok büyük oranda bir cami ve mescidin etrafında şekillenmiştir ve isimlerini bu ibadet hanelerden almışlardır. Bu durumu kurucularının isimlerini alan mahalleler takip etmektedir(bkz. Tablo 1.).

Kemah kasabasındaki mahallelerin kale surlarının içerisinde kalmış olmalarını, nüfus, ekonomik şartlar ve özellikle güvenlik konusuyla izah etmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti doğuda sınırlarını ileri bir hatta genişletip iç bölgelerde güvenliği sağladığında Erzincan, Hasankale ve Antakya gibi yerleşim birimlerinde mahalleler dâhili kaleden çıkıp sur dışında gelişim gösterebilmiştir. Dış tehdidin bertaraf edilmesi veya engellenmesi sınırın art bölgelerinde şehirlerin sur dışına doğru genişlemesi ve büyümesine zemin hazırlamıştır. Beyazıt (Doğu Bayazıt) örneğinde olduğu gibi sınırdaki kale yerleşimlerinde mahalleler ya şekillenememiş veya sur içerisinde kalmıştır. Kemah’ta ise dış tehdit olmamasına rağmen, yerel eşkıyalık hadiselerinin her dönem kendisini hissettirmesi, mahallelerin sur dışına taşmasına veya yayılmasına imkân vermemiştir.³⁸ Kısaca ifade etmek gerekirse ister dış ister iç tehdit olsun güvenlik meselesi, şehirlerin mekâna yayılmasını belirleyen önemli bir faktördür.

2.Köyler

Köylüler, Osmanlı toplumunda reaya, zümresindedir. Bunlar Osmanlı sosyal tabakalaşmasında kendilerine özgü bir yapıya sahiptiler. Köylü halk, reaya zümresi içerisinde bulunan esnaflardan ve konar-göçerlerden yaşam tarzı ve mükellefiyetleri açısından farklılık gösterirdi. Köylüler şehirli olmayan, ancak onlar gibi yerleşik hayatı olan insanlardı. “*Karye*” denilen toplu iskân mahallerinde yaşarlardı.³⁹ Çalıştıkları, ürettikleri ve yaşadıkları mekânlar ayrıydı. Buldukları ve yaşadıkları bölgenin coğrafi özellikleri, onların üretim, tüketim barınma kısaca sosyo-iktisadî hayatlarını belirleyen unsurdur. Köylüler, devlete karşı malî mükellefiyetlerini yerine getirirken, diğer taraftan da kendilerinin geleceği için çaba sarf etmekteydiler. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere bir tarım toplumu olan ve bu özelliğini son dönemlerine kadar devam ettiren Osmanlı nüfusunun çok önemli bir kısmı köylerde meskûndü. Bu durumu yapılan bütün nüfus sayımları teyit etmektedir. Benzer durumu Kemah kazasının idari yapılanmasında da gözlemlemekteyiz.

XVI. yüzyılda Kemah sancağına bağlı bağlı 12 nahiyede 363 köy vardı. 1642 tarihli avârız defterinde kaydedilen nahiyeye sayısı 8’dir. Nahiyelere bağlı 214 köy bulunmaktadır.⁴⁰ 1835’teki sayımda ise kaza idari açıdan nahiyelere ayrılmamıştır. Kazanın idari yapısı tek bir başlık altında toplanmıştır. Bu tarihte Kemah kazasına bağlı toplam 46 köy bulunmaktadır.⁴¹ XVI. yüzyılda köy sayısı 363, 1642’de 214 ve 1835’de ise 46’dır. Kemah kazasına bağlı nahiyeye ve köy sayısı devam surette düşmüştür. XIX. yüzyılın başlarında Gercanis ve Kuruçay nahiyeleri kendi adlarıyla anılan kazalara dönüşmüşlerdir. Bu durum Kemah kazasına bağlı köy sayısını oldukça

³⁷ Bu defterin tamamı 1121 sayfa olup Erzurum Eyaleti’ne bağlı 14 kazanın kayıtları sırasına göre şu şekildedir: Erzurum s.2-174, Bayburd s.178-297, Erzincan s.302-432, Tercan s.438-508, Kemah Kuruçay-Gercanis s. 514-631, Kelkit s.638-683, Şiryan s.686-730, Tortum s.734 -770, İspir s. 774-840, Hınıs s. 846-890, Kızucan s.898-919, Koğanis s. 926-964, Pasin s. 966-1036, Kiğı s. 1046-1121. *BOA. MAD. 5152.*

³⁸Bölgenin devamlı eşkıya baskısı altında olduğuna dair bkz. Abdulkadir Gül, *Dersim’deki Osmanlı,(Modernleşme Dönemi)*, İdil Yayınları, İstanbul 2015.

³⁹ Suraiya Faruqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2006, s.59-62.

⁴⁰ İnaş, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Kemah Kazası”, s.837.

⁴¹ *BOA. NFS.d. 2619, s.3-27.*

aşağı çekmiştir. Diğer bir ifadeyle sınırları çok geniş bir bölgeyi içerisine alan Kemah kazasının statüsü korunsa bile idari üniteye bağlı köy sayısı periyodik bir şekilde düşmüştür.

Tablo:2. Kemah kazası Müslim Köylerin Nüfus Dökümü

Köyler	Hane	İhtiyar	Tûvâna	Sabî	Diyâr-ı Âhir	Sipahi	Nizam
Alpuşi	20	9	26	23	-	-	1
ArDOS	19	17	10	9	-	-	-
Atma	21	15	25	44	-	-	6
Avşin	2	3	2	-	-	-	-
Babu	13	13	12	14	-	-	2
Bargisor	20	21	26	30	5	-	1
Caferli	14	7	12	14	-	-	-
Çinariç	3	8	7	6	1	-	1
Dedek	21	14	21	42	15	-	2
Gamerik	9	5	9	2	-	-	1
Garni	3	3	6	4	-	-	-
Gemine	7	5	5	4	-	-	-
Hamugu	11	12	17	19	1	-	2
Hani Deresi	6	8	6	11	-	-	4
Herdif	11	9	16	16	-	-	1
Hoğos	61	57	58	64	3	-	15
Hoğut	5	6	6	6	-	-	1
Hoperik	3	3	5	8	3	-	2
İhtiki	43	19	30	58	18	-	6
İranos	7	5	7	5	-	-	1
İzinsor	33	21	38	41	3	6	8
Kigari	2	1	2	2	-	2	-
Korkop	9	8	8	20	1	-	3
Kömür	36	18	23	36	18	1	5
Marik	18	9	16	25	13	1	6
Mezraa	9	10	3	4	-	-	1
Minkar	23	19	17	36	5	-	-
Müşekrek	9	7	6	17	-	-	1
Nezgeb	13	11	25	26	1	-	1
Payiner	11	8	6	24	10	-	2
Pekerîç	4	3	6	9	-	-	-
Postu	27	16	15	36	15	-	5
Sitemi	37	25	32	55	4	-	2
Sunguru	15	13	9	19	13	-	1
Şökke	30	23	33	67	7	-	4
Tan	27	25	19	36	14	1	5
Tavginer	11	8	7	6	-	-	1
Terkiloh	23	21	35	34	-	-	6
Tımığı	5	5	6	4	-	-	1
Tımısı	12	6	10	16	6	-	2
Urfat	49	41	41	44	14	1	9
Uru	3	8	3	11	3	-	-
Üskübürt	97	63	108	55	2	1	21
Vaslı	16	13	21	26	9	2	2
Zoğa	7	2	13	10	1	-	-

Katip Toplam	855	626	831	1087	187	11	139
Bizim Toplam	825	623	808	1038	185	15	132

Tablo:3. Kemah Kazası Gayr-i Müslim nüfus

Köyler	Hane	Neferât	Diyyâr-ı Âhir
Nefs-i varoş	39	116	20
Diğer Pkeriç	21	98	23
Garni	11	42	3
Hezerik	14	65	1
Hoğos	40	127	1
Kömür	30	129	25
Marikom/Marik	33	148	18
Pkeriç	24	102	23
Pkeriç vankı	7	39	4
Tavginer	14	59	12
Tortan	12	82	10
Uru	1	7	-
Katip Toplam	260	1066	151
Bizim Toplam	246	1014	140

Tablo 2 ve 3 bakıldığında Kemah kazasında 825 hanede Müslim ve 246 hanede Gayr-i Müslim'in meskûn olduğu görülür. Müslim hanelerde 2801 kişi, Gayr-i Müslim hanelerde ise 1154 kişi yaşamaktaydı. Köylerdeki nüfus 3955 kişiden oluşmaktaydı. Müslüman nüfus 4387 kişi (%77,1), Gayr-i Müslim nüfus ise 1302(%22,9) kişidir. Nüfusun büyük bir çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Kasaba ve köylerde yaşayan nüfusun toplamı 5689 kişidir. Kadın nüfus sayılmamış ancak kazada erkek nüfus aşağı yukarı kadar kadın nüfusunun da yaşadığını tahmin etmek zor değildir. Ayrıca bir hanenin ortalama 6 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir.

3. KAZA NÜFUS HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

Osmanlı nüfus sayımlarının bir geleneği olarak nüfus, yaşa baremlerine göre de tasnif edilmiştir. Bu uygulama 1835 tarihli nüfus sayımında da görülmektedir. Kemah kazasında Müslim nüfus yaş durumlarına göre değerlendirilmiş ve çocuklar sabî (1-14 yaş), gençler tûvâna (15-40 yaş) ve yaşlılar ise ihtiyar şeklinde (41 ve üstü yaş) tasnif edilmiştir. Gayr-i Müslim nüfus için bu tanımlama geçerli değildir. Bunun yerine nüfus neferât şeklinde tek bir başlık altında toplanmıştır.

Sabî: Klasik tahrir kayıtlarında ergenliğe girmemiş çocuklar *mücerred* şeklinde adlandırılmıştır. İncelenen defterde ergenlik çağına varmamış olanlar *sabî* terimiyle (1-14 yaş arası) ifade etmektedir. Müslüman nüfus içerisinde sabî olarak adlandırılanların sayısı kasabada 661 kişi, köylerde 1038 kişi toplamda ise 1699 kişidir. Çocuklar kazadaki Müslüman nüfusu içerisinde %38,7'lik dilimi oluşturmaktadırlar. Kazada çocuk oranı yüksektir. Ayrıca bu durum kazada doğum oranının yüksek olduğunun da ispatıdır.

Tûvâna: Kelime kuvvetli, dinç anlamına gelmekte olup, askerlik yapabilecek yaşta ve fiziksel yeterlilikte olan 15-40 yaşındaki nüfusu tanımlamak için kullanılmıştır. Bazı kayıtlarda bu terime denk olarak "*matluba muvafik*" yani nüfusun askerlik yapabilir bir kısmını tanımlamak için kullanılmıştır. Tûvâna sınıfına giren Müslüman nüfus kasabada 312 kişi köylerde ise 808 kişi olup toplamda 1122 kişidir. Tûvâna kaza nüfusu içerisinde %25,5'lik bir orana sahiptir.

İhtiyar: Klasik tahrir kayıtlarında bu terimin yerine *pir-i fânî* tabiri yaygın kullanılmaktaydı. Sonra ki sayımlarda çoğunlukla ihtiyar yerine *müsinn* tabiri tercih edilmiştir. Bazen bu grubu tanımlamak için yukarıdaki iki tabirin yerine “*matluba muvafik olmayan*” yani askerlik yapabilecek durumda olmayan şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca *amel-mânde* terimi de nüfusun bu kısmını kapsamaktadır. Bu sayımda ihtiyarlar kasabada 279 kişi, köylerde ise 623 kişidir. İhtiyarların toplamı ise 902 kişidir. Müslüman nüfus içerisinde oranı %20,5’dir.

Sipahi ve Nizam/Nizamiye Askerleri: İncelenen defterde Müslim nüfus içerisinde askerlikle ilişkisi olanların isimlerinin altında “*sipahi*”, “*nizam*”, “*silk-i askeride*”, “*asker-i nizamiyede*” şeklinde kayıtlar düşülmüştür. 1835’deki kayıtlardan anlaşıldığı üzere Kemah kazasında askeri yapılanma içerisinde eski ve yeni ordunun izleri görülmektedir. Tımarlı sipahiler uzun yıllar Osmanlı eyalet ordusunun en önemli kısmını oluşturmuştur. Başta toprak düzeninde ki bozulma olmak üzere daha birçok gerekçeden dolayı bu askeri yapılanma önemini kaybetmiştir. Kazada bulunan sipahiler bugünkü karşılığı ile jandarma görevi üstlenmişlerdir. Diğer taraftan modernleşmeyle birlikte kurulan yeni ordu birliklerinin yansımalarını Anadolu’da görmekteyiz. Nizam veya Nizamiye askerleri de bu yeni askeri yapılanmanın Kemah kazasında yansımasıdır. Kazada sayısı azımsanmayacak kadar kişi yeni ordu için silahlata alınmıştır. Kemah kasabasında 20 sipahi, 53 nizamiye askeri, köylerde ise 15 sipahi, 132 nizamiye askeri bulunmaktaydı. Kazada toplam 35 sipahi ve 185 nizamiye askerinin varlığını görmekteyiz. Asker sayısı 220 kişidir.

Diğer-ı Âhir/İç Göçler: 1835 tarihli nüfus defteri kayıtlarında dikkati çeken diğer bir husus ise kazadan dışa yönelik göç olgusudur. Göçler *diyâr-ı âhir* ibaresiyle ifade edilmiştir. Köylerde meskûn Müslimlerden 185, Gayr-i Müslimlerden 140, kasaba merkezinde Müslimlerden 259 ve Gayr-i Müslimlerden ise 20 kişi kaza dışına göç etmiştir. Neticede 604 kişi (% 10,6) kazadan dışa doğru göç etmiştir. Kemah kazası özelinde yaşanan bu nüfus hareketi iç göç şeklinde ifade edilebilir. Bu nüfus hareketi, genellikle ihtiyaçları karşılamak veya hayat standartlarını iyileştirme ümidiyle ortaya çıkmıştır. İç göçler bazen isteğe bağlı bir şekilde gerçekleşirken (sosyo-ekonomik kaygılar), bazen ise mecburi nedenlerden (savaş, doğal afet, siyasi baskılar vb.) dolayı meydana gelen bir süreçtir. Aslında iç göçleri, bir problem değil, var olan problemlerin çözümüne yönelik olan bir çıkış yolu olarak da düşünülebilir. Ancak Osmanlı merkezi yönetimi, her dönem karşılaştığı nüfus hareketlerini kontrol edebilme gayretinde olmuştur

Klasik dönemde Osmanlı toplumundaki fertler, mer’î kanunların sınırları içerisinde, düzeni bozmamak şartıyla, seyahat veya hareket etme özgürlüğüne sahiptiler. Genellikle nüfus hareketliliği, ticaret amacıyla yapılan seyahatler, hacca gidiş-dönüşler, eğitim maksadıyla yapılan seyahatler gibi dar ölçekli ve kontrollü yer değiştirmeler şeklindeydi. Bu geçici göç hareketleri, toplumsal ve ekonomik düzeni bozacak ve kargaşaya sebep olacak eylemler değildi. Ancak özellikle konar-göçerlerin denetimden çıkma gayretleri ve büyük isyan hareketleri ve afetler neticesinde yaşanan iç göçler büyüklükleri nispetinde birçok olumsuzluğa sebep olmaktadır.

Osmanlı toplumunda iç göçler, bölgeler, şehirler, kasabalar ve köyler gibi yerleşimlerin birinden, bir diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri olarak görülmektedir. İç göçler imparatorluğun genel nüfus oranını değiştirmezken, şehir ve kırsal kesimin nüfus oranlarını değiştirmektedir. Yaşanmış olan bu göç olgusu neticesinde, başta büyük şehirler olmak üzere, nüfus çeken diğer yerleşim birimlerinin nüfus oranları sürekli artarken, kırsal yerleşim birimlerinin nüfus miktarı ise sürekli azalmaktaydı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren sürekli yaşanan iç göçler neticesinde nüfus yapısında değişim yaşayan taşra yerleşmelerinden birisi olarak Kemah kazasıdır. İç göçlerde, göç eden bir kişi veya grubun ömrünün, bir vaktine kadar hayatını sürdürdüğü bir mekândan, tanımadığı, kısmen tanıdığı veya hakkında bilgi sahibi olduğu yeni bir mekâna göç etmesi hususu, o dönemin sosyal, ekonomik, güvenlik ve muvâsalat

şartları hesaba katıldığında çokta kolay bir durum olmasa gerekir. Bu bakış açısıyla kaza nüfusunun imparatorluk topraklarının herhangi bir yerine göç etmelerinin bir veya birden fazla gerekçesi olmalıdır. Gerekçeler arasında işsizlik yani ekonomik vaziyet, elde bulunan sermayenin daha uygun bir yerde değerlendirilmesi, eğitim, küçük bir yerleşim biriminde yaşayamamak, vergi veya diğer mükellefiyetlerden kaçmak, kan veya namus davaları, güvenlik veya eşkıya baskısından kaçmak gibi ma'kul gerekçeleri sayabiliriz.

Engelliler: İncelenen defterin bütünü içerisinde kazada askerliğe elverişli olmayan engelli nüfusun varlığına dair kayıtlara rastlanmıştır. Kaza nüfusunun az bir kısmı, *âmâ* (kör), *çolak*, *topal*, *meczip* veya *divane* (deli), *alil* (sakat), *yekçeşm* (tekgöz), *hadım* ve *amel-mânde* (mükellefiyetlerine yerine getirmeyen) gibi fiziksel ve zihinsel engellidir. Diğer taraftan engellilerin tamamı amel-mânde grubuna dâhil edilebilir. Ancak amel-mânde sayılanların tamamı engelli değildir. Bu gruba girenler; büyük oranda fiziksel ve zihinsel engelli, aşırı yaşlı olanlar, hadımlar, yaralılar, tedavi gören hastalar ve bazen de hiçbir gerekçe gösterilmeden genel bir ifadeyle askerlik görevini yerine getirmeyenlerden oluşmaktadır. Nüfus defteri verileri esas alınarak yapılan hesaplamada; Müslim nüfustan amel-mânde 21, ayak ve el sakatlığı olanlar 8, gözden engelliler 10, zihinsel engelliler (mecnun, divane, meczip) 9, hadım 1, mecrûh 3 toplam 52 kişi engelli sınıfına dâhildir. Gayr-i Müslim nüfustan amel-mânde 12, ayak ve el sakatlıkları olanlar 2, gözden engelliler 3, zihinsel engelliler 1, mecrûh 1 toplam engelli 19 kişi. Toplam Müslim nüfusuna göre engelli oranı %1,1, Gayr-i Müslim nüfus içerisinde ise bu oran %1,4'dür.

4. SONUÇ

Kemah kalesi, kasabanın kurulmasında çok önemli bir yere sahiptir. Kemah'ın sancak merkezi olmasının yegâne sebebi güvenlik, stratejik konumu ve kalenin öneminden kaynaklanmıştır. Surlar içerisindeki kasabanın gelişimi, kale ile paralellik göstermiştir. Kemah, Osmanlı idaresine girdikten sonra önce kendi ismiyle anılan sancak merkezi haline getirilmiştir. Sonra idari yapılanmadaki değişikliklerde sancak statüsünden çıkarılmıştır. İdari açıdan oldukça geniş bir bölgeyi sınırları içerisinde olan Kemah kazası, yeni idari düzenlemelerde giderek küçülmüştür. Kemah kazasının merkezi bir kasaba hükmünde olup, şehre dönüşmemiştir. Köyler birbirinden uzak ve az miktarda nüfus tutan kır iskân birimleri görünümündedir. Nüfusun çok büyük bir kısmı Müslimlerden oluşma ve ağırlıklı olarak köylerde yaşamaktadır. Gayr-i Müslim nüfus, kaza nüfusu içerisinde yaklaşık 4/1 oranındadır. Nüfus ağırlıklı etnik açıdan ayrı idari birimlerde meskündür.

Kemah kazasında ova yoktur. Bu sebepten köyler vadi boyunca mekâna yayılmıştır. Köyle 1000-2000 metre arasındaki yükseltilerde, eğilimin yamaç şeklinde nitelendireceğimiz kısımlarda kurulmuştur. Köylerin kurulduğu mıntikalarda tarıma elverişli tarım arazisi oldukça azdır. Ayrıca köylerin nüfus tutma potansiyelini önce Erzincan sonrada Malatya ile mukayese ettiğinizde oldukça düşüktür. Kemah'a bağlı köyler nüfus tutabilme kabiliyeti açısından Kuruçay, Gercanis ve Eğin kazalarıyla benzerlik göstermektedir. Köylerin araziye dağılımını, kısmen ekilebilecek arazi, arazi eğimi ve su kaynakları belirlemektedir. Ağırlıklı olarak tarım susuz yapılmaktadır.

Kemah kazasının kurulduğu coğrafya, büyük miktarda nüfusu besleyebilecek yeterli tarım arazisine sahip değildi. Kazada ağırlıklı olarak susuz hububat tarımı ve kısmen su kaynaklarına yakın iskân birimlerinde bağ ve bahçeciliğin yapıldığı gözlemlenir. Karasu nehri bir idari sınır olmanın yanı sıra kazanın su kaynağıdır. Mevcut ulaşım imkânları, seyahat, ticaret ve güvenlik açısından pek uygun değildir. Bu olumsuzluklar, Kemah kazasının Erzincan, Harput ve Malatya'nın iktisadi ve sosyal bakımdan hinterlandından uzak bir mntıkada bulunmasına zemin hazırlamıştır. Zirai potansiyelin düşük düzeyde olması, kaza merkezindeki zanaat ve ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Kasaba merkezinde faaliyet gösteren birkaç esnaf zümresinin haricinde, yeteri düzeyde esnaf kolu gelişmemiştir. Mevcut esnaf zümresi ise hizmet üreten, perakende mal satan fırıncı, kasap, marangoz, berber ve keleşçi gibi gruplardan ibarettir. Nüfus,

ekonomik vaziyet, konum, üretim ve tüketim potansiyeli gibi parametrelere bakıldığında aslında kasaba merkezi, kendisine bağlı köy birimleriyle benzerlik arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle Kemah merkezi o dönemim şartları içerisinde büyük bir köy görünümündedir.

Diğer taraftan Kemah kazasında iskân ve nüfusu belirleyen en önemli etken güvenliktir. Dersim eşkıyası bölgenin güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak varlığını her dönem korumuştur. Kemah ve havalisine yönelik periyodik olarak yılın belirli dönemlerinde ve plan dâhilinde bir tehdit şeklinde gelişmiş olan eşkıyalık, yöre halkı tarafından büyük bir illet olarak algılanmıştır. Ayrıca Kemah'ta merkezi iktidara eklemlenmiş, onun gücünden beslenen hatta idari ve askeri açıdan merkezi yönetimin tercih ettiği feodal ailelerin varlığı gözlemlenmiştir. Bu aileler arasında öne çıkan Sağıroğlu hanedanlığıdır. Bu aileye mensup birçok kişinin hem Kemah hem de Dersim bölgesinde idarecilik yaptığını belgelerden takip etmekteyiz. Kapılarında silahlı adamları olan büyük konaklarda yaşayan bu aileler tam bir feodal beydiler. Bu yapı, bölgede fazla rantın ve nüfusun oluşmasına imkân vermemiştir. Diğer taraftan merkezi iktidarın bölgeye yönelik tutumunun temelini, güvenlik eksenli politikaların oluşturmuştur.

Kemah kazasında yaşanan iç göç olgusu 19.yüzyılın ortalarında itibaren kesif bir hal aldığı anlaşılıyor. Kemah'tan başta İstanbul olmak üzere büyük yerleşmelere yoğun nüfus hareketini varlığına rastlanmıştır. Yaşanan göçlerle birlikte, Kemah'taki nüfusun dinamik bölümü gitmiş, daha az girişimci, atıl, kısmen cesareti kırılmış, daha az dinamik kesimi kalmıştır. Muhtemelen geride kalan nüfusun da çok büyük bir kısmı mevcut durumdan memnun olmayıp, büyük yerleşmelere göç eğilimindeydi. Göçler, Kemah'ın sosyal ve ekonomik yönden gelişme hızını düşürmüştür. Göç edenlerin sadece üretici bir grup olarak değil aynı zamanda da tüketici oldukları dikkate alınırsa, göç veren Kemah kazasının bir pazar olarak avantajını kaybettiği ve bunun da başta esnaf gruplarına büyük darbe vurduğunu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Kemah'tan göç edenler, geride kalan her şeyi kaderleriyle baş başa bırakmışlardır. Ayrıca göçler Kemah merkezi olmak üzere, iskân birimlerinin giderek küçülmesine, bazı köylerin tamamen boşalmasına vesile olmuştur. Maktu tarzı vergilendirmeden dolayı, geriye kalan Kemah ahalisi üzerine daha fazla vergi ve diğer mükellefiyetlerin yüklenmesine zemin hazırladı. Bu durum, geride kalanlar için fakirliğin daha da çekilmez hal alması anlamına gelmekteydi. Bu durum hem büyük şehirleri hem de taşradaki gündelik yaşamı geri dönülmez değişim ve dönüşüm sürecine sokmuştur.

Bu çalışma; "Tarihi Coğrafya Çalışmalarına Katkı Osmanlı Dönemi Obsesif ve Mantıksal Esnekliği Olan Topluluklar Üzerine Çalışmalar" adlı proje Erzincan Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü (SBA-2016-332) tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları*

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnifleri.

(BOA.) İstanbul.C.AS.	:Cevdet Askeri.
EV. d.	:Evkaf Defteri.
HR. MKT.	:Hariciye Nezaret Mektubî Kalemî.
İ.DH.	:İradeler Dâhiliye.
İ.MMS.	:İradeler Meclis-i Mahsûs.
KKA.	:Kuyud-ı Kadime Arşivi.
MAD.	:Maliyeden Müdevver Defterler.

*Metin içerisinde arşiv vesikalarının künyeleri belirtilmiştir.

- MKT. MHM. :Mektubî Mühime Kalemi.
 NFS. d. :Nüfus Sayım Defterleri.
 TD. :Tapu Tahrir Defteri.

2. Kaynak ve Araştırma Eserler

- Afyoncu, E.(2003). “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, s.267–286.
- Barkan, L.Ö.(1941). “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul), s.29-59.
- Barkan, L. Ö-Merçli, E. (1989). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, Ankara: TTK Yayınları.
- Barkan, L.Ö.(1956). “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, Cilt: 10, İstanbul, s.1–26.
- Başbüyük, A. (2004). *Kemah İlçesinin Coğrafyası*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Cesari, M. M. (1999). *Osmanlı Kenti* (çev. A.Ataöv), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- Cunet, V.(1892-1894). *La Turquie d’Asie*, Cilt: I-IV, Paris.
- Çadircı, M.(1996). “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, *Habitat II*, İstanbul, s.257-263.
- Duman, H.(1982). *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, İstanbul: IRCICA Yayınları.
- Ergenç, Ö.(1976). “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII, Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: 2, Ankara 11-15 Ekim, s.1265-1274.
- Ergenç, Ö.(1984). “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine Düşünceler”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 4, İstanbul, s.69-81.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul 1314.
- Faruqi, S.(2006). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Gül, A.(2015). *Dersim’deki Osmanlı, (Modernleşme Dönemi)*, İstanbul: İdil Yayınları.
- Gül, A.(2011). “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies Volume 3 / 1*, s.113-129.
- İnbaşı M. “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Kemah Kazası”, https://www.academia.edu/28702541/829.852_Prof_Dr_Minbasi_Kemah_Sanca%C4%9F%C4%B1.pdf.
- Karal, E. Z.(1997). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: TÜİK Yayınları.
- Kramers, J.H.(1993). “Mahalle”, *İA*, Cilt:7, İstanbul: MEB. Yayınları, s.144-143.
- Kütükoğlu, S.M.(1985). “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleten*, *LIX/225*, Ankara, s.395-412.
- Miroğlu, İ.(1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara: TTK. Yayınları.
- Şahin, İ.(2002). “Kemah”, *D.V.İ.A*, Cilt:25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taylor, J.G.(1868). “Journal of a Tour in Armenia, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Dersim Dag in 1866”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 38, s. 281–361.
- Yorke, V. W.(1896). “A Journey in the Valley of the Upper Euphrates Source”, *The Geographical Journal*, Vol. 8, No. 5 (Nov.), s. 453-472.

PALANDÖKEN LOJİSTİK KÖYÜ'NÜN ERZURUM'UN SOSYO-EKONOMİK YAPISINA KATKISI

CONTRIBUTION TO SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF ERZURUM OF THE PALANDOKEN LOGISTICS VILLAGE

Abdulkadir ALBEZ¹, Murat AKIN²

ÖZET: Ulaştırma Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'nın (TCDD) öncülüğünde yapılmakta olan Palandöken Lojistik Köyü'nde özel sektöre de ihtiyaçları oranında yer ayrılmıştır. Ancak özel sektörün konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı, ayrıca lojistik köyde faaliyet gösterebilecek nitelikte firma sayısının çok az olduğu yapılan anket çalışmalarından anlaşılmaktadır.

Palandöken Lojistik Köyü inşası tamamlandıktan sonra yeterli tanıtım yapıldığı, teşvikler alındığı, ulusal ve uluslararası lojistik firmalar bölgeye çekilebildiği durumda, lojistik köy Erzurum'un sosyo-ekonomik yapısının gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşabilmesi, üretimin ve ticaretin önünün açılabilmesi için Doğu Anadolu Bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Erzurum'un ekonomisine önemli katkısı olacak Palandöken Lojistik Köyü devlet tarafından özel olarak desteklenmelidir.

Anahtar sözcükler: Palandöken Lojistik Köyü, Erzurum Lojistik Sektörü, Ekonomik Kalkınmada Lojistiğin Önemi

ABSTRACT: In the Palandöken Lojistik Village, which is being carried out under the leadership of the Ministry of Transport the Republic of Turkey State Railways (TCDD), has allocated a certain proportion of the private sector's needs. However, it is understood from the survey studies that the private sector does not have enough information about the issue and that the number of companies that can operate in the logistic village is very small.

After the construction of the Palandöken Lojistik Village has been completed, the logistics village will play an important role in the development of the socio-economic structure of Erzurum that national and international logistics companies can be taken to the region in the form of the promotion is made and the incentives are taken. The Palandöken Logistic Village which will be an important contribution to the economy of Erzurum Where one of the important cities of the Eastern Anatolia Region, in order to reach Turkey's 2023 targets and to open its production and trade, should be specially supported by the government.

Keywords: Palandöken Logistics Village, Erzurum Logistics Industry, Importance of Logistics In Economic Development.

GİRİŞ

Lojistik köyler, lojistiğe dair tüm faaliyetleri bir araya getirerek maliyet, hız, etkinlik, iyileştirme ve sürdürülebilirlik açısından çevresel fayda sağlayarak önemli bir rekabet avantajı oluşturmaktadır. Lojistik köyler, işletmeler arasındaki rekabeti en üst seviyeye çıkararak bölgenin kalkınmasına ve yerel ürünlerin dünya pazarlarına kolayca açılabilmesini sağlaması açısından önemli ve etkili merkezlerdir. Özellikle büyük şehirlerden ziyade Anadolu'da kurulan

¹ Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi Aşkale Meslek Yüksekokulu.

(e-posta): aalbez@atauni.edu.tr

² Okt.,Atatürk Üniversitesi Aşkale Meslek Yüksekokulu

(e-posta): murat_akin@msn.com

lojistik köyler sanayi ve ticaretin gelişmesi, istihdamın artması açısından ülkenin ekonomik gelişmesinde önemli rol oynayacaktır. Ayrıca lojistik köyler kurulduğu bölgelerde şehrin sosyal yaşamını etkileyerek insanların yaşam kalitelerinin artmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de 2005 yılında telaffuz edilmeye başlayan lojistik köyler, 2006 yılında TCDD tarafından yapılmaya başlanmış, 2007 yılında Türkiye’deki ilk lojistik köyün birinci etabı tamamlanarak Samsun Gelemen’de faaliyete açılmıştır.

Bu çalışmasının amacı, TCDD tarafından yapımına 2012 yılında başlanan birinci etabı tamamlanan, ikinci etabın inşası devam eden Erzurum Palandöken Lojistik Köyü’nün Erzurum ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısına yapacağı katkıları belirlemektir. Bu amaçla yapılan çalışmada birinci bölümde lojistik kavramı ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde Erzurum ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısı incelenmiş ve Erzurum Palandöken Lojistik Köyü ile ilgili bilgiler verilmiştir. Erzurum Palandöken Lojistik Köyü ile ilgili bilgiler TCDD görevli yetkili müdür ve Lojistik Müdüründen alınmıştır. Üçüncü bölümde, Erzurum Palandöken lojistik köyünde hizmet alacak ve hizmet verecek işletmelere, lojistik köyüne talep ve lojistik köyden beklentileri ile lojistik köy algısı anketleri uygulanmıştır.

1. LOJİSTİĞİN EKONOMİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

A. Lojistik Kavramı

Lojistik; bir ürünün ilk üreticiden son tüketiciye kadar olan nakliye, depolama, gümrükleme, ambalajlama, dağıtım gibi tüm süreçlerini ifade eder. Bir başka tanımla lojistik; doğru ürünü, doğru yerde, doğru zamanda, doğru miktarda, doğru şekilde, doğru kalitede, rekabetçi bir fiyatla sağlamaktır. Dünyanın en büyük lojistik organizasyonu olan Tedarik Zinciri Uzmanları Konseyi’nin (Council of Supply Chain Management Professionals, CSCMP) tanımıyla lojistik; “Müşterinin ihtiyaçları doğrultusunda hizmetler de dâhil olmak üzere tüm ürünlerin ve ilgili bilgilerin çıkış noktasından varış noktasına kadar etkili ve verimli bir biçimde taşınması ve depolanması için gerekli prosedürleri planlama, uygulama ve denetleme sürecidir. Bu tanıma içe doğru, dışa doğru, dahili ve harici hareketler dahildir.

Lojistik yönetimi, taşımacılık ve depolama faaliyetlerinin entegrasyonu ile başlamakta ve bu faaliyetlere gümrükleme, sigorta, paketleme ve katma değerli hizmetler, muayene ve gözetim, stok yönetimi, sipariş yönetimi gibi unsurları da ekleyerek kapsamını geliştirmektedir. Lojistik ülkemizde en iyi geleceği olan üç meslekten biri olarak gösterilmektedir. Lojistik, üretim noktası ile tüketim noktası arasında fark olduğu sürece daima söz konusu olabilecek bir kavramdır. Tedarik Zinciri Yönetimi Profesyonelleri Konseyi (Council of Supply Chain Management Professionals–CSCMP), lojistik yönetimini; “Müşteri gereksinmelerini karşılamak üzere, üretim noktası ve tüketim noktaları arasındaki mal, hizmet ve ilgili bilgilerin ileri ve geri yöndeki akışları ile depolanmalarının etkin ve verimli bir şekilde planlanması, uygulanması ve kontrolünü kapsayan tedarik zinciri süreci aşaması” olarak tanımlamaktadır (<http://cscmp.org/digital/glossary/glossary.asp>, 02.04.2016).

B. Temel Lojistik Faaliyetler

Lojistik, üretim ve satış fonksiyonları için bir destek fonksiyondur. Lojistik, taşımacılık ve depolama ana faaliyetleri ile paketleme, katma değerli hizmetler, gümrük, sipariş yönetimi, stok yönetimi, sigorta, muayene ve gözetim tamamlayıcı faaliyetlerinden oluşmaktadır. Lojistik, ürün/yükün çıkış ve varış noktaları arasındaki tüm malzeme hareketlerinin eşgüdümüdür. Lojistiğin ürün akışı ile ilgili faaliyetleri; Taşıma (Transportation), Depolama (Warehousing), Paketleme (Packing) ve Katma Değerli Hizmetler (Value Added Services). Hizmet akışı ile ilgili faaliyetleri; Gümrükleme (Customs Clearance), Sigorta (Insurance), Muayene/Ekspertiz/Gözetim (Inspection), Stok Yönetimi (Inventory Management) ve Sipariş

Yönetimi/Müşteri Hizmetleridir (Order Management/Customer Services) (MÜSİAD, 2004: 22-23).

C. Lojistik Köy / Merkez Kavramı

Lojistik merkezler (logistics center); kentsel lojistik sorunlarına bütünsel (holistic) bir yaklaşım getiren çözümlerdir. Tanım olarak Lojistik Merkez; lojistik ve taşımacılık şirketleri (dağıtım şirketleri, taşımacılık şirketleri, lojistik hizmet sağlayıcılar-3PL) ve konu ile ilgili resmi kurumların içinde yer aldığı, her türlü ulaştırma ağına etkin bağlantıları olan ve yükleri farklı taşımacılık modları arasında düşük maliyetli, hızlı ve güvenli aktarma donanımlarına sahip organize lojistik bölgelerdir. Lojistik Merkezler/Köyler, Dağıtım Merkezleri, Limanlar, Demiryolu Platformları, Katı Atık Toplama ve İmha Tesisleri gibi lojistik merkezler kategorisindedir.

Bu tür merkezler, yüklerin konsolide, de-konsolide ve aktarma faaliyetlerine yöneliktir. Lojistik Merkez; hem ulusal hem de uluslararası geçişlerde taşımacılık, lojistik ve dağıtımla ilgili tüm faaliyetlerin ticari temele dayandırılarak çeşitli işletmeler tarafından yerine getirildiği uzmanlık merkezlerdir. Lojistik ile ilgili tüm faaliyetlerin çeşitli işletmeciler tarafından yürütüldüğü belirli bir bölge olarak tanımlanan lojistik merkezlerde, iyi planlanmış ve iyi yönetilen, yük taşıma ve depolamalarıyla ilişkili faaliyetlerin, bu amaçla inşa edilmiş ortak alan içerisinde kümelenmesi söz konusudur. Çevre Planı ile geliştirilmiş, farklı taşıma modlarına cevap verebilecek nitelikte yerlerdir (Laitio, Perala, 2004).

Lojistik merkezlerin tanımı, yatırım ve işletme modelleri üzerinde çalışan birçok

Avrupa'da farklı isimlerde tanımlanan lojistik merkezlerin içerik ve sunduğu lojistik hizmetler de farklıdır. Almanya'da lojistik merkez uygulamasına bakıldığında, merkezler kentsel lojistiği desteklemek üzere şehir içi toplama/dağıtım sisteminin rasyonalizasyonu üzerine oturtulmuştur (Cardebring, Warnecke, 1995).

D. Lojistik Köylerin Getirileri Ve Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkisi

Lojistik köyler yalnızca onları kullanan işletmeler için değil içinde operasyonları gerçekleştiren iş gücünü de dikkate almalı, onların da ihtiyaçlarını karşılayacak yapılarla donatılmış olmalıdır. Eğer bir lojistik köy istihdamı için de yemek yeme alanlarına, konaklama alanlarına ve dinlenme alanlarına sahipse o zaman lojistik köyün kalitesinden bahsedilebilir.

Günümüzde dünya nüfusunun hızlı ve kontrolsüz bir biçimde artması ve küreselleşme olgusunun yayılmasıyla birlikte, gelişmiş ülkelerin daha fazla kar amacı gütmek hırslarının yanı sıra hızla gelişen ve değişen dünya ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretim kapasitelerini artırmaları buna paralel olarak çevreyi ve doğal kaynakları kontrolsüz bir biçimde tüketmelerine ve zarar vermelerine, dolayısıyla ekolojik dengenin bozulmasına yol açmıştır. Sonuç olarak bir kısım dünya ülkeleri zenginliklerini artırırken kimi ülkelerde giderek yoksullaşmıştır. Dolayısıyla dünyadaki sosyal denge bozulmuştur. Bu bağlamda "sürdürülebilir kalkınma" kavramı ortaya çıkmış ve tüm ülkeleri etkisi altına almaya başlamıştır. 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan "Brundtland Raporu'nda" sürdürülebilir kalkınma kavramı "bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanmış ve o günden bugüne yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu raporda sürdürülebilir kalkınma iki temele oturtulmuştur: birincisi kalkınmada doğal kaynak ve çevrenin korunması, ikincisi de gelişmekte olan ülkelerdeki insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Sürdürülebilir kalkınmayla ekonomik büyümenin tek başına yeterli olamayacağı üretilen zenginliklerin ülkeler, bölgeler ve gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak, çevresel değerlerin de korunması gerektiği vurgulanmaktadır (Bayram, 2014,31).

E. Lojistik, İhracat ve Büyüme İlişkisi

İhracat ve ekonomik büyüme konusu sürekli iktisatçıların ilgi alanı olmuştur ve zamanla ihracata dayalı ekonomik büyüme modelleri oluşturulmuştur. Şüphesiz ihracat ekonomik büyüme üzerinde etkisi olan bir unsurdur, fakat bu etkinin derecesi ve sürdürülebilir olması önemlidir. Dış ticarete lojistik sektörü, olmazsa olmaz unsurdur. İthal edilen ve ya ihraç edilen tüm ürünler lojistik hizmetlere mutlaka konu olmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret ve lojistik, özellikle de taşımacılık, arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin de dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkilediği bu çalışmanın temel varsayımdır. Zaman içinde taşımacılık projelerinin ekonomik büyümeye etkilerini değerlendirmek için yöntemler geliştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin taşımacılık yatırım seviyeleri ve ekonomik büyüme oranı arasında ve otoyol varlığı ile sınırlı büyüme arasında genel bir ilişki olduğunu kanıtlayan bir dizi araştırma vardır (Weisbord, 2007: 520).

Dünya genelinde lojistik sektörü ve ekonomik büyüme arasında 1980’li yıllardan itibaren ilişki kurulmaya çalışılmış ve bu ilişkinin etkilerini ortaya koyacak modeller geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu modellerden ilki “Girdi – Çıktı (I-O)” modelidir. Bu model, bölgesel olarak herhangi bir endüstride yaşanan büyümenin diğer endüstrilerdeki geniş bir büyümeye etkisinin araştırılması için geliştirilmiştir. İkinci model ise, “Otoyol Sistemleri İçin Bölgesel Ekonomik Etki Modeli (REIMHS)” olmuştur. Bu model, otoyollar ve otoyol seyahat maliyeti tasarrufundaki harcamaları, ev halkı ve iş gelirlerinin akışında beklenen artışlara çeviren bir dizi faktör içermiştir. Bu model daha sonra I-O modellerine bütün ek iş büyümesi konusunda başvurmuştur. Geliştirilen bir diğer model ise “Hesaplanabilir Genel Denge (CGE)” olarak bilinen modellerdir. CGE modelleri yatırımların makroekonomik sonuçlarını hesaplayabilmek için endüstri kaynakları, iş anapara ve taşıma maliyetlerine odaklanır ve bunlarla ilgili bir dizi eş zamanlı denklem kullanır (Weisbord, 2007: 527-528).

2. ERZURUM PALANDÖKEN LOJİSTİK KÖYÜ ANALİZİ

A. Bölgenin Ulaşım ve Lojistik Altyapısının Değerlendirilmesi

Erzurum’un içinde bulunduğu Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi coğrafi konumu itibariyle dış ticaret için transit bir alan özelliği göstermektedir. Türkiye’nin batısını doğusu ile kuzeyini güneyi ile bağlayan bir kavşak noktası olan bölge, tarih boyunca askeri ve ticari geçiş güzergâhı olmuştur. Sibiryaya ve Kafkaslar üzerinden gelen tarihi Kürk Yolu ile Çin, Türkistan ve İran’dan gelen İpek Yolu ve Hindistan ve İran üzerinden geçen Baharat Yolu gibi tarihi ticaret kervan yollarının Anadolu’ya giriş kapısı olan bu bölge Orta Asya ülkelerine de yakındır. Bu nedenle, Türkiye’den Kafkaslara, İran’a, Orta Asya’ya ve Orta Doğu’ya olabilecek her türlü ticari hareketlilikte bölgenin doğrudan etkilenme olasılığı mevcuttur (KUDAKA 2013). Bölge, aynı zamanda Türkiye’nin kara ve demiryolu güzergâhlarının önemli bir geçiş noktasıdır. Dünya, Avrupa ve Türkiye’nin en önemli ulaşım akslarından birinin üzerinde yer alan bölge bu aksa bağlanan kuzey – güney bağlantılarının da kesişim noktasındadır (KUDAKA 2013).

Bölgenin bu konum ve önemi devam eden uluslararası büyük projelerle de giderek artmaktadır. Edirne’den başlayıp İstanbul, Ankara, Sivas, Erzurum, Kars, Tiflis ve Bakü’yü bağlayan ve Erzincan’da ikiye ayrılarak Erzincan – Trabzon – Batum üzerinden Urfa’ya ve buradan da Trans-Sibiryaya hattı ile Vladivostok’u bağlayan Trans-Anadolu Demiryolu Koridoru Projesi bölgenin önemini artırmaktadır. Bakü – Tiflis – Kars Demiryolu ve Marmaray/Boğaz Tüp Geçişiyile Modern Demir İpekyolu hayata geçirilmekte ve Uzak Asya-Batı Avrupa demiryolu koridoru işlevsel kılınmaktadır. Bunun yanında, Doğu-Dikey Koridoru adı verilen ve Erzincan’ı Gaziantep’e bağlayan koridor ile hem Türkiye’nin kuzey doğusu ile güney doğusu bağlanmakta hem de kuzey ülkelerine hızlı Ortadoğu erişimi sağlanmaktadır (Ulaştırma Bakanlığı 2011; KUDAKA 2013). Kara ve demiryolu bağlantısının iyileşmesiyle kuzey ve

güney limanlara bağlantı konusunda avantajlı duruma geçecek olan bölgenin, kuzeyden Trabzon ve Rize limanları, güneyden ise İskenderun limanı ile dış dünyaya açılması mümkün olabilecektir. Karadeniz üzerinden Tuna Nehri boyunca Avrupa'nın ortasına kadar su yolu ile erişebilirliği olan bölgenin doğu aksında Orta Asya ve Kafkaslar ile coğrafi ve kültürel yakınlığı vardır (KUDAKA 2013). Bölge enerji doğu – batı ana aksı üzerindedir. Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında bulunan zengin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında geçiş konumuna sahiptir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis Erzurum ve Doğu Anadolu Doğalgaz Boru Hattı bölge içerisinden geçmektedir (KUDAKA 2013).

Erzurum ülke sınırına sahip olmasa da İran, Azerbaycan, Gürcistan ve daha doğuda Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine coğrafi ve kültürel olarak oldukça yakındır ve Türkiye'nin doğu sınırı girişinden itibaren en büyük nüfus, yerleşme, ticaret ve eğitim merkezidir.

aa. Karayolu

Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UBAK) Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) verilerine dayanarak TRA1Bölgesi karayolu ağı durumuna bakıldığında toplam 1703 km'lik devlet yolunun 1101 km'si Erzurum, 415 km'si Erzincan ve 187 km'si Bayburt sınırları içerisinde bulunmaktadır. Toplam 1086 km'lik il yollarının 590 km'si Erzurum, 415 km'si Erzincan ve 81 km'si Bayburt sınırları içerisinde bulunmaktadır. Son yıllarda yapımları hızla tamamlanan bölünmüş yollara baktığımızda toplam 805 km'lik bölünmüş yolun 486km'si Erzurum, 263 km'si Erzincan ve 56 km'si Bayburt sınırları içerisinde bulunmaktadır.

TRA1 Düzey 2 Bölgesi için son derece önem arz eden karayolu projelerinden birisi Ovit Dağı Geçişi projesidir. Geçmiş bir asırdan daha öncesine dayanan Ovit Tüneli'nin yapım çalışmaları, 13 Mayıs 2012 Pazar günü başlatılmıştır. 14 700 metre uzunluğunda çift tüp olarak yapılacak olan Ovit Tüneli bağlantı yollarıyla birlikte 17 030 metre uzunluğa sahip olacak ve Türkiye'nin en uzun, dünyanın da ikinci en uzun çift tüplü tüneli olacaktır (KGM, 2012).

2016 yılında bitirilmesi planlanan Ovit Geçişi, Rize'yi İkizdere ve İspir üzerinden Erzurum'a bağlayacaktır. Ovit Geçişi Karadeniz bölgesini Güneydoğu Anadolu bölgesine bağlayacak olan Rize-Mardin kuzey güney karayolu bağlantısının en önemli noktalarından bir tanesidir. Ovit Tüneli tamamlandığında Rize'yi, Kuzey Kafkasya'yı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya, oradan Orta Asya ve İran'a bağlayacak önemli bir geçiş güzergâhı tamamlanmış olacaktır.

Bölge için önemli karayolu projelerinden bir tanesi de Erzurum-Bayburt-Gümüşhane Trabzon karayolu üzerinde yapımına başlanan Kop Dağı Tüneli'dir. Doğu Karadeniz'i güneye ve doğuya bağlayan önemli bir geçiş noktasında yer alan Kop Dağı Tüneli'nin temeli 23 Ağustos 2012 tarihinde atılmıştır. (KGM,2012).

ab. Havayolu

1966 yılında hava trafiğine açılan Erzurum Havalimanı halen askeri ve sivil uçuşlara açık olan bir havalimanıdır. Erzurum Havalimanı'nda iç hat uçuşlarının yanı sıra dış hat uçuşları da gerçekleştirilmektedir. Bugün kullanılan Apron, Terminal Binası ve Destek Binaları 02 Aralık 2005 tarihi itibarıyla hizmete açılmıştır (Ayдын, 2012;8).

Havalimanı terminal binası toplam büyüklüğü 12950 metrekaredir. İç hatlar terminal binası 6532 metrekarelik alana sahip olup yolcu kullanım alanı 2900 metrekaredir. Dış hatlar terminal binası 6418 metrekarelik alana sahip olup yolcu kullanım alanı 2850 metrekaredir. Havalimanı'nda VIP ve CIP salonları bulunmaktadır. Yolcu kapasitesi 2.000.000 yolcu/yıl (İç+Dış Hat) olup toplam 14 adet kontuar (İç + Dış Hat) bulunmaktadır (Ayдын, 2012;8).

DHMI Genel Müdürlüğü tarafından açıklanan 2016 yılı Şubat ayı İstatistiklerine göre; Türkiye Geneli Havalimanlarına Şubat ayında gelen+giden yolcu sayısı 11,7 milyon, iniş-kalkış yapan uçak trafiği, 99.939 oldu. 2016 Yılı Şubat ayı itibariyle havalimanlarında toplam 197.863 ton yük (kargo+posta+bagaj) taşımacılığı gerçekleşti.

2016 Yılı Şubat Sonu gerçekleştirmelerine göre; hizmet verilen toplam uçak trafiği (üstgeçişler dahil) % 9,6 artışla 249.612'ye, toplam yolcu trafiği (direkt transit dâhil) % 11 artışla 23.821.596'ya, yük (Kargo+Posta+Bagaj) trafiği ise % 10,3 artışla 410.004 tona ulaştı.

2016 Yılı Şubat ayında Erzurum Havalimanına iç hat iniş-kalkış yapan uçak trafiği bir önceki yılın aynı ayına göre %22 artışla 660 oldu. Dış hatlar uçak trafiği 13 olmak üzere toplam uçak trafiği %21 artışla 673'e ulaştı.

2016 Yılı Şubat ayında Erzurum Havalimanı Yük (kargo+posta+bagaj) trafiği ise toplamda %8 artışla 828 ton olarak gerçekleşti.

ac. Demiryolu

Erzincan ve Erzurum illeri mevcut demiryolu ağlarıyla Doğu Ekspresi güzergâhı üzerinde bulunmaktalar. Normal şartlarda Haydarpaşa – Kars – Haydarpaşa hattında her gün işleyen Doğu Ekspresi, Ankara – İstanbul hızlı tren hattı çalışmaları nedeniyle 1 Şubat 2012 tarihinden geçerli olmak üzere iki yıl boyunca Ankara – Kars – Ankara arasında seferlerine devam etmektedir. Doğu Ekspresi haricinde bölgesel trenler kapsamında Erzincan – Divriği – Erzincan hattında da tren seferleri yapılmaktadır. Yolcu taşımacılığı ile beraber demiryolları yük taşımacılığı amacıyla da kullanılmaktadır (Aydın, 2012;11).

Bölge demiryolu ağının iyileştirilmesine yönelik birçok proje geliştirilmektedir. Planlama aşamasında olan projeler ile birlikte 3 yeni proje de uygulamaya konulmuştur. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Altyapı Yatırımları Genel Müdürlüğü tarafından Erzincan – Muş demiryolu hattı ile Erzincan – Trabzon demiryolu hattı projelerinin etüt çalışmaları tamamlanmıştır. Etüt projeleri tamamlanmış olan Erzincan – Trabzon demiryolu hattı projelerinin etüt çalışmaları bölge açısından önemli bir tartışmayı da gündeme getirmiştir. Etüt çalışmalarında belirlenmiş olan Erzincan – Gümüşhane – Trabzon hattı maliyeti yaklaşık olarak 5,2 Milyar TL ve güzergâh uzunluğu 247 km'dir. Ancak, Giresun'dan Rize'ye kadar olan Karadeniz kıyısından her noktada Erzincan demiryoluna en ekonomik bağlantı Bayburt üzerinden sağlanabilmektedir.

Bu durum, bağlantı Erzincan istasyonundan ya da Çadırkaya ve Erbaş üzerinden Erzincan istasyonuna bağlanacak şekilde olsa bile değişmemektedir. Çadırkaya ve Erbaş bağlantıları, güzergâhı 40-80 km kadar kısaltmaktadır ki bu kısalma çok önemli bir tasarruf sağlamaktadır. Ayrıca, Bayburt'tan geçen güzergâhların 50 – 60 kilometresi düz alan olduğundan toprak işleriyle birlikte tünel ve köprü işleri de daha az maliyetli olmaktadır. Bu alternatif güzergâhlarda yürütülecek olan projelerin yaklaşık olarak 2 Milyar TL tasarruf sağlayacağı düşünülmektedir (Çelik, 2013).

Ülkemiz yüksek hızlı trenlerle 2009 yılında açılan Ankara – Eskişehir hattı ile tanışmıştır. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Erzincan ve Erzurum'un yapılması planlanan Ankara – Sivas – Erzincan – Erzurum – Kars yüksek hızlı tren hattı güzergâhında bulunması bölge adına son derece önemli bir gelişmedir.

Erzurum'a 2014-2015 yıllarında demiryolu ile gelen toplam 281.422 ton eşya için kullanılan vagon sayısı toplam 8.246 adettir. 2014 yılı geliri toplam 4.651.802,10 TL, 2015 yılı geliri ise 3.930.658,82 dir. **Kaynak:** TCDD Erzurum Lojistik Müdürlüğü

Erzurum'dan 2014-2015 yıllarında demiryolu ile giden toplam 52.717 ton eşya için kullanılan vagon sayısı toplam 2.491 adettir. 2014 yılı geliri toplam 438.086,40 TL, 2015 yılı geliri ise 319.492,70 dir. **Kaynak:** TCDD Erzurum Lojistik Müdürlüğü

B. Nüfus Yapısı

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre; Erzurum'un nüfusu 2015 yılında 762.321'dir. Bu nüfus, 382.163 erkek ve 380.158 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %50,13 erkek, %49,87 kadındır.

Yüzölçümü 25.355 km² olan Erzurum ilinde kilometrekareye **30** insan düşmektedir. Erzurum nüfus yoğunluğu **30/km²**'dir.

C. Ekonomik Yapı

Erzurum'un ekonomisini genel olarak tarım - hayvancılık ve sanayi - ticaret unsurları oluşturmaktadır. Sanayi siciline kayıtlı 69 kuruluş vardır. Birisi yapım aşamasında olan 2 tane organize sanayi bölgesi vardır. Bölgenin geçmiş dönemlerde de ipek yolu üzerinde olması, şehrin ekonomi alanında gelişmesini sağlamakla birlikte ticari anlamdaki önemini de ortaya koymaktadır. 1957 yılında Erzurum'da kurulmuş olan [Atatürk Üniversitesi](#), şehirde ticari anlamda da canlılık sağlamaktadır. Erzurum, Türkiye'nin ve Doğu Anadolu bölgesinin en önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bölgede, [Oltu](#) ilçesinde çıkarılan ve yarı kıymetli maden özelliğinde olan [Oltu taşı](#) ve bu taştan yapılan özel aksesuarlar, takı ve benzeri eşyalar bölge insanı ve esnafı için geçim kaynağıdır. Daha önceleri bölgede mevcut olup, Palandöken dağı kış spor tesisleri ile sınırlı olan kış turizmi, özellikle son yıllarda önemli kazanımlar elde etmiş ve bölge geneline yeni altyapı ve tesisler olarak dağılmıştır. Bu özelliği ile Türkiye sınırlarını aşarak alanında dünyanın sayılı merkezlerinden biri haline gelmiştir. Spor tesislerinin bölge turizmüne ve ekonomisine önemli katkıları söz konusudur (<http://www.erkurum.gov.tr-10.05.2016>).

Tarım ve Hayvancılık

Yüz ölçümü itibariyle [Türkiye](#)'nin dördüncü büyük ili olma özelliğine sahip Erzurum, toplam 2.533.000 hektarlık bir yüz ölçüme sahiptir. Ekonomi tarım ve hayvancılığı dayanmaktadır. 460 bin hektarlık tarım arazisinin 306 bin hektarlık bölümü sulanabilir konumda olup, 268 bin hektarlık bölümünde ekim yapılmaktadır. Bitkisel üretimi; tahıllar, yem bitkileri, baklagiller, endüstri bitkileri, yumrulu bitkiler, yağlı tohumlar oluşturmaktadır. Ekili alanların; 181 bin hektarında tahıl, 937 hektarında baklagiller, 3 bin hektarında yumrulu bitkiler, 2 bin hektarında endüstriyel bitkiler, 80 bin hektarında yem bitkileri, bin 500 hektarında meyve, 780 hektarında sebze yetiştirilmektedir. Bitkisel üretimin değeri günümüzde 240 bin TL civarında gerçekleşmektedir.

Tahıl türlerinden en fazla buğday, arpa ve çavdar ekimi; sanayi bitkilerinden ise çoğunlukla şeker pancarı, patates ve ayçiçeği ekimi yapılmaktadır.

Yaklaşık 4 bin çiftçi 40 bin hektarlık alanda organik tarım yapmaktadır. 2012 yılı itibariyle 154 bin tona yakın ürün elde edilmiştir. Organik tarım uygulamalarını buğday, yonca, yem bitkileri, çayırotu, meyve ve bal üretimi oluşturmaktadır.

Erzurum'da meyve olarak; elma, armut, ceviz, kayısı, erik, kiraz, vişne ve kızılılık yetişmektedir.

2012 yılı verilerine göre Erzurum'da yaklaşık olarak 760 bin küçükbaş, 550 bin büyükbaş hayvan bulunmakta; 15 bin ton et, 358 bin ton süt, 7 bin ton tereyağı, 70 bin ton peynir, 50 bin ton yoğurt üretimi yapılmaktadır. Bal üretimi ise bin 500 tona yakındır (<http://www.erkurum.gov.tr>).

Sanayi ve Ticaret

Erzurum ekonomisi başta tarım olmak üzere, hizmet ve inşaat sektörlerinden oluşmaktadır. Erzurum şehir merkezindeki günlük ticari hareketliliğe yön veren en önemli etkenlerden birisi de yaklaşık 70.000 öğrencisi olan Atatürk Üniversitesi ve Erzurum Teknik Üniversitesidir. Yaz aylarında üniversite öğrencilerinin şehirde olmaması ile oluşan ekonomik durgunluk bariz bir şekilde hissedilir. (<http://www.erkurum.gov.tr>)

Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, küçük ve orta ölçekli özelliktedir. Bu özelliklerinden dolayı söz konusu işletmeler, sadece yerel pazarlara yönelik üretim yapmakta ve düşük bir oranda istihdam sağlamaktadırlar.

Ekonomi Bakanlığı 2015 Ocak-Ekim dönemi dış ticaret verilerini paylaşmıştır. Erzurum'da bu yılın on ayında 46 ihracat, 48 ithalatçı firma tarafından 17,4 milyon TL'lik ihracat, 32,0 milyon TL'lik ithalat olmak üzere toplam 49,4 milyon TL tutarında dış ticaret gerçekleştirilmiştir. 2015 yılının aynı döneminde 64,5 milyon dolarlık dış ticaret gerçekleştirilmiştir.

Erzurum'da 46 ihracatçı firma 10 ayda 17,4 milyon TL tutarında ihracat yapmıştır. Yapılan ihracat 2014 yılının aynı dönemine göre yüzde 40,5 oranında gerilemiştir. 2014 yılının 10. ayında 49 ihracatçı firma tarafından 29,2 milyon TL tutarında ihracat kaydedilmiştir.

2015 yılının ocak-ekim ayları arasında İlden 48 ithalatçı firma 32,0 milyon TL tutarında ithalat gerçekleştirmiştir. Erzurum'dan yapılan ithalat 2014 yılının aynı dönemine göre yüzde 9,4 oranında düşüş göstermiştir. 2014 yılının ilk on ayında 41 ithalatçı firma tarafından 35,3 milyon TL tutarında ithalat yapılmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Erzurum Bölge Müdürlüğü tarafından verilen bilgiye göre, Erzurum'da 2016 yılı Ocak ayında ihracat 945 bin dolar, ithalat 2,6 milyon dolar olmuştur.

Geçici dış ticaret verilerine göre, Erzurum'da ithalat 2016 yılı Ocak ayında, 2015 yılının aynı ayına göre yüzde 35,2 azalarak 2,6 milyon dolar, ihracat yüzde 50,2 azalarak 945 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ve ihracatın toplamı şeklinde hesaplanan dış ticaret hacmi, 2016 yılı Ocak ayında 3 milyon 501 bin dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 36,97 olmuştur.

C. Erzurum Organize Sanayi Bölgesi

Erzurum Organize Sanayi Bölgesi, 14.08.1968 tarih ve 6/10529 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur. Bölge yer olarak; Erzurum Ilıca Karayolunun, eski havaalanı yol ayrımından başlayarak kara ve demiryolu arasındaki arazi şeridinin 3 km.'lik kısmında yer almıştır. Bölge askeri havaalanına 2 km uzaklıkta olup, hemen önünden E23 karayolu geçmektedir. Bunun hemen yanı sıra DDY geçmekte olup, Palandöken istasyonu da bölgemiz sınırları yanında bulunmaktadır. Bölge arsa ofisi tarafından kamulaştırılmış olup, tamamı 1.147.973.-m²'dir.

Sanayi parseli alanı toplam 866.931.87 m²'dir. Bölgede 22'si sanayi tesisi olmak üzere toplam 90 tesis faaliyet göstermektedir. Organize Sanayi Bölgesindeki tesislerin sağladığı istihdam ise 2.500 civarındadır. Bölgede yeşil alan için toplam 106.798.95.-m²'lik bir alan ayrılmış olup, mümkün olduğu kadar ağaçlandırma ve çimlendirme yapılmaktadır

2. OSB'nin de il merkezine 5 kilometre uzaklıktaki Güney Taşırtı mevkiindeki 216 hektarlık bir alana kurulma çalışmaları devam etmektedir. 2. OSB yeni yatırımcılarını beklemektedir (<http://www.erkurum.gov.tr/organize.asp>).

D. Erzurum Palandöken Lojistik Köyü

Erzurum OSB yanında bulunan Palandöken'de kurulmaktadır. Otomobil, kömür, demir, un, tuğla, kiremit, konteyner, seramik, gıda maddesi, su, içecek maddeleri, gübre, askeri taşımalar, yem ve saman taşınması yapılacaktır. Söz konusu lojistik merkez ile Türkiye lojistik sektörüne 437 bin ton taşıma kapasitesi sağlanacak, 276 bin metrekare lojistik alan kazandırılacaktır. Lojistik Merkezi Müdürlüğü Hizmet Binası yapımı tamamlanmıştır. Alt ve üst yapı yapım işi ihalesine çıkılmış, inşaat çalışmalarına başlanmıştır.

Erzurum Palandöken Lojistik Köyü Projesi 05.07.2012 Tarihinde ihalesi Yapılarak 16.10.2012 Tarihinde Elron İnşaat Taahhüt ve Ticaret Limited Şirketi' ile sözleşme yapılarak sonuca bağlanmıştır.

Proje 1. Kısım Yaklaşık Maliyeti	: 34.369.820,55 TL
1. Kısım İhale Bedeli	: 26.171.770,88 TL
Sözleşmeye Göre İş Bitim Tarihi	: 29.07.2013
1. Süre Uzatımı ile İşin Bitim Tarihi	: 31.08.2014

(Süre uzatımı nedenleri: Kamulaştırma sürecinin tamamlanmaması (halen devam ediyor), statik ve mimari projelerin revize edilmesi, zemin etüdünün yeniden yapılması ve zemin iyileştirmelerinin yapılması)

Proje Kurulu Alanı	: 360.000,00 m ²
Proje Kapsamındaki Kapalı Alan Toplamı	: 7.500 m ²
Proje Kapsamındaki Kapalı Kullanım Alan Toplamı	: 12.000 m ²
Proje Kapsamında Yapılacak Olan İşler;	

- Kapalı Alanlar;
  - Loko-Vagon Bakım Atölyesi; (5.750 m² ve Bakım Kanalları)
  - İdari ve Sosyal Tesisler Binası (540 m² B+Z+2 Kat)
  - Lojistik Müdürlüğü Binası (350 m² B+Z+1 Kat)
  - Gözetleme Kulesi ve Rölevi Binası (240 m² Rölevi +Çelik Konstrüksiyon Gözetleme Kulesi)
  - Su Deposu Binası (500 tonluk Su Deposu)
  - Trafo Binası (500KW)
  - Giriş Kontrol Binası
- Beton Kaplamalı Sahalar ve Yollar
  - Yükleme Boşaltma Sahası (34.600 m²)
  - Yüksek Yük Yükleme Rampası (10.500 m²)
  - Müşteri Stok Sahası (62.500 m²) (2. Etap)
  - Ek Depolama ve Manevra Alanı (36.000 m²) (2. Etap)
  - Müşteri Depo ve Konteyner Alanı (15.850 m²) (Dolgu ihale kapsamında, kaplama 2. Etapda)
  - Beton Kaplamalı Yollar (19.000 m²)

➤ Diğer İşler;

- 6.000 m Ø 1000 Yağmursuyu Hattı (Yapı tamamlandı)
- 1.200 m Ø 1000 Dadaşkent Atıksu Hattının Deplasmanın Yapılması (Yapı tamamlandı)
- 1.850 m Çevre İhata Duvarı Yapılması (Devam ediyor)
- 1.300 m Manisa Tipi İhata Yapılması (Devam Ediyor)
- 8.200 m Fore Kazık Yapılması (Yapı Devam Ediyor)
- 320.000 m³ Kazı ve 450.000 m³ Dolgu (Devam Ediyor)

Fili olarak işin %45'i bitmiş durumda olan Palandöken Lojistik Köyünün faaliyete geçmesi ile mevcut durumda yaklaşık 150.000 ton/yıl olan taşıma miktarının 350.000 ton /yıl olması hedeflenmektedir. Lojistik köyden kömür, demir, un, konteyner. Seramik, gıda maddesi, yem ve askeri taşımacılık yapılacaktır.

Tablo 1: Erzurum Palandöken Lojistik Merkezi 1. Etap Yapılan İşler

Sıra no	Grup Kodu	Tanımı	İŞİN KAPSAMI
1	TOPRAK İŞLERİ		Arazinin tesis kotuna getirilmesi için kazı-dolgu işleri tamamlanmıştır.
2	ALTYAPI		Genel saha yağmur suyu, içme suyu ve pis su altyapısı yapılmıştır.
3	Yüksek yük rampası		15.000 m ² yüksek yük yükleme rampası yapılmıştır.
4	Konteyner stok sahası		45.000 m ² Beton saha yapılmıştır.
5	Trafik tesisler binası		900 m ² inşaat alanı bulunan idari bina yapılmıştır.
7	Loko –Vagon Atölye binası		5500 m ² oturma alanlı bakım ve tamir atölyesi yapıldı
8	Gözetleme Kulesi		Beton saha işletme faaliyetlerinin takibi için gözetleme kulesi yapıldı.
9	Çevre ihata, saha aydınlatma, kamera sistemleri, yangın hidrantı.		Tesis güvenliği için çevre ihata, saha aydınlatma, saha cctv kamera sistemleri kurulmuş, yangın önleme için saha hidrantları ve su deposu yapılmıştır.

Tablo 2: Erzurum Palandöken Lojistik Merkezi 2. Etap Yapılacak İşler (İnşaat)

Sıra no	Grup Kodu	Tanımı	İŞİN KAPSAMI
1	A.1	SAHA YAPILARI	120.000 m ² Beton saha
2	A.2	ÜSTGEÇİT VE OSB YOL BAĞLANTISI	350 mt. yol; 200 köprü Yaklaşma yolu; 30 mt. açıklıklı karayolu Üstgeçit.
3	A.3	MESCİT VE ŞADIRVAN	225 m ² Oturma alanı olan 150 kişilik cami ve şadırvan.
4	A.4	GİRİŞ KONTROL YAPISI	Bekçi kulübesi 10-15 m ²

Sıra no	Grup Kodu	Tanımı	İŞİN KAPSAMI
5	A.5	MSB PROTOKOLÜ KAPSAMINDA YAPILACAK İŞLER	Hava meydan komutanlığına yeni tel çit, aydınlatma ve nöbetçi kulübesi (2ad.) ve nizamiye binası 2ad.
7	A.7	BOŞALTMA ÇUKURU	5000 m2 kuru yük boşaltma çukuru
8	A.8	İHATA	1100 mt istinat duvarı ve profil ihata
9	A.09	GÜMRÜKLÜ SAHA	15.000 m2 açık alanlı gümrüklü saha oluşturulacaktır.
10	D	DEMİRYOLU ÜSTYAPISI	9850 mt konvansiyonel, 2475 mt. betona ankrajlı yol, 38 adet makas

3. ERZURUM'DA LOJİSTİK MERKEZ TALEP ANKET UYGULAMASI

Erzurum'da Lojistik Merkeze olan talebin incelenmesinde öncelikle “mevcut talebin karşılanma şekli” değerlendirilecek sonraki aşamada ise “geleceğe ilişkin beklentiler” ortaya konulacaktır.

Haziran 2016 ayı içerisinde “lojistik hizmet sağlayıcılar” ve “lojistik hizmet alanlar” için iki ayrı anket formu kullanılarak bire bir görüşme yöntemi ile verilerin toplanılması yoluna gidilmiştir. Lojistik hizmet sağlayıcılardan 28, lojistik hizmet alanlardan ise 46 işletme anketlere cevap vermiştir. Bu durumda, toplamda 74 işletme ile görüşme yapılmıştır.

A Ankete Katılan İşletmelerin Profili

Mevcut talebin karşılanma şekli “lojistik hizmet alan işletmeler” ve “lojistik hizmet veren işletmeler” olarak iki ayrı çerçevede incelenecektir. Lojistik hizmet alan işletmeler ağırlıkla üretici firmalar olup lojistik hizmet verenler ise karayolu nakliyesi ile iştigal eden firmalardır.

aa. Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Profili

Ankete katılan işletmelerin sayıları genelleştirme konusunda bir takım kısıtlar yaratsa da, gözlemlerimize de dayanarak Erzurum'da faaliyet gösteren lojistik hizmet alan işletmelerin cirolarının ve buna bağlı olarak lojistik maliyetlerinin düşük olduğu yorumu yapılabilir. Ankete katılan işletmelerin % 73,92'nin ithalat yaptığı, ihracat yapanların ise daha düşük olduğu da (%26,08) belirlenmiştir. Hizmet alacak işletmelerin büyük çoğunluğunun (%57,82) Lojistik köy hakkında bilgisinin olmadığı görülmektedir. Erzurum'daki işletmelerin önemli kısmının ihracat ve ithalat yapmadığı saptanmıştır.

Tablo – 3: Ankete Katılan Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Ciro ve Lojistik Maliyetleri

Erzurum Palandöken Lojistik Köy Bilinirliği	s	%
Evet	19	42,18
Hayır	27	57,82
Ciro (2015)	s	%
1.000.001-5.000.000 TL	16	34,78
5.000.001-10.000.000 TL	7	15,21
15.000.001-20.000.000 TL	11	23,91
20.000.001 TL Üzeri	12	26,10
Lojistik (Nakliye ve Depolama) Maliyetleri (Yıllık)	s	%
50-100.000 TL	20	43,47

100.001-250.000 TL	12	26,08
250.001-500.000 TL	4	8,69
500.000 TL Üzeri	10	21,76
İhracat Yapma Durumu	s	%
Evet	12	26,08
Hayır	34	73,92
İthalat Yapma Durumu	s	%
Evet	8	17,39
Hayır	38	82,61

ab. Lojistik Hizmet Veren İşletmelerin Profili

Ankete katılan lojistik hizmet sağlayan işletmelerin cirolarının 10.000.000 TL'yi aşmadığı (%80,76) ve K1 belgesine (yurt içi eşya taşıma belgesi) sahip olma (%26,93) toplam belge sahipliklerinin içerisinde en yüksek oranda olduğu görülmektedir (Tablo 4). Diğer taraftan, ankete katılan işletmelerin Uluslararası Nakliyeciler Derneğine (UND) üyeliklerin oranının da (% 7,69) düşük olduğu tespit edilmiştir.

Ankete katılan işletmelerin sayıları genelleştirme konusunda bir takım kısıtlar yaratsa da, gözlemlere de dayanarak Erzurum'da faaliyet gösteren lojistik hizmet veren işletmelerin cirolarının düşük olduğu ve yoğunlukla yurt içi pazarda faaliyet gösterdiği yorumu yapılabilir.

Çalıştırdıkları personelin eğitimi açısından yapılan değerlendirme sonucunda ise Lise mezunu ve altı çalışanların yoğunlukla (% 75,47) bu tür işletmelerde istihdam edildiği sonucuna varılmıştır.

Lojistik köyde hizmet verecek işletmelerin büyük kısmının Palandöken Lojistik Köyünden haberleri olmasına rağmen, %80,77'sinin yeterli büyüklükte olmadıkları nedeniyle kurulacak Lojistik köyde yer almak istemediklerini ifade etmişlerdir.

Lojistik işletmelerinin kullandıkları bilişim sistemi açısından çoğu (%26,82'si) barkod kullanmakta ve halihazırda işletmelerin büyük bir kısmı (20,37'si) gıda sektörüne hizmet vermektedir.

Tablo - 4. Ankete Katılan Lojistik Hizmet Verenlerin Profili

Erzurum Palandöken Lojistik Köy Bilinirliği	S	%
Evet	16	61,53
Hayır	10	38,47
Lojistik Köyde Yer Almak İster misiniz?	S	%
Evet	5	19,23
Hayır	21	80,77
Yer Almak İstememenizin nedeni nedir?	S	%
Maliyetleri Azaltacağını Düşünmüyorum	6	28,57
Potansiyel Büyüklükte Değilim	5	23,81
Büyük Sevkiyat Yapmıyorum	5	23,81
Uygun Depolama Alanına sahip Değilim	5	23,81
Yer Almak İsterseniz Nasıl?	S	%
İdari Bina	6	

Depo	8	
Araç (Tır) Parkı	6	
Konteynır Parkı	1	
Ciro	S	%
50-1.000.000 TL	5	19,23
1.000.001-5.000.000 TL	10	38,46
5.000.001-10.000.000 TL	6	23,07
15.000.001-20.000.000 TL	2	7,69
20.000.001 TL Üzeri	3	11,55
Sahip Olunan Belgeler	S	%
R1 belgesi	2	7,69
C2 belgesi	2	7,69
G1 belgesi	6	23,08
K1 belgesi	7	26,93
K2 belgesi	5	19,24
L2 belgesi	1	3,84
N2 belgesi	2	7,69
Diğer	1	3,84
Üye Olunan Mesleki Dernekler	S	%
Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND)	2	7,69
Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenler Derneği (UTGKAD)	2	7,69
Türkiye Nakliyeciler Derneği (TND)	6	23,07
Diğer	16	61,55
Personelin Eğitim Durumu	S	%
Üniversite ve yüksekokul mezunu	98	23,33
Lise ve meslek lisesi mezunu	162	38,57
İlköğretim mezunu ve altı	155	36,90
Lojistik Bölüm Mezunu	5	1,20
Firmaların Kullandığı Bilişim Teknolojileri	S	%
ERP (Kurumsal Kaynak Planlama)	7	17,07
GPS (Küresel Yer Tanımlama Sistemi)	9	21,95
Barkod	11	26,82
WMS (Depo Yönetim Sistemi)	6	14,63
TMS (Taşımacılık Yönetim Sistemi)	8	19,53
Hizmet Verdiğiniz Sektörler	S	%
Gıda Sektör	11	20,37
Çimento ve İnşaat Malzemeleri Sektörü	6	11,11
İlaç ve Tıbbi Ürünler Sektörü	3	5,55
Elektronik ve Bilişim Sektörü	7	12,97
Tekstil ve Hazır giyim sektörü	5	9,25
Makine ve imalat sektörü	4	7,42
Tarım sektörü	4	7,42

Ayakkabıcılık sektörü	3	5,55
Perakende sektörü	6	11,11
Mobilya sektörü	5	9,25

B. Mevcut Talebin Karşılama şekli

Mevcut talebin karşılanma şekli “lojistik hizmet alan işletmeler” ve “lojistik hizmet veren işletmeler” olarak iki ayrı çerçevede incelenecektir.

ba. Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Değerlendirilmesi

Ankete katılan lojistik hizmet alan işletmelerin % 52,18’in lojistik departmanının olmadığı ancak kendilerine ait depolarının olduğu (%84,78) görülmektedir. Diğer taraftan, bu tür işletmeler rafsız depo tipini (% 28,20) yoğunlukla kullanmaktadırlar (Tablo 5). Lojistik hizmet alan işletmelerin nakliye fonksiyonu kapsamında dış kaynak kullanımı gerçekleştirmekte (% 52,18) oldukları görülmektedir (Tablo 6).

Tablo - 5. Ankete Katılan Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Lojistik Departmanı ve Depo Sahipliği

Lojistik Departmanı Varlığı	S	%
Yok	24	52,18
Var	22	47,82
Depo Sahipliği	S	%
Evet	39	84,78
Hayır	7	15,22
Depoların Tipi	S	%
Rafsız satıl depo (rafsız depo)	11	28,20
Açık depo (Arazi deposu)	9	23,07
Silo (hububat, bakliyat depoları gibi)	5	12,82
Soğuk hava deposu	4	10,27
Yüksek raflı depo	5	12,82
Alçak raflı satıl depo	5	12,82

Tablo 6. Ankete Katılan Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Nakliye Fonksiyonunu Yaptırma Biçimleri

	S	%
Nakliye kendi eleman, taşıt ve ekipmanlarımızla yapıyoruz	22	47,82
Sürekli çalıştığımız nakliyeciyi yok. Her ihtiyaç olduğunda piyasadan kamyon veya gerekli araçları temin ederek naklettiriyoruz	11	23,92
Sürekli çalıştığımız birkaç firma var, ihtiyaç olduğunda bunlar arasından seçim yapıp bu firmalara malımızı taşıttırıyoruz	8	17,39
Anlaştığımız bir lojistik firması tüm nakliye işlerimizi gerçekleştiriyor	5	10,87

Ankete katılan lojistik hizmet alan işletmelerin yurt içi sevkiyatlarını/tedariklerini karayolu ile yaptıkları ve ağırlıklı parça yük bazında çalıştıkları gözlenmektedir (Tablo – 7).

Tablo – 7. Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Kullandıkları Ulaştırma Alanları

Ulaştırma Alanları	S	%	Toplam ton
Karayolu	24	92,30	650.000
Demiryolu taşımacılığı	2	7,70	100.000
Havayolu taşımacılığı	0	0	-
Kombine taşımacılık	0	0	-

Ankete katılan lojistik hizmet alan işletmelere çeşitli lojistik değişkenlerini “sorunla karşılaşma sıklığı” (Tablo 8). “Depo/antrepo maliyetlerinin yüksekliği (ortalama=3,93)”, “Hasarlı /eksik teslimat yapılması (ortalama=3,91)” değişkenleri en sık karşılaşılan sorunlar olarak ortaya konulmuştur.

Ulaştırma altyapısının yetersizliği değişkeninin “sorunla karşılaşma sıklığı” çok düşük değere sahip olması (3,24) önemli bir bulgu olarak saptanmıştır. Her ne kadar, Erzurum ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kapsamında ulaştırma altyapısı anlamında önemli eksiklikler olsa da, işletmelerin çok ileri lojistik beklentilerinin olmaması mevcut altyapının olumlu algılanmasını sağlamaktadır.

Tablo - 8. Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Lojistik Sorunları Değerlendirmesi

	Sorunla Karşılaşma Sıklığı* (Ortalama)
Zamanında teslimat yapılamaması	3,67
Hasarlı /eksik teslimat yapılması	3,91
Zamanında uygun araç temin edilememesi	3,14
Dokümantasyonun hatalı ve eksik olması	3,27
Nakliye Maliyetinin Yüksekliği	3,88
Gerçek zamanlı bilgi paylaşımı / entegrasyonun sağlanamaması	3,67
Bilgili ve deneyimli personel çalıştırılmaması	3,74
Nakliye kaynaklı çevre kirliliği ve kent içi trafik sorunları	3,71
Depo/antrepo maliyetlerinin yüksekliği	3,93
Entegre lojistik hizmeti (taşıma, depolama, gümrük, sigorta vb.) sağlayan lojistik firma bulma zorluğu	3,52
	* 1=az; 5=çok

Tablo - 9. Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Lojistik Altyapı Sorunları Değerlendirmesi

	Sorunla Karşılaşma Sıklığı* (Ortalama)
Karayolu taşımacılık altyapısı	3,24
Kent içi trafik sorunları	3,17
Havayolu taşımacılığı altyapısı	3,28
Demiryolu taşımacılığı altyapısı	3,46
Lojistik köy/merkez olmaması	3,72
Gümrükleme işlemleri	3,32
Depolama	3,50
Antrepo	3,45
	* 1=az; 5=çok

bb. Lojistik Hizmet Veren İşletmelerin Değerlendirilmesi

Lojistik hizmet veren 26 işletmenin en çok çalıştığı sektörler ise; gıda sektörü (%34,61), elektronik ve bilişim sektörü (%26,92) ve perakende sektörü (%23,07) olarak sıralanmaktadır (Tablo 10).

Tablo - 10. Lojistik Hizmet Veren İşletmelerin Çalıştıkları Sektörler

Sektörler	S	%
Makine İmalat Sektörü	3	11,53
Otomotiv/yedek parça imalat sektörü	3	11,53
Elektronik ve bilişim sektörü	7	26,92
Gıda sektörü	9	34,61
Tarım ürünleri sektörü	2	7,69
Tekstil sektörü	3	11,53
Ayakkabıcılık sektörü	2	7,69
Çimento ve inşaat malzemeleri sektörü	4	15,38
İlaç ve tıbbi ürünler sektörü	2	7,69
Perakende sektörü	6	23,07
Maden sektörü	2	7,69
Metal Sektörü	3	11,53

Lojistik hizmet veren işletmeler sahip oldukları araçlar açısından incelendiğinde ise en çok kamyon (160 adet) ve kamyonet (70) sahip oldukları gözlenmektedir (Tablo 11).

Tablo - 11. Lojistik Hizmet Veren İşletmelerin Sahip Oldukları Araç Tipleri

Araç Tipleri	Toplam Adet
Çekici	62
Yan römork	51
Kamyon	160
Kamyonet	70
Panelvan	32
Forklift	48

Ankete katılan lojistik hizmet alan işletmelerin yurt içi sevkiyatlarını/tedariklerini karayolu ile yaptıkları gözlenmektedir (Tablo 12).

Tablo - 12. Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Sevkiyatları

Yük Gönderirken kullanılan Yol	S	%
Karayolu	43	93,47
Havayolu	2	4,34
Demiryolu	1	2,19
Çoklu taşımacılık	-	
Yük Çekerken Kullanılan Yol	S	%
Karayolu	40	86,95
Havayolu	2	4,36
Demiryolu	4	8,69
Çoklu taşımacılık	-	

C. Geleceğe İlişkin Beklentiler

Geleceğe ilişkin beklentiler anket sonuçları doğrultusunda öncelikle lojistik hizmet alan ve lojistik hizmet veren işletmeler çerçevesinde ele alınacaktır. En son olarak da, Erzurum'da yapılan anketin içerik analizi yöntemi ile bütünleştirilen sonuçlar ortaya konulacaktır.

ca. Lojistik Hizmet Alan İşletmelerin Değerlendirilmesi

Lojistik hizmet alan işletmelere Erzurum'da kurulacak olan lojistik merkez hakkında daha önceden bilgilerinin olup olmadığı sorulmuş ve % 41,31'inin (19 işletme) kurulacak olan bu merkeze ilişkin bilgi sahibi olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 13).

Tablo - 13. Erzurum'da Kurulacak Olan Lojistik Merkez/Kara Limanı Hakkında Bilgi Sahibi Olma

Bilgin;	S	%
Var	19	41,31
Yok	27	58,69

Bu sonuç, kurulacak olan merkezin henüz potansiyel kullanıcıları tarafından bilinmediğini ve bu çerçevede de tanıtım faaliyetlerinin proje sürecinde başlamasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Katılımcılara, “hangi lojistik faaliyetlerinizi kurulacak olan lojistik merkezdeki lojistik firmalarına yaptırmayı düşünürsünüz” sorusu da sorulmuş ve Tablo 14’de yer alan sonuçlar elde edilmiştir. Merkezin potansiyel müşterilerinin öncelikli beklentisinin “karayolu taşımacılığı” olduğu, bunu “demiryolu taşımacılığının” izlediği gözlenmektedir. Depolama, dağıtım, paketleme gibi diğer lojistik faaliyetler ise beklentiler içerisine dahil edilmiştir.

Tablo - 14. Lojistik Merkez/Kara Limanından Beklenen Hizmetler

Hizmetler;	S	%
Depolama	9	19,56
Dağıtım	13	28,26
Karayolu Taşımacılığı	32	69,56
Demiryolu Taşımacılığı	10	21,73
Havayolu Taşımacılığı	4	8,69
Konteyner Elleçleme	6	13,04
Paketleme ve Katma Değerli Hizmetler	4	8,69

cb. Lojistik Hizmet Veren İşletmelerin Değerlendirilmesi

Katılımcıların, % 80,76’i Erzurum’da kurulacak olan bir lojistik merkeze katılacaklarını beyan etmişlerdir. Katılacağını belirten işletmeler ise toplam olarak 8.000 m² depo, 3.000 m²’de araç parkı ihtiyacı içinde olduklarını belirtmişlerdir (Tablo 15ve 16).

Tablo – 15. Erzurum’da Lojistik Merkeze Katılmak İsteyenlerin Dağılımı

	S	%
Evet	21	80,76
Hayır	5	19,24

Tablo - 16. Erzurum’da Lojistik Merkez Nasıl Yer Almak İstersiniz

Katılım Türü	S	%	Toplam m2
İdari Bina	6	28,57	400
Depo	8	38,09	8.000
Araç (Tır) Parkı	6	28,57	3.000
Konteynır Parkı	1	4,77	500

D. Lojistik Merkez Algı Anketi

Erzurum’da faaliyet gösteren lojistik hizmeti alan ve lojistik hizmeti veren yukarıdaki anketlere katılan toplam 74 işletmeye toplam 32 sorudan oluşan anket (Ahmet Gürbüz,, Nurettin Ayaz, Sevgi Kebeci; (2016) Üretim İşletmeleri Yöneticilerinin Lojistik Köy Algıları: Karabük İli Örneği- adlı çalışmadan alınmıştır) uygulanmış ve tablo 2 deki sonuçlar elde edilmiştir.

Sorulara katılıyorum veya katılmıyorum şeklinde cevap verilen bu ankete göre en yüksek katılıyorum şeklinde cevap verilen sorular ve %’leri sırası ile şöyledir (Tablo-17):

1. Lojistik köyler işletmeler arasında işbirliğini geliştirecektir. 95,08

2. Lojistik köyler depolama kolaylığı sağlayacaktır. 95,08
3. Lojistik köyler, ilimizdeki ürünlerin hedef pazarlara güvenli ulaşımını sağlayacaktır. 90,16
4. Lojistik köyler ilimizde istihdam edilen personel sayısını artıracaktır. 90,16
5. Lojistik köyler müşteri memnuniyetini artıracaktır. 90,16
6. Lojistik köyler ilimizdeki vergi gelirlerini artıracaktır. 90,16

Tablo 17. Ankete Katılan İşletmelerin Lojistik Köy Algılarının Belirlenmesine Yönelik Önergeler

Önerme	Katılıyorum %	Katılmıyorum %
Lojistik köyler ilimizde istihdam edilen personel sayısını artıracaktır.	90,16	9,14
Lojistik köyler müşteri memnuniyetini artıracaktır.	90,16	9,14
Lojistik köyler ilimizdeki vergi gelirlerini artıracaktır.	90,16	9,14
Lojistik köyler ihracatı artıracaktır.	81,96	18,04
Lojistik köyler nakliye maliyetlerini düşüreceklerdir.	81,96	18,04
Lojistik köyler karayolundaki trafik yükünü azaltacaktır.	77,04	22,96
Lojistik köyler işletmelere rekabet avantajı sağlayacaktır.	85,24	14,76
Lojistik köyler çevre kirliliğini azaltacaktır.	72,13	27,87
Lojistik köyler demiryolu ulaşımını geliştireceklerdir.	81,96	18,04
Lojistik köyler pazarlara ulaşım maliyetlerini düşüreceklerdir.	80,32	19,68
Lojistik köyler gümrük kolaylığı sağlayacaktır.	77,04	22,96
Lojistik köyler, ürünlerin pazarlamasında avantaj sağlayacaktır.	80,32	19,68
Lojistik köyler, firmaların karlılığını artıracaktır.	80,32	19,68
Lojistik köyler üretim maliyetlerinin düşmesine yardımcı olacaktır.	75,40	24,60
Lojistik köyler yeni pazarlama alanları oluşturacaktır.	78,68	21,32
Lojistik köyler müşterilerle olan ilişkileri geliştirir.	80,32	19,68
Lojistik köyler, ilimizdeki ürünlerin hedef pazarlara güvenli ulaşımını sağlayacaktır.	90,16	9,14
Lojistik köyler, ilimizin dış dünyaya tanıtımını sağlayacaktır.	81,96	18,04
Lojistik köyler, ilimizdeki ürünlerin hedef pazarlara hızlı ulaşımını sağlayacaktır.	86,88	13,12
Lojistik köyler yenilikçiliği artıracaktır.	85,24	14,76
Lojistik köyler bakım-onarım kolaylığı sağlayacaktır.	70,49	29,51
Lojistik köyler depolama kolaylığı sağlayacaktır.	95,08	4,92
Lojistik köyler danışmanlık kolaylığı sağlayacaktır.	77,04	22,96
Lojistik köyler ilimizdeki üretim miktarını artıracaktır.	77,04	22,96
Lojistik köyler, ilimizdeki sanayi dışındaki diğer sektörlerin de gelişimine sinerji oluşturacaktır.	81,96	18,04
Lojistik köyler sigortalama kolaylığı sağlayacaktır.	85,24	14,76
Lojistik köyler girişimciliği teşvik edecektir.	81,96	18,04
Lojistik köyler işletmelerin kurumsallaşmasına yardımcı olacaktır.	88,52	11,48
Lojistik köyler işletmeler arasında işbirliğini geliştireceklerdir.	95,08	4,92

Lojistik köyler yeni üretim alanları oluşturacaktır.	81,96	18,04
Lojistik köyler farklı ilçeler arasında işbirliğini geliştirecektir.	88,52	11,48
Lojistik köyler ildeki altyapının gelişimine destek sağlayacaktır.	83,60	16,40

SONUÇ VE ÖNERİLER

Erzurum Lojistik Köyü projesine ilişkin kamunun rolünün net olarak belirlenmesi projenin planlanan düzeyde ilerlemesi ve gerçekleştirilmesi için büyük önem teşkil etmektedir. Küreselleşen rekabet ortamında özel sektörün etkin faaliyet gösterebileceği yatırım ortamının sağlanması, potansiyel yatırımcıların talep ve beklentilerinin karşılanması amacıyla, temel kamusal hizmetlerin, yeterli, hızlı, etkili ve kaliteli bir biçimde sunumunun sağlanması, özel sektör için günümüz dünyasında rekabet edebilirliğin en etkin şeklidir. Bu bağlamda kamunun otoyollar, demiryolu, elektrik ve diğer altyapı yatırımları gerçekleştirilmesi özel sektör tarafından büyük önem teşkil etmektedir. Bu tür altyapı yatırımları, özel sektörün yatırımlarını kolaylaştırmakta, yatırım planlarını şekillendirmekte, kârlılığını arttırmakta ve sermaye birikimlerine de katkıda bulunmaktadır.

Bugün, hemen bütün dünya ülkelerinde kamunun, altyapı yatırımlarının finansmanında, özel sektörle işbirliği yapması gerektiği ve özel sektörün altyapı yatırımlarının finansmanında daha büyük rol alması gerektiği kabul görmektedir. Bu bakış açısı ile Erzurum ilinin ekonomik ve sosyo-ekonomik gelişmişliğini olumlu yönde etkileyecek olan Erzurum Lojistik Merkezi projesinde kamu finansman desteğinin kullanılması projenin rekabet edebilirliğini ve sürdürülebilirliğini sağlaması için önem teşkil etmektedir.

Bu nedenle kurulmakta olan Erzurum Lojistik Merkezi'nin sahip olması gereken asgari ulaşım alt yapısı olan karayolu, demiryolu (kılçık hatlar dâhil) bağlantısı ve multimodal taşımacılığı destekleyecek demir yolu aktarım istasyonunun kamu finansmanı ile yapılması gerekmektedir. Erzurum lojistik merkezinin yönetim modelinin belirlenmesi proje yatırım modellerine bağlı olarak Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı çatısı altında TCDD'nin lojistik köy uygulaması şeklindedir. Arazi tahsisi ve altyapı yatırımlarının tamamı kamu tarafından yapılmakta olan bu projenin yönetimi de kamu tarafından yapılmaktadır. Özel sektör ise bu oluşumda kullanıcı olarak yer almaktadır.

TCDD'nin mevcut yatırım planları incelendiğinde, Erzurum Lojistik Köyü için, temel altyapı (karayolu, demiryolu, elektrik vd) gereksinimlerinin kamu tarafından yapıldığı ve arazi tahsisinde kamu arazilerinin kullanımında kolaylık sağlanan İhtisas Lojistik Organize Sanayi Bölgesi modeli kullanılabilir modeller arasındadır. Model kapsamında yeni bir tüzel kişiliğin kurulması (müteşebbis heyet) için önerilen kurumlar ise aşağıdaki gibidir.

- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
- Erzurum Valiliği
- Erzurum Büyükşehir Belediyesi,
- Erzurum İl Özel İdaresi
- Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası,
- Erzurum Ticaret Borsası,
- Erzurum Organize Sanayi Bölgeleri

Erzurum lojistik köyü, "Erzurum'un ticari ve transit faaliyetlerine yönelik karayolu ve demiryolu hizmetlerini etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirmek" misyonu ve "Bölgenin uluslararası ve ulusal kombine taşımacılık anlamında hizmet veren lojistik merkezi olma" vizyonu ile kurulmalıdır. Belirlenen vizyonun senaryosu; Erzurum'da, hem dış ticaretin hem de

lojistik farkındalığın artması ile kalkınma ve refahı artırmayı hedeflemelidir. Bu durumda, lojistik köy, hem Erzurum'da yaşayan tüm paydaşlarla bu yapılanmanın kalkınma ve refahı artırma yönlü özelliklerinin iletişimini yapmalı hem de müşteri sayısını artırmak ve sürdürülebilir kılmak için çalışmalar yapmak durumundadır. Bu süreçte, organizasyonu ve yönetimi yapacak olan oluşumun önerilen ana aktörü ise Erzurum Lojistik Platformu olarak değerlendirilmelidir. Yukarıda belirtilen vizyon ve senaryo kapsamında ise aşağıda ana aşamaları belirtilen pazarlama ve satış planlama süreci ortaya konulmuştur. Hedef pazar ve konumlandırma stratejisinin tanımlanması, pazarlama sürecinin en önemli aşmalarından biridir. Bu kapsamda, hangi hedef pazarlara yöneleceği kararı verilmelidir. Erzurum Lojistik Köyünün hedef pazarında öncelikle lojistik işletmeleri bulunmaktadır. Paketleme tesisleri, toptancılık yapan ticari işletmeler ve sanayi işletmeleri de (özellikle depo/antrepo işletmeciliği konularında) hedef pazar içerisinde değerlendirilmelidir. Lojistik köy, öncelikle şehrin ve bölgenin işletmelerine yönelmelidir. Ancak, tamamıyla bu tür işletmelere yönelik bir satış ve pazarlama çalışmasının yapılması çeşitliği azaltabilir. Ayrıca yapılan anket çalışmasında da Lojistik Köyünü sürükleyip götürecek işletme sayısının ve kapasitesinin yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye çapında faaliyet gösteren büyük işletmelere yönelik çabaların da gösterilmesi faydalı olacaktır. Uluslararası işletmeler de özellikle Asya ticareti bağlamında hedef pazarlar içine dâhil edilebilir. Erzurum Lojistik Köyü'nün ipek yolu üzerinde olması nedeniyle konumlandırma stratejisinin "Bölgenin Asya'ya Açılan Kapısı" şeklinde belirlenmesi faydalı olacaktır. Özellikle kurulacak olan Erzurum Lojistik Köyü Platformu ve Türkiye genelinde tanınan kişilerinde bu süreçte yer alması sağlanarak, Erzurum Lojistik Köyünün bir lojistik merkez olma yolunda önemli potansiyele sahip olduğu vurgulanmalıdır.

Farkındalığın artırılmasına yönelik yapılacak olan tutundurma faaliyetleri planında yer alması önerilen tutundurma araçları şunlar olabilir;

- Web sayfası oluşturulması; Erzurum lojistik sektörünü ve lojistik merkezinin tanıtımını yapacak olan web sayfasının yapılması gerekmektedir.

- Tanıtım broşürü hazırlanması; Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanacak olan bir tanıtım broşürün Erzurum'un lojistik potansiyeli üzerine vurgu yapması faydalı olacaktır.

- Bülten haberler; Lojistik sektörü ile ilgili dergi vb yayınlara demeç verilmesi Erzurum dışında potansiyel yatırımcılara ulaşılmasında etkin bir araç olacaktır.

- Görsel ve işitsel medyanın kullanılması; yerel ekonomik aktörlerin lojistik merkeze ilişkin haber demeçler vererek kamuoyunda farkındalık oluşturulması.

- Asya ülkeleri fuarlarına katılım; Erzurum lojistik merkezi için potansiyel yatırımcı veya kullanıcı olarak görülen Azerbaycan, Gürcistan, Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Afganistan, Irak ve İran'da yapılacak olan fuar organizasyonlarına katılım ve stant açılması.

- Lojistik temalı konferans düzenlenmesi; Erzurum lojistik sektörünün tanıtımı amacıyla bir konferans düzenlenmesi ve burada Erzurum lojistik merkezi hakkında farkındalık yaratılması. Ayrıca Türkiye'de her yıl farklı illerde düzenlenen lojistik temalı konferanslara Atatürk Üniversitesi de katılmalıdır. Bu organizasyon, Türkiye'deki akademisyen ve uygulamacılar dışında yurt dışındaki birçok ilgili tarafında katılımını sağlayacak ve Erzurum'un lojistik yönlü farkındalığının artmasına neden olacaktır.

- Dış ticaret ve lojistik fuar organizasyonu; bölgesel olarak bir lojistik fuarının lojistik konferansı ile paralel olarak Erzurum'da düzenlenmesinin sağlanması.

- Platform ziyaret organizasyonları; Bölgede bulunan illerin (Erzincan, Bayburt, Ağrı, Ardahan, Kars ve Van vb.) OSB ve STK'larına Erzurum Lojistik Platformunun oluşturacağı ekiplerin ziyaret etmesi lojistik olgusuna vurgu yapması açısından önemli olacaktır.

TRAl Bölgesi'nin (Erzurum-Erzincan) ekonomik ve sosyo-ekonomik gelişmesi için desteklenecek sektörler içinde lojistik sektörü de yer almaktadır. Lojistiğin, bölge kalkınmasında stratejik bir kaldıraç etkisi yaratması ancak bölgesel ve yerel bir lojistik toplama ve dağıtım üssü olmasına bağlıdır.

Erzurum'da lojistik sektörünün gelişerek bölgenin ve komşu illerin ekonomik gelişmesine destek olması, bölgeden geçecek yerel ve bölgesel yüklerin intermodal taşıma fırsatına kavuşması mümkün olacaktır. Kurulması öngörülen Erzurum Palandöken Lojistik Köyü, bölgesel-yerel bir merkez olarak işlev görecektir. Bunun yanı sıra mevcut durumda olduğu gibi kurulması planlanan Erzurum lojistik köyünde uluslararası ve ulusal dağıtım yapılması sahip olacağı taşıma modları (karayolu - demiryolu) ve gümrük hizmet alt yapısı ile söz konusu olacaktır.

Erzurum'un mevcut dış ticaret verileri ve geleceğe yönelik projeksiyonlar (DAP Projesi) hesaba katıldığında, ilerleyen dönemde artan talebe paralel olarak İlde Lojistik İhtisas Bölgesi kurulması da hedeflenebilir. Erzurum mevcut demiryolu yük kullanım durumu ve potansiyeli değerlendirildiğinde, TCDD Lojistik Köyü kurulması için yeterli talep (yük miktarı) bulunmaktadır.

Erzurum Palandöken Lojistik Köyünün Organize Sanayi Bölgesi ile iç içe olması lojistik merkezin en önemli kullanıcıları OSB'de faaliyet gösteren sanayi kuruluşları ve bu firmalara hizmet vermekte olan lojistik firmaları olacaktır. Bu neden ile OSB'de yeni yatırım yapacak firmalar için de önemli bir avantaj sağlanmış olunacaktır.

KAYNAKLAR

- Aydın, Mustafa Emre (2012); TRAl Düzey 2 Bölgesi Ulaşım Ve Lojistik Altyapısının Değerlendirilmesi, Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA).
- Bayram, Bahri (2014), Lojistik Köy Uygulaması, Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulu.
- Cardebring, P. W. ve Warnecke, C., (1995), Combi-Terminal and Intermodal Freight Centre Development: An Assessment.
- Council of Supply Chain Management Professionals, "Supply Chain Management Terms and Glossary", Updates: February 2010.
- Çelik, Fazıl, (2013) "Doğu Karadeniz Demiryolu Bağlantısı Nereden Sağlanmalıdır?", KTÜ.
- Ekonomi Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname
- Gürbüz, Ahmet; Ayaz, Nurettin; Kebeci, Sevgi; (2016) Üretim İşletmeleri Yöneticilerinin Lojistik Köy Algıları: Karabük İli Örneği, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 2, 1-19.
- [http. www.tuik.gov.tr/](http://www.tuik.gov.tr/), 11.05.2016
- <http://cscmp.org/digital/glossary/glossary.asp>, 02.04.2016
- <http://www.erkurum.gov.tr/organize.asp> 09.06.2016
- Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM), (2012). 2012 Yılı Global Projeler Detayı.
- Laitio K., Perala H., (2004), NeLoc, Summary of Activities and Results of The NeLoc Project, Center For Maritime Studies, University of Turku.
- Müstakil İşadamları Derneği, (2014), İstanbul Lojistik Sektör Analizi Raporu, İstanbul.
- Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kararname
- Weisbord, G. (2008) Models To Predict The Economic Development Impact Of Transportation Projects: Historical Experience And New Applications, Annals Of Regional Science, Volume 42, Number 3, Pages 519-543.

YEREL KALKINMANIN YENİ BİR KURUMSAL YÜZÜ: YATIRIM DESTEK OFİSLERİ

A NEW CORPORATE FACILITY OF LOCAL DEVELOPMENT: INVESTMENT SUPPORT OFFICES

Rasim AKPINAR¹

ÖZET: Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde ivme kazanan bölgesel kalkınma çalışmaları kapsamında 2006 tarihinde kalkınma ajansları iki pilot bölgede kurulmuş ve 2009 tarihinde 26 Düzey 2 bölgesinde kuruluş süreçleri tamamlanmıştır. Ancak; kalkınma ajansları, Türkiye'de gündeme geldiğinden bu yana ayrılıkçı bölgecilik ideolojilerini tahrik edecek, ülkede federalizme götüreceği bir yapı olacak düşünceleriyle ağırlıklı olarak politik veçhesiyle tartışılmış olup; kalkınma ajanslarının yasal statüsü, organlarının yapısı, hedeflerine nasıl ulaşabileceği, mali ve insan kaynakları gibi daha çok işlevselliğine yönelik teknik boyutla birlikte analiz pek yapılamamıştır. Bu durum kalkınma ajanslarının, kuruluşlarından bu yana bir türlü istenilen düzeyde hizmet sunamamasına ve sorunlarının kronikleşmeye başlamasına yol açmıştır. Örneğin; yerelde iş ortamının iyileştirilmesi, yerele sermaye çekilmesi ve yerelin promosyonu gibi işlevleri yüklenmiş il bazında örgütlenen yatırım destek ofisleri bu haliyle önemli sorunlar yaşamaktadır. Bu çalışmada, iki pilot kalkınma ajansından biri olan İzmir Kalkınma Ajansının yatırım destek ofisi ile Zafer Kalkınma Ajansının yatırım destek ofisleri üzerine odaklanılmış olup; sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan çıkan bulguların ileride siyasa belirleyicilere yön göstermesi amaç edinilmiştir.

Anahtar sözcükler: Yerel Kalkınma, kalkınma ajansları, yatırım destek ofisleri, İzmir Kalkınma Ajansı, Zafer Kalkınma Ajansı.

ABSTRACT: As part of the regional development efforts that have gained momentum in the harmonization process of the European Union, development agencies were established in 2006 in two pilot regions and in 2009 the establishment process was completed in 26 NUTS II regions. But; Development agencies have been discussed politically with predominantly thinkers who will drive federalism in the country, which will provoke the ideologies of separatist regionalism since its day in Turkey; Analysis of the development agencies' legal status, structure of their organs, how they can reach their goals, financial and human resources, as well as the technical dimension for more functionality have not been done much. This has led to the fact that development agencies have not been able to provide any kind of service at any level since their establishment and that their problems have become chronic. For example; The provincial investment support offices, which have functions such as local improvement of the business environment, local capital withdrawal and local promotion, are experiencing significant problems. In this study, the investment support office of İzmir Development Agency which is one of the two pilot development agencies and the investment support offices of Zafer Development Agency are focused. Qualitative research method is used in social sciences. It is aimed that the findings that have not been worked before will be directed to the policy makers in the future.

Keywords: Local Development, Development Agencies, Investment Support Offices, İzmir Development Agency, Zafer Development Agency.

---

¹ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Manisa, e-posta:rasimakpinar@gmail.com

GİRİŞ

Türkiye'deki kalkınma yaklaşımı uzun yıllar yukarıdan aşağıya (*top-down*) uygulanan büyük ölçekli kamu yatırımları, teşvik politikaları gibi geleneksel bölgesel kalkınma politikası araçlarına dayalı olmuştur. Ancak dünyadaki kalkınma yaklaşımına bakıldığında yukarıdan-aşağıya politika araçlarının yanı sıra aşağıdan yukarıya (*down-top*) uygulanan yeni nesil bölgesel politikaların da mevcut olduğunu görüyoruz. Bu yeni nesil bölgesel kalkınma politika araçlarından biri şüphesiz kalkınma ajansları olmuştur. Yeni nesil bölgesel kalkınma politikalarında amaç bölgesel kalkınmaya yönelik uygulamaların geliştirilmesinde tek bir kurumun ve bununla birlikte tek bir standart yöntemin geçerli olmaması; çok boyutlu ve çok katılımlı bir süreci içermesidir.

Ülkemiz yeni nesil bölgesel kalkınma yaklaşımlarından kalkınma ajansları modelini 2006 yılında 5449 sayılı Kanun ile yaşama geçirmiştir. Kanunun genel gerekçesinde, kalkınma ajanslarından beklenen faydalar şu şekilde özetlenmiştir:

- ✓ Yerel-bölgesel potansiyeli, dinamikleri ve özgünlükleri ortaya çıkararak bunları en iyi şekilde değerlendirip, planlamak.
- ✓ Potansiyeli ve dinamikleri rekabetçi, katılımcı, esnek, aksiyona dayalı bir yaklaşımla harekete geçirme ve ulusal, uluslararası pazarlarda ekonomik, sosyal, kültürel birer değer haline dönüştürmek.
- ✓ Bütün kurum, kuruluş ve şahıslara sağladığı idari, mali, teknik desteklerle başta girişimciler olmak üzere bütün kesimlerde bir kalkınma bilinci ve ivmesi oluşturmak.
- ✓ Yenilikçi, rekabete dayalı kaynak tahsisi mekanizması, etkin izleme ve değerlendirme işlevleri ile kalkınma planları, bölgesel gelişme planları ve programların uygulama kapasitesini geliştirmek.
- ✓ Hem ulusal, hem de bölgesel yerel düzeyde, başta istihdam ve gelir olmak üzere ekonomik ve sosyal göstergelerin iyileştirilmesine, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılmasına ve dolayısıyla ülkenin genel refah ve istikrarına olumlu katkılar sağlamak.

Ülkemizde 26 kalkınma ajansı faaliyet göstermektedir. Ajansın temel organlarından biri, yatırım destek ofisleridir(YDO). Yatırım destek ofisleri ajansın faaliyet gösterdiği bölgenin her ilinde kurulmuştur. Dolayısıyla 81 adet yatırım destek ofisi faaliyet göstermektedir. Yatırım Destek Ofisleri yeni yatırımlar için gerekli idari işlemlerin mevzuat çerçevesinde gerçekleştirilmesine katkı sağlayan, yerli ve yabancı yatırımcılara danışmanlık hizmeti veren, bölgenin yatırım olanaklarını tanıtmak ve bilinirliğini artırmak için yurtiçi ve yurtdışında çeşitli faaliyetlerde bulunarak bölgeye yatırımcı çekmeye çalışan ofisler olarak tasarlanmıştır.

1. YEREL KALKINMANIN BİR ARACI OLARAK YATIRIM DESTEK OFİSLERİ

Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği tarafından yapılan bir çalışmaya göre; yerel ve bölgesel kalkınmada temel araçlar şu şekilde kategorize edilmiştir:

Stratejik planlama, bölgesel kalkınma planları, teşvik politikaları gibi ekonomik kalkınmada yönetim araçları; inkübatörler, kongre merkezleri, serbest ticaret bölgeleri gibi altyapı araçları; risk sermayesi, mikro kredi gibi finansal araçlar; kümelenme, girişimciliğin desteklenmesi gibi içsel potansiyeli harekete geçirici araçlar; danışmanlık, toplam kalite yönetimi, tek durak ofisleri gibi girişimciye dönük hizmetler olmak üzere beş temel başlıkta

sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada tek durak ofislerinin girişimciye dönük hizmetler kategorisinde yer almış olması dikkate değer bir husustur (Akpınar, 2004:83).

"Tek Durak Ofisler" (*one stop shops*), kamu hizmetlerinin tek bir noktadan ve hizmetten yararlanacakların tercihleri doğrultusunda sunulmasını ifade eden bir kavramdır. Yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamında yatırımcılara izin kolaylığı sağlayan "Tek Durak Ofisler", yatırım öncesi ve yatırım döneminde işletme ruhsatı verilene kadar yatırımcı adına izin ve onayları takip eden ve sonuçlandıran bir kurumdur.

"Tek Durak Ofisler" in temel amaçları şu şekildedir:

- ✓ vatandaşlar ve girişimciler nezdinde kamu yönetimi imajını düzeltmek,
- ✓ kamu yönetiminin her aşamasında ve her işleminde tasarruf sağlamak adına etkinlik ve verimlilik kavramlarına önem vermek,
- ✓ iş ortamını iyileştirerek ekonomiyi güçlendirmektir (Kubicek, 2000:1-36).

Bugün gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkelere çekmek için büyük bir çaba sarf etmekte olduğu bir gerçektir. Zira; doğrudan yabancı yatırımlar, ulusal ekonomilerin küresel düzeyde rekabet edebilen bir ekonomiye dönüşümü için kilit bir öneme sahiptir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı'nın dünya yatırım raporunda doğrudan sermaye yatırımların etkilerini 5 ana grupta toplamıştır (Arıman,2001,128):

- ✓ Mali kaynakların ve yatırımların artırılması
- ✓ Teknolojik imkanların geliştirilmesi
- ✓ İhracat imkanlarının artırılması
- ✓ İşgücü becerisinin geliştirilmesi
- ✓ Çevre koruma konusunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının genelde gittikleri ülkelere pozitif katkıda bulunmaları.

Dünya Bankası'nın "2017 İş Ortamı Raporu"nda iş yapma kolaylığı endeksine göre; 190 ülke arasında Türkiye 69. sırada yer aldığı (World Bank, 2017:7); Merkez Bankası'nın ödemeler dengesi istatistiklerine göre özel yatırımların GSYH içindeki payının yüzde 15 olduğu; uluslararası doğrudan yatırım girişinin ise 10 milyar dolar olduğu görülmektedir (Merkez Bankası, 2017). Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye çekme, iş ortamı iklimi gibi göstergelerinde gerilerde yer aldığını söylemek mümkündür.

İş ve yatırım ortamına ilişkin sorunlardan bürokratik süreçler, hukuki süreçler ve yatırım yeriyle ilgili olanlar öne çıkmaktadır. Bu sorunların daha etkin bir koordinasyonla çözülmesinin, yatırıma ilişkin belirsizlikleri azaltarak gerek yerli gerek doğrudan yabancı yatırımları kolaylaştıracağı düşünülmektedir (Kalkınma Bakanlığı,2015a:v).

İş ortamının yerelde iyileştirilmesi, yerelde yatırımcının desteklenmesi amacıyla dünyada kalkınma ajanslarının kurulduğunu görüyoruz. Kurulu oldukları bölgeye yatırımcı çekmek, ajansların en önemli, en temel ve en eski işlevidir. Buna göre ajanslar, çoğunlukla ve öncelikle bölgelerini, bölge dışındaki teknoloji ve finansman durumu yüksek yatırımcılar nezdinde pazarlayabilmek amacıyla kurulmaktadır. Diğer bir deyişle ajansların öncelikli hedefi, bölgedeki yatırım ortamını iyileştirmek, bölge dışındaki firma ve yatırımcıların dikkatini bölgeye çekmek ve bölgelerindeki fırsat ve kolaylıkları anlatmak suretiyle istihdamı, iş etkinliğini ve yatırımları artırmak ve rekabet gücünü geliştirerek ekonomik canlanmayı sağlamaktır. Ajansların yatırımcı çekmek fonksiyonuna, bölgeyi pazarlama fonksiyonu da denmektedir(Beer'dan aktaran Tamer, :25)

Ülkemizde yerelde iş ortamını iyileştirmek, yerele sermaye çekmek maksadıyla bölge düzeyinde kurumsal bir yapının teşkili 2006 yılında 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun”un yürürlüğe girmesiyle birlikte olmuştur. Ülkemizde bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak, bütün bölgelerin ulusal kalkınmaya katkısını artırmak ve gelişmiş bölgelerin uluslar arası rekabet güçlerini azaltmak temel amaçlarına hizmet edecek olan kalkınma ajanslarının kuruluş süreci bu yasa ile başlamıştır.

Kalkınma ajansları tüm yurt sathında, istatistiki bölge birimi sınıflandırmasına göre Düzey 2 bölgeleri esas alınarak kurulmuştur. Söz konusu kanunda belirtildiği üzere, kalkınma ajanslarının kuruluşu Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı’nın bağlı bulunduğu Bakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu Kararı ile gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, 3 ayrı Bakanlar Kurulu Kararı ile toplam 26 Kalkınma Ajansı kurulmuştur.

Bölgesel ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme alanında yaşanan yapısal dönüşümün ve sürdürülebilir kalkınmanın en önemli kurumları arasında yer alacak olan “Kalkınma Ajansları” Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) koordinasyonunda kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Kalkınma Ajansları, ulusal düzeyde DPT koordinasyonunda, kendine özgü teknik ve finansman (bütçe) mekanizmasına sahip, kâr amacı gütmeyen, çabuk karar alıp uygulayabilen, merkezi ve yerel idarelerin dışında, kamu, özel sektör ve STK’ları bir araya getiren, tüzel kişiliği haiz, 5449 sayılı Kanunla düzenlenmemiş işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi, bölgeler (düzey 2 bölgeleri) esas alınarak Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan teknik kapasitesi yüksek, uygulamacı olmayan, fakat destekleyici, koordinatör ve katalizör olarak faaliyet gösteren kalkınma birimleri olarak tasarlanmıştır.

Kalkınma Ajansları, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kurulmuştur.

Kalkınma Ajansları kanununun Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderilen kanun tasarısı ve gerekçesinde yatırım destek ofisleri, “Tek Durak Ofisi” olarak adlandırılmış ancak tasarının kanunlaşması aşamasında yatırım destek ofisi olarak değiştirilmiştir. Yatırım destek ofislerinin kuruluşu, Kanun’un 15. maddesinde, görev ve yetkileri ise 16. maddede açıklanmıştır.

Kanun’un 15. maddesi uyarınca, yatırım destek ofisleri, yönetim kurulunun kararı ile kalkınma ajansının kurulduğu bölge illerinde kurulurlar. Bu ofislerde biri koordinatör olmak üzere en çok beş uzman görev yapabilir ancak, çalışan personel sayısı bölge ve ilin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelirse personel sayısı ve yönetim kurulu kararı ve Kalkınma Bakanlığının onayı ile arttırılabilir.

Düzey 2 bölgelerinde faaliyet gösteren bütün kalkınma ajanslarının, faaliyet gösterdikleri bölgede yer alan bütün illerde yatırım destek ofisleri açılmıştır. Yatırım destek ofislerinin görev ve yetkileri ise 5449 sayılı Kanun’un 16. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir;

- ✓ Bölge illerinde, özel kesimdeki yatırımcıların kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idari iş ve işlemlerini ilgili mevzuatta belirtilen süre içerisinde, ilgili mevzuatta bir süre belirtilmemişse öncelikle ve ivedilikle sonuçlandırmak üzere yönetim kurulu adına tek elden takip ve koordine etmek, yatırımları izlemek.
- ✓ İlgili mevzuattaki başvuru koşulları ve istenen belgeler doğrultusunda yatırımcıya bilgi vermek ve yol göstermek.

- ✓ Başvurular hakkında ön inceleme yapmak.
- ✓ 5449 sayılı Kanun'un 4. maddesi uyarınca çıkarılacak olan düzenlemelerde belirtilen
- ✓ işlemleri yapmak.
- ✓ İş ve işlemler konusunda valiliğe ve genel sekreterliğe bilgi vermek.

Diğer taraftan, 5449 sayılı Kanun'un, tek durak ofisleri ile ilgili madde gerekçeleri incelendiğinde, bu ofislerin esas kuruluş amacının; bölge illerinde yatırımcıların kamu kurum ve kuruluşlarının yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idari iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içerisinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek olduğu görülmektedir. Bu kapsamda 16. maddenin gerekçesinde de belirtildiği üzere, bu ofislerin esas ve temel görevi; yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamında yatırımcılara, yatırım öncesi ve yatırım döneminde işletme ruhsatı verilene kadar izin ve onayları yatırımcı adına takip etmek ve sonuçlandırmaktır.

Öte yandan, 5449 sayılı Kanun'un 15. maddesinin ikinci fıkrasında da belirtildiği üzere, yatırım destek ofisleri görevleri ile ilgili olarak genel sekreterliğe karşı sorumludurlar.

YDO'lar, aynı zamanda genel teşvik uygulamaları kapsamında yatırım teşvik belgesi düzenlemekle görevli yerel kurumlardan biridir. YDO'lara başvurmak, tamamen yatırımcıların kendi isteğine bağlıdır. Yatırım Destek Ofislerinde yatırımcılara sunulan hizmetler ücretsizdir. Yatırımcı, YDO'lara yatırım için gerekli olan işlemlerin tamamı için başvurulabileceği gibi, sadece bir veya birden fazla işlem için de başvurabilir. Yatırımcı, önceden ilgili yerlere başvurusu yapılan ancak henüz sonuçlanmamış işlemlerin takibi için de dilekçe ile Yatırım Destek Ofislerine başvuru yapabilir.

Kalkınma ajansları bünyesinde kurulan YDO'ların görev ve sorumlulukları ile çalışma usul ve esasları; 27 Ağustos 2014 tarih ve 29101 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanan "Kalkınma Ajansları Yatırım Destek Ofisleri Yönetmeliği"nde belirlenmiştir.

YDO'lar bölgenin yatırım olanakları ve potansiyelleri konusunda kurum, firma ve kişilere danışmanlık hizmeti sağlamakta ve bilgilendirmelerde bulunmaktadır. YDO'lar 2015 yılında, 37.550 kişi/kuruma bilgilendirme ve danışmanlık hizmeti sunmuşlardır (Kalkınma Bakanlığı,2015b: 56-65).

2015 yılında YDO'lar 100 adet yatırımcının izin ve ruhsat işlemlerine ilişkin süreçte yer almışlar ve bunlardan 46 adedinin izin ve ruhsatlandırma sürecini başarı ile tamamlamışlardır. Alınan izin ve ruhsatlar çerçevesinde yatırımcıların; 2,9 milyar TL tutarında yatırım taahhütleri bulunmaktadır. Söz konusu yatırımlar için potansiyel istihdam 5.612 kişi olarak öngörülmektedir. (Kalkınma Bakanlığı,2015b: 56-65).

Teşvik sisteminde izleme ve değerlendirmenin daha etkili icra edilmesini temin etmek üzere, ajanslara teşvik belgesi düzenlenmesi, belge kapsamında gerçekleştirilen yatırımların izlenmesi ve tamamlama vizesi işlemlerinin sonuçlandırılması konularında yetki verilmiştir. 2012/3305 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar"da, ajanslar yerel birimler arasında sayılmış olup genel teşvik uygulamaları kapsamında yer alan ve sabit yatırım tutarı 10 milyon TL'sini aşmayan yatırımlara ilişkin teşvik belgesi başvurusu, yatırımcının tercihinine bağlı olarak ajansa da yapılabilmektedir. Bu kapsamda; YDO tarafından düzenlenerek Ekonomi Bakanlığına iletilen teşvik belgesi sayısı 69, Ekonomi Bakanlığı tarafından onaylanan teşvik belgesi sayısı 196'dır. Teşvik izleme ziyaretleri sayısı 1.894; kapatılan teşvik belgelerinin sayısı 244, yatırım teşvik belgesi kapsamında sağlanan hizmet süresi ise 2.005 adam/gün'dür. 2015 yılı boyunca Yatırım Destek Ofisleri koordinasyonunda ajansların tanıtımı amacıyla 129 adet fuar ve organizasyon gerçekleştirilmiş; bu faaliyetlerde 803 ajans çalışanı görev almıştır(Kalkınma Bakanlığı,2015b: 56-65).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, kurulduğundan bu tarafa birçok açıdan tartışılan kalkınma ajanslarının en temel misyonlarından biri olan yerelde iş ortamının iyileştirilmesi, yerele sermaye çekilmesi, yerelin promosyonu gibi işlevlerini yürüten il bazında örgütlenmiş olan yatırım destek ofislerinin sorunlarını, etkinliğini derinlemesine bir şekilde ele alınmasını amaç edinmiştir. Çalışma ile yatırım destek ofislerine dışarıdan bakılmamış, bilhassa yatırım destek ofisi çalışanlarının görüşlerindeki farklılıkları görmek ve ilk ağızdan bu ofislerin sorunlarının nedenlerini anlayarak buradan kamu politikası belirleyicilere öneriler sunmak hedeflenmektedir.

Sosyal ve beşeri bir probleme kişilerin atfettiği anlamları keşfetme ve anlamaya yönelik bir yaklaşım olan nitel araştırma bu araştırmanın yöntemini oluşturmaktadır(Creswell, 2013:4).

3.2. Araştırmanın Katılımcıları

Çalışmaya katılan Ege Bölgesinde bulunan iki ajansın yatırım destek ofisleri personelinin seçiminde amaçlı örnekleme türü kapsamında ölçüt örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. İzmir Kalkınma Ajansı ve Zafer Kalkınma Ajansı yatırım destek ofisleri personelinin 8 kişi seçilmiştir. Katılımcılar seçilirken iki temel ölçüt belirlenmiştir. Bu ölçütler; ajansta tecrübesinin en az beş yıl olması ile yatırım destek ofisinde en az üç yıldır çalışıyor olmasıdır.

Katılımcılara ait kişisel bilgiler şu şekildedir:

1. Katılımcıların 5'i erkek ve 3'ü kadındır.
2. Katılımcıların yaşları 40'ın altındadır.
3. Katılımcıların tamamı ajansta en az beş yıldır çalışmakta, en az üç yıldır yatırım destek ofisinde görev yapmaktadır.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmanın verileri yarı-yapılandırılmış görüşmeler ile toplanmıştır. Görüşmeler esnasında katılımcılara toplamda üç soru yöneltilmiş ve ayrıca katılımcıların konuya ilişkin öneride bulunmaları istenmiştir.

Elde edilen görüşme verileri betimsel analiz yoluyla değerlendirmeye alınmış olup, dört aşamalı bir analiz gerçekleştirilmiştir(Yıldırım,Şimşek, 2008:228):

1. Verilerin kodlanması,
2. Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi,
3. Kodların ve temaların düzenlenmesi,
4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması.

Özel durumlardan genel temalara ulaşılması yoluyla tümevarımsal bir veri analizi yapılan bu çalışmada görüşme formunda katılımcılara üç soru yöneltilmiştir:

- 1) Yatırım destek ofislerinin illerde faaliyet göstermesinden kaynaklanan bir sorun yaşamakta mıdır?
- 2) Yatırım destek ofisleri illerinde faaliyet gösterirken yaşadığı spesifik bir problem bulunmakta mıdır?

- 3) Yatırım destek ofislerinin ajans mevzuatından kaynaklanan sorunlarının bulunduğunu düşünüyor musunuz?

3.4. Araştırmanın Bulguları

Bulgu-1: Yatırım destek ofisleri, kalkınma ajansları merkezlerinin illerde bir uzantısı olarak ajans şubesi konumunda değerlendirilmektedir.

Yatırım destek ofisleri, yatırımcıların izin ve ruhsat işlemlerinde çok sayıda kurumla muhatap olması yerine tek noktadan iş ve işlemlerinin sonuçlandırılması, müteşebbislere yönelik bilgilendirme, rehberlik ve bölgedeki cazip yatırım alanları konusunda tanıtıcı faaliyetlerde bulunma amaçlarına yönelik olarak 5449 sayılı Kanun'a dayanılarak 81 ilde oluşturulmuştur. Avrupa'da faaliyet gösteren tek durak ofisleri gibi yatırım destek ofisleri Türkiye'de illere yabancı sermayenin çekilmesi, yatırımcının bürokratik işlemlerini kolaylaştırmak amacıyla 5449 sayılı Kalkınma Ajansları Kanununda yer almıştır. Buna mukabil yatırım destek ofislerinin kanunda kendisine verilen görevleri gereği gibi yapabilmesinde bazı problemler yaşadığı da bilinmektedir. Mesela A1 bu konuda şöyle düşünmektedir:

“Biz ilimizde yatırım destek ofisi olarak Kalkınma Ajansımızın diğer birimlerinin ilimize yansıyan tüm işlerini yapıyoruz. Örneğin planlama birimimizin bölge planı yapım aşamasında ilimizdeki bütün işlerini bizler yapıyoruz. Planın hazırlığı için çalıştaylar düzenliyoruz, üniversitelerden ve diğer kurum kuruluşlardan görüşler alıyoruz. Bu durum sadece bölge planıyla sınırlı kalmıyor. Sektörel raporların da ilimize yansıyan boyutlarında bizler görev yapıyoruz. Bu durum iş yükümüzü önemli oranda artırıyor.”

A2, yatırım destek ofislerinin ajansın şubesi gibi çalıştığı fikrini destekleyerek şunları ilave etmektedir:

“Ajansın mali destek programlarını yöneten birim olan program yönetim biriminin ilimize ait tüm işlerini bizler yürütüyoruz. Teklif çağrılarının sahada tanıtımını bizler yapıyoruz örneğin. Bu tanıtımlar sadece il merkezimizde olan tanıtımlar değil ilçe merkezlerine de taşımak zorundayız elbette. Akabinde proje tekliflerini bizler alıyoruz. Dolayısıyla adeta ajans merkezinin ildeki şubesi olarak daha çok görev yaptığımızı belirtebilirim.”

A3, yatırım destek ofislerinin illerinde yapılan her türlü resmi toplantılarda ajansı temsil etmek durumunda kaldıklarını ifade etmiştir:

“ilimizde her bir bakanlığın bir çalıştay, açılış programı, resmi toplantısı olabilmektedir. Ve buralarda Ajans temsilcisinin de katılması talep edilmektedir. Ajansı temsilen bu toplantılara bizler katılmaktayız. Ve muhakkak bu türden haftada üç dört toplantı çıkabilmektedir. Mesaimizin önemli bir yekününü bu toplantılara katılım oluşturmaktadır. Tek ilden oluşan kalkınma ajanslarında bu durum bir problem yaratmaz iken; birden fazla ilden oluşan bizim gibi kalkınma ajanslarında bu durum sorun olabilmektedir. Zira ildeki yatırım destek ofisi çalışanları bu toplantılara görevlendirilmektedir.”

Bulgu-2: Yatırım destek ofisleri, sosyo-ekonomik veri üretiminde ve temininde problemler yaşamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu 2014 tarihinde “Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi” isimli araştırma ve inceleme raporunda yatırım destek ofislerine ilişkin tespit ve önerilerde bulunmaktadır. Bu rapora göre(DDK,2014); “yatırımcıya tek elden hizmet sunacak ve rehberlik edecek yatırım destek ofislerin; bölgenin, doğal, ekonomik ve insan kaynakları, sektörleri, sektörlerdeki atıl kapasiteler, ihtiyaç duyulan yatırım alan ve imkânları, bölgenin güçlü ve zayıf yanları, komşu bölgelerdeki gelişmelerin ve

ilişkilerin bölgedeki yatırımlara etkisi, izin ve ruhsat işlemlerine ilişkin ayrıntılı süreçler, ildeki muhtemel yatırım yerleri, bunlardan hangilerinin Hazinenin mülkiyetinde olduğu ve yatırımcıya tahsis edilebilirlik durumu gibi konularda yatırımcıyı tatmin edici düzeyde veri, bilgi ve birikime sahip olmadığı” tespit edilmiştir. Bu tespiti teyid edecek biçimde A4 şöyle düşünmektedir:

“örneğin yatırım destek ofisi olarak bizim ilimize yatırım yapmayı düşünenlere uygun arazi seçenekleri sunabiliyor olmamız gerekir ama maalesef emlak idaresi ile bu hususta problemler yaşıyoruz”

A5, veri problemi ile ilgili şöyle düşünmektedir:

“bir kamu kurumundan veri alabilirken; diğer bir başka kurumdaki alamayabiliyoruz. Maalesef yöneticinin vizyonuna ve iş yapış tarzına göre bu durum değişmektedir.”

Veri temininde yaşanan problemler konusunda A6 şunu önermektedir:

“tek bir merkezde tüm verilerin toplanması gerekir. Ayrıca elbette bu verilerin güncel tutulması gerekir.”

Bulgu-3: Yatırım destek ofisleri, kalkınma ajansının bir organı olarak ajans mevzuatından kaynaklanan problemleri yaşamaktadır.

Türk kamu yönetimi dizgesinde atipik bir kurum olan kalkınma ajanslarının iptali için Anayasa Mahkemesine başvurulmuş ve mahkeme kararında; netice olarak, kalkınma Ajanslarının, Anayasa'nın “Planlama” ile ilgili 166'ncı maddesi uyarınca Devlete verilen planlama görevi gereği kurulmuş bir teşkilat olduğu, Devletin planlama görevi kapsamına giren 5449 sayılı Kanun'da sayılan hizmetleri yerine getirmek üzere kendisine özgü bir yapı ile oluşturulduğu, Anayasa'nın öngördüğü idari yapı içerisinde yer almadığı ancak bu hususun, Devlete verilen söz konusu görev kapsamında yapılmış olmasından dolayı hukuka aykırılık doğurmadığı sonucuna varılmıştır. Yatırım destek ofisleri, kalkınma ajansının bir birimi olduğundan “ajansların kendine özgü”nden elbette payını almıştır.

Bu konuda A7 şunları söylemektedir:

“Burada esas problem kalkınma ajansının tamamı. Sadece yatırım destek ofisleri problemlidir değil. Bu yapı tümünden problemlidir. Maksadı güzel ama maalesef uygulamada, sahada birçok problemler yaşıyor. Zira kalkınma ajansları benzetme yapacak olursam kağına çelik jant takmak gibi bir şey. Kuralları sıkıca belli, sistemli kıta Avrupa'sından devşirilmiş bir kamu yönetimi yapılanması içerisinde kalkınma ajanslarının esnek, özel sektöre mantığıyla çalışması güç.”

A8 ise her bir bölgenin sosyo-ekonomik profilinin çok değişken bir yapıya sahip olduğunu ancak ajans yapısının her bir bölge için standart olarak dayatılmasının esas problem kaynağı olduğunu şu şekilde belirtmiştir:

“bizim bölgemizde yer alan organize sanayi bölgesi çok güçlü zengin bir bölge. Ve burada faaliyet gösteren firmalar devasa bütçeye sahip olmasından dolayı bırakın yatırım destek ofisinin eğitimlerini, yönlendirmelerini tümünden ajansın desteği kendi bütçeleri karşısında çok küçük kalıyor. Dolayısıyla Çankırı'da Kırşehir'de yatırım destek ofislerinin eğitimleri, yönlendirmeleri belki de oradaki çok küçük bütçeli KOBİlere fayda sağlar iken bizim gibi gelişmiş bölgelerde faaliyet gösteren yatırım destek ofisleri pek farkındalık oluşturamıyor.”

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Öncelikli Dönüşüm Programları, Kalkınma Bakanlığı'nın koordinasyonunda hazırlanmış üst politika belgelerinden biridir. Bu programlar, Yüksek Planlama Kurulu'nun 16 Şubat 2015 tarihli kararında yer alan usul ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Eylem planlarının izleme ve değerlendirmesi Onuncu Kalkınma Planı dönemi bitene kadar eylem izleme sistemine üçer aylık bilgi girişleri yoluyla yapılmaktadır. 25 adet belirlenmiş öncelikli dönüşüm programlarından biri olan “*iş ve yatırım ortamının geliştirilmesi programı eylem planı*”nda tedbir olarak; “*İş ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik yaklaşımın bölgesel düzeyde yaygınlaştırılması, geliştirilmesi ve yatırımcının yerel düzeyde desteklenmesi*” politika alanı olarak tespit edilmiş ve bu politika alanına yönelik “*Yerelde yatırımcıya sunulan hizmetlerin niteliğinin ve niceliğinin artırılabilmesi amacıyla yatırım destek ofislerinin kurumsal ve beşeri kapasiteleri geliştirilecektir.*” eylemi belirlenmiştir (Kalkınma Bakanlığı,2015a: 25). Bu tedbir çalışmamızdan çıkan üç bulgu ile örtüşmektedir.

Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu'nun 2014 tarihinde “*Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi*” isimli araştırma ve inceleme raporunda yatırım destek ofislerine ilişkin tespit ve öneriler bulunmaktadır. Bu kapsamda yatırım destek ofisleri ile ilgili olarak yapılan toplu değerlendirme sonucunda;

- ✓ Yatırım destek ofislerinin özel kesimdeki yatırımcıların kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idarî iş ve işlemlerinin tek elden takip ve koordine edilmesi fonksiyonunu yerine getirebilmesi için, kalkınma ajanslarının ve Kalkınma Bakanlığının yatırım destek ofislerinin söz konusu yetkisini kamuoyuna çeşitli yollarla etkin bir şekilde tanıtması,
- ✓ Yatırımcıların izin, ruhsat ve diğer idari işlemleri konusunda muhatap alınacak kamu kurum ve kuruluşlarının, yatırım destek ofislerinin bu fonksiyonu hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasının önemli bir handikap oluşturduğu göz önüne alındığında, yatırım destek ofislerinin söz konusu işlemleri nedeniyle ilişki kuracağı kurum ve kuruluşların görev, yetki ve sorumlulukları ile bu tür işlemlerin hangi usul ve esaslarla yürütüleceğine ilişkin ilgili kamu kurumlarını da bağlar nitelikte ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının da görüşü alınmak suretiyle Bakanlar Kurulu Kararı düzeyinde düzenleme yapılması,
- ✓ Yatırım destek ofislerinin kurumsal kapasitelerinin ve hizmet kalitelerinin artırılması,
- ✓ Yatırım destek ofislerinin, yatırımcıya bilgi verme ve yol gösterme fonksiyonunu hedeflenen düzeyde icra edebilmesi için en önemli unsurlardan birisi bölgedeki yatırım imkânları, yatırım yerleri, rekabet avantajına sahip sektörler, kaynaklar, bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ve yatırım yapmaya elverişli gayrimenkul stoku gibi hususlarda yeterli ve güncel veri ve bilgi birikimine sahip olması, yani bir diğer ifadeyle, bu gibi hususlarda bölgesel hafıza konumunda olması, bu nedenle ilgili kurum ve kuruluşlarla gerekli işbirliğinin tesis edilmesi, ayrıca Kalkınma Bakanlığının yürüttüğü yatırım destek ofisleri hakkındaki mevzuat çalışmalarının en kısa sürede nihai hale getirilmesinin ve yürütülen taslak yönetmelik çalışmasının özellikle yatırım destek ofislerinin iş ve işlemlerinde muhatap olduğu ve/veya olacağı diğer kamu kurum ve kuruluşlarının da görüşleri alınarak ve bu kurum ve kuruluşlarla işbirliği halinde hazırlanması,
- ✓ Yatırım destek ofislerinin bölgesel hafıza konumuna ulaşabilmeleri için gerekli mekanizmaların hayata geçirilmesi ile birlikte ajanslara doğru ve güvenilir bir veri

akışı sağlanması ve aktarılabilecek bilgilerin belirli periyotlar halinde güncellenmesinin, gerektiği değerlendirilmektedir (DDK,2014).

Sonuç olarak; hem Öncelikli Dönüşüm Programının hem de Devlet Denetleme Kurulunun tespitleri çalışmamızın bulgularıyla örtüşmektedir. Bu nedenle Kalkınma Ajanslarının genel koordinasyonundan sorumlu Kalkınma Bakanlığı'nın yukarıda bahsedilen sorunların çözümü için yerel ile merkezi buluşturan geniş katılımlı “yatırım destek ofisleri çalışmaları” düzenleyip; daha sonrasında bu çalışmalardan elde edilecekleri bilgiler ışığında teknik olarak daha somut yeniden yapılandırma çalışmalarını hızlandırmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akpınar, Rasim (2004). Bölgesel Gelişme Dinamikleri ve Kurumsal Yansımaları: Yerel Büyüme Koalisyonları/Bölgesel Kalkınma Ajansları Deneyimi, Uzmanlık Tezi, DPT, Ankara.
- Arıman, A. (2001). “Türkiye’ye Daha Fazla Yabancı Sermaye Çekebilmek İçin İzlenmesi Gereklİ Politikalar”, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye, Ankara, TCMB.
- Creswell, J.W., (2013). Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları, (Çev.) Demir, S.B., Eğiten Kitap, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2015a). “iş ve yatırım ortamının geliştirilmesi programı eylem planı” <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OncelikliDnsumProgramlariEylemPlanlar/Attachments/11/7.%20% C4% B0% C5% 9F% 20ve% 20Yat% C4% B1r% C4% B1m% 20Ortam% C4% B1n% C4% B1n% 20Geli% C5% 9Ftirilm esi% 20Program% C4% B1.pdf>, (İndirme Tarihi:03.04.2017).
- Kalkınma Bakanlığı, (2015b). Kalkınma Ajansları 2015 Yılı Genel Faaliyet Raporu, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/732/Kalk% C4% B1nma% 20Ajanslar% C4% B1% 202 015% 20Y% C4% B1n% C4% B1% 20Genel% 20Faaliyet% 20Raporu.pdf>, (İndirme Tarihi:03.04.2017).
- Kubicek, Herbert and Martin Hagen (2000). ‘One-Stop-Government in Europe: An Overview’, in Herbert Kubicek and Martin Hagen (eds), One-Stop-Government in Europe. Results from 11 national surveys. Bremen: University of Bremen, pp. 1 – 36.
- Merkez Bankası (2017). Ödemeler dengesi istatistikleri, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengi+ve+Ilgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/>, (İndirme Tarihi:03.04.2017).
- Tamer, Ahmet (2008). Kalkınma Ajanslarının Türk Hukuk Sistemindeki Yeri, DPT Uzmanlık Tezi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, (2014). Araştırma ve İnceleme Raporu, Türkiye’nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi, Sayısı : 2014/3.
- World Bank (2017). A World Bank Group Flagship Report, Doing Business Comparing Business Regulation for Domestic Firms in 190 Economies.
- Yıldırım, A., Şimşek, H.,(2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARI İLE EĞİTİME VERİLEN DESTEK TÜRKİYE'DEN BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ: ÇELEBİ HOLDİNG "EVİMDEYİM" PROJESİ

SUPPORTED EDUCATION WITH SOCIAL RESPONSIBILITY CAMPAIGNS AN APPLICATION FOR TURKEY: ÇELEBİ HOLDİNG "EVİMDEYİM" PROJECT

Fadime BADUR¹

ÖZET: Bu çalışmada günümüzde birçok firma tarafından uygulanan sosyal sorumluluk faaliyetleri ile ilgili olarak tüketicilerin düşünceleri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada Çelebi Holding'in öğretmenlere yönelik olarak yaptığı "Evimdeyim" projesi seçilmiş, öğretmenlerle ve öğretmen olmayan katılımcılarla yüz yüze görüşülmüştür. Proje hakkında öğretmenler ve öğretmen olmayan katılımcılar arasında görüş farklılığı olup olmadığı kıyaslanmak istendiğinden katılımcıların yarısı öğretmen olmayan kişilerden seçilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, proje hakkında öğretmenler ve diğer katılımcılar arasında görüş farklılığı bulunmadığını ortaya çıkarmıştır. Çalışma sonuçları katılımcıların sosyal sorumluluk projelerini desteklediğini, yapılmasını samimi ve etik bulduğunu göstermektedir.

Araştırmada ayrıca Çelebi Holding'in "Evimdeyim" sosyal sorumluluk projesi ile neyi amaçladığını belirlemek için şirket ile bir görüşme yapılmıştır.

Çelebi Holding ile yapılan görüşmede alınan yanıtlar değerlendirildiğinde, Çelebi'nin sosyal sorumluluk bilinci ile hareket ederek, bir ülkenin en önemli konularından biri olan eğitime destek vermek ve kırsal kesimde hizmet veren öğretmenlerin yaşadığı konaklama sorunlarına çözüm üretmek amacıyla bu projeyi yürüttüğü gözlemlenmektedir.

Anahtar sözcükler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Eğitim

ABSTRACT: The thoughts of consumers regarding about social responsibility activities practiced today by many companies, have been examined in this study. The project of "I am at home" that Çelebi Holding meant for teachers was selected and were interviewed face to face with teachers and non-teachers. Half of the participants are selected from non-teachers to compare whether there are differences of opinion between teachers and non-teachers about the project.

The findings of the study have revealed that there is no difference of opinions among the teachers and non-teachers about the project. Results of the study indicate that the participants support social responsibility projects and they find it sincerely and ethically making this kind of projects.

Also in research, an interview was done with Çelebi Holding to determine their purpose about the project of "I am at home".

When the responses of the Çelebi Holding was evaluated, it is considered that Çelebi carries out this project by acting social responsibility to support education which is one of the most important issues of the country and to provide solutions to the housing problems experienced by teachers who serve in rural areas.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Education

¹ Res. Asst. Dr., Erzincan University School of Civil Aviation, Department of Aviation Management, Turkey, fadimebadur@hotmail.com. Bu çalışma, '14th International Symposium Communication in The Millenium' bildiri kitabında tam metin olarak ingilizce yayınlanan çalışmanın güncellenmiş halidir.

GİRİŞ

Kurumsal sosyal sorumluluk, tüm dünyanın dikkatini çeken bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Jamali and Mirshak, 2007:243). Toplumsal anlamda ortaya çıkan yeni ihtiyaçların, hükümetlerin toplumun yaşam koşullarını iyileştirme çalışmalarını zorlaştırması (Jamali and Mirshak, 2007:243), işletmelerin ekonomik anlamda ülkeye kattıkları faydanın yeterli olmadığı düşüncesi, işletmelerin kaynaklarını toplumsal sorunların çözümü için de kullanmaları gerektiği görüşünü ortaya çıkarmıştır (Top ve Öner, 2008:108). Ayrıca işletmelerin başarıyı yakalayabilmeleri için sadece kuruluş içerisinde uyumu sağlamalarının yeterli koşul olmadığı ve kuruluşun tüm paydaşlarıyla uyumlu ilişkiler kurmasının gerektiği anlaşılmıştır (Okay ve Okay, 2007:507). Toplumsal anlamda işletmelere yüklenen misyon ve kuruluşların tüm paydaşlarıyla iyi ilişkiler geliştirmesinin gerekliliği, kuruluşları sosyal sorumluluk projeleri geliştirmeye ve uygulamaya doğru yönlendiren unsurlar olmuştur.

Kurumsal sosyal sorumluluğa artan ilginin en önemli sebebi ise, şeffaflık ve kurumsal vatandaşlık anlayışının hâkim olduğu uluslararası ticaretin ve küreselleşmenin ortaya çıkışı olmuştur (Jamali and Mirshak, 2007:243). Küreselleşmenin beraberinde getirdiği rekabet işletmelerin rakiplerinden farklılaşmak için yeni yöntemler geliştirmesini zorunlu kılmıştır (Budak ve Budak, 2014:99). Günümüzde bir kuruluşu diğer kuruluşlardan ayıran en temel özellik, ürettiği malın ya da hizmetin kalitesi değildir. Ayrıca bu kuruluşun topluma sağladığı değerlerdir (Özgen, 2007:1). Bu nedenle, işletmeler, rakiplerinden farklılaşmak için topluma değer sağlayacak sosyal sorumluluk projelerini hayat geçirme yolunu seçmişlerdir.

Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte iletişim araçlarının değişmesi ve bu değişimin, imaj ve itibar yönetimini zorlaştıran bir unsur haline gelmesi (Budak ve Budak, 2014:99) kuruluşların, toplum nezdinde meşruiyetlerini kazanmak ve olumlu bir imaj oluşturmak için sosyal sorumluluk projelerini desteklemelerini gerekli hale getirmiştir.

Değişen dünya koşulları ile birlikte artan küresel rekabetin yanı sıra tüketicilerin bilgi düzeyleri de düzeyi artmıştır. Günümüzde tüketicilerin, bir mal veya hizmeti satın alırken, malın veya hizmetin sadece kişisel ihtiyaçlarını tatmin etme düzeyini değerlendirmemesi ve aldıkları ürünün çevreye ve topluma olası faydalarını ve zararlarını titizlikle inceler hale gelmesi, işletmeleri tüketicileri ürünlerini ve hizmetlerini satın almaları için ikna etmekte yeni yollar arayışına götürmüştür. Artık işletmeler sadece tüketicilerin kişisel ihtiyaçlarını karşılayarak onları tatmin edememekte, marka sadakati sağlayamamaktadır. Toplumsal yaşamın değişen paradigmaları, neticesinde, işletmelerin toplumun ortak ihtiyaçlarına, isteklerine ve beklentilerine cevap verir nitelikte kendilerini değiştirmeleri günümüz koşullarında zorunlu hale gelmiştir.

Bu sebeplere ek olarak işletmelerin çevresel ve toplumsal konularda daha duyarlı hale gelmesi sosyal sorumluluğun dünya çapında öneminin artmasına neden olmuştur (Budak ve Budak, 2014:99). İşletmeler, sosyal sorumluluk çerçevesinde tüketicilerin, toplumun ve çevrenin ortak çıkarlarını gözeterik davranmaktadırlar (Kelgökmen, 2010:303)

1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı

Günümüzde kuruluşların toplumun ortak ihtiyaç, istek ve beklentilerine yönelik yaptıkları faaliyetlerin başında kurumsal sosyal sorumluluk projeleri gelmektedir.

Carroll'a göre sosyal sorumluluk, işletmenin topluma karşı olan bütün yükümlülükleri üzerine tamamen eğilmesidir ve sosyal sorumluluk, işletme performansının ekonomik, yasal, etik ve isteğe bağlı kategorilerini somutlaştırmalıdır (Carroll, 1979:499).

Kurumsal sosyal sorumluluk, bir organizasyonun iç ve dış çevresinde bulunan bütün paydaşlarına karşı etik ve sorumlu davranmak için kararlar alması ve bu kararları uygulamasıdır (Aktan ve Börü, 2007:13). Sosyal sorumluluğun kurumsal bir iş stratejisi olarak görülmesi,

toplumsal refahın yükselmesi için çalışmaların yapılması kurumsal sosyal sorumluluk olarak tanımlanmaktadır (Göztaş ve Baytekin, 2009: 2000).

Kurumsal sosyal sorumluluğun koruma ve geliştirme olmak üzere iki etkin yönü vardır. Toplumu korumak ile kastedilen işletmelerin olumsuz etkilerden (örneğin, kirlilik, ayrımcılık, güvensiz ürünler) kaçınması gerektiğidir. Toplumun refah düzeyini geliştirme ise işletmelerin toplum için faydalı işler (örneğin hayırseverlik, toplumla ilişkiler) yaratması anlamına gelmektedir (Carroll, 2015:90).

Kurumsal sosyal sorumluluk tanımlarında en çok vurgulanan hususlar, ‘toplumun gelişimi’ ve ‘refah düzeyinin artması’ hususlarıdır (Çarıkçı et al., 2009: 1817).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının ortaya çıkışından bu yana geçen yaklaşık yarım asırda örgütsel hedeflerle bağlantılı olarak nasıl geliştiği Tablo 1’de görülmektedir (Lis, 2012:281).

Tablo 1. Kurumsal Sosyal Sorumlulukta Teorik Eğilimler

	Pivotal Publications	Dominant Theme
1950ler ve 1960lar	Bowen (1953), Davis (1960), McGuire (1963)	İşletmenin iş ahlakı ve sosyal sorumluluğu Kurumsal dışsallık kontrolü
1970ler	Johnson (1971), Preston (1975), Friedman (1970)	Aydınlanmış kişisel ilgi Tartışan iki tarafın uzlaştırılması İşletmenin işi iştir
1980ler	Carroll (1979), Freeman (1984), Wartick & Cochran (1985), Frederick (1987)	Paydaş yaklaşımı Kurumsal sosyal performans modeli Pragmatik ve kapsamlı model yapımı
1990lar	Wood (1991), Clarkson (1995), Frederick (1994), Carroll (1999)	Paydaş yaklaşımı ve stratejik yönetim Uygulamalı olarak (ampirik test ve uygulama) ve rekabetçi avantaj
2000ler	McWilliams et al. (2006), Frederick (2008), Carroll & Shabana (2010)	KSS için küresel kurumsal vatandaşlık/iş vakası Sürdürülebilirlik kavramı

Source: LIS, B., 2012, “The Relevance of Corporate Social Responsibility for a Sustainable Human Resource Management: An Analysis of Organizational Attractiveness as a Determinant in Employees' Selection of a (Potential) Employer”, **Management Revue**, Vol. 23, No. 3, Special Issue: Recent Developments and Future Prospects on Sustainable Human Resource Management, 281.

Kurumsal sosyal sorumluluk işletmenin büyüme hedeflerine ulaşması için doğayı ve çevreyi korumaya yönelik önlemler alması ve bu şekilde üretim yapması olarak görülmektedir. Oysaki bir işletme hem çevreye hem topluma hem de işletme kararlarından etkilenmesi muhtemel olan bütün paydaşlara karşı sorumludur (Aktan ve Börü, 2007:13). Wulfson’ın, sosyal sorumluluk üzerine yaptığı sınıflandırma da bu hususa gönderme yapmaktadır. Wulfson’a göre sosyal sorumluluğun dört kategorisi (Wulfson, 2001:136-137):

- 1) Hayır faaliyetleri ve maddi destek vasıtasıyla topluluk ilişkilerinin sürdürülmesi,
- 2) İş yerinde eşitlik gibi hümanistik çabalara katkıda bulunmak,
- 3) Havayı ve suyu etkileyen çevresel yükümlülükleri ifade etme,

4) Adil fiyatlandırma ve güvenlik konularında tüketicilere öncelik verilmesidir.

Wulfson'ın yaptığı sınıflandırma dahilinde sosyal sorumluluk; toplumsal yaşamda eksik olan ihtiyaçların giderilmesini, kurum çalışanlarının maddi ve manevi tatminini sağlayacak çalışmaların yapılmasını, üretimin çevresel unsurlar dikkate alınarak gerçekleştirilmesini ve tüketici demokrasisini kapsamaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk, birçok amaca hizmet etmekle birlikte işletmelere sağladığı bazı katkılar ise şunlardır (Wulfson, 2001:138):

- 1) Bir işletmenin marka kimliğine yatırım yapma,
- 2) Bir işletmeye ve onun ürünlerine karşı sadakati sağlama,
- 3) Bir işletmeye iyi bir vatandaş olduğu yönünde itibar yaratma.

İşletmelerin sosyal sorumluluk çabalarının yasal ve ahlaki ilkelere göre yapılmasının uzun vadede işletme imajına ve kâra olumlu yansıtacağı düşünülmektedir (Top ve Öner, 2008:108). Ancak işletmelerin sosyal sorumluluk çalışmalarını, sadece bir itibar yaratma ve işletmenin reklamını yapma açısından değerlendirmemesi gerekmektedir. Büyük işletmeler, toplumsal gelişimin, işletmelerin varlıklarını sürdürmelerinde belirleyici bir rolü olduğunun farkındadırlar. Sosyal sorumluluk çalışmalarının samimi ve sürdürülebilir olması işletmenin toplumsal meşruiyetini kazanmasını ve toplumda değer görmesini sağlamaktadır (Kelgökmen, 2010:315-316). Sosyal sorumluluk, sadece yöneticilerin konuya ahlaki açıdan yaklaştığı durumlarda gerçeğe dönüşebilir (Carroll, 1991:39). Tüketiciler kuruluşların yaptığı sosyal sorumluluk projelerini samimi buldukları takdirde benimsemekte ve kuruluşun ürünlerini satın almaktadırlar (Tıgılı et al., 2007:1).

Bir işletme sosyal sorumluluk projesi yürütürken çeşitli yöntemlere başvurmaktadır. Bu yöntemlerden en çok tercih edilen ürün satışından elde edilen gelirlerin tamamını ya da bir kısmını sosyal bir projeye aktarmaktır. Başka bir yöntem ise sosyal bir projenin bina veya ekipman desteğini sağlamaktır. Bir diğer yöntem de sosyal bir proje kanalıyla eğitime destek vermektir (Tıgılı et al., 2007:3).

Kuruluşların kurumsal sosyal sorumluluk projeleri kapsamında eğitime verdikleri desteğin incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusunu, işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında eğitime verdikleri desteğin incelenmesi oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Çelebi Holding'in öğretmenlere yönelik olarak yaptığı "Evimdeyim" projesi seçilmiş, projenin hedef kitlesi olan öğretmenlerin sosyal sorumluluk kampanyaları hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Ayrıca projenin hedef kitlesi olmanın sosyal sorumluluk projelerine bakış açısında farklılık yaratıp yaratmadığını ölçmek amacıyla öğretmen olmayan katılımcılarla da görüşülmüş, konu hakkında iki örnek kitle arasında görüş farklılığı olup olmadığı incelenmiştir. Projenin sahibi kuruluşun sosyal sorumluluk projesini yürütme amacını değerlendirmek için Çelebi Holding ile görüşme yapılmış, kuruluşun sosyal sorumluluğa bakış açısı incelenmiştir.

Araştırmada katılımcıların sosyal sorumluluk projeleri üzerine genel düşüncelerini ve Çelebi Holding'in 'Evimdeyim' isimli sosyal sorumluluk projesi özelinde düşüncelerini ölçmek amacıyla anket yöntemine başvurulmuştur.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, sosyal sorumluluk projeleri hakkında projenin asıl hedef kitlesinin ve hedef kitlesi olmayanların görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, sosyal sorumluluk projesini, projeyi yürüten kuruluşun bakış açısıyla değerlendirmeyi de amaçlamaktadır.

2.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Çalışmada; kırsal kesimlerde zor şartlar altında eğitim hizmetini yerine getiren öğretmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak Çelebi Holding’in hazırlamış olduğu bir sosyal sorumluluk projesi incelenmektedir. Araştırma, Çelebi Holding’in sosyal sorumluluk projesi kapsamında, köy okullarında çalışan öğretmenler için restore ettiği okul lojmanlarının 3 tanesinin bulunduğu Erzincan ilinde yapılmıştır.

2.4. Örneklem ve Veri Toplama

Bu çalışmada katılımcıların sosyal sorumluluk projeleri ile ilgili düşüncelerini ölçmek amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Eğitime yönelik bir sosyal sorumluluk projesi hakkında, eğitimcilerin ve eğitimci olmayan bireylerin konu ile ilgili görüş farklılığının olup olmadığı test edilmek istendiğinden katılımcıların yarısı öğretmenlerden, diğer yarısı ise öğretmen olmayan bireylerden seçilmiştir. 100 kişi ile anket yapılmış, ancak 78 anket değerlendirmeye alınabilmiştir. Araştırmanın önemli bir bölümünü temsil eden öğretmenlerle üç ayrı ilköğretim okulunda yüz yüze görüşülmüştür. Araştırmanın diğer yarısını teşkil eden katılımcılarla da yüz yüze görüşülerek anketler uygulanmıştır. Veriler, istatistiksel analiz programı olan SPSS 17.0 programında analiz edilmiştir..

Araştırmada ayrıca Çelebi Holding’in “Evimdeyim” sosyal sorumluluk projesi ile hedeflediklerini belirlemek üzere şirket ile bir görüşme yapılmış ve şirketin bu konudaki görüşleri incelenmiştir.

2.5. Araştırmanın Hipotezleri

Katılımcıların sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeylerinin cinsiyet açısından incelenmesi ilgili araştırma hipotezleri:

H₀: Kadınların sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ile erkeklerin sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁: Kadınların sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ile erkeklerin sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Öğretmenler ile diğer katılımcıların sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri arasında bir farklılık olup olmadığı hususundaki araştırma hipotezleri:

H₀: Eğitim sektöründe çalışan öğretmenlerin eğitimle ilgili yapılan sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ile eğitim sektöründe çalışmayan insanların eğitimle ilgili yapılan sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁: Eğitim sektöründe çalışan öğretmenlerin eğitimle ilgili yapılan sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ile eğitim sektöründe çalışmayan insanların eğitimle ilgili yapılan sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2.6. Araştırma Bulguları ve Değerlendirilmesi

2.6.1. Araştırmanın Güvenilirliği (İç Tutarlılığı)

Demografik değişkenlerin dışındaki 20 değişkene uygulanan Cronbach’s Alpha güvenilirlik testi sonucunda Cronbach’s Alpha değeri 0,650 olarak tespit edilmiştir. Bu oran çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Araştırmanın Güvenilirliği

Cronbach's Alpha	N of Items
0,650	20

2.6.2. Araştırma Verilerinin Analizi

2.6.2.1 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların %49'u kadın, %51'i erkektir. Araştırmada kadınların ve erkeklerin konu hakkındaki düşünceleri arasındaki farklılık analiz edileceğinden dağılım sağlıklıdır.

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet		Yüzde
	Kadın	49
	Erkek	51
Toplam		100,0

Katılımcıların %38,5'i 15-24 yaş aralığında, %32,1'i 25-34 yaş aralığında, %14,1'i 35-44 yaş aralığında, %10,3'ü 45-54 yaş aralığında ve %3,8'i 55 yaş ve üstüdür. Bu da katılımcıların büyük bir çoğunluğunun genç olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

	Yaş	Frekans	Yüzde
	15-24	30	38,5
	25-34	25	32,1
	35-44	11	14,1
	45-54	8	10,3
	55 ve üstü	3	3,8
	Toplam	77	98,7
Yanıtsız		1	1,3
Toplam		78	100,0

Katılımcıların %1,3’ü ortaokul mezunu, %2,6’sı lise mezunu, %1,3’ü ön lisans mezunu, %82,1’i lisans mezunu, %9’u yüksek lisans mezunu, %3,8’i ise doktora mezunudur. Okur-yazar olmayan ve ilkököl mezunu olan katılımcı bulunmamaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

		Frekans	Yüzde
	Ortaokul	1	1,3
	Lise	2	2,6
	Ön Lisans	1	1,3
	Lisans	64	82,1
	Yüksek Lisans	7	9,0
	Doktora	3	3,8
	Toplam	78	100,0

2.6.2.2. Hipotezlerin Testi

Tablo 6. Katılımcıların Sosyal Sorumluluk Projelerini Destekleme Düzeylerinin Cinsiyet Açısından İncelenmesi

		N	X	S	sd	t	p
Cinsiyet	Kadın	37	72,05	,332	6,14	2,55	,013
	Erkek	38	67,94		7,70		

Tablo 6’da görüldüğü üzere, bireylerin sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ($t = 2,55$, $p < 0,05$) cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Kadınların sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ($X = 72,05$) ile erkeklerin sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ($X = 67,94$) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Sonuçlar doğrultusunda H_1 hipotezi reddedilerek, H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Yani kadınların sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ile erkeklerin sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 7. Öğretmenler ile Diğer Katılımcıların Çelebi Holding'in "Evimdeyim" Projesini Destekleme Düzeylerinin İncelenmesi

		N	X	S	sd	t	p
Katılımcılar	Öğretmen	39	29,51	,647	6,71	,545	,587
	Öğretmen Olmayan	39	28,71		6.15		

Tablo 7’de da görüldüğü üzere, katılımcıların Çelebi Holding’in “Evimdeyim” sosyal sorumluluk projesini destekleme düzeyleri ($t = 0,545$, $p > 0,05$) katılımcıların eğitim sektöründe çalışıp çalışmamalarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Öğretmenlerin, Çelebi Holding’in “Evimdeyim” sosyal sorumluluk projesini destekleme düzeyleri ($X = 29,51$) ile diğer katılımcıların Çelebi Holding’in “Evimdeyim” sosyal sorumluluk projesini destekleme düzeyleri ($X = 67,94$) arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Sonuçlar doğrultusunda H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani, eğitim sektöründe çalışan öğretmenlerin eğitimle ilgili yapılan sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ile eğitim sektöründe çalışmayan insanların eğitimle ilgili yapılan sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

SONUÇ

Toplumsal ihtiyaçların giderilmesindeki eksiklikler ve küresel rekabet, işletmelerin toplumsal ihtiyaçları giderme konusunda sorumlu davranmalarının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kuruluşların topluma sağladıkları değer, kuruluşun olumlu bir imaj oluşturmaya da katkı sağlaması, kuruluşları sosyal sorumluluk projelerine yönlendiren bir unsur olmuştur.

Çelebi Holding’in ‘Evimdeyim’ projesinin incelendiği bu çalışma sonucunda toplumun sosyal sorumluluk projelerini desteklediği, yapılmasını samimi ve etik bulduğu görülmüştür. Araştırma sonuçları tüketicilerin, sosyal sorumluluk projelerinin sadece topluma hizmet etmek amacıyla yapılmadığını düşündüklerini ortaya çıkarmıştır. Katılımcılar, kuruluşların özellikle devletin vergi indirimi sağlaması sebebiyle bu projeleri uyguladıklarını düşünmektedir.

Çalışma sonucunda sosyal sorumluluk projeleri hakkında kadınların ve erkeklerin farklı düşündükleri, kadınların bu konuda daha hassas oldukları ortaya çıkmıştır. Kadınlar erkeklere göre sosyal sorumluluk projelerini daha fazla desteklemektedirler.

Çelebi Holding’in ‘Evimdeyim’ projesi eğitime destek vermek amacı ile yapıldığından ve özellikle öğretmenlerimize yönelik olduğundan çalışmada öğretmenlerin bu konuda diğer bireylerle aynı kanıda olup olmadığı ölçülmek istenmiş ve sonuç şaşırtıcı olmuştur. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin eğitimle ilgili sosyal sorumluluk projelerini destekleme düzeyleri ile sektörde çalışmayanların destekleme düzeyleri arasında farklılık bulunmamıştır.

Araştırma sonuçlarının da gösterdiği üzere tüketiciler sosyal sorumluluk projelerinden etkilenmektedir. Günümüzde tüketiciler ürün seçimlerini yaparken bir işletmenin sosyal sorumlu olarak duruşunu da dikkate almaktadırlar. Bu konunun bu denli önemli olması ve giderek önemini anlaşılması sosyal sorumluluk kampanyalarının bir rekabet aracı haline gelmesine de yol açmıştır. İşletmelerin bu gerçekler ışığında sosyal sorumluluk projelerine daha dikkatli

yaklaşmaları gerekmektedir. İşletmeler, bu konuda doğru stratejilerle yola çıkmalı, uzun vadeli planlar yapmalı; stratejilerini, planlarını ve uygulamalarını, etik çerçeveler etrafında yürütmelidirler.

KAYNAKLAR

- AKTAN, C., BÖRÜ, D., 2007, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk, edit by Coşkun Can Aktan, İgiad Yayınları, İstanbul.
- BUDAK, G., BUDAK, G., 2014, İmaj Mühendisliği Vizyonundan Halkla İlişkiler, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- CARROLL, A. B., 1979, "A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance", The Academy of Management Review, Vol. 4, No. 4, Oct., pp. 497-505.
- CARROLL, A. B., 1991, "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", Business Horizons, Volume 34, Issue 4, July–August, pp. 39-48.
- CARROLL, A. B., 2015, "Corporate Social Responsibility: The Centerpiece of Competing and Complementary Frameworks", Organizational Dynamics, 44, pp. 87—96.
- ÇARIKÇI, İ. H., UZUNBACAĞ, H. H., ADIGÜZEL, O., ÖZKUL, A. S., 2009, "Türk Yönetim Kültürü Bağlamında Sosyal Sorumluluk", International Davraz Congress (On Social and Economic Issues Shaping the World's Future - New Global Dialogue), 24-27 September, Isparta - Turkey, pp..1815-1825.
- GÖZTAŞ, A., BAYTEKİN, E. P., (2009), "Sosyal Sorumluluk Kampanyaları ile Çocukların Bilinçlendirilmesi ve Eğitimi, Türkiye'den Bir Uygulama Örneği: Aygaz 'dikkatli çocuk' Kazalara Karşı Bilinçlendirme Kampanyası", Journal of Yasar University, 4(13), 1197-2015.
- JAMALI, D., MIRSHAK, R., 2007, "Corporate Social Responsibility (CSR): Theory and Practice in a Developing Country Context", Journal of Business Ethics, Vol. 72, No. 3, May, pp. 243-262.
- KELGÖKMEN, D., 2010, "İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Literatür Taraması", Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review, 10 (1), pp. 303-318.
- LIS, B., 2012, "The Relevance of Corporate Social Responsibility for a Sustainable Human Resource Management: An Analysis of Organizational Attractiveness as a Determinant in Employees' Selection of a (Potential) Employer", Management Revue, Vol. 23, No. 3, Special Issue: Recent Developments and Future Prospects on Sustainable Human Resource Management, pp. 279-295.
- OKAY, A. OKAY, A., 2007 Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları, Der Yayınları, İstanbul.
- ÖZGEN, E., 2007, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi", D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 8, pp. 1-6.
- ÖZÜPEK, M. N., 2013 Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk, Eğitim Kitabevi, Konya.
- TIĞLI, M., PİRTİNİ, S., ÇELİK, C., 2007, "Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının Genç Tüketicilerin Marka Farkındalığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri (Hakemli) Dergisi, C: 7, Y: 13, S: 27, Ocak, pp. 83-93.
- TOP, S., ÖNER, A., 2008, "İşletme Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Teorisinin İncelenmesi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, pp. 97-110.
- WULFSON, M., 2001, "The Ethics of Corporate Social Responsibility and Philanthropic Ventures", Journal of Business Ethics, Vol. 29, No. 1/2, Sixth Annual International Conference Promoting Business Ethics, pp. 135-145.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN NASRETTİN HOCA İLE İLGİLİ ALGILARININ BELİRLENMESİ

THE DETERMINATION OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS' PERCEPTIONS ABOUT NASRETTİN HODJA

Suat UNGAN*, Taha Yasir CEVHER**, Elif KURT***

ÖZET: Türkiye’de fıkra denince akla gelen önemli isimlerden birisi Nasrettin Hoca’dır. Nasrettin Hoca, kültürümüzde bilgeliğiyle, kıvrak zekâsıyla insanlara yol göstermesinin yanında mizahi kişiliğiyle de insanları eğlendiren ve eğlendirirken düşündüren bir halk kahramanıdır. Geçmişten günümüze anlatılagelen Nasrettin hoca fıkraları halk edebiyatı ürünü olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmanın temel amacı, ortaokul öğrencilerinin Nasrettin Hoca ile ilgili algılarını belirleyip değerlendirmektir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Antalya ilinde bulunan bir ortaokulda öğrenim görmekte olan doksan dört 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunda bulunan öğrencilerden, “Nasrettin Hoca ... gibidir. Çünkü ...” cümlesini tamamlamaları istenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonunda elde edilen veriler “Eğlence Unsuru”, “Bilgelik Unsuru”, “Kahramanlık Unsuru” ve “Kültürel Unsur” olmak üzere 4 ana temadan oluşmuştur. Ortaokul öğrencilerinin Nasrettin Hoca algılarının genellikle eğlence ile ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Nasrettin Hoca, algı, ortaokul öğrencileri.

ABSTRACT: Nasrettin Hoca is one of the most important names that come to mind in Turkey. Nasrettin Hodja, in our culture besides his wisdom, leading to people with his quick-wit, also he is a folk hero fun and makes people think while entertaining people with his humorous personality. Nasreddin Hodja stories from the past to present described may be regarded as products of folk literature. The main purpose of this study, identify and evaluate middle school students' perceptions about Nasreddin Hodja. In the study, which is one of the designs qualitative research, phenomenology design was used. The study group of the study constitutes ninety-four fifth, sixth, seventh and eighth grade students studying in a secondary school located in Antalya. From the students in the study group, were asked to complete the sentence of “Nasreddin Hodja is like... Because ...” The obtained data were analyzed with content analysis. The data obtained at the end of the research were composed of 4 main themes as "Entertainment Element", "Wisdom Element", "Heroism Element" and "Cultural Element". It is resulted that middle school students are generally concerned with entertainment of Nasrettin Hodja perceptions.

Keywords: Nasrettin Hodja, perception, middle school students.

1. GİRİŞ

Nasrettin Hoca, kültürümüzde bilgeliği, zekâsı, yol göstericiliği ve mizahi kişiliğiyle insanları eğlendiren ve eğlendirirken düşündüren bir halk kahramanıdır. “Nasrettin Hoca tam anlamıyla milli bir şahsiyettir. Yediden yetmişe ve her bölgedeki, her tabakadaki Türk halkı onu tanımakta, sevmekte, fıkralarını, kendi mizahına dil saymaktadır (Kabaklı, 1983). Nasrettin Hoca, kişisel olarak dikkat çekici birçok özelliğe sahiptir. Hoca hoşgörülüdür, hazırcevaptır,

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Trabzon-Türkiye, ungan@ktu.edu.tr

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon-Türkiye, tahayasircevher@gmail.com

*** Doktora Öğr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon-Türkiye, elifkurt07@hotmail.com

iyiliğin simgesi hâline gelmiş bir bilgedir. Karısı, çocuğu, komşuları ve başından geçen olayların çoğunda yer alan eşeği ile insanların kalbinde büyük bir yer edinmiştir (Ungan, Arıcı ve Şimşek, 2012). Bu özellikleriyle Hoca'nın, toplum içinde ölümsüz bir yeri vardır.

Meşhur adıyla Hoca; Apendi (Efendi), Koco Nasridin, Kojo Nasır, Molla Nasrettin, Hoca Nasrettin ve benzeri adlarla Türk dünyasında dolaşmaktadır (Akkuş, 2002). Hocanın birçok fıkrası, batı dillerine tercüme edilmiştir. Ünü İskandinav ülkelerinden Hindistan'a kadar yayılan Nasrettin Hoca, Mevlana ve Yunus Emre gibi bütün insanlığın sevgilisi haline gelmiştir. Ama hangi ülkede olursa olsun, olayları ve insanları değerlendirmesiyle, giyim kuşamı, eşeği ve sakalıyla tipik bir Anadoluludur (Güzel ve Torun, 2007).

Türk edebiyatında fıkra denince ilk akla gelen isim Nasrettin Hoca'dır. Çünkü fıkra türünde Nasrettin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan ürünlerin sayısı bir hayli çoktur (Yıldırım, 1999). Türk fıkraları içinde en çok derlenip -16. yüzyıldan başlayarak defalarca- yazıya geçirilen fıkralar, Nasrettin hoca fıkralarıdır. Bu fıkralar, 17. yüzyıldan itibaren batıya taşınmaya başlamış ve büyük bir yayılma göstermiştir (Kurgan, 1968'den akt. Arıcı, 2015). Günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan Nasrettin Hoca fıkralarının bu ölçüde yaygınlaşmasında Nasrettin Hoca'nın kişilik özellikleri etkilidir.

Nasrettin Hoca, toplum hayatında oluşan aksaklıkları görmekte ve bu aksaklıkların düzeltilmesi için mücadele etmektedir. Banarlı (2001)'ya göre, halka zulüm yapan beyler ve hâkimler karşılarında Nasrettin Hoca'yı bulurlar. Hoca halkın hakkını zekâ silahlarıyla korur. Zâlimler, dalkavuklar, riyakârlar ve hak yiyenler; insanlara boş yere çektirilen azaplar, onun zekâsı ile olduklarından daha fena daha gülünç şekillere düşerler. Nasrettin Hoca meseleleri yaşarken çözümlemeyi, hayatın vazgeçilmezi olan insani zaafarla yaşamayı öğretirken; hayat felsefesi, beklentileri ve çözümleriyle gerçekçi bir kişilik sergiler (Öğüt-Eker, 2008). Nasrettin Hoca'nın bu kişilik özellikleri fıkralarına yansımakta ve insanlar bu fıkraları kendilerine yakın görerek içselleştirmektedir. Aynı zamanda fıkralarda görülen Nasrettin Hoca kişiliği insanlara örnek olmaktadır.

Nasrettin Hoca fıkraları genellikle bilinen konuları işlemektedir. Kişisel olaylar, genellemelere açılmakta, yaşam uğraşısı eğlenceli yönünden ele alınıp insanları hoşgörü ve iyimserliğe sürüklemektedir (Yarman, 1977). Hoca "Parayı veren düdüğü çalar." diyerek çocuklara hayat dersi verir, "Ya tutarsa?" diyerek umutsuzluğa kapılmamayı öğütler, "Ağaçtan düşen gelsin." diyerek empati kurar.

Nasrettin Hoca fıkralarında, günlük yaşama dönük meseleler ele alınmış, toplum bireylerinin içinde yaşanan düzene adapte olması kolaylaştırılmıştır. Nasrettin Hoca bunu yaparken kuru, kırıcı ve didaktik bir üslup yerine yumuşak ve mizahi bir yol seçmiştir. İnsani meseleler tüm boyutlarıyla ele alınarak doğru yol gösterilmiş bu sırada kimsenin rencide edilmesine müsaade edilmemiştir. Bunun yanında, topluma zararı dokunmuş, toplum hafızasında iyi iz bırakmayan kişi ya da meseleler yine Nasrettin Hoca'nın ağzından tatlı sert bir üslupla eleştirilmiş ve bu yolla toplum kendi üzerindeki egemen baskıyı hafifletmiş ve rahatlamıştır (Bayraktar, 2012). Kişilere ne şekilde hitap etmesi gerektiğini çok iyi bilen Nasrettin Hoca'nın fıkralarında kaba ve çirkin sözler yer almamakta; öğüt verici ve eğitici sözler bulunmaktadır (Ungan, Arıcı ve Şimşek, 2012). Nasrettin Hoca'nın fıkralarında konuşma dili kullanıldığı için sade, açık ve akıcı bir anlatım görülmektedir. Hocanın meramını anlatırken, sözü uzatmaması, ağır bir dil kullanmaması da fıkraların her ortamda rahatlıkla kullanılabilmesini sağlamaktadır.

Nasrettin Hoca, halk hayatı ve geleneğinde dünden bugüne etkin bir rol oynamıştır (Olgunsoy ve Temiz: 2008). Bunda Nasrettin Hoca'nın halkın içinden bir insan görünümünde olmasının etkisi büyüktür. Nasrettin Hoca, halka onların anlayacağı şekilde hitap etmiş, onların kullandıkları dili kullanmıştır. Alpan (1977)'a göre gündelik hayatındaki ilişkilerde insanlar üzerinde etki bırakan Hoca'nın kullanıp yaygınlaştırdığı atasözleri ve deyimler de vardır:

Atasözleri:

Yorgan gitti, kavga bitti.

Acemi bülbül bu kadar öter.

Parayı veren düdüğü çalar.

Ye kürküm ye.

Dostlar alışverişte görsün.

Halep orada ise arşın buradadır.

Üzümünü ye de bağını sorma.

Tavşana kaç, tazıya tut.

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar

Deyimler:

Bindiğin dalı kesmek.

Fincancı katırlarını ürkütmek.

Sermayeyi kediye yükletmek.

Allah taksimi, kul taksimi.

Kurdun kuyruğu koparsa.

İpe un sermek.

Hem suçlu hem güçlü.

Ya tutarsa.

Nasrettin Hoca'nın tipolojik özellikleri genelde sözlü anlatılarla, özelde ise fıkralarla ilgili durum ve nitelikler, onun fıkralarının bolca rağbet görmesini sağlamıştır. Zamanı ve zemini olarak günümüze kadar gelebilmesi, geniş coğrafyalarda varyantlar halinde hâlâ anlatılıyor olması ve kültürümüze bazı düsturları deyim ve atasözü kılığında hediye etmesi, Nasrettin Hoca fıkralarının çok ciddi bir kitleye hitap etme özelliğini göstermektedir (Boyras, 2010). Nasrettin Hoca'nın anlattığı birçok fıkra iyice kısalarak deyimleşmiştir. Hoca'nın fıkraları herkes tarafından bilindiği için zamanla fıkranın tamamını anlatmaya gerek kalmamış, sadece fıkranın özü olan bir ifade kullanmak yeterli hale gelmiştir (Türkmen, 2008). Böylelikle yeri gelince söylenen bir deyim ile fıkranın bütünü akla gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Nasrettin Hoca fıkraları atasözü ve deyim oluşturmada kültürümüze kaynaklık etmektedir.

Nasrettin Hoca fıkraları dikkatle incelendiği zaman fıkralardaki döneme ait kültürel unsurlar açıkça görülmektedir. Günümüzde yaygın olarak kullanılmayan çakşır, mintan, kavuk, çarık, sarık, şalvar, ibrik, körük, kandil, testi, ok, kılıç, semer, heybe gibi eşyalar fıkralarda sıkça yer almaktadır (Şanlı, 2009). Bütün bunlar halk kültürüne ait unsurların günümüzde de canlı kalmasını sağlamaktadır.

Nasrettin Hoca fıkralarının en belirgin özelliği evrensel anlamda da mizahi değere sahip olmasıdır. Hoca, bazen günlük hayatta karşılaştığı olaylarda öğütler, dersler vermek amacıyla bazen de yaptığı eleştirilerde insanları kırmamak adına mizahı kullanır. Nasrettin Hoca mizahının evrensel olmasında yalnızca her türlü zulmü hicveden görevci bakış açısının değil,

lisandan lisana çevrilmesi ve anlaşılması zor olan söz oyunlarına pek yer vermeyen dilinin de etkisi vardır (Coşar ve Usta, 2016). Mizah, yaşamın gülünç ve saçma taraflarını yansıtmaya sanatı olduğu için sadece güldürmeyi amaçlamakla kalmayıp hayatın gerçeklerini de gösterir. Mizah, aslında yaşamın kendisidir. Bu sebeple de mizahtan eğitimsel amaçlar için yararlanılmalıdır. Mizah olumlu bir öğrenme ortamı yaratmak için önemli bir araçtır (Oruç, 2010). Bu anlamda mizahın derslerde öğretmen tarafından kullanımı hem dikkat çekme hem de kalıcı öğrenme açısından önemlidir. Mizahın kullanıldığı sınıf ortamında öğrencilerin eğlenerek ders işleme sürecine katılımı sağlanabilir. Aynı zamanda öğrenci-öğrenci ve öğrenci-öğretmen iletişimi daha etkin bir hâl alabilir.

Mizah, eleştirel bakış yaratıcılığı doğurur. Mizahın gelişmediği toplumlarda eleştirel düşüncenin ve yaratıcılığın da gelişmediği görülür. Eleştirel düşünce, kurgulama veya akıl yürütmelerle doğar. Nasrettin Hoca fıkralarında da benzer kurgulama ve akıl yürütmeler (neden-sonuç ilişkisi) söz konusudur. Nasrettin Hoca fikra belleğinde, yaşam mizah ve eleştirel düşünceyle kurgulanır ve işletilir. (Özdemir, 2010). Nasrettin Hoca fıkralarına bakıldığında eleştirel düşüncenin insanın tabiatına en uygun boyutuyla kullanıldığı görülür. Hoca güldürürken hep düşündürür veya düşündürürken hep güldürür. İnsanları birbirine yakınlaştıran ve birbirinden uzaklaştıran sevgi ve korku temel duyguları düşünmek ve gülmek eylemleriyle karşımıza çıkar. Nasrettin Hoca'nın asırlardan günümüze gelmesinin ardında yatan en temel özelliklerden biri fıkraların eleştirel düşünce boyutuna sahip olabileceği anlayışıdır (Uludağ, 2008). Bu özellikleri itibarıyla Nasrettin Hoca fıkraları, öğrencilere mizahi bir bakış açısı kazandırarak onların olaylara farklı açıdan bakmalarını sağlamakta ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmektedir.

Fıkra türünde özellikle Nasrettin Hoca fıkralarının eğitici özelliği birçok araştırmacının ortak kabulüdür. Nasrettin Hoca'nın olaylara hoşgörülü yaklaşımı ve bilge kişiliği, sevimli tipi ve eşeği ile oluşturduğu kompozisyon çocuklar için eğlenceli ve eğitici bir malzeme olarak değerlendirilebilir (Özcan, 2008). Öğrencilerin, eğlenceli ve şakacı yönünden dolayı çok sevdiği Nasrettin Hoca'nın fıkraları onlar için ilgi çekici bir öğrenme aracı niteliğindedir.

Nasrettin Hoca'nın amacı, dil ve kültür kodlarını öğretmek, eğitimi sıkmadan eğlenceyle vererek mesajların kalıcılığını sağlamak, atasözü ve deyim gibi kalıplaşmış özlü sözlerle tecrübe edilmiş bilgiyi nesilden nesile hızla aktarmaktır (Şenocak, 2008). Bu açıdan bakıldığında Nasrettin Hoca fıkraları Türkçe eğitiminde kullanım açısından oldukça uygundur.

Temizkan (2011)'a göre, Türkçe öğretiminde kullanılan fikra metinlerinde özellikle de Nasrettin Hoca metinlerinde yaratıcı düşünmenin özellikleri sıkça görülmektedir. Yaratıcı düşünmenin özellikleri açısından bakıldığında Nasrettin Hoca fıkralarında:

1. Olaylara herkesten farklı yönlerden bakma ve onları farklı yönlerden değerlendirme,
2. Ortaya çıkan olayları, durumları farklı bir sebebe bağlama,
3. Problemlere pratik çözümler üretme,
4. Daha önce aralarında bağ kurulmayan olay, nesne vb. arasında bağ kurma,
5. Ayırt edicilik, özgünlük ve üretkenlik boyutunda yeni düşünceler ortaya koyma,
6. Kalıplardan kurtulma, değişik olma ve kavramları bilinenin dışında kullanma,
7. Hiç kimsenin görmediklerini görme, düşünmediklerini düşünme,
8. Bilinmeyen yeni bir yöntem ya da teknik icat etme gibi özellikler bulunmaktadır.

Türkçe derslerinde Nasrettin Hoca fıkraları, düzenlenmiş nitelikli metinler olarak kullanılabilir. Başta kültür ve değer aktarımı olmak üzere konuşma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi, kelime hazinesinin zenginleştirilmesi, diyalog oluşturma, örnekleme ve kıyaslama

gibi anlatımın temeli olan unsurların kazandırılmasında bu ürünleri ders kitaplarında ve dolayısıyla sınıf içinde kullanmak mümkündür (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009). Türkçe dersi kapsamında sınıf içinde yapılacak olan etkinlikler kapsamında, okuma ve sözlü anlatım becerilerinin geliştirilmesi ve tiyatro- drama gibi canlandırma çalışmalarında Nasrettin Hoca fıkralarından yararlanılabilir. Tekşan (2012)'a göre, Türkçe dersinin temel öğrenme alanlarıyla ilgili kazanımlara ulaşmada Nasrettin Hoca fıkraları etkili bir öğretim aracıdır. Ayrıca Nasrettin Hoca fıkralarının eğitici özelliğinden faydalanarak öğrencilere kendi kimliğini tanıma, insanlık sevgisi, hoşgörü, esneklik, yaratıcı zekâ gibi çağdaş özellikler de kazandırmak mümkündür.

Bütün bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda, Nasrettin Hoca fıkralarının hem dilsel hem de kültürel kazanımlar açısından zengin birer materyal olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle Nasrettin Hoca fıkraları Türkçe derslerinde rahatlıkla kullanılabilir. Ayrıca Nasrettin Hoca'nın kişilik özellikleri de eğitsel açıdan değerlendirilerek öğrencilere aktarılabilir. Bu bağlamda, öğrencilerin Nasrettin Hoca ile ilgili mevcut algılarının belirlenmesi önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Ortaokul öğrencilerinin Nasrettin hoca ile ilgili algılarını belirleyip değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırma insan olgusu üzerine odaklanmış, tümevarımsal tanımlayıcı bir araştırma yöntemidir. Bu araştırma sürecinde araştırmacı tecrübenin herhangi bir alanını kişi ve kişinin dünyası ile arasındaki ilişkisi olarak tanımlayabilir. Bir başka deyişle araştırmacı fenomenolojik çalışmada yaşanmış tecrübelerinin ifade edilmesinin veya dışa vuruluşunun anlamlarını tanımlamaktadır. Bu anlamda fenomenolojik araştırma ilk elden subjektif bir bakış açısıyla bilinç olgusunun çalışılmasını içermektedir (Akturan ve Esen, 2013). Araştırmada, öğrencilerin Nasrettin Hoca algılarının belirlenmesi amaçlandığı için bu yöntemden yararlanılmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Antalya ilinde bulunan bir ortaokulun 5, 6, 7 ve 8. sınıfında öğrenim görmekte olan 94 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmaya katılımda gönüllülük esas alınmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Veriler, "Nasrettin Hoca ... gibidir. Çünkü ..." cümlesinin yazılı olduğu bir çalışma kâğıdı aracılığı ile toplanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Veriler, nitel çalışmada sıkça kullanılan içerik analizi ile çözümlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2011)'e göre içerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır. Bu kapsamda, elde edilen veriler dört uzman tarafından analiz edilerek güvenilirlik sağlanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen veriler ile bunların yorumlarına yer verilmiştir.

Araştırma kapsamında ortaokul öğrencilerinin Nasrettin Hoca ile ilgili algıları belirlenmiştir. Bazı öğrencilerin bu konuda birden fazla algısı olduğu görülmüştür. Bunlar, ayrı ayrı listelenmiştir. Elde edilen algılar şu temalar altında toplanmıştır:

1. Eğlence
2. Bilgelik
3. Kahramanlık
4. Kültürel Unsur

Tablo 1. Ortaokul Öğrencilerinin Nasrettin Hoca ile ilgili Eğlence Temalı Algıları

Nasrettin Hoca Algısı	Sıklık
Komik Birisi	25
Eğlenceli Birisi	15
Güldüren Birisi	5
Standupçı	5
Şakacı	5
Cem Yılmaz	3
Fıkra Anlatıcısı	3
Güldürme Ustası	3
Palyaço	3
Abi	2
Amca	2
Hayatın Bir Parçası	2
Abartılı Birisi	1
Arkadaş	1
Baba	1
Can	1
Değerli Birisi	1
Enişte	1
Esprili Birisi	1
Kahkaha Tufanı	1
Komedyen	1

Kuzen	1
Önemli Birisi	1

Tablo 1'e göre, ortaokul öğrencilerinin Nasrettin Hoca ile ilgili en çok kullandıkları eğlence temalı ifadeler "komik birisi" en az kullandıkları ifadeler ise "abartılı birisi", "arkadaş", "baba", "can", "değerli birisi", "enişte", "esprili birisi", "kahkaha tufanı", "komedyen", "kuzen" ve "önemli birisi"dir.

Öğrencilerin konuyla ilgili kullandıkları ifadelerden bazıları aşağıda verilmiştir:

"Nasrettin Hoca, güldürme ustası gibidir. Çünkü fıkraları insanı çok güldürür."

"Nasrettin Hoca, kahkaha tufanı gibidir. Çünkü bizi her zaman çok güldürüyor."

"Nasrettin Hoca, Cem Yılmaz gibidir. Çünkü insanı çok güldürür."

Tablo 2. Ortaokul Öğrencilerinin Nasrettin Hoca ile ilgili Bilgelik Temalı Algıları

Nasrettin Hoca Algısı	Sıklık
Akıllı/Aklını Kullanan Birisi	5
Öğretmen	3
Bilgili/Bilgi Verici Birisi	2
Düşündüren Birisi	2
Düşünür	2
Bilge	1
Fıkraların Dedesi	1
Yol Gösterici Birisi	1

Tablo 2'ye göre, ortaokul öğrencilerinin Nasrettin Hoca ile ilgili en çok kullandıkları bilgelik temalı ifade "akıllı/aklını kullanan" en az kullandıkları ifadeler ise "bilge", "fıkraların dedesi" ve "yol gösterici"dir.

Örneğin; bir öğrenci: "Nasrettin Hoca, öğretmen gibidir. Çünkü bilir, bildirir, öğretir." diyerek Nasrettin Hoca'nın bilgelik yönünü öne çıkarmıştır.

Tablo 3. Ortaokul Öğrencilerinden Nasrettin Hoca ile ilgili Kahramanlık Temalı Algıları

Nasrettin Hoca Algısı	Sıklık
Kahraman	2
Ünlü	1

Tablo 3'e göre, ortaokul öğrencilerinin Nasrettin Hoca ile ilgili kullandıkları kahramanlık temalı ifadeler "kahraman" ve "ünlü"dür.

Öğrencilerin kahramanlık ile ilgili kullandığı ifadelerin bazıları şunlardır:

“Nasrettin Hoca, bir kahraman gibidir. Çünkü fıkraların içindedir.”

“Nasrettin Hoca, ünlü gibidir. Çünkü fıkralarını herkes okumaktadır ve fıkralarıyla ünlüdür.”

Tablo 4. Ortaokul Öğrencilerinden Nasrettin Hoca ile ilgili Kültür Temalı Algıları

Nasrettin Hoca Algısı	Sıklık
Kültür Parçası	1

Tablo 4'e göre, bir ortaokul öğrencisi Nasrettin Hoca ile ilgili “kültür parçası” ifadesini kullanmıştır. Örneğin bir öğrenci: “Nasrettin Hoca, kültürümüzün bir parçası gibidir. Çünkü Nasrettin Hoca, çok eskilerde yaşamıştır.” diyerek Nasrettin Hoca'nın kültürel yönüne değinmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ortaokul öğrencilerinin Nasrettin hoca ile ilgili algılarını belirleyip değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin Nasrettin Hoca ile ilgili algıları eğlence, bilgelik, kahramanlık ve kültürel unsurlar temaları altında toplanmıştır. Benzer olarak, Duran (2012) da ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin Nasrettin Hocayı, “komik, eşeğe ters binen hazırcevap ve bilgili” olarak tanımladığı sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmaya katılan ortaokul öğrencilerinin Nasrettin Hoca algılarının genel teması eğlencedir. Bu sonuç, öğrencilerin Nasrettin Hoca'yı güldürme yönüyle tanıdığını göstermektedir. Bu da Nasrettin Hoca'nın eğlendirerek öğretme vasfının Türkçe derslerinde kullanılabilmesi fikrini destekler niteliktedir.

Nasrettin Hoca fıkraları, eğlendirirken öğretme özelliğinin yanında söz varlığını zenginleştirme, kültür aktarımı yapma, okuma ve dinleme becerilerini destekleme, eleştirel düşünce becerisi kazandırma, yaratıcı düşünmeyi destekleme, empati kurma gibi kazanımlar açısından Türkçe derslerinde hem metin hem de etkinlikler kapsamında kullanılabilir ilgi çekici birer materyaldir. Türkçe dersi kapsamında sınıf içinde yapılacak olan etkinlikler kapsamında, okuma ve sözlü anlatım becerilerinin geliştirilmesi ve tiyatro- drama gibi canlandırma çalışmalarında Nasrettin Hoca fıkralarından yararlanılabilir.

Nasrettin Hoca fıkraları Türkçe derslerinde kullanılmadan önce öğrencilerin Nasrettin Hoca ile ilgili genel bilgi sahibi olması gerekir. Bunun aksine araştırmaya katılan ortaokul öğrencilerinin, Nasrettin Hoca ile ilgili algılarının yüksek düzeyde olmadığı söylenebilir.

Araştırma sonunda elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Türkçe dersi kapsamında öğrencilerin Nasrettin Hoca ile ilgili algılarını geliştirmeye yönelik etkinlikler yaptırılmalıdır.
- Nasrettin Hoca fıkralarının Türkçe derslerinde yaptırılacak sınıf içi etkinliklerde kullanılmasına özen gösterilmelidir.
- Mevcut araştırma, çalışma grubu genişletilerek yapılabilir.
- Nitel yaklaşımın benimsendiği bu çalışma nicel veri toplama araçları ile yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Akkuş, M. (2002). Doğu Kültüründe Nasrettin Hoca Tipinin Benzerleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 57-62.
- Akturan, U. ve Esen, A. (2013). Fenomenoloji. T. Baş ve U. Akturan, (ed.) *Nitel Araştırma Yöntemleri* (s. 83-89). Ankara: Seçkin.
- Alpan, N. (1977). Nasrettin Hoca'nın Evrensel Kişiliği. *Uluslararası Yunus Emre, Nasrettin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri Bildirileri, 10-12 Haziran 1977*. Konya: Konya Turizm Derneği Yayınları.
- Arıcı, A. F. (2015). Çocuk Edebiyatının Kaynakları- Hayale Dayalı Türler (Masal, Fabl, Fıkra). Yılar, Ö ve Turan, L. (ed.) *Eğitim Fakülteleri İçin Çocuk Edebiyatı* (118-140). Ankara: PegemA.
- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. Ankara. Milli Eğitim Basımevi.
- Bayraktar, Z. (2012). Nasrettin Hoca Ve Timur Konulu Fıkraların Gülmede Üstünlük Kuramı Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1 (1), 265-274.
- Boyraz, Ş. (2010). Nasrettin Hoca Fıkralarına Göre Türk Kimliğini Oluşturan Temel Nitelikler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (12), 81- 88.
- Coşar, M. ve Usta, Ç. (2016). Nasrettin Hoca Fıkralarında Grice'nin İşbirliği İlkesinin İhlali. *Milli Folklor*, 28, (109), 141-152.
- Duran, E. (2012). İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Nasrettin Hoca Ve Keloğlan'a İlişkin Bilgi Ve Algı Düzeylerinin İncelenmesi. *Turkish Studies*, 7 (2), 371-384.
- Güzel, A. ve Torun, A. (2007). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Kabaklı, A. (1983). *Türk Edebiyatı I. Cilt*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Olgunsoy, B. ve Temiz, C. (2008). Nasrettin Hoca'nın Günümüz Mizah Dergilerindeki Yeri Nedir? *21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak- Uluslar arası Sempozyum Bildiriler, 8-9 Mayıs 2008*. Akşehir: Atatürk Kültür Merkezi.
- Oruç, Ş. (2010). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Mizah Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 56-73.
- Öğüt- Eker, G. (2008). Kültür Ekonomisi Temelinde Gelenek Nasıl Değerlendirilir? *21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak- Uluslar arası Sempozyum Bildiriler, 8-9 Mayıs 2008*. Akşehir: Atatürk Kültür Merkezi.
- Özcan, H. (2008). Halk Edebiyatı Metinlerinin Çocuk Edebiyatına Kaynak Olması ve Örneklem Olarak Dede Korkut Hikayeleri. *TurkishStudies*, 3(2), 582- 603.
- Özdemir, N. (2010). Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasrettin Hoca. *Milli Folklor*, 2010, 87, 27- 40.
- Sakaoğlu, S. ve Alptekin, A. B. (2009). *Nasrettin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Şanlı, İ. (2009). Nasrettin Hoca Fıkralarında Kültürel Unsurlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 261- 271.
- Şenocak, E. (2008). Çocuk Eğitiminde Nasrettin Hoca Olabilmek. *21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak- Uluslar arası Sempozyum Bildiriler, 8-9 Mayıs 2008*. Akşehir: Atatürk Kültür Merkezi.
- Tekşan, K. (2012). Türkçe Dersi Öğrenme Alanları Açısından Nasrettin Hoca Fıkralarının Kullanılabilirliği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (17), 271-287.
- Temizkan, M. (2011). Türkçe Öğretiminde Yaratıcı Düşünmeyi Geliştirme Bakımından Nasrettin Hoca Fıkraları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8 (16), 195-223.
- Türkmen, S. (2008). Türkçenin Söz Varlığında Nasrettin Hoca'nın Yeri. *Karadeniz Araştırmaları*, 5, (17), 153-159.
- Uludağ, M. E., (2008). Eleştirel Düşünme Anlayışı Kazandırması Açısından Nasrettin Hoca'nın Fıkralarına Eleştirel Bir Bakış. *21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak- Uluslar arası Sempozyum Bildiriler, 8-9 Mayıs 2008*. Akşehir: Atatürk Kültür Merkezi.
- Ungan, S., Arıcı, A. F., Şimşek, T. (2012). Çocuk Edebiyatının Kaynakları. T. Şimşek (ed.) *Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı* (s. 163- 216). Ankara: Grafiker.

- Yarman, V. (1977). Nasrettin Hocada Anlatış Güzelliği. *Uluslararası Yunus Emre, Nasrettin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri Bildirileri, 10-12 Haziran 1977*. Konya: Konya Turizm Derneği Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektâşi Fıkraları*. Ankara: Akçağ.

İTTİKA FİİLİ BAĞLAMINDA ALLAH LAFZININ YORUM VE ÇEVİRİSİ

INTERPRETATION AND TRANSLATION OF ALLAH'S NAME IN THE CONTEXT OF İTTİQA

Faruk GÜRBÜZ¹

ÖZET: Kelimeler, kullanım ve bağlamlarına göre yeni anlamlar kazanırlar. Yüce Allah'ın adı da *Kur'an*'ın çeşitli bağlamlarında birtakım anlamlar kazanmıştır. Özne bağlamında başka, nesne bağlamında başka anlamdadır. Biz bu çalışmamızda Yüce Allah'ın isminin her bağlamda özel bir isim olmadığı gerçeğine dikkat çektik. Özellikle Allah ismi ikinci çoğul şahsa emir kipinde olan "itteku" fiilinin nesnesi iken kazandığı anlamın yorumu ve Türkçeye çevirisi üzerinde mütalaalar yaptık. Bu bağlamda Yüce Allah'ın isminin gerçek anlamda değil, mecaz anlamda kullanıldığını gördük. Bu bağlamda Yüce Allah'ın ismi onun zâtını değil, onun yasalarını temsil etmektedir. Bu makalede bu konudaki mütalaa ve yorumlarımızı bulacaksınız.

Anahtar sözcükler: Allah, bağlam, mecaz-ı mürsel, tercüme, yorum.

ABSTRACT: The words have new meanings according to their usage and context. The name of Almighty Allah had acquired various meanings in various contexts of the Qur'an. The name of Allah is other in the context of the subject, another in the context of the object. In this work, we have paid attention to the fact that the name of Almighty Allah is not a special name in every context. Especially, we made comments on interpretation and translation to Turkish of the meaning that Allah's name earned while being the object of the "itteku" verb which is command for the second plural pronoun. In this context, we have seen that the name of Almighty Allah is used in a metaphorical sense, not a real sense. In this context, the name of Almighty Allah represents his laws, not his particular name. In this article you will find our opinions and comments on this subject.

Keywords: Allah, context, metaphor, translation, interpretation.

GİRİŞ

Kelimelerin *bağlamları*, onların anlamlarını belirlemede oldukça önemli fonksiyonlar üstlenir. Öyle ki, kelimelerin bağlamları onların o bağlamda taşıdıkları anlamın biricik delilleri, yegâne karineleri sayılır. Batı dillerindeki karşılığı *kontekst* olan bağlam, Türkçe sözlüklerde "Bir ifadenin anlamını pekiştiren veya açıklık kazandıran metnin bütünü; kontekst." (Çağbayır, 2007, s. I, 432), bir dilbilim terimi olarak ise "Bir ifade içinde herhangi bir dil ögesinin önce ve sonra gelen ve o birimin anlamını belirleyen bilgilerin tümü; kontekst." diye tanımlanır. Dil felsefesi sözlüğünde ise bağlamın tanımı "Bir sözcelemin içinde üretildiği koşulların bütünü." (Altınörs, 2000, s. 10) şeklindedir.

Özetle bu şekilde tanımlanabilecek olan bağlam, *Kur'an*'ın bütünlüğü içinde "Allah" lafzının anlamını da belirler. Başka bir ifadeyle, *Kur'an* kelimeleri *Kur'an*'daki bağlamlarına göre anlam değişmelerine uğrayıp birçok farklı anlamlar kazandıkları gibi Yüce Allah'ın ismi de *Kur'an*'daki çeşitli kullanım ve bağlamlarında farklı anlamlar kazanır. Yani "Allah" ismi *Kur'an*'daki her bağlamda Yüce Allah'ın zâtına işaret eden özel bir isim olarak karşımıza çıkmaz.

¹Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, faruk_gurbuz@hotmail.com

Mesela, الحمد لله رب العالمين (1/Fatiha, 1) “El-hamdu li’llahi rabbi’l-âlemîn/Övgü âlemlerin Rabbi Allah’ındır.” ayeti bağlamında geçen “Allah” ismi Allah’ın özel adı iken, فاما الذين امنوا بالله (4/Nisa, 175) “Fe emma’llezîne amenu bi’l-lahi ve’tesemu bihi/Allah’a inanıp ona sımsıkı sarılana gelince...” ayetinde geçen “Allah” ismi ve onun yerini tutan “hu” zamiri Allah’ın zatını ifade etmez. Yani, Allah lafzı burada Allah’ın “zat”ının ismi olmasına rağmen Allah’ın “zat”ına işaret etmez. Çünkü bu bağlamda Allah kendi ismiyle mecaz-ı mürsel sanatı yapmıştır. Mecaz-ı mürsel sanatı ya parça söylenip bütün ya da bütün söylenip parça kastedilerek yapılır. Mesela: “Önde Gazi Ahmet Muhtar Paşa, arkasından bütün Erzurum yürüyordu.” cümlesinde Erzurum özel isim değildir ve gerçek anlamda da kullanılmamıştır. Çünkü cümlenin yüklemi olan “Yürüyordu.” Erzurum’un gerçek anlama yorulmasına bir karine-i mâniadır. Çünkü mantiken Erzurum yürüyemez. Bu mantıkî karineyle de Erzurum’un Erzurumlu şeklinde yorumlanması gerekir. Bu sözde Erzurum bütün, Erzurumlu ise parçadır ve parça ile bütün arasında benzerlik değil, yakınlık ilişkisi vardır. Biri oturlan, ikincisi oturandır. Yani buradaki anlam aktarımı, oturlan-oturan ilişkisi sebebiyle olmuştur.

Aynı şekilde “Allah’a inanıp ona sımsıkı sarılana gelince...” mealindeki ayette de Allah lafzı Allah’ın zâtını değil, onunla alakalı olan değerleri ifade eder. Yani bu bağlamda Allah lafzı, Allah’ın yasaları ve emirlerini gösteren bir gösterge olur. Bu bağlamda “Allah” lafzını gerçek anlama yormak mümkün değildir. Çünkü Allah’ın zatına yapışmak, bizzat kendisine sarılmak ve O’na tutunmak mümkün değildir. İşte bu ayette geçen “İ’tesemu/Sımsıkı sarılınız.” karine-i mâniyası sebebiyle bu bağlamdaki “Allah” lafzı Allah’ın zâtını değil, Allah’ın yasa ve emirlerini anlatır.

Kur’an bağlamında bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Yukarıda tanımını özetle verdiğimiz bağlam oldukça geniş, şemsiye bir kavram ve terimdir. Öyle ki bir şeyin içinde bulunduğu yer, o şeyin bağlamıdır ve her şey kendi bağlamına göre anlam kazanır. Bir kimse bir sınıfta ders dinliyorsa o sınıf o kimse için bir bağlamdır ve o bağlama göre o kimse öğrencidir. Aynı kimse başka bir zamanda bir başka sınıfta ders anlatıyorsa o zamanda, o sınıfta ve yaptığı iş bağlamında öğretmendir. Kelimeler de böyledir. Onlar da her yeni dil bağlamında yeni bir kimlik ve kişilik, yani yeni bir anlam kazanırlar.

Bir kelime özneyken işi, oluşu, hareketi yapan etken bir unsur; nesne iken edilgen, pasif bir unsur olur. Mesela, “Hasan camı kırdı.” cümlesindeki bağlamında Hasan öznedir, yani etkin ve etken bir unsurdur. Ancak, “Ahmet Hasan’ı dövdü.” cümlesinde ise Hasan nesnedir, edilgen ve pasiftir. Görüldüğü gibi bir kelime cümledeki ögelik durumuna göre de yeni anlam ve fonksiyonlar kazanmaktadır. *Kur’an*’ın bütünlüğü de bir dil evreni ve bağlamı olarak görülmelidir. Bu dil evreninde Allah’ın ismi bazı ayetlerde nesne, bazı ayetlerde özne görevindedir. Bazen geçişli, bazen geçişsiz fiillerle kullanılmıştır. Bazen geçişli fiillerin faili, yani öznesi, bazen de geçişli fiillerin nesnesi durumunda kullanılmıştır. Hiç şüphesiz bu kullanımlar hem okurlarını ve hem de mütercim ve müfessirlerini Allah lafzının anlamını yorumlamak, başka anlamlara çekmek zorunda bırakmıştır. Bu örnekler *Kur’an* bağlamında oldukça çoktur. Ancak biz Allah lafzının yorum ve tercümesi meselesini yalnızca اتقى “ittika” kelimesi bağlamında mütalaa edeceğiz. Bu sebeple de içinde “ittika” geçen bütün ayetleri incelemeyeceğiz. Çünkü ikinci çoğul şahsa emir kipinde olan “itteku” fiili ve onun nesnesi (mef’ul-i mutlakı) olan Allah lafzından oluşmuş bu bir tek cümle meramımızı anlatmak için yeterlidir.

1. اِتْقَى “İTTİKA”NIN ETİMOLOJİSİ

İttika kelimesi hakkında evvela şunları söylemeliyiz. “Takva ve ittikâ kelimelerinin kökü وقى fiilinin mastarı olan vikaye وقاية dir. Vakyen وقيا , vâkiyeten واقية , tevkıyeten توقية , ve vikâen وقاء de وقى ve-ki-ye fiilinin manaları farklı olmayan mastarlarıdır.” (Cebeci, 1985, s. 16). Kökü “vikaye” olan “ittika”nın anlamı ise el-İsfehânî (1998) tarafından “Bir kimse bir şeyi kendisi için koruma yaptığı zaman اتقى فلان بكذا ‘İtteka fulanın bi keza/Bir kimse şununla korundu.’denir.” (s. 545) şeklinde açıklanır. “İttika” hakkında Cebeci (1985) İbn Side’den şunları aktarır. İbn Side “ittika”nın anlamını “İttika’nın asıl manası iki şey arasına engel koymaktır. اتقاء بالترس ondan kalkan ile ittika etti, denir. Bunun manası, o bahsedilen şey ile kendi arasına kalkanı engel yaptı.” (Aktaran Cebeci, 1985, s. 17) şeklinde açıklar.

Cebeci (1985) takvanın anlamı hakkında biraz daha detaylı olarak “Kök itibarı ile bu mastarlara dayandığını belirttiğimiz takva kelimesinin aslı وقى şeklinde olan bir isimdir. “İttika” kelimesi de aslında, “ifti’âl” افتعال vezni üzere اوتقى (ivtika) şeklinde iken, Arapça ibdâl ve kalp kaideleri gereğince bu şekli almıştır.” (s. 17) der. “İfti’âl vezninde çokça kullanıldığı için (T) harfi, fiilin asıl harfi zannedilmiştir, ittikâ vikayeyi kabul etmek, diğer bir ifade ile vikayeye girmek, yani elem ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini iyice koruma altına almak manasındadır.” (s. 17) şeklinde de devam eder.

el-Cevherî (2009) ise ” ve-ki-ye, اتقى itteka ve يتقى yetteki kelimelerinin aslı ‘iftiâl’ vezninde ve اوتقى ‘ivteka’dır ve ‘vav’, ‘ya’ harfine dönüşmüş daha sonra da ‘te’ ile değiştirilmiş sonra ‘iftiâl’ veznine girmiş ve bu vezinle sıkça kullanılmıştır. Bu kullanım sıklığı sebebiyle dönüşlülük ‘te’si kelimenin asıl harflerinden zannedilmiştir.” (s. 1264) der. Bu bilgilerden “ittika”nın “iftiâl” vezninde olduğu anlaşılmaktadır. “İftiâl” vezninin gayesi ise “على اجتهاد فى درسه) : Ali, dersine çalışmakta gayret gösterdi) gibi gayret ve (محمد اكتسب رزقه : Muhammed rızkını kazanmayı talep etti) gibi bir istek, arzu ifade eder. Yahut (عزله فاعتزل : Onu azlettim o azledildi) gibi sülâsisinin mutavaatında kullanılır. Ya da, (اختصم زيد وعمرو) : Zeyd ve Amr karşılıklı tartıştılar) diye işteşlik ifade eder.” (Uralgiray, 1986, s. I, 81) şeklinde açıklanmaktadır.

Uralgiray’ın verdiği على اجتهاد فى درسه “Aliyyun ictehede fi dersih/Alî, dersine çalışmakta gayret gösterdi” cümlesinde اجتهاد fiili فى ‘harf-i cer’i ile kullanılmıştır. Bu bağlamda biçimce “iftiâl” vezninde olan اجتهاد fiili bu ‘harf-i cer’ ile kullanıldığında, bir şey “için tüm gücünü sarf etmek, çok çalışmak” (Güneş, 2011, s. 184) anlamına gelir ve اجتهاد bu bağlamda dönüşlülük anlamını yitirir. Bu durumda bu cümle “Ali dersi için çok çalıştı, tüm gücünü sarf etti.” şekilde tercüme edilir. Yine محمد اكتسب رزقه “Muhammedun iktesebe rızkehu” örneğinde اكتسب fiili biçimce “iftiâl” vezninde, yani dönüşlü olmasına rağmen anlamca “iftiâl” vezninde değildir, yani dönüşlülük anlamı ifade etmez. Bu sebeple bu cümle “Muhammed, rızkı için kendi kendine çalıştı.” şeklinde çevrilemez.

Bir dilde geçişli veya dönüşlü olan fiil, diğer dillerde de böyledir. Dolayısıyla Arapçada “iktesebe” fiili “iftiâl” vezninde dönüşlü ve geçişlidir. Çünkü bu fiile “Neyi, Kimi” soruları sorulduğunda “onu, şunu, bunu” şeklinde cevaplar alınabilir. Bu da bu fiilin nesne alabildiğini gösterir. Bu fiil aynı zamanda da etken, yani malumdur. Çünkü محمد اكتسب “Muhammedun iktesebe/Muhammed kazandı” dendiğinde bu cümle öznesi, yani faili vardır. Muhammed bu işi kendine yaptığına göre, yani kazanma fiilinin neticesi Muhammed’e döndüğü için bu fiil dönüşlüdür. Yalnız bir fark var ki dönüşlü fiiller nesne aldıkları an şekilce dönüşlülüklerini korusalar bile anlamca asla dönüşlü olamazlar. Yani Muhammed rızkını kazandı dendiğinde Muhammed rızkını elde etti anlaşılır ki kazanmak işi “Muhammed” üzerinde değil “rızık” üzerinde gerçekleşmiş olur.

Uralgiray’ın verdiği عزله فاعتزل : Onu azlettim o azledildi” cümlesinde de ‘İ’tezele” fiili biçimce “iftiâl” vezninde olmasına rağmen anlamca bu vezinde değildir. Çünkü burada azledilen kimse “azl” işini kendine yapmış değildir. Bu sebeple olmalı, Uralgiray bu fiili meçhul, yani

edilgen çatıyla çevirmiştir. Yine Uralgiray'ın “اختصم زيد وعمرو : Zeyd ve Amr karşılıklı tartışılar” şeklindeki örneğindeki اختصم “ihteseme” fiili de böyledir. Biçimce “iftiâl” vezninde dönüşlü, ancak anlamca iştştir.

Bu tip kullanımlar Türkçede de vardır. Mesela “Hasan kazandı.” şeklindeki bir cümlede nesne olmadığı için Hasan'ın kazanma işini kendi kendine yaptığı anlaşılır. Bu cümlede “kazanmak” hem biçimce, hem anlamca dönüşlü ve etkindir. Ancak “Hasan para kazandı.” şeklindeki bir cümlede fiil nesneye geçtiği için artık kazanmak fiilinin köküne eklenen dönüşlülük “n”si fonksiyon ve anlamını kaybeder. Bu cümlede “kazanmak” biçimce dönüşlü olmasına rağmen anlamca dönüşlü değil, geçişli ve etkindir.

Kazanmak Hamilton (1998) tarafından “Kazanmak, elde etmek” (s. 183) şeklinde açıklanır ve etimolojisi ise “[←*qazıy, 'toprak kazılarak (qaz-) elde edilmiş mal' + isimden fiil eki -a- + dönüşlülük eki -n-.]“ (s. 183) şeklinde yapılıdır. Burada “kaz-” fiil kökü, “ı”yardımcı ses, “g” fiilden isim yapma ekidir. Buna göre “kazıg” toprak kazılarak elde edilmiş mal anlamındadır. Daha sonra bu isim, isimden fiil yapma eki olan “+a”yı alarak “kazıg+a-“ şeklinde tekrar fiil olmuş ve sonuna fiilden fiil yapma ve dönüşlülük eki olan “n” ekini alarak “kazıganmak” şeklinde dönüşlü bir fiil olmuştur. Daha sonra “ı” ve “g” sesleri düşerek “kazanmak” olmuştur.

Bu tanıma göre Türkiye Türkçesinde “kazanmak” kelimesinin geçişli olarak, nesnelere kullanılması galat-ı meşhur olmuştur. Bu fiilin doğru kullanımı “Hasan çokça mal kazadı.” şeklinde olmalıdır. Ancak bu kullanılış doğru olmasına rağmen artık bütün bütün terk edilmiş, galat-ı meşhuru tercih edilmiştir. Ne var ki bu tercih bütün dönüşlü fiiller için geçerli değildir. Mesela “yık-a-“ fiili dönüşlü olarak kullanılacaksa “Ayşe yıka-n-dı.” denir. Bir nesne ile kullanılacaksa dönüşlülük “n”si düşürülür ve “Ayşe ellerini, yüzünü, elbisesini yıkadı.” denir. Ancak bu işlem “kazandı” fiili için uygulanmaz. İşte Türkçede tesadüf ettiğimiz bu kullanıma Kur'an'da da tesadüf etmekteyiz. Aslen “iftiâl” vezninde “dönüşlü” olmasına rağmen nesnelere kullanıldığında Türkçede olduğu gibi Arapçada da bazı bağlamlarda “ittika” fiilinin dönüşlülük anlamını yitirmiş olduğunu görmekteyiz.

2. BAKARA SURESİNİN 194. AYETİ BAĞLAMINDA ALLAH LAFZİNİN YORUM VE TERCÜMESİ

“Vetteku'llahe ve'lemu enne'llahe mea'l-muttakîn” şeklindeki bu ifade, Bakara suresinin 194. Ayetinin son cümlesidir. Bu cümle, Özek (2005) tarafından “Allah'tan korkun ve bilin ki Allah muttakilerle beraberdir.” (s. 29) şeklinde; Öztürk (2015) tarafından “Ama Allah'ın savaşta aşırı gitmeme emrine itaatsizlikten sakının.” (s. 65) şeklinde; Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2012) tarafından “Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendine saygılı olanların yanındadır.” (s. I, 293) şeklinde; Yavuz (1975) tarafından “Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah takva sahipleri ile beraberdir.” (s. 31) şeklinde; Asad (1993) tarafından “But remain conscious of God, and now that God is with those who are conscious of him” (s. 42) şeklinde; Pickthall (1999) tarafından “Observe your duty to Allah, and now that Allah is with those who ward off (evil)” şeklinde; es-Sâbûnî (2001) tarafından “Bütün amellerinizde Allah'ı gözetiniz.” (s. I, 113) şeklinde; el-Mâturîdî (2010) tarafından “اتقوا مخافة الله او عذاب الله” Allah'ın mehafetini veya azabını göz önünde tutunuz.” (s. II, 378) şeklinde; et-Taberî (1988) tarafından “Ey müminler Allah'ın haramları vs. konusunda korununuz.” (s. I, 200) şeklinde tercüme edilmiştir.

Bu tercümelerden ikinci çoğul kişiye emir fiili olan “itteku”yu “korkun” şeklinde çeviren mütercimlerin doğru tercümeler yapmadıklarını kolaylıkla söyleyebiliriz. Çünkü “iftiâl” vezninde “dönüşlü” olan bir fiil “dönüşsüz” ve “geçişsiz” bir fiil ile karşılanmıştır. Ayrıca yukarıda değinildiği gibi bu kelimenin ne kökünde ne türevlerinde “korku” anlamı vardır.

“İttika” korunmak, kendi kendini korumak anlamlarındadır. Korunmak ise korku değil, korku hissi sebebiyle takınılan bir tavrın, bir davranışın adıdır. Ayrıca mezkûr mütercimler “itteku” emir fiilinin nesnesi (meful-i mutlakı) olan Allah lafzını ise tercüme etmemiş, çeviribilim terimcesiyle söylemek gerekirse, ödünçleme (barrowing) yapmışlardır. Yani yorumlamamışlar, tercüme etmeden olduğu gibi bırakmışlardır. Oysa bu bağlamda Allah lafzının yorumlanması gerekir. Çünkü gerçek anlamda kullanılmamıştır.

Öztürk’ün Allah lafzı hakkında doğru bir yorum yaparak tercümeğe başladığı söylenebilir. Çünkü Öztürk bu bağlamda Allah lafzını Allah’ın zatı olarak anlamamış, Allah lafzı ile “Allah’ın koyduğu bir yasa”ın kastedildiğini anlamıştır. Şayet Öztürk Allah lafzı ile Allah’ın zatının kastedildiğini anlamış olsaydı Ayetin bu cümlesini “Allah’tan sakının” diye tercüme ederdi. Ayrıca Öztürk “ittika” kelimesini hem biçimce hem anlamca “iftiâl” “dönüşlülük” kipinde gördüğü için ayette olmayan ve “-den” anlamına gelen bir “min” harfi cerrini tercümesine katmış ve “itteku” fiilini dolaylı tümleç almış bir fiil gibi göstermiştir. Oysa cümlelerin orijinalinde “itteku” fiili ile Allah lafzı arasında “min” harfi cerri yoktur.

Karaman, Çağrı, Dönmez ve Gümüş de bu bağlamda Allah lafzını doğru yorumlamışlardır. Onlar da Allah lafzından Allah’ın zatı değil, Allah’ın hükmünün kastedildiğini anlamışlardır. Ancak aslında nesne (meful-i mutlak) olan Allah lafzını “-e” yapılı, yani yönelme anlamı dolaylı tümleç olarak çevirmişlerdir. Bu durumda mütercimlerin “ittika” fiilini “iftiâl” vezninde dönüşlü olarak algıladıkları anlaşılmaktadır.

Asad da bu bağlamda Allah lafzını Allah’ın zatı olarak değil, “Allah şuuru, Allah’a karşı sorumluluk” şeklinde anlamış ve öyle tercüme etmiştir. Ancak “itteku” fiilini “kalmak” veya “sürdürmek” anlamına gelen “remain” kelimesiyle karşılamıştır. Aslında “iftiâl” vezninde dönüşlü olan fiil Asad’ın tercümesinde geçişlilik anlamı kazanmış ve onun tercümesi “Allah bilincini sürdürünüz” veya “Allah farkındalığını sürdürünüz.” şekline dönüşmüştür.

Pickthall da bu bağlamda Allah Lafzını Allah’ın zatı olarak değil, “Allah’a karşı yapılacak vazifeler” olarak anlamış. “İtteku” fiilini ise “observe” gözetiniz şeklinde geçişli bir fiil olarak çevirmiştir. Dolayısıyla asıl metinde nesne (mef’ul-i mutlak) olan Allah lafzı, yine nesne (mef’ul-i mutlak) olarak çevrilmiştir. Sonuç olarak da “Allah’a karşı vazifenizi gözetiniz.” şeklinde bir tercüme çıkmıştır.

et-Taberî, el-Mâturîdî ve es-Sabunî’nin tercümeleri birer diliçi çevirilerdir. Bu mütercimlerin Allah lafzını nesne “mef’ul-i mutlak” olarak mütalaa etmişler ve “itteku” fiilini biçimce “iftiâl” vezninde olmasına rağmen geçişli bir fiil olarak düşünmüşlerdir. Çünkü “itteku” fiiliyle Allah lafzı arasına herhangi bir cer harfi getirmemişlerdir. Bu duruma göre onların “itteku” fiillerine yüklemiş oldukları anlamın “gözetiniz” şeklinde olacağı düşünülebilir. Nitekim es-Sâbûnî’nin راقبوا الله في جميع أعمالكم şeklindeki tercümesi Türkçeye “Bütün amellerinizde Allah’ı gözetiniz.” şeklinde tercüme edilebilir. Bu durumda es-Sabunî’nin Allah lafzını yorumlamadığı anlaşılır. Yani Allah lafzından Allah’ın zatını anlamış olur. el-Mâturîdî’nin اتقوا الله او عذاب الله şeklindeki tercümesi Türkçeye “Allah’ın mehafetini veya azabını gözetiniz.” veya “Allah’ın korkusunu veya azabını göz önünde bulundurunuz.” şeklinde tercüme edilebilir. Bu durumda da es-Sabunî için söylenen el Mâturîdî için de söylenebilir. et-Taberî’nin واتقوا الله واياها المؤمنون في حرمانه şeklindeki tercümesi ise Türkçeye “Ey müminler! Allah’ı haramları konusunda hatırlayınız, hatırımızda tutunuz.” (s. I, 200) şeklinde tercüme edilebilir.

3. SONUÇ

Kur'an ayetleri bağlamında Yüce Allah'ın ismi bazen özne, bazen nesne, bazen dolaylı tümleç, bazen de edatlı tümleç görevlerinde kullanılmıştır. Her bağlam Yüce Allah'ın ismini o bağlama göre yorumlamayı ve o yorum istikametinde de tercüme etmeyi gerektirmiştir. Allah lafzı, ilahlık sıfatlarının tümünü şahsında taşıyan bir varlığı gösteren bir gösterge olduğu için onun bağlamlarda kazanmış olduğu anlamlarını yine bağlamlardaki karineler sebebiyle doğru yorumlayarak bulmak ve bu yorumlar yordamıyla bulunan anlamları karşı dile hassasiyetle aktarmak gerekir. Allah lafzının *Kur'an*'ın bütün bağlamlarında kazanmış olduğu anlamlarını tek tek çalışmak geniş kapsamlı bir çalışma gerektirir. Ancak biz bu çalışmayı yalnızca “iftiâl” veznindeki “ittika” kelimesinin bağlamında yaptık. Bu çalışma, bu konuda yapılacak daha kapsamlı çalışmalar için bir başlangıç ve kılavuz olma misyonu taşıyacaktır.

Her ne kadar asıl metinde ikinci çoğul şahsa emir veren “itteku” fiili nesnesine (mef'ul-i mutlakına) harf-i cerlerle geçmemiş ise de çoğu *Kur'an* mütercimlerinin bu fiil ile nesnesi arasında hazfedilmiş bir “min” edatı takdir ettikleri gözlenir. Onları buna sevk eden sebep şudur: Onlar, “itteku” fiilini bu bağlamda hem biçimce hem anlamca “iftiâl” dönüşlülük vezninde düşünürler. Böyle düşününce de onlar tercümeyi “Allah'tan korunun” şeklinde anlarlar. Allah'tan korunmanın zihne tam oturmayan bir anlam olması gerekçesi ile de Allah lafzını onun azabına yorumlarlar. Bu bağlamda Allah lafzının Allah'ın azabını temsil ettiğini düşünürler. Bazı mütercimler ise yine aynı gerekçelerle Allah lafzının Allah'ın yasaklarını temsil ettiğini düşünerek tercüme ve tefsirlerini “Allah'ın yasaklarını, hudutlarını çiğnemekten kendinizi koruyunuz.” şeklinde yaparlar. Bazıları ise Allah lafzının “Günahları” temsil ettiğini düşünerek tefsir ve tercümelerini “Günahlardan sakınınız.” şeklinde yaparlar. Bu kabil yorum ve tercüme, fiilin şekil özellikleri açısından bakılarak kabul edilebilir. Ancak biz Bakara suresinin 194. Ayetinin son cümlesinde geçen “itteku” fiilinin biçimce “iftiâl” anlamca geçişli fiil olduğu ve bu fiilin aslında nesnesine (mef'ul-i mutlakına) doğrudan, harf-i cer almadan geçmiş olması karinesiyle şu mütalaaları yaptık:

“İtteku”, “iftiâl” vezninde “dönüşlü” bir fiildir. Ancak bu fiil bu bağlamda “Allah” lafzına hiçbir harf-i cer ile geçmemiştir. Cümle **واتقوا الله** “Ve't-teku'l-lahe” şeklindedir. Bu sebeple “itteku” fiilinin biçimce dönüşlü, anlamca geçişli olduğu düşünülebilir. Buna göre tercüme “Allah'ı koruyunuz.” şeklinde olur. Ancak Allah'ın korunmaya ihtiyacı olmadığı gerçeği karinesiyle bu anlamın kabullenilmesi imkânsız olacağı için Allah lafzının gerçek anlama değil, mecaza yorumu vacip olur. Çünkü burada Allah lafzı ile mecaz-ı mürsel sanatı yapılmıştır. Bu sanat bir heyecan sanatıdır ve anlatılmak istenen manayı daha tesirli kılmak için yapılır. Yüce Allah da bu maksatla, burada kendi özel adını söyleyerek, insanlığa indirdiği değerleri ön plana çıkartmak istemiştir. Mecazen “Beni koruyun.” derken, hakikatte değerlerimi ve yasalarımı koruyun demek istemiştir. Böyle demekle de adeta o yasa ve değerleri kendi zatı ile özdeşirmiştir. İşte bu gibi gerekçelerle bu ayetin bu cümlesi, anlamı anlamına bir çeviri ilkesiyle “Artık Allah'ın yasalarını, değerlerini, kanunlarını, ilkelerini koruyun.” şeklinde çevrilebilir.

KAYNAKLAR

- Altınörs, Atakan (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Asad, Muhammad (1993). *The Message of The Quran*, Gibraltar: Dar Al-Andalus.
- Cebeci, Lütfullah (1985). *Kur'an'a Göre Takva*, İstanbul: Seha Neşriyat.
- el-Cevherî **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, Ebu Nasr İsmâile'bni Hemmâd (2009). *Es-Sihâh Tâcu'l-luğeti ve Sihâhu'l Arabiyye*, El-Kâhire: Dâru'l-Hadîs.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötügen.

- Ediskun, Haydar (2010). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsim El-Huseynu'bnü Muhammed Er-Râğîb (1998). *El-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- es-Sâbûnî, Muhammed Alî (2001). *Safvetu't-Tefâsir Tefsiru li'l-Kurâni'l-Kerîm*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- es-Semerkandî, Ebû Mansûr Muhammedu'bnü Muhammed El-Mâturîdî (2010). *Te'vilâtu'l Kur'an*, İstanbul: Daru'l Mîzân, Mizan Yayınevi.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammedu'bnü Cerîr (1988). *Câmu'l-Beyân an Te'vili Âayi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Güneş, Kadir (2011). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mektep Yayınları.
- Hamilton, James Russel (1988). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (çev. Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, H., Özek, A., Dönmez, İ. K., Çağrı, M., Gümüş, S., Turgut, A. (2005), *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S. (2012) *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Öztürk, Mustafa (2015). *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Pickthall, Marmaduke (1999). *The Glorious Qur'an*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uralgiray, Yusuf (1986). *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, İstanbul: Tebliğ Yayınları.
- Yavuz, A. Fikri (1975). *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık.

ÜNİVERSİTELERDE PEDAGOJİK FORMASYON EĞİTİMİ GELİRLERİNDEN KİMLER FAYDALANIR

IDENTITY PEDAGOGICAL FORMATION TRAINING IN THE UNIVERSITY

Mahmut HANOĞLU¹

ÖZET: Bünyesinde Eğitim Fakültesi bulunan Üniversitelerde, uzun yıllardır “Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı” adı altında eğitim fakültesi dışındaki fakültelerden mezun olup öğretmen olmak isteyen mezun veya mezun durumundaki öğrenciler için eğitim verilmektedir. Bu eğitim programından başarılı olan öğrencilere öğretmen olarak görev yapabilmeleri için sertifika düzenlenir. Alan dışı eğitim almış fakülte mezunu durumundaki bu öğrenciler aldıkları bu sertifika sayesinde öğretmenlik mesleğini icra edebilirler. Bu sertifika programları neticesinde, öğrenciler mesleki anlamda bir kazanım elde ederken, üniversiteler için de hem personele yapılan ek ödemeler hem de üniversiteye kalan kurum harcama payı neticesinde kurumlar için önemli bir mali kaynak yaratılmış olur.

Anahtar sözcükler: Pedagoji, döner sermaye, ek ödeme

ABSTRACT: For many years, all future teachers before graduation from any but Education Faculty has studied the course called «Certification Program for Pedagogical Formation». At the end of the course the successful students from all but Education Faculty receive teaching certificates. So, this is advantageous both for students, who gain professional experience, and for the universities. The latter create important financial source from supplementary payments for personel and contribution shares to their expenses.

Keywords: Pedagogy, circulating capital, supplementary payment

1. GİRİŞ

Eğitim Fakülteleri bilindiği üzere ülkemizin eğitim ve öğretim alanındaki öğretmen ihtiyacını karşılayan en yetkili kurumlardır. Bu kurumlardan mezun olan öğrenciler öncelikle Mili Eğitim Bakanlığında ve özel sektörde faaliyetlerini sürdüren eğitim ve öğretim kurumlarında görev alabilirler. Ancak öğretmen olmak, sadece Eğitim Fakültesi mezunu olanlarla sınırlı tutulmamıştır. Yüksek Öğretim Kurumu zaman zaman kesintiye uğratmış olsa da ülkemizde eğitim-öğretim dönemlerinde, mezunlarına öğretmen olma yeterliliği veren sertifika programlarının düzenlenmesine müsaade etmiştir. Bu sertifika programlarını açma yürütme ve sonuçlandırma yetkisi Eğitim Fakültelerindedir. Bu yetki neticesinde Eğitim Fakülteleri yerine getirmesi gereken asli işlerinin dışında mesai saatleri ve zorunlu eğitim-öğretimin olmadığı günlerde yerine getirilmesi şartıyla bu sertifika programlarını düzenlemektedir².

Böylece Eğitim Fakültelerinde görevli öğretim elemanları zorunlu derslerini ve diğer zorunlu işlerini yerine getirirken fakültenin atıl kapasitesini kullanarak boşa kalan zaman içerisinde bu sertifika programını düzenlemekte ve kurumun atıl kapasitesini bu şekilde değerlendirmektedir.

¹ Uzm., Erzincan Üniversitesi, Döner Sermaye İşletme Müdürü, mahsosli@hotmail.com

² Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar

Yüksek Öğretim Kurumu Eğitim Fakültelerinin gerçekleştirdiği bu sertifika programının yürütülmesi esnasında ortaya çıkan mali işlemlerin yürütülmesi hususunda ise ilgili Yüksek Öğretim Kurumunun bağlı olduğu Döner Sermaye mevzuatının geçerli olacağını hükme bağlamıştır³.

Bilindiği üzere döner sermaye işletmeleri üniversitelerin atıl kapasitelerini kullanabilmeleri için geliştirilmiş bir mali mevzuat sistemidir. Her ne kadar döner sermaye işletmeleri üniversitelere bağlı birimler olsa da, buralarda elde edilen gelir ve bu gelirin harcanması özel, katma ve genel bütçe esasları ile pek fazla benzerlik göstermemektedir. Kendi şahsına münhasır bir gelir elde etme ve elde edilen bu gelirin dağıtılma politikası vardır. Bu nedenlerden dolayı döner sermaye bütçesini diğer bütçelerle eş tutmadan değerlendirme yapmak gerekmektedir.

PEDAGOJİK FORMASYON SERTİFİKA PROGRAMI

Yüksek Öğretim Kurumunun yayınladığı, Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul Ve Esaslarının 6. Maddesinin 1. Fıkrası “*Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programları, Eğitim/Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Bölümü bulunan Üniversitelerde açılır.*”⁴ hükmü doğrultusunda pedagojik formasyon sertifika programı bu eğitimi vermek isteyen üniversite tarafından açılır. Usul ve Esaslarda belirtilen şartların yerine getirilmesiyle birlikte eğitimi verecek üniversite Yüksek Öğretim Kurumuna sertifika programını başlatacağını bildirir. Bu bildirimden ardından Yüksek Öğretim Kurulu ilgili üniversitenin bu talebini kurulda karara bağlar.

Pedagojik formasyon sertifika programına başlayan üniversiteler bu eğitim süresini yoğunlaştırılmış eğitimlerde en az yedi haftada olağan durumlarda ise verilecek dersler, en az iki yarı yıla bölünerek ve bir öğretim döneminde tamamlanacak şekilde planlanarak yürütülür⁵.

Pedagojik formasyon sertifika programının yürütülmesine ilişkin idari, mali, ve akademik işleri planlamak ve yürütmekle görevli birim fakülte yönetim kuruludur⁶. Fakülte yönetim kurulunun alacağı bir karar neticesinde “Pedagojik Formasyon Birimi” kurulmaktadır⁷. **Pedagojik formasyon sertifika programını açmak, yürütmek ve sonlandırmak üniversitenin ve dolayısıyla Eğitim Fakültelerinin asli olarak yerine getirmesi gereken zorunlu hizmetler arasında değildir.** Bu nedenden dolayı bu program; dekan tarafından, bir dekan yardımcısı başkan, eğitim bilimleri bölüm başkanı ve doktorası ya da doçentliği eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme alanında olan öğretim üyeleri tarafından oluşturulan bir kurul tarafından organize edilir. Bu organizasyonun çalışma zamanı mesai saatleri dışıdır. Zorunlu eğitim öğretim faaliyetlerinin olmadığı diğer zamanlarda bu sertifika programının yürütülmesi gerekmektedir. Bu kurul faaliyetlerini yerine getirirken aşığıdaki fiili faaliyetleri icra etmekle yükümlüdür⁸.

1. Akademik takvimi ve ders programlarını yapmak, programın uygulama ilkelerini belirlemek, uygulamaları izlemek, stratejiler geliştirmek, programları değerlendirmek.
2. Diğer birimlerle işbirliği yaparak dersleri yürütecek öğretim üyelerinin ders programlarını belirlemek,.
3. İlgili birim ve kişiler arasında işbirliğini sağlayarak programın düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak,.

³ Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar, Madde 13, fıkra (1)

⁴ Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar

⁵ Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar, Madde 7, fıkra (2)

⁶ Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar, Madde 8, Fıkra (1)

⁷ Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar, Madde 9, Fıkra (1)

⁸ Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar, Madde 9, Fıkra (1), a,b,c,d,e,f,g

4. Sınav programlarını hazırlamak ve uygulamak,.
5. Öğretmenlik Uygulaması dersinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı uygulama yapılacak okulları ve uygulamaya gidecek öğrencilerin listesini hazırlamak,.
6. Okullara ve öğrenci gruplarına göre, danışman öğretim üyelerini ve rehber öğretmenleri belirlemek,.
7. Uygulamalar için valilik ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden izinleri almak için gerekli belgelerle birlikte dekanlığa başvurmak.
8. Dekanlıkça verilecek diğer görevleri yapmak.

Pedagojik formasyon sertifika programının yürütülmesinde, fakülte bünyesinde bulunan diğer öğretim elemanları ise Yüksek Öğretim Kurulu tarafından belirlenen derslerin yürütülmesinde görevlendirilirler.

Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esasların 9. Maddesinde bulunan son cümle “*Birim sekreteryaya işleri için de yeterli sayıda personel görevlendirilir*” şeklindedir. Bu hükümdeki personelin muhtemelen ilgili fakültede görevli bulunan öğretim elemanlarından oluşacağı düşünülmektedir. Zira Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika programı mesai saatleri dışında icra edilmesi gereken bir eğitim-öğretim faaliyetidir. Ancak 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu hükmüne tabii personelin bu sertifika programında görevlendirilmesi mümkün görülmektedir. Çünkü bu program neticesinde elde edilen döner sermaye gelirinden bu kanuna tabii personele her hangi bir nam adı altında ödeme yapılamamaktadır (bkz. 2547 Sayılı Kanun Madde 58). Sertifika programının fakültenin asli işleri arasında olmaması nedeniyle bu kanuna tabii personelin mesai dışı görevlendirilerek izin karşılığı fazla mesai yaptırılması da düşünülemez. İzah edildiği üzere, 657 Sayılı Kanuna tabii personelin bu sertifika programında görevlendirilememesi nedeniyle, dersler hariç diğer iş ve işlemlerin sertifika programının başlamasından sonlandırılmasına kadar ki tüm süreçte öğretim elemanlarının görevlendirilmesi gerektiği muhakkaktır. Bu nedenden dolayı “Birim sekreteryaya işleri için de yeterli sayıda personel görevlendirilir” hükmü, bu programın yürütülmesinde gerçekleştirilecek iş ve işlemlerin yerine getirilmesi için yeterli öğretim elemanının görevlendirileceği hükmünü izah etmektedir.

DÖNER SERMAYE GELİRLERİ

Üniversitelerde döner sermaye işletmelerinin kurulmasıyla ilgili mevzuat hükmü 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 58. Maddesiyle düzenlenmiştir⁹. Bu kanun maddesi doğrultusunda aşağıdaki yönetmelik ve yönergeler yayınlanmıştır.

1. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 58. Maddesine Göre Döner Sermaye İşletmelerinin Kurulmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik
2. Döner Sermayeli İşletmeler Bütçe Ve Muhasebe Yönetmeliği
3. Yükseköğretim Kurumlarında Döner Sermaye Gelirlerinden Yapılacak Ek Ödemenin Dağıtılmasında Uygulanacak Usul Ve Esaslara İlişkin Yönetmelik
4. (İlgili üniversiteye ait) Döner Sermaye İşletmesi Yönetmeliği
5. (İlgili üniversiteye ait) Döner Sermaye İşletmesi Ek Ödeme Dağıtım Yönergesi

⁹ 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu 58. Madde

¹⁰ 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 58. Maddesine Göre Döner Sermaye İşletmelerinin Kurulmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik

Bahsi geçen kanun maddesi ve yukarıda zikredilen yönetmelik ve yönergeler dışında üniversitelerde döner sermaye işletmelerinin hangi hükümlerle idare edileceği anlatılmamıştır. Bu durum karşısında, Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı için tahsil edilen tutarların, bu tutarlarla ilgili yasal yükümlölüklerin ve ek ödemelerin yukarıdaki kanun maddesi, yönetmelik ve yönerge hükümleriyle icra edilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda, Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programının icra edilmesi neticesinde uyulacak usul ve esasların 12. Maddesi, elde edilecek gelirlerin ilgili yüksek öğretim kurumunun döner sermaye hesaplarında toplanacağını ve gerekli yasal kesintiler yapıldıktan sonra öğretim elemanlarına ödenecek ek ödemenin kurumun Döner Sermaye İşletme Müdürlüğünün çalışmasına dair oluşturulan usul ve esaslar doğrultusunda yapılacağını hükme bağlamıştır

PEDAGOJİK FORMASYON EĞİTİMİ SERTİFİKA PROGRAMI GELİRLERİNDEN ALINACAK EK ÖDEMELER

Yukarıda izah edilen kanun, yönetmelik ve yönergeler doğrultusunda aşağıda sıralandığı şekliyle bu sertifika programının icra edilmesine katkısı olan personellere ek ödeme yapılması mümkündür.

1. Yönetici Payı (Dekan ve Dekan Yardımcıları)

2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 58. Maddesinin (f) fıkrası, ilgili birimde döner sermaye gelirinin oluşmasıyla birlikte yöneticilerin alacakları ek ödemeyi anlatmaktadır. “*Döner Sermaye gelirinin elde edildiği birimlerin dekan, başhekim ve enstitü ve yüksekokul müdürleri ile bunların yardımcılarına, gelir getirici katkılarına bakılmaksızın, görev yaptıkları birimin döner sermaye gelirlerinden yönetici payı olarak ayrılan tutardan ek ödeme yapılır.*” hükmü, dekan ve dekan yardımcılarının gelire katkısı olsun veya olmasın birimin döner sermaye gelirinin olması durumunda bu gelirden yöneticilere ayrılan tutar kadar ödemenin resen yönetici payı adı altında yapılacağını ifade etmektedir.

Yöneticiler, yönetici payını, aylar itibariyle paylara bölünmüş bir şekilde alabilirler. İzin, rapor ve herhangi diğer nedenlerle bu ek ödeme kesintiye uğramaz.

2. Pedagojik Formasyon Birimi Personeli

Bu birimde görevlendirilen personel yukarıda da izah edildiği üzere öğretim üyelerinden oluşmaktadır. Bu birime önceki dönemlerde dekan başkanlık etmekteyken, 2015-2016 eğitim ve öğretim döneminde Yüksek Öğretim Kurulu tarafından başkanlık için dekan yardımcısının görevlendirileceği hükmü getirilmiştir.

Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı, yukarıda izah edildiği üzere mesai saatleri dışında yapılan bir eğitim programıdır. Bu nedenden dolayı bu kurulda görev alan öğretim elemanları için mesai saatleri dışında fiili bir katkının sağlandığı faaliyetleri içermektedir. Bu kurulda görev alan dekan ve dekan yardımcıları için bu fiili katkı mesai dışı faaliyet olarak değerlendirilmelidir. Dekan ve dekan yardımcılarının mesai içi faaliyetleri ek ödeme dışı tutularak mesai içi gelir getirici katkıları olsa bile bu yöneticilere herhangi bir ödeme yapılmamaktadır (2547/58/(f)). 2547 Sayılı Kanununun 58. Maddesinin (d) fıkrası “*ziraat ve veteriner fakülteleri, sivil havacılık yüksekokulu ve bünyesinde atölye veya laboratuvar bulunan kurumları ile sürekli eğitim merkezleri, açık öğretim hizmeti veren yüksek öğretim kurumları ile düzenli döner sermaye geliri olan yüksek öğretim kurumlarında üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen döner sermaye gelirin katkısı bulunan öğretim elemanlarına yapılacak ek ödemeler hakkında (c) fıkrası hükümleri uygulanır*” hükmü gereğince **gelire fiili katkısı olan yöneticilere**

yönetici payının dışında ayrıca mesai dışı fiili katkılarında dolayı ek ödeme yapılması gerekir^{11,12}.

3. Derslere Giren Öğretim Elemanlarına Yapılan Ek Ödemeler

Yukarıda da izah edildiği üzere, Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika programı 2547 Sayılı Kanununun 58. Maddesinin (d) fıkrası hükümlerinde yer aldığı şekliyle “düzenli geliri olan” bir programdır. Elde edilen gelirden % 8 KDV, % 1 Hazine Payı, % 5 Bilimsel Araştırma Proje Payı ve en az % 15 Birim Harcama Payı düşüldükten sonra kalan tutardan öğretim elemanlarına alabilecekleri tavan tutarları aşmamak şartıyla ek ödeme yapılabilir.

Sertifika programında ders vermek için görev alan öğretim elemanlarına fakülte yönetim kurulunun belirlediği oranlarda gelire katkıları oranında ek ödeme yapılır.

4. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞINA BAĞLI OKULLARDA GÖREVLİ PERSONELE YAPILAN ÖDEMELER

Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı arasında imzalanan “Öğretmen Adaylarının Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim-Öğretim Kurumlarında Yapacakları Öğretmenlik Uygulamasına İlişkin Koordinasyon ve İşbirliği Protokolü¹³” ile bu protokol doğrultusunda hazırlanan “Öğretmen Adaylarının Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim –Öğretim Kurumlarında Yapacakları Öğretmenlik uygulamasına İlişkin Yönerge” uyarınca sertifika programının uygulanmasında il Milli Eğitim Müdürlüğü personeli de görev almaktadır. Görev alacak personeller aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

- a. Koordinatör (Milli Eğitim Müdürlüğü)
- b. Uygulama okulu müdürü
- c. Koordinatör (Uygulama Okulu)
- d. Öğretmenler

Yukarıda bahsi geçen personele protokolle belirlenen tutarlarda birimin elde ettiği gelirden ek ders ödemesi yapılacaktır.

5. SINAV ÜCRETİ

Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programının tamamlanma aşamasında programa devam eden öğrencilere birinci dönem ve yılsonu için sınavlar yapılmaktadır. Programın ana mantığı gereği sınavlar mesai dışı zamanlarda yapıldığı için bu sınavlarda görev alan öğretim elemanlarına mesai dışı gelir getirici faaliyetlerinden dolayı fakülte yönetim kurulunun belirlediği tutarlarda sınav ücreti ödenebilir.

6. DİĞER PERSONELE ÖDENECEK ÜCRETLER

Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programında İlişkin Usul ve Esasların 9. Maddesinin, 1. fıkrasının son cümlesi “Birimin sekreteryaya işleri için de yeterli sayıda personel görevlendirilir” hükmünü içermektedir. Bu hüküm doğrultusunda Pedagojik Formasyon Biriminde başkan ve üyelerin dışında görevlendirilecek öğretim elemanlarına sekreteryaya faaliyetlerine fiilen katkıları oldukları için katkı payı ödenmesi gerekir. Dekan Yardımcısı

¹¹ Sayıştay 2. Dairesi, 35349 Karar Sayılı ve 19.11.215 Tarihli Karar

¹² Yükseköğretim Kurumlarında Döner Sermaye Gelirlerinden Yapılacak Ek Ödemenin Dağıtılmasında Uygulanacak Usul Ve Esaslara İlişkin Yönetmelik

¹³ Öğretmen Adaylarının Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim-Öğretim Kurumlarında Yapacakları Öğretmenlik Uygulamasına İlişkin Koordinasyon ve İşbirliği Protokolü

başkanlığında oluşturulan bu birimde fakülte dekanının görev alması ise kaçınılmazdır. Çünkü dekan düzenlenecek bütün mali evraklara harcama yetkilisi sıfatıyla imza atmaktadır. Ayrıca sertifika programının tamamlanmasıyla birlikte mezun olan öğrencilere düzenlenecek sertifikaları imza etmekte, fiili birçok faaliyeti gerçekleştirmektedir. Bu ve bunun gibi fiili katkıları nedeniyle ilgili birimlerin dekanlarına yönetici payı ve mesai dışı girdikleri dersler için ödenen ücretler dışında ayrıca görevlendirildikleri bu kurulda gerçekleştirdikleri iş ve işlemler için ödeme yapılmalıdır.

SONUÇ

Öğretim elemanlarının katkılarına dayanılarak elde edilen Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı gelirleri öncelikle tahakkuk eden Katma Değer Vergisinden ayrılır. Hazine Payı (% 1), Bilimsel Araştırma Proje Payı (% 5) ve Birim Payı (en az % 15) düşüldükten sonra kalan tutarı ve öğretim elemanlarının alabilecekleri tavan miktarlarını aşmamak koşuluyla yukarıda izah edilen beş ayrı kalemde ödeme yapılabilir.

1. Yönetici Payı fiili katkı aranmaksızın yöneticilere ödenmesi için ayrılan tutardan ödenir (2547/58/(f)).
2. Yönetici payı alan dekan ve dekan yardımcıları “Pedagojik Formasyon Kurulu”nda görev almaları halinde mesai dışı gelir getirici katkı sağladıkları için dağıtılacak tutardan ek ödem alabilirler (2547/58/(d)).
3. Dekan ve Dekan Yardımcıları mesai dışı derslere eğitimci olarak katılmaları halinde girdikleri ders miktarı kadar unvanları doğrultusunda alabilecekleri tavan tutarını geçmeme koşuluyla dağıtılacak tutardan ek ödeme alabilirler (2547/58/(d)).
4. “Pedagojik Formasyon Kurulu”nda görevli yürütücülere (koordinatörlere) fiili katkıları nedeniyle ek ödeme yapılır. Fiili katkıdan maksat sadece derse girmek değildir. Sertifika programının başlangıcından bitişine kadar ki süreçte, hangi nam adı altında olursa olsun görev alan bütün öğretim elemanları fiili katkılarından dolayı alabilecekleri tavan oranlarını aşmamak şartıyla dağıtılacak tutardan ek ödeme alabilirler.
5. Derslerin yürütülmesini sağlayan öğretim elemanlarına alabilecekleri tavan oranlarını aşmamak şartıyla dağıtılacak tutardan ek ödeme yapılır.
6. Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programında görev alan ve yukarıda izah edilen İl Millî Eğitim Müdürlüğü personellerine protokolde belirtilen tutarlar kadar ödeme yapılır.
7. Ek ödeme olarak dağıtılacak tutarı geçmemek koşuluyla, öğretim elemanlarının alacakları ek ödeme miktarlarının taban ve taban oranlarını belirlemeye fakülte yönetim kurulu yetkilidir¹⁴.

KAYNAKLAR

Öğretmen Adaylarının Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim-Öğretim Kurumlarında Yapacakları Öğretmenlik Uygulamasına İlişkin Koordinasyon ve İşbirliği Protokolü

Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar

Sayıştay 2. Dairesi, 35349 Karar Sayılı ve 19.11.215 Tarihli Karar

Yükseköğretim Kurumlarında Döner Sermaye Gelirlerinden Yapılacak Ek Ödemelerin Dağıtılmasında Uygulanacak Usul Ve Esaslara İlişkin Yönetmelik

2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu 58. Madde

¹⁴ Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 58. Maddesine Göre Döner Sermaye İşletmelerinin Kurulmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik

ERZURUM ÜNİVERSİTESİ

Anadolu da Bir Dünya Üniversitesi

www.erkincan.edu.tr
kapak tasarımı: özgüraydınbekar